

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ВЕЋЕ ЗА СТУДИЈЕ ПРИ УНИВЕРЗИТЕТУ
ИСТОРИЈА И ФИЛОЗОФИЈА ПРИРОДНИХ НАУКА И
ТЕХНОЛОГИЈЕ

Јелена Т. Јовановић Симић

МУЗЕАЛИЗАЦИЈА ИСТОРИЈЕ МЕДИЦИНЕ У СРБИЈИ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

БЕОГРАД, 2015

UNIVERSITY OF BELGRADE
COUNCIL FOR MULTIDISCIPLINARY STUDIES
HISTORY AND PHILOSOPHY OF NATURAL SCIENCES
AND TECHNOLOGY

Jelena T. Jovanović Simić

**MUSEALISATION OF THE HISTORY OF MEDICINE IN
SERBIA**

DOCTORAL DISSERTATION

BELGRADE, 2015

Ментори:

Др Драган Булатовић, ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у
Београду – Одељење за историју уметности
Проф. др Радоје Чоловић, Медицински факултет Универзитета у Београду

Чланови комисије:

Др Предраг Марковић, научни саветник Института за савремену историју и
професор Учитељског факултета Универзитет у Београду

Проф. др Карел Турза, Медицински факултет Универзитета у Београду

Датум одбране

Докторске дисертације: _____

Београд

Резиме

Тема докторске дисертације *Музеализација историје медицине у Србији* изабрана је с циљем да се у раду утврде, анализирају и научно објасне процеси музеализације медицине и њене историје у Србији у 19. и 20. веку. Ради свеобухватног сагледавања феномена колекционирања у области медицине и могућности проверавања и утврђивања утицаја који су у том погледу имали културни и научни обрасци преношени из западноевропских земаља у Србију, у раду су проучене праксе колекционирања предмета повезаних са лечењем и очувањем здравља које су претходиле настанку *прото-музеја* као изворишта модерних музејских институција, затим сами *прото-музеји*, као и развој, послање и делатност медицинских музеја као специјализованих музејских институција. Класификација медицинских музеја према времену настанка и послању извршена је према моделу Кена Арнолда, једног од водећих стручњака у области медицинске музеологије (1999).

Детаљно су истражени мотиви, историјске околности, а затим и културни, друштвени, научни и политички утицаји који су уоквирили постанак и развој медицинских збирки и музеја у Србији почев од првог музеја – Музеума реткости у Београду (1844), преко збирки и музеја који су потом настајали као израз различитих потреба као што су медицинско образовање, здравствено просвећивање народа и чување и представљање националне културне и научне баштине из области медицине. Утврђен је допринос личности чијом иницијативом и залагањем су оснивани и потом, током низа година и деценија, остваривали своје послање медицински музеји и збирке у Србији. Потврђена је полазна хипотеза да у погледу времена и мотива оснивања, као и намене, постоји значајан степен корелације између медицинских збирки и музеја у западном свету и оних који су настајали у Србији од средине 19. века.

Посебна пажња је посвећена проучавању историографије историје медицине у Србији, као и утврђивању утицаја који је приступ изучавању историје медицине, у смислу дефинисања истраживачких тема, имао на процесе музеализације историје медицине. Ови проблеми, који до сада нису привлачили пажњу истраживача, испитивани су на примеру Музеја српске медицине Српског

лекарског друштва који је током друге половине 20. века био једини медицинско-историјски музеј са мисијом приказивања развојног пута медицине у Србији у широком временском оквиру од средњег века до савременог доба. На истом примеру је проверавано да ли је модернизацијским процесима условљеним новим парадигмама, како у изучавању и тумачењу историје медицине (*нова, друштвена историја медицине*), тако и у области музеологије (*нова музеологија*), био обухваћен Музеј српске медицине СЛД. Резултати истраживања и анализе показали су да је Музеј у свом вишедеценијском трајању остао у традиционалним оквирима обе дисциплине.

С једне стране, резултати истраживања и анализе изнети у раду могу да предствљају подстицај и смернице за унапређење научног рада у области историје медицине путем ширења истраживачких оквира, док с друге стране могу да буду основа за усвајање и примену савремених стандарда у области медицинске музеологије.

Кључне речи: музеји, медицински музеји, музеализација, музеологија, историја медицине, медицина, здравствена култура, лекари.

Научна област: историја и филозофија природних наука и технологије

Уже научне области: музеологија и историја медицине

УДК број: UDK 069.51:61(091)(497.11)(043.3)

Summary

The topic of the doctoral dissertation *Musealisation of the History of Medicine in Serbia* was chosen with the intention to determine, analyze and scientifically explain processes of musealisation of medicine as well as the history of medicine in Serbia in the 19th and 20th century. In order to achieve a comprehensive insight into the phenomenon of collecting in the field of medicine and the possibility of evaluation and determining the impact of the cultural and scientific patterns transmitted from Western Europe to Serbia, this paper at the beginning explores the practice of collecting items, related to the treatment and preservation of health, which preceded the emergence of proto – museums as a source of modern museum institutions. The paper further explores proto – museums, and finally, the development, mission and activities of the museums of medicine as specialized museum institutions. The classification of museums of medicine regarding the time of origin and the mission was carried out according to the model of Ken Arnold, one of the leading experts in the field of medical museology (1999).

Motives, historical circumstances as well as the cultural, social, scientific and political influences which framed the genesis and development of medical collections and museums in Serbia were thoroughly researched - from the first museum – *Musaeum of Rarities* in Belgrade (1844), through collections and museums that later emerged as an expression of different needs, such as medical education, health edification of the nation and the preservation and presentation of national cultural and scientific heritage in the field of medicine. The paper also determines the contribution of personalities who committed their initiative and efforts to the founding of museums and collections in Serbia and to their functioning over the years and decades.

The initial hypothesis was confirmed – that there is a significant correlation between medical collections and museums in the western world and those emerged in Serbia from the middle of 19th century, in terms of time and motives of the establishment as well as the purpose.

Special attention is devoted to the study of historiography of history of medicine in Serbia. The aim was to determine the impact of the approach to the study of history of medicine (considering defining the research topics) to the processes of musealisation

of the history of medicine. These problems, which did not attract the attention of researchers so far, were examined on the example of the Museum of Serbian Medicine of the Serbian Medical Society. During the second half of the 20th century this Museum was the only museum of the history of medicine with the mission to present the path of the development of medicine in Serbia in a wide time frame from medieval period to modern times.

The same example was employed in order to check whether the Museum of Serbian Medicine of SMS was included in modernization processes induced by the new paradigms, both in the study and interpretation of the history of medicine (*new social history of medicine*) and in the area of museology (*new museology*). The results of the research and analysis showed that the Museum, through the decades of its existence, remained in the traditional framework of both disciplines.

The results of the research and analysis presented in this paper can be regarded as a stimulus and guidance for the improvement of scientific research in the field of history of medicine by widening the framework of research on one hand, as well as the basis for the adoption and implementation of modern standards in the field of medical museology.

Key words: museums, museums of medicine, musealisation, museology, history of medicine, medicine, health culture, doctors.

Scientific fields: History and philosophy of Natural Sciences and Technology

Directions: Museology, History of medicine

UDK N°: UDK 069.51:61(091)(497.11)(043.3)

САДРЖАЈ

Резиме и кључне речи	IV
Summary and key words	VI
I УВОД	1
1.1. Истраживачки оквир	1
1.2. Проблем и предмет истраживања	2
1.3. Научни циљ истраживања	5
1.4. Задаци истраживања	5
1.5. Полазне хипотезе	6
1.6. Научне методе истраживања	7
1.7. Очекивани резултати и практична примена резултата	7
1.8. Преглед досадашњих истраживања	8
II МЕДИЦИНСКИ МУЗЕЈИ	12
2.1. Постанак медицинских музеја у свету	12
2.2. Класификација медицинских музеја	39
2.2.1. Рани модерни експериментални музеји	40
2.2.2. Музеји и медицинско образовање	47
2.2.3. Музеји и здравствено образовање	51
2.2.4. Музеји историје медицине	56
2.3. Циљеви рада и послање медицинских музеја	65
III МУЗЕАЛИЗАЦИЈА МЕДИЦИНЕ У СРБИЈИ	78
3.1. Постанак, развој и делатност медицинских збирки/музеја	
3.1.1. Музеум реткости	80
3.1.2. Збирка препарата Српског лекарског друштва	110
3.1.3. Здравствени музеј Друштва за чување народног здравља	135
3.1.4. Музеј за хигијену Централног хигијенског завода и Стална земаљска хигијенска изложба	148
3.1.5. Медико-историјски музеј Централног хигијенског завода	176

3.1.6. Музеји и збирке Медицинског факултета Универзитета у Београду.....	183
3.1.7. Универзитетске збирке и музеји основани после Другог светског рата.....	189
3.1.8. Музеј санитета НОБ-а.....	191
3.2. Класификација и корелација медицинских збирки/музеја	196
3.3. Преглед постојећих медицинских збирки/музеја	203
IV МУЗЕАЛИЗАЦИЈА ИСТОРИЈЕ МЕДИЦИНЕ У СРБИЈИ.....	213
4.1. Изучавања историје медицине.....	213
4.2. Музеализација историје медицине у Србији: Оснивање Музеја српске медицине Српског лекарског друштва	230
4.3. Анализа процеса формирања фонда и концепција сталних поставки Музеја српске медицине Српског лекарског друштва.....	235
4.4. Делатност Музеја српске медицине Српског лекарског друштва (1955 – 2007/2010).....	257
V ЗАКЉУЧАК	261
VI ЛИЧНОСТИ ЗАСЛУЖНЕ ЗА НАСТАНАК И РАЗВОЈ МЕДИЦИНСКИХ МУЗЕЈА У СРБИЈИ.....	271
Др Емерих П. Линденмајер (1806 – 1883)	271
Флоријан Бирг (1800 или 1801 – 1865)	272
Др Јосиф Панчић (1814 – 1888)	273
Др Лазар Докић (1845 – 1893).....	275
Др Ђока П. Јовановић (1860 – 1902)	276
Др Едуард Михел (1864 – 1915)	277
Др Милован Миловановић (1884 – 1948)	279
Др Војислав Кујунџић (1872 – 1946).....	280
Др Ристо Јеремић (1869 – 1952).....	281
Др Геденон - Геза Алковић (1888 – после 1951).....	283
Др мр фарм. Андрија Мирковић (1894 – 1970).....	285

Др Владимир Станојевић (1886 – 1978).....	287
Др Будимир Павловић (1929 – 2015).....	289
VII ПРИЛОЗИ	291
VIII ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	314
8.1. Извори	314
8.1.1. Необјављена грађа	314
8.1.2. Објављени извори и грађа	315
8.2. Литература	317
8.2.1. Литература која се односи на колекционирање, музеологију и медицинске музеје	317
8.2.2. Литература која се односи на историју медицине	334
8.3. Штампа.....	340
8.4. Web – извори	345
Скраћенице:	348
IX БИОГРАФИЈА АУТОРА	349

I УВОД

1.1. Истраживачки оквир

У циљу целовитог сагледавања развоја медицинских музеја у Србији и формирања основе за упоређивање главних карактеристика тог развоја са медицинским музејима у земљама западног света (првенствено Европе, у којој су музеји као институције настали, а затим и у САД), у раду су постављена два међусобно повезана истраживачка оквира. Први од њих је обухватио праксе колекционирања предмета у вези са лечењем и очувањем здравља које су у периодима антике и средњег века претходиле настанку прото-музеја (кабинета реткости или раних модерних експерименталних музеја) у Европи, у периоду ренесансе, а затим и развој медицинских музеја као специјализованих институција у функцији медицинског образовања, односно здравственог просвећивања народа и у функцији представљања развоја медицинске науке и праксе кроз историју.

Истраживањем је обухваћена и делатност медицинских музеја у свету у данашњем времену, уз утврђивање међусобних веза између приступа изучавању историје медицине и процеса њене музеализације. Проучени су услови који су у оквирима *нове*, друштвене историје медицине и *нове музеологије* утицали на процесе модернизације делатности многих медицинских музеја.

Други истраживачки оквир обухватио је медицинске збирке и музеје у Србији који су почели да се формирају у 19. веку по угледу на европске медицинске музеје. Посебна пажња је посвећена проучавању развоја историје медицине као научне дисциплине у Србији и сагледавању утицаја који је приступ изучавању историје медицине имао на процесе музеализације у оквиру Музеја српске медицине Српског лекарског друштва, јединог медицинско-историјског музеја са мисијом представљања развојног пута медицинске науке и праксе у Србији (1955 – 2010). Саставни део рада је и преглед постојећих медицинских музеја и збирки у Србији.

1.2. Проблем и предмет истраживања

Медицинске збирке и музеји у Србији у 19. и 20. веку, предмет су овог истраживања, које кроз области музеологије и историје медицине обухвата њихов постанак, послање, функције и токове развоја, односно интергација или нестанка.

У домену историјске музеологије, истраживањем су утврђени и представљени мотиви, услови и утицаји (научни, културни, друштвени, државни, политички) који су одредили настанак, циљеве и правац њиховог развоја. На тој основи је разматран и интерпретиран степен њихове корелације са музејима *првог, другог и трећег таласа*, односно са *прото-музејима, традиционалним музејима и новим музејима*, као и степен корелације са развојним фазама медицинских збирки и музеја у западној Европи и САД.

Проблеми у чијем се светлу сагледава предмет рада, односе се на чињеницу да до сада нису били утврђени садржај фондова и/или изложбених поставки, начин коришћења збирки и музејска делатност, као ни процеси интеграција појединих збирки и музеја или њихов нестанак. Карактеристично је да је већина медицинских збирки и музеја у Србији настала и одржавала се, краће или дуже време током 19. и 20. века, у највећој мери захваљујући ентузијазму појединих лекара. Музеји и збирке по правилу су били у саставу здравствених институција, удружења и медицинских факултета. Узори за њихово формирање били су европски медицински музеји, што је било у директној вези са чињеницом да су сви лекари који су били иницијатори оснивања били школовани у иностранству и да су активно пратили развој медицинске науке и здравства у европским земљама.

Према класификацији Кена Арнолда, медицински музеји сврставају се у групе: *раних експерименталних музеја, музеја усмерених на медицинско образовање, здравствено-просветних музеја и музеја историје медицине*. Једини медицински музеј из групе *музеја историје медицине* који је као свој циљ дефинисао приказивање развојног пута медицине и здравствене културе у Србији од средњег века до савременог доба, био је Музеј српске медицине Српског лекарског друштва, основан 1955. године. Музеј је имао две фазе рада и две сталне поставке. Прва фаза је обухватила период од 1955. до 1978. године. Музеј

је био смештен у Лекарском дому у Београду, а руководилац је био оснивач Музеја проф. др Владимир Станојевић. Након смрти Станојевића 1978. године Музеј је био затворен, да би следећа фаза рада започела 1990. године, када је Музеј пресељен у зграду Прве варошке болнице у Београду, ново седиште Српског лекарског друштва. Сталну поставку је приредио др Будимир Павловић, руководилац Музеја до 2007. године. Одлуком Председништва Српског лекарског друштва из 2007. године и одлуком Управног одбора Музеја науке и технике донетом исте године, Музеј српске медицине СЛД је интегрисан са Музејем науке и технике, у виду посебног одељења. Музеј науке и технике је преузео управу над фондом Музеја српске медицине СЛД 2010. године.

Како је Музеј српске медицине СЛД настао и развијао се у окриљу Секције за историју медицине и фармације Српског лекарског друштва, у раду се пошло од претпоставке да је Музеј био огледало и репрезент приступа изучавању и музеолошком презентовању историје медицине у Србији у другој половини 20. века.

Традиционални приступ изучавању историје медицине, широко заступљен како у свету, тако и у Србији, подразумева усмеравање пажње на „велике људе и велике идеје“, као и на унапређења медицинске науке која су омогућила разумевање физиолошких и патолошких процеса, ефикаснију дијагностику, лечење и заштиту здравља. Свеобухватнији приступ у истраживању и интерпретирању историје медицине инициран радовима Хенрија Сигериста (1891 – 1957), једног од најзначајнијих историчара медицине у свету, заживео је шездесетих и седамдесетих година 20. века, а затим наставио да се развија до данас у земљама западног света. *Новом*, друштвеном историјом медицине, узрочно-последични односи дуалитета здравље/болест и друге медицинско-историјске појаве сагледавају се, изучавају и тумаче у ширем друштвеном, културном и политичком контексту, уз њихово повезивање са савременим медицинским проблемима.

Промена угла посматрања појава у области историје медицине развијала се у истом временском оквиру (седамдесетих година 20. века) у којем се значајно мењала и музеологија. Музеји *трећег таласа* или *нови музеји (екомузеји)*, настали у другој половини 20. века, поред селекције (документације) и тезауризације

(Zbynek Stransky, 1970), односно заштите и истраживања (Peter van Mensch, 1992) као једну од три основне функције имају комуникацију. Тако је, по Томиславу Шоли, „задатак новог музеја да својом документационом припремљеношћу, својом комуникативношћу и занимањем за текуће околности свог микро и макро окружења, остане у непрекидном критичком односу према свакодневном животу“.¹

Сензибилношћу за промене приступа, како изучавању и тумачењу историјско-медицинских тема, тако и музејској делатности, све већи број медицинских музеја у свету успева значајно да унапреди и осавремени своју делатност.

Проучавање процеса формирања и садржаја музејског фонда, као и концепција две сталне поставке Музеја српске медицине Српског лекарског друштва омогућило је сагледавање начина на који је историјски аспект развоја медицине и здравства у Србији вреднован и тумачен. Утврђено је да нови правци, како у изучавању историје медицине, тако и у области музеологије нису били усвојени, што је условило немогућност искорачења из традиционалних оквира обе дисциплине.

Предмет истраживања су били и носиоци значења (сведочанствености) - „стварни, покретни предмети као оригинални делови једне објективне реалности, који су после губитка изворне функције, услед промене амбијента, стекли нове музеалне функције“ (Zbynek Stransky). Испитивани су са аспеката начина аквизиције, репрезентативности, начина излагања, односно коришћења у функцији „средства музеалне делатности“ (Томислав Шола).

Истраживање је обухватило научне радове из области медицинске музеологије, историје медицине, музејски архив и архиву Српског лекарског друштва. У посебном поглављу су представљене биографије личности које су заслужне за настанак и развој медицинских музеја у Србији.

¹ Tomislav Šola, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju* (Zagreb: Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003) 247.

1.3. Научни циљ истраживања

1. Утврђивање, анализа и научно објашњење **постанка, послања и садржаја медицинских збирки и музеја** насталих у Србији у 19. и 20. веку; расветљавање и утврђивање **токова појединих збирки** у смислу њиховог припајања другим збиркама/музејским фондовима или њиховог нестанка током ратова; њихова **систематизација и научна класификација**, као и утврђивање **степенa корелације** са развојним фазама медицинских збирки и музеја у западној Европи и САД.
2. Утврђивање чинилаца који су утицали на музеолошку интрепретацију историје медицине у Србији, као што су **приступ и истраживању историје медицине, очуваност и доступност носилаца сведочанствености, расположиви простор, препознавање значаја од стране државних и/или друштвених структура, културне и политичке прилике и утицаји и друго.**
3. Утврђивање да ли су се, и у којој мери, у оквиру Музеја српске медицине Српског лекарског друштва развијале и унапређивале основне музеолошке функције – заштита, истраживање и комуникација, у складу са развојем савремене музеологије.

1.4. Задаци истраживања

1. Селекција, проучавање и повезивање података из архивске грађе и литературе који се односе на постанак, делатност и токове медицинских збирки и музеја у Србији, уз истраживања фондова музејских институција и збирки при медицинским факултетима и здравственим установама. Проверавање степена корелације постанка и развоја медицинских збирки и музеја у Србији са медицинским збиркама и музејима у западној Европи и САД по теоријском моделу Кена Арнолда.
2. Проучавање збирки Музеја науке и технике – Одељења Музеј Српског лекарског друштва – музејских предмета и музејске документације;

проучавање документације и литературе која се односи на оснивање и рад Музеја српске медицине Српског лекарског друштва; проучавање радова из области историје медицине; истраживање различитих утицаја (образовних, научних, културних, политичких, друштвених) на процес музеализације и интерпретације развоја историје медицине и здравства у Србији.

3. Истраживање делатности Музеја српске медицине Српског лекарског друштва у смислу остваривања функција заштите, истраживања и комуникације.

1.5. Полазне хипотезе

1. Имајући у виду до сада познате чиниоце који су утицали на настанак и развој медицинских збирки и музеја у Србији током 19. и 20. века, као што су лична иницијатива појединих лекара, праћење научног и културног напретка у европским земљама и растуће образовне и културне потребе у нашој средини, полазимо од хипотезе да је могуће потврдити значајан степен корелације између модела по којем су настајали и развијали се медицински музеји и збирке у западном свету и у Србији.
2. Проучавањем фонда Музеја српске медицине Српског лекарског друштва који укључује врсту и репрезентативност предмета, начин аквизиције, начин и контекст њиховог излагања, претпостављамо да је могуће потврдити да је приступ истраживању и вредновању историје медицине, поред чиниоца који се односе на услове смештаја збирке, финансирања, руковођења и друго, битно одређивао музеолошку интерпретацију историјског развоја медицине и здравства у Србији. Ако је приступ изучавању историје медицине један од кључних чинилаца који одређује процесе њене музеализације, ширење истраживачког оквира омогућило би целовитију музеолошку интерпретацију историје медицине, уз сагледавање и приказивање медицинско-историјских појава у оквиру ширег друштвеног и културног контекста.

1.6. Научне методе истраживања

Историјски развој медицинских збирки и музеја у Србији истраживан је помоћу **историографског метода** што је омогућило тумачење потреба, околности и утицаја њиховог настанка, у светлу историјских, научних, културних, друштвених и политичких прилика у Србији 19. и 20. века, као и садржаја збирки/фондова, њиховог послања, коришћења и токова. Извршени су идентификација, прикупљање, селекција и анализа архивске грађе, документације, доступне литературе, периодике, штампе, фотографија и других сачуваних извора. Музеји су класификовани према моделу класификације медицинских музеја (Кен Арнолд) и према општим музеолошким класификацијама (Петер Ван Менш, Лик Беаноа). На тој основи, методама **компарације и корелације** проверен је и утврђен степен корелације са моделом развоја медицинских збирки и музеја у западној Европи и САД.

Систематизација и синтеза прикупљених података омогућиле су креирање прегледа постојећих медицинских збирки и музеја у Србији.

Истраживањем су обухваћени и предмети из фонда Музеја науке и технике – збирки Одељења Музеј Српског лекарског друштва укључујући њихову музејску документацију.

1.7. Очекивани резултати и практична примена резултата

Тема докторске дисертације је у оквиру научних области музеологије и историје медицине. Будући да досадашњим истраживањима нису расветљене и утврђене чињенице које се односе на постанак, развој и токове медицинских збирки и музеја у Србији, докторска дисертација омогућава њихово целовито сагледавање и вредновање. У том смислу, она претставља значајан допринос у области медицинске музеологије.

Посебно су проучени и објашњени научни, историјски, друштвени, политички и културни утицаји на токове музеализације медицине, као и

доприноси појединих личности заслужних за оснивање и развој медицинских музеја.

У области историје медицине, важан допринос представљају анализа и критичко сагледавање изучавања историје медицине у Србији са утврђивањем узајамних веза између историје медицине и музеологије. Будући да ове везе и утицаји до сада нису истраживани, рад значајно доприноси њиховом научно аргументованом тумачењу и унапређивању.

Резултати истраживања могу да имају практичну примену, јер дају смернице за будућа истраживања историје медицине, а такође су и основ не само за њену музеолошку интерпретацију већ и за усмеравање музејске делатности у области медицине ка темама које имају друштвени значај.

1.8. Преглед досадашњих истраживања

За разлику од земаља западног света, у Србији су истраживања историјског развоја и делатности медицинских музеја била малобројна и фрагментарна. Исто је и када је реч о проучавању историографије, проблема и приступа изучавању историје медицине.

Медицински музеји у свету су предмет интензивнијег проучавања у последње две деценије. У том погледу, значајни су радови Кена Арнолда („Museums and the making of medical history“; У: *Manifesting Medicine*, Robert Bud, 1999), затим монографија о медицинским музејима у свету *Medical Museums: Past, Present and Future* (London: Royal College of Surgeons of England, 2013) уредника Семјуела Албертија и Елизабет Халам; свеобухватно дело Фелипа Сида о медицинској музеологији (Felip Cid, *Museologia Médica: Aspectos teóricos y cuestiones prácticas, Vol I-II*. Bilbao: Museo Vasco de Historia de la Medicina Y de la Ciencia José Luis Goti, 2007), као и радови о медицинским музејима публиковани у стручним часописима (на пример, *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 1, 2009 и други).

Значај, циљеви и приступи изучавању историје медицине у свету су предмет проучавања и критичких разматрања од друге половине 20. века. Из

веома обимне литературе издвајамо дела и радове Хенрија Сигериста (Sigerist H. E. *The Social History of Medicine*, 1941); Герта Бригера, (Brieger, Gert. "The Historiography of the History of Medicine". In: *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, 1993), Роја Портера (Porter, Roy. "The Patient's View: Doing Medical History from Below". *Theory and Society* 2, 1985), Џона Пикстона (Pickstone, John V. "Medical History as a Way of Life". *Social History of Medicine* 2, 2005); Семјуела Шорта, (Shortt S. „The New Social History of Medicine: Some Implications for Research“, *Archivaria* 10, 1980) и др.

У Србији до сада нису спроведена опсежнија истраживања постанка, развоја и делатности медицинских збирки и музеја. Прегледним радовима Владимира Станојевића и Слободана Ђорђевића обухваћена је већина али не и сви музеји и збирке, а у осталим публикованим радовима представљени су поједини музеји.

Први писци радова са темом медицинских музеја били су **Емерих Линденмајер** (*Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen, mit Andeutungen über die gesammten Sanitätsverhältnisse im Oriente*. Temesvár: Druck und Verlag der Csanáder Dioecesan-Buchdruckerei, 1876) и **Владан Ђорђевић** (*Историја српског војног санитета – Књига I, 1835 – 1875*. Београд: Државна штампарија, 1879), који су писали о Музеуму реткости, првом медицинском и природњачком музеју у Србији.

У радовима **Владимира Станојевића** („Природњачки и лекарски музеји у Београду“, *Зборник радова Другог састанка историчара медицине, фармације и ветеринарства, одржаног у Београду 27. и 28. октобра 1955. године*, Београд: Југословенско друштво за историју медицине, фармације и ветеринарства, 1957, књ. I, 1957) и **Слободана Ђорђевића** („Прилог познавању настанка српских медицинских музеја“, *Архив за историју здравствене културе Србије* 19(1-2),1990), у којима је дат историјски преглед збирки и музеја они нису детаљно проучени и представљени, а такође су изостављени поједине збирке и музеји, као што су Збирка препарата Српског лекарског друштва и Музеј за хигијену Централног хигијенског завода (касније Стална земаљска хигијенска изложба).

Владимир Станојевић је објавио неколико радова о Музеју српске медицине Српског лекарског друштва који су међусобно веома слични („О

постанку Музеја српске медицине Српског лекарског друштва“, *Српски архив за целокупно лекарство*, посебан отисак 11 (1955); „Четврт века рада Секције за историју медицине и фармације и Музеја Српског лекарског друштва“, *Српски архив за целокупно лекарство* 9 (1976); „Медицински музеј Српског лекарског друштва“, *Весник – тромесечни билтен Музејско-конзерваторског друштва НРС*, 18, окт-дец, 1955; „Музеј Српске медицине Српског лекарског друштва“. У: *Српско лекарско друштво: Споменица 1872 – 1972*. Ур: Душан С. Ђурић. Крагујевац: ГП „Никола Николић“, 1972; „Музеј српске медицине Српског лекарског друштва“. *Годишњак града Београда*; Књ XI-XII-1964/1965), а вероватно је и непотписани рад „Na marginama muzejskih vitrina“, објављен у Зборнику радова саопштених у Секцији, књига III (Београд: Српско лекарско друштво – Секција за историју медицине и фармације, 1966) дело истог аутора.

Два критичка разматрања о Музеју српске медицине СЛД написао је **Слободан Ђорђевић** („Музеј српске медицине“, *Архив за историју здравствене културе Србије* /1983-84/12-13/1-4 и „Неколико речи о Музеју српске медицине у Београду“, *Архив за историју здравствене културе Србије* 15(1-2),1986).

Истраживањем историјских извора и музејског материјала бавио се **Војислав Марјановић** („Наша музејска и архивска грађа“, *Српски архив за целокупно лекарство*, посебан отисак 11 (1955), док су о фармацеутским музејима писали **Андрија Мирковић** („Значај и важност историје фармације и науке о фармацеутским старинама“, *Acta pharm. Jug*, 1954) и **Нићифор Јакшевац** („Фармацеутски музеји у Београду у XIX веку“, *Зборник радова Трећег и Четвртог научног састанка, одржаног у Београду јуна 1957. године и 26. и 27. октобра 1957. године*, Београд: Југословенско друштво за историју медицине, фармације и ветеринарства, књ. II, 1960).

О историјској збирци на Стоматолошком факултету Универзитета у Београду писала је **Вера Гавриловић** („Музеј стоматологије Стоматолошког факултета“. У *25 година Стоматолошког факултета Универзитета у Београду 1948–1973.*, ур. Вера Гавриловић, 171-173. Београд: Галеника, фармацеутско-хемијска индустрија, 1973).

У новије време, о медицинским музејима и збиркама у Србији публиковани су радови Душанке Крајновић и Леонтине Керничан (“History of

Pharmacy Museum of the Faculty of Pharmacy University of Belgrade“: *Acta Medico-Historica Adriatica: AMHA* 2, 2009); Љиљане Меденица, Босиљке Лалевић-Васић и Душана С. Шкиљевића (“The Belgrade Dermatovenereologic Moulage Collection: Past and Present“: *Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology* 8, 2008) и Јелене Јовановић Симић (“Serbian medical society’s museum of Serbian medicine” *Acta medico-historica Adriatica: AMHA* 4/2, 2006).

У области изучавања историје медицине, разматрања посвећена методолошким питањима историографије историје медицине, сасвим су малобројна. Међу њима се издвајају радови Зденка Левентала („Razvoj istoriografije zdravstvene kulture u Srbiji“, *Jubilarni zbornik povodom 10. godišnjice rada Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, 1965; „Aktuelni problemi u izučavanju istorije zdravstvene kulture Jugoslavije“, *Zbornik radova Trinaestog naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, 1965), као и радови Милета Игњатовића („Изучавање историје војне медицине и хирургије“. *Војносанитетски преглед* 2002; и „Изучавање историје медицине у Србији“, *Zbornik sažetaka Timočki medicinski glasnik*, Vol 38, 2013). Игњатовић је једини истраживач који се у новије време бавио овим проблемом.

II МЕДИЦИНСКИ МУЗЕЈИ

У овом поглављу се прате мотиви и модели колекционирања предмета у вези са здрављем и лечењем од античког доба и средњег века, преко првих, ренесансних музеја (прото-музеја) до постанка медицинских музеја и њихове делатности у садашњем времену. Овакав приступ је одређен с циљем свеобухватног сагледавања праксе колекционирања кроз историју и настанка медицинских музеја, при чему се утврдио низ важних појава које се односе на мотиве и врсту сабираних предмета, њихову заступљеност у прото-музејима, време настанка првих медицинских музеја, као и прве употребе речи *музеј* у њиховом називу. Представљена је класификација медицинских музеја по моделу Кена Арнолда (1999), са датим примерима за сваку врсту музеја. Проучени су и представљени чиниоци који су крајем 20. века утицали на модернизацију музејске делатности у области медицине, од којих су два најважнија усвајање принципа *нове*, друштвене историје медицине и *нове музеологије*. Утврђене чињенице представљају основу на којој се разматрају и упоређују историјски развој и делатност медицинских музеја у Србији у следећим поглављима рада.

2.1. Постанак медицинских музеја у свету

Медицински музеј је музеј у којем се сакупљају, чувају и излажу (комуницирају) *медицински предмети*. Дефиниција јесте једноставна али се одмах поставља и неколико питања: О којој медицини је реч? Да ли појам обухвата и музеје фармације, с обзиром да је, иако одвојена још у 13. веку од медицине, фармација остала са њом уско повезана? И на крају, шта је медицински предмет?

Иако је уобичајено да се реч медицина употребљава у ужем смислу, који подразумева спречавање болести и лечење људи (хумана медицина), њено шире значење обухвата исте делатности и када су у питању животиње (ветеринарска медицина), а такође и биљке (фитомедицина). У ширем смислу, групи медицинских музеја припадају музеји хумане и ветеринарске медицине, док је фитомедицина изван ње, будући да припада области пољопривредних наука.

Музеји фармације, међутим, поред тога што чине јединствену групу, припадају, такође, и групи медицинских музеја.²

У оквиру шире систематизације, медицински музеји су део заједнице научних или научно-техничких музеја.

У музеолошком значењу, медицински предмет је сваки предмет материјалне културе који је примарно био у функцији очувања здравља, спречавања болести или лечења, предмет који је коришћен као дидактичко средство у области медицинског образовања, а то су такође и људски скелетни остаци или делови тела сачувани у виду анатомских, хистолошких или патолошких препарата. Фонд медицинског музеја чине и други предмети који имају историјски, научни или културни значај, као што су лични предмети лекара или пацијената, уметнички предмети, намештај, макете здравствених установа и тако даље.

Полазне тачке готово свих разматрања историјског развоја модерних музеја, садржане су у решавању два проблема која се могу означити као *проблем колекционирања* и *проблем институционализације*. Као што је збирка предуслов за постојање музеја, тако су и сакупљање и чување одређених предмета предуслов за стварање збирке. У том смислу су у проучавању и представљању прошлости музеја ови проблеми међусобно повезани, иако само колекционирање не води обавезно ка његовој институционализацији. Међутим, склоност појединаца ка колекционирању најчешће је била основа на којој су кроз историју формиране значајне збирке а потом и музеји какве данас познајемо. Колекционирање је активан процес који подразумева менталну ангажованост око предмета жеље, трагање за њим, набавку и чување али и уживање у поседовању, разгледању, и често, његовом приказивању одређеном кругу људи. Али да би сакупљени предмети чинили збирку, неопходно је да између њих постоји повезаност по једном или више критеријума.

Да би се утврдило када су, и с којим мотивима, предмети материјалне културе који су имали функцију у лечењу, очувању или побољшању здравља постали и предмети сабирања, истраживањем су обухваћене праксе

² Многи музеји имају збирке и медицинских и фармацеутских предмета, као на пример: Музеј историје литванске медицине и фармације у Каунасу; Музеј историје фармације у Клузу (Румунија); Пол Штрадин музеј у Риги (Летонија) и др.

колекционирања које су постојале пре настанка ренесансних кабинета реткости – претеча модерних музеја. Њихова основа је била верска медицина, као један од најраније заступљених облика лечења. Тако су први колекционирани предмети били дарови намењени боговима уз молбу за очување здравља или излечење. Обичај је постојао још у доба неолита, а такође је био део религијске културе старих народа – Египћана, Етрураца, Грка, Римљана и других. Помоћу ових заветних дарова – *вотива*,³ човек је успостављао везу са боговима, а касније, у хришћанској религији, та веза се остваривала путем даривања светитеља. Вотиви су кроз историју израђивани од различитих материјала као што су камен, дрво, метали (бронза, бакар, злато, сребро), теракота, восак итд. Обично су имали облик људске или животињске фигуре, делова људског тела или органа, употребних или симболичних предмета или плоча са рељефима. Овај вид сакупљања и чувања предмета описује се у оквиру прото-историје музеја уопште, али је посебно важан за историју медицинске музеологије, како у погледу врсте, намене и симболике поклањаних предмета, тако и у погледу њиховог чувања и излагања. То се нарочито односи на анатомске вотиве, дакле на предмете израђене у облику делова људског тела или појединачних органа, који су почели у великом броју да се појављују у храмовима и светилиштима Етрураца, Грка и Римљана средином првог миленијума пре нове ере. Тај раст се поклапа са временом јачања међусобних веза између култура ових народа, али међу научницима не постоји слагање у погледу преминације једне од њих, као ни у погледу утицаја ширења грчког култа Асклепија на етрурску и римску културу у трећем веку пре нове ере.⁴ Према мишљењу Александре Бломерус, пракса се проширила из коринтског асклепиона у којем је светилиште било посвећено Асклепију али сам култ Асклепија није био повезан са преношењем феномена анатомских вотива у италијанске земље.⁵ На подручју Етрурије, велики број анатомских вотива пронађен је на петнаест археолошких локалитета у оквиру око тридесет остатака

³ *Votum* (lat) – завет, обећање богу, поклон, жеља, жртва.

⁴ Lindsay R. Morehouse, “Dismemberment and Devotion: Anatomical Votive Dedication in Italian Popular Religion” (Honors Thesis, Macalester College, 2012), 6. Преузето 10. 2. 2015, http://digitalcommons.macalester.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1018&context=classics_honors. *Classics Honors Projects*. Paper 17.

⁵ Alexandra L. Lesk Blomerus, “The Anatomical Votive Terracotta Phenomenon: Healing Sanctuaries in the Etrusco-Latinal-Campanian Region During the Fourth Through First Centuries B. C.” (Master's Thesis, University of Cincinnati, 1999), 35. Преузето 10. 2. 2015, https://etd.ohiolink.edu/!etd.send_file?accession=ucin1122835729&disposition=inline.

святилишта.⁶ У Грчкој је најраспрострањенији био култ Асклепија, бога медицине, коме су били посвећени храмови у лечилиштима названим према његовом имену асклепиони. Данашњим језиком речено, то су били медицински центри у чијем саставу су, поред святилишта, биле и зграде за терапију, базени, библиотеке и позоришта. Лечење је обухватало низ ритуалних активности, од којих је централно место имала *инкубација* – спавање унутар лечилишта, било у храму, било у некој другој згради за ту намену. Сматрало се да током сна оболелог посећује бог којем је лечилиште било посвећено, лечећи га директно – стављањем својих руку на његово тело или путем лековитих материја, или шаљући му сан са упутствима за лечење. Пацијент је сан сутрадан казивао свештенику који га је тумачио, а затим су примењиване препоручене терапијске мере које су се обично подразумевале купања, сунчање, боравак на чистом ваздуху, дијету, физичку активност и одмор или употребу лекова.⁷

Након излечења и пре напуштања лечилишта, пацијент је храму поклањао вотивни предмет у облику излеченог дела тела или органа. „На тај начин“, наводи Николас Рајнерсон, „сваки вотив кодира игру одсуства и присуства... присутност вотива означава одсутност излеченог понизног молиоца“, а сам вотив, као представа леченог и излеченог дела целине организма, наставља да кореспондира са њим.⁸ Симболично жртвовање дела тела кроз поклањање вотива има карактер замене, па „сваки анатомски вотив представља неампутираност која наглашава интегритет одсутног, излеченог дародавца.“⁹

У овој тачки „очувања целине“ сусрећу се два донекле супротстављена античка медицинска система – старији, религијски, са култом Асклепија као најупечатљивијим представником, и млађи, рационалистички, у оквиру којег је најзначајније учење Хипократа (460 – 377. п.н.е). Чињеница је да се религијски систем лечења одржао и након појаве рационалистичких учења у седмом веку пре нове ере, чији су главни представници након два века постале медицинске школе на острвима Книду и Косу. Овим учењима одбачена су схватања о узроцима

⁶ Morehouse, “Dismemberment and Devotion, 7, 17, 18.

⁷ Ibid., 32.

⁸ Nicholas Rynearson, “Constructing and Deconstructing the Body in the Cult of Asklepios“, *Stanford Journal of Archaeology* 2 (2003): 1-18. Преузето 10. 2. 2015, http://web.stanford.edu/dept/archaeology/journal/newdraft/2003_Journal/rynearson/paper.pdf.

⁹ Ibid.

болести као изразу воље богова. Међутим, док је киндска школа задржала теорију о локализацији болести у појединачном органу или делу тела, школа на Косу, чији је најзначајнији представник Хипократ, болест је сагледавана у оквиру организма као целине. Супротстављеност религијског и рационалистичког система ипак није утицала на популарност лечења у асклепионима, а сам Хипократ у својим делима није критиковао овај традиционални начин лечења. Коегзистенција ових система лечења постојала је на острву Косу све до 5. века нове ере.¹⁰

Археолошким истраживањима античких светилишта откривено је на хиљаде реплика руку, ногу, шака, стопала, торза, главе (или половине главе), лица, очију, ушију, женских и мушких спољашњих гениталија, материца, женских дојки и фигура беба.¹¹ Оберхелман наводи да је само на локалитету Понте ди Нона (Ponte di Nona), у близини Рима, где се налазио храм посвећен непознатом божанству, пронађено 8400 анатомских вотива од теракоте, на локалитету Фрагеле (Fragellae) 4000 и тако даље.¹² Иако је и теракота била цењен материјал у античко време, била је јефтинија од метала и тиме доступнија просечном човеку. Вотиви су израђивани у локалним радионицама, од којих су неке биле уз сама светилишта. Ови предмети су били углавном типски, што потврђује чињеница да је највећи број њих био без приказа патолошких промена. Из групе вотива са приказом патолошких промена сачуване су, на пример, реплике материца са миоматозним променама, мушког полног уда са фимозом, колена са кожным променама итд. Најпознатији међу њима вероватно је мермерни рељеф пронађен у асклепијону у Атини, на којем је приказан молилац који држи велику реплику потколенице на којој се види проширена вена.¹³

¹⁰ Spyros G. Marketos, "The Medical School of Kos: Hippocratic Medicine", *Forum* 7 (1997): 313-324. Преузето 10. 2. 2015, <http://asclepieion.mpl.uoa.gr/parko/marketos2.htm>.

¹¹ Разлог зашто је, од унутрашњих органа, постојала једино реплика материце лежи у томе што све до трећег века, када су у Александрији почеле да се раде обдукције људског тела, изглед унутрашњих само је делимично био познат античким лекарима. Како је, међутим, римским законом било прописано да се трудна жена не може да сахрани пре него што се из материце извади плод, што је рађено помоћу тзв. Царског реза, материца је била орган чија је анатомија упозната пре анатомије других органа.

¹² Steven M. Oberhelman, "Anatomical Votive Reliefs as Evidence for Specialization at Healing Sanctuaries in the Ancient Mediterranean World", *Athens Journal of Health* 1, 1 (2014): 54, 55. Преузето 10. 2. 2015, <http://www.atiner.gr/journals/health/2014-1-1-4-OBERHELMAN.pdf>.

¹³ Миоми или фибромиоми су тумори пореклом од мишићног и везивног ткива који се често јављају код жена старости преко 35 година; Фимоза је стање у којем је отежано или онемогућено превлачење кожице преко главића мушког полног уда. Може да буде урођена или стечена (узрокована, на пример, венеричном болешћу)

Слика 1. Вотивни дарови, Коринт
(Steven M. Oberhelman, “Anatomical Votive Reliefs as Evidence for Specialization at Healing Sanctuaries in the Ancient Mediterranean World“.
Athens Journal of Health 1, 1, 2014, 51)

Начин излагања вотива у светилиштима донекле се разликовао код Грка, Етрураца и Римљана. Грчки стил је доминантно подразумевао стављање реплика на зидове или вешање о таваницу. Реплике главе и торза стајале су на полицама. У етрурским и римским светилиштима вотиви су углавном одлагани поред олтара или насупрот статуа божанства.¹⁴ Без обзира на начин излагања, вотиви су увек били предвиђени да буду изложени и чувани. Мароевић наводи да су у античким храмовима постојале особе задужене за збирке – *hieropoei* (чувари и свештеници), који су правили детаљне пописе предмета. Ти инвентари су, поред описа који је укључивао врсту материјала и тежину, садржали и податке о дародавцу, датуму поклона и имену бога којем је поклон намењен. Осим тога, чувари су повремено излагали предмете и водили посетиоце, а такође су вршили и селекцију предмета.¹⁵ Трајно су чувани они који су били вредни, док су други закопавани у посебне ровове. Пошто је постојало веровање да предмет који је бог примио такође добија особине светог, поклони се нису отуђивали, већ су сахрањивани, чиме су и даље остајали власништво бога.¹⁶ Бројни анатомски вотиви су

¹⁴ Lesk Blomerus, “The Anatomical Votive Terracotta Phenomenon”, 136; Oberhelman, “Anatomical Votive Reliefs”, 49.

¹⁵ Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju* (Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993), 19.

¹⁶ Krzysztof Pomian, *Collectors and Curiosities: Paris and Venice, 1500 – 1800* (Cambridge: Polity Press, 1990), 13.

пронађени не само у светилиштима, већ и у рововима поред њих. Како они нису имали посебну материјалну вредност која би могла да буде једно од мерила за селекцију, вероватно су тамо одлагани када би њихов број превазишао просторне могућности храма или када су били оштећени. Разлика између анатомских вотива и вреднијих поклона је и у томе што они нису били похрањени у посебним ризницама већ су били стално изложени. Податке о постојању детаљних инвентара управо анатомских вотива наводи и Оберхелман.¹⁷

Као што може да се закључи, бројне су сличности између античких храмова и данашњих музеја: постојање збирки предмета које се увећавају путем поклона, инвентарисање, чување предмета и њихова селекција, постојање особа задужених за старање о збиркама и постојање публике којима предмети преносе поруке. Кшиштоф Помјан наводи да се „вотивни поклони, као и погребни предмети, могу сматрати збирком, јер ту није важна чињеница то што су намењени боговима или мртвима већ то што постоји одређена публика која их разгледа“. Они су, по његовом мишљењу, медијум између смртних и бесмртних, између светог и секуларног, и у „самом срцу секуларног света конституишу симболе далеког, скривеног, одсутног“.¹⁸

Из античког доба модерни музеји баштине још нека важна својства од којих је највидљивији њихов назив: реч музеј потиче из грчке речи музејон (μουσεῖο). Музејон је био храм посвећен Музама, које су према грчкој митологији биле кћерке бога Зевса и Мнемозине, богиње памћења. Сматране су заштитницама поезије, реторике, позоришне уметности, плеса, наука (историје, геометрије, астрономије, пољопривреде, архитектуре) и образовања те су им се

¹⁷ Oberhelman, “Anatomical Votive Reliefs”, 49. Оберхелман је у наведеном раду утврдио да је постојала одређена врста специјализације у античким лечилиштима иако се у сваком од њих, поред доминантно заступљене једне или неколико врста анатомских вотива, увек налазе и поједине врсте у мањем броју. Тако су у коринтском асклепиону доминантно заступљени удови, шаке, стопала и реплике гениталних органа (највише мушких – пениса); У асклепиону у Атини, судећи по томе да 40% пронађених вотива чине реплике очију, вероватно су се најчешће лечиле очне болести, али такође и болести ушију, екстремитета и гениталних органа. У етруском налазишту Грависка (Gravisca), у којем је постојао храм посвећен богињи плодности Јунони, пронађена је просторија са 222 материце, док је у налазишту Вулци (Vulci) пронађено преко 400 модела материца. Веома је занимљиво што је помоћу рендгенграфије утврђено да се унутар модела материца налазе нодуларна задебљања пречника око 1 цм која представљају ембрион, а да поједине реплике имају по два задебљања која представљају близаначку трудноћу. Богиња плодности је била и Минерва, а у храму који јој је био посвећен у Лавинијуму (Lavinium), пронађене је, поред модела материца и дојки, велики број фигура беба (редовно су приказиване као увијене у пелене).

¹⁸ Pomian, *Collectors and Curiosities*, 21, 22.

ствараоци у овим областима обрађали с молбама за инспирацију. Храм посвећен Музама – музејон, налазио се у саставу Лицеја, филозофске школе коју је основао Аристотел у четвртог веку пре нове ере, у Атини. Лицеј је био нова врста установе у античком свету која је обједињавала функције образовања и истраживања. У свом саставу је имао библиотеку и већ споменути музејон који је, како се обично наводи, био место инспирације, размишљања и филозофских расправа. Међутим, постоје подаци да су у музејону чувани предмети који су служили као „илустрација предавањима из области природних наука“.¹⁹

По угледу на Лицеј, сличне установе основане су у Александрији, Пергамону, Сиракузи на Сицилији и на Родосу али је од њих највећу славу достигла она у Александрији, позната под именом Музеј у Александрији. До данашњег дана постоји недоумица да ли су Александријска библиотека и музеј били обједињене установе, а такође није са сигурношћу утврђено да ли је њихов оснивач био Птоломеј I Сотер²⁰ или његов син Птоломеј Филадельф.²¹ У литератури се наводи да је важну улогу у оснивању Библиотеке имао Деметрије из Фалерона, перипатетични филозоф и ученик Теофрастуса, а можда и Аристотела, који је почео да прикупља књиге за библиотеку из свих крајева света за време владавине Птоломеја I Сотера. Идеја о формирању библиотеке која би садржала универзална дела повезује се са експанзионистичком политиком Александра Великог, која је била блиска Птоломејима. Александар је, наиме, сматрао да је за доминацију светом неопходно упознавање начина размишљања и језика разних цивилизација кроз проучавање њихових текстова.²² Према Поли Јанг Ли, тек је Птоломеј Филадельф основао Библиотеку у правом смислу речи, којој је, „да би била коришћена на прави начин придодано *Музеј... у којем је било могуће пратити Музе, обрађивати хуманистичке науке, бити ослобођен свих*

¹⁹ Joseph James Chambliss, ed., *Philosophy of Education: An Encyclopedia* (New York & London: Garland Publishing, Inc.; 1996), 31. Преузето 10. 2. 2015, <http://bit.ly/1HAquL6>.

²⁰ Гувернер Египта од 322. до 305, владар од 305. до 285. године п. н. е.

²¹ Владар Египта од 285. до 247. године п. н. е.

²² Giovanni Di Pasquale, “The Museum of Alexandria: Myth and Model“, in *From Private to Public: Natural Collections and Museums*, ed. Marco Beretta (Sagamore Beach, MA: Science History Publications, 2005), 2. Преузето 17. 2. 2015, https://www.academia.edu/1845370/The_Museum_of_Alexandria_myth_and_model.

*брига, чак и рада којим се обезбеђују храна и смештај, пошто су студенти у њему били подржавани из јавних фондова“.*²³

Музеј и Библиотека, смештени у краљевској палати и физички повезани, свакако су били језгро новог научног и образовног центра који је током пет векова био интелектуална престоница хеленистичког света. Финансијска потпора, као и доступност преко пола милиона грчких, јеврејских, вавилонских, египатских, феничанских и римских рукописа, који су се чували, преписивали и продавали у библиотеци, били су она привлачна снага која је пут Александрије водила људе од пера и науке. Дела су у библиотеци била систематизована по научним областима, међу којима је била и медицина. Ту су писане и преписиване медицинске књиге, проучавана су и коментарисана Хипократова дела, а такође је обрађивана нова научна дисциплина – историја наука, којом је обухваћена и историја медицине, будући да се у библиотеци налазила прва књига из ове области коју је написао Менон у четвртом веку п.н.е.²⁴

Славу александријског музеја пронели су кроз историју не само математичари, физичари, астрономи, проналазачи и филозофи, као што су Архимедес, Аристарх са Самоса, Еуклид и Ератостен, већ и лекари. Захваљујући Херофилу из Халкедона (335 – 280. п. н. е) и Еразистрату са Самоса (330 – 250 п. н. е), у оквиру Музеја је настала медицинска школа која је постала чувена због својих достигнућа, посебно у области анатомије и физиологије. Херофил је, највероватније под утицајем египатске традиције балсамовања тела, био први лекар који је истраживао људско тело путем обдукције и вивисекције, при чему је установио научни метод и описао грађу многих органа. Највећи допринос Еразистрата је у области физиологије кардиоваскуларног система. Он је, наиме, проучавао и описивао кретање крви, мали крвоток, исхрану крвних судова, начин на који функционише капиларна мрежа, итд.²⁵ Еразистрат је мање него Херофил био усмерен ка самој анатомији и поља његовог интересовања су, поред физиологије, обухватала специфичне симптоме болести и терапију. Сматра се да су његова учења утрла пут новој, емпиријској школи која је настала између 270. и 220. године пре нове ере. Следбеници ове школе, која је у великој мери утицала

²³ Young Lee, “The Musaeum of Alexandria”, 391.

²⁴ Di Pasquale, “The Museum of Alexandria: Myth and Model”, 2.

²⁵ Едуард Дајч, *Еразистрат са Самоса: антички Харвеј* (Земун: Јантар група, 2007), 46-49.

на целокупну медицину римског доба, знањима из анатомије претпостављали су важност искуства стеченог поред болесничке постеље. Емпиријска школа је значајно унапредила хирургију и терапију болести али је анатомија била у великој мери занемарена област и свела се углавном на изучавање скелетног система. Поред несумњивог постојања медицинских инструмената, и чињенице да су лекари у Музеју изучавали фармакологију уводећи у терапију нове лекове, логично је да се претпостави да су у александријском музеју, као и у музејону Аристотеловог Лицеја, одређене збирке служиле за истраживања и за наставу. Бруно Гебхард, позивајући се на Хермана Баса, наводи да су „постојале многе збирке анатомских, ботаничких и зоолошких препарата“, а затим и да је Гален у Музеју видео људски скелет око 159. године п.н.е.²⁶ Гален, који је остеологију сматрао за темељ анатомије, препоручивао је да се она изучава у Александрији, „јер тамо има људских скелета“.²⁷

Музеј у Александрији био је, дакле, врста академије или универзитета, место сусрета различитих култура, научних расправа и открића, место учења и „концентрисања“ знања хеленистичког света, али није био музеј у данашњем смислу речи. Он, како каже Помјан, „не дугује своју славу ниједној збирци, већ пре својој библиотеци и тиму научника који су формирали заједницу унутар његових зидова“.²⁸

Следећи овакав модел, школе вишег образовања које су, након експанзије Рима, постојале у другом веку у Ефесу и Смирни, данашњем Измиру, такође су имале назив Музеј.²⁹ Међутим, током римског доба, реч музеј је имала још два значења. Према Вару (Marcus Terentius Varro, 116 – 27 п.н.е), римском научнику и писцу, музеј је било наткривено место за студије и медитацију, што одговара хеленском појму. Али оно што је посебно занимљиво, односи се на прво повезивање појма музеја са местом чувања драгоцених предмета. Плиније Старији

²⁶ Bruno Gebhard, “The Health Museum as a Visual Aid“, *Bulletin of the Medical Library Association* 35, 4 (1947): 329. Преузето 11. 1. 2013,

<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC194679/pdf/mlab00254-0043.pdf>.

²⁷ Lavoslav Glesinger, *Povijest medicine* (Zagreb: Školska knjiga, 1978), 65.

²⁸ Pomian, *Collectors and Curiosities*, 13. Иако у погледу колекционирања уметничких дела у александријском музеју постоје и другачија мишљења (видети: Миодраг Јовановић, *Музеологија и заштита споменика културе* (Београд: Филозофски факултет/Плато, 1992), 19), у раду то неће бити шире разматрано.

²⁹ Ad Meskens, *Travelling Mathematics – The Fate of Diophantos’ Arithmetic* (Basel: Birkhäuser, Springer, 2010), 36.

(Gaius Plinius Secundus, 23 – 79 н.е), описујући једну врсту камена у *Историји природе* (Historia naturalis), каже: „Не смемо да заборавимо да продискутујемо карактеристике плавца. То име, наравно, дато је стенама са отворима у зградама названим (према грчким домовима Муза) *музеј*, где такве стене висе са таванице да би креирале имитацију пећине“.³⁰ Овакве имитације пећина, често постављене близу речица, постојале су у многим римским вилама и летњиковцима али је најпознатија била пећина Императора Тиберија у Сперлонги, „препуна драгог камења, скулптура и ваза“.³¹ Реч *музеј*, као назив за простор у којем се чувају уметнички и предмети из света природе, ући ће у употребу тек у периоду ренесансе.

Колекционирање најразличитијих предмета, од уметничких дела, преко научних инструмената, техничких изума до природних реткости, било је уско повезано с римским освајањима. Након освајања Грчке и Азије у другом веку пре нове ере, велико интересовање за грчку културну баштину која је пренета у Рим резултирало је стварањем не само приватних већ и јавних збирки, библиотека и ботаничких башти.

Фасцинација „чудима природе“, која је постојала и код Грка и била повезана са митологијом, нашла је свој израз у прикупљању скелетних остатака праисторијских животиња из опљачканих грчких храмова, али такође и у „креирању“ митолошких бића. Император Август је из храма у Тегеји донео огромну кљову мамута за коју су Грци веровали да је припадала Каледонијском вепру, а Плиније Старији бележи да је „својим очима видео кентаура препарираног у меду, који је био донет Императору Клаудију“.³² Једну креатуру, направљену од скелета змије и људске лобање, коју је неки шарлатан приказивао за новац широм Римског царства, описује Луције (Lucianus Samosatensis, око 125 – после 180. н. е).³³

Куриозитети у погледу грађе људског тела, били су, такође, предмет пажње, па тако Плиније пише о гигантима и патуљцима, чија су „тела била чувана

³⁰ Di Pasquale, “The Museum of Alexandria: Myth and Model”, 6.

³¹ Ibid.

³² Ibid., 8.

³³ Amy Raby, 29. 5. 2013, “History for the Fantasy Buff: Roman Fossil Collecting“, *Amy Raby*, преузето 17. 2. 2015, <http://amyraby.com/2013/05/29/history-for-the-fantasy-buff-roman-fossil-collecting/>.

у сандуцима“ за време владавине Императора Августа.³⁴ Овде је вероватно реч о скелетима који су, као што се види, били предмет колекционирања због своје необичности, што представља нову категорију у погледу критеријума колекционирања медицинских предмета.

Може да се закључи да су у античком добу медицински предмети су колекционирани из религијских побуда (анатомски вотиви), за потребе изучавања и наставе (скелети у Музеју у Александрији), и као куриозитети. Ако бисмо говорили о врсти колекционираних предмета, онда би сви они чинили једну, у великој мери, кохерентну групу, будући да је увек у питању било људско тело или представа његовог дела.

Хришћанство ће, међутим, већ крајем античког периода донети нова веровања. Када је реч о *медицинским предметима*, фокус колекционирања остаће на људском телу али ће мотиви прикупљања, као и значење и употреба колекционираних предмета бити битно другачији.

Према легенди, мајка цара Константина, Јелена, за време свог ходочашћа у Јерусалим у четвртом веку, дошла је у посед дела Часног крста и два Христова нокта. Послала их је свом сину у Константинопољ, а он их је употребио на следећи начин: део часног крста је уградио у своју статуу, један нокат у царску дијадему, а други, по једној верзији, у свој шлем, а по другој, у узду свог коња.³⁵ Овако распоређене светиње имале су улогу да владару обезбеде Христову заштиту али и да му осигурају духовно вођство и успех, како у пословима управљања државом, тако и у војним походима. С друге стране, Константин је на овај начин успоставио директну везу са Христом, што је ојачало његову позицију владара и подстакло га да отпочне прикупљање и других светиња. Тако је 336. године наредио да се у престоницу пренесу тела Светог Андрије и Светог Тимотија. Постојало је, наиме, веровање, да су тела светаца и мученика боља заштита градова него што су то градски бедеми. Сматрало се да делови тела

³⁴ Di Pasquale, “The Museum of Alexandria: Myth and Model”, 8, 9.

³⁵ Holger A. Klein, “Sacred Relics and Imperial Ceremonies at the Great Palace of Constantinople“, *Visualisierungen von Herrschaft, BYZAS 5* (2006): 81. Преузето 18. 2. 2015, <http://www.columbia.edu/cu/arhistory/faculty/Klein/Sacred-Relics-and-Imperial-Ceremonies.pdf>; Ioli Kalavrezou, “Helping Hands for the Empire: Imperial Ceremonies and the Cult of Relics at the Byzantine Court“, in *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, ed. Henry Maguire (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1997), 54. Преузето 18. 2. 2015, https://www.academia.edu/3236970/Helping_Hands_for_the_Empire_Imperial_Ceremonies_and_the_cult_of_Relics_at_the_Byzantine_Court.

светих подједнако обезбеђују заштиту као и цела тела. Тако је по наређењу цара Валенса, владара између 364. и 378. године, у Константинопољ пренета глава Светог Јована Крститеља, а 421. године Јерусалимски патријарх је као поклон цару послао руку Светог Стефана. Након арапског освајања Јерусалима у седмом веку, многе реликвије су пренете у Константинопољ, што је утврдило његову позицију главног чувара Хришћанства. Светиње су биле похрањене у посебним одајама при црквама (скеуфилакион), у којим су се налазиле заједно са литургијским предметима и књигама. Црква посвећена Девици Фароској, смештена унутар царске палате, постала је ризница царских реликвија између 8. и 10. века, док је у 12. веку сматрана једном од највећих ризница реликвија хришћанског света.³⁶ У њој су чувани многи предмети у вези са Христовим Страдањем – покров са његовог тела, трнов венац, сандале, ланац којим је био окован, његови нокти и камен са његовог гроба.³⁷

У скеуфилакиону Цркве Свете Софије, између 12. и 17. века чувани су: крв потекла са убодене Христове иконе, део Часног крста, Христов тањир са последње вечере, реликвијар са крвљу непознатог светитеља, крв и глава Светог Пантелејмона, главе Св. Атанасија, Св. Стефана Млађег, Св. Еустратија, рука Светог Германа, вилична кост Светог Павла и брада Св. Прокопија. Све је то стајало заједно са златним и сребрним путирима, литургијским посудама украшеним бисерима и драгим камењем и литургијским књигама.³⁸ Чуvari реликвија светих, као што може да се закључи, били су и владар и црква.

И док је физичко одвајање делова тела светих постало раширена пракса у Византијском царству од четвртог века, у Западном римском царству је било забрањено. Та забрана је, међутим, имала и неке изузетке. Папа Гргур је у седмом веку одбио захтев царице Константине, жене цара Маурицијуса, да се за нову цркву у Константинопољу, посвећену Св. Павлу, из Рима пошаље глава овог апостола али је визиготском краљу послао увојак косе Св. Јована Крститеља.³⁹

36 Klein, "Sacred Relics and Imperial Ceremonies", 91, 92.

37 Ibid.

38 George P. Majeska, "Notes on the Skeuophylakion of St. Sophia", *Vyzantijskij vremennik*, 55 (1998): 212-214. Преузето 17. 2. 2015, http://vremennik.biz/sites/all/files/55.2_30_Majeska%20G.P._Notes%20on%20the%20Skeuophylakion%20of%20St.%20Sophia.pdf.

39 Holger A. Klein, "Sacred Things and Holy Bodies Collecting Relics from Late Antiquity to the Early Renaissance", in *Treasures of Heaven: Saints, Relics, and Devotion in Medieval Europe*, ed. Martina

Реликвије су у читавом низу векова биле предмет поклона владара и црквених великодостојника којима су се успостављале и утврђивале дипломатске везе између истока и запада. Након крсташких ратова, оне ће, међутим, ући у економску размену и значајно ће обогатити краљевске ризнице у земљама западне Европе.

Као и друге реликвије, делови тела светих, најчешће појединачне кости или делови костију, од четвртог века су углавном чувани у ковчежићима или унутар наменски направљених, богато украшених предмета различитих облика (реликвијара).⁴⁰ Поред неоспорне материјалне вредности, реликвијари су били цењени првенствено због свог садржаја. У посебним приликама, углавном везаним за верске празнике, излагани су јавности па је и обичан човек понекад могао да их види, додирне и целива. Контакт са светињом обезбеђивао је божанску милост, опроштај грехова и спасење, а такође се веровало да има моћ излечења. Тако је, на пример, реликвијар са моштима Св. Артемија, чуван у цркви Св. Јована Продрома у Константинопољу, привлачио оболеле од киле и гениталних болести, а моћ да лечи исте болести приписивала се и самом Св. Јовану Продрому.⁴¹

Различито посматрање односа између целине и њеног дела постоји код анатомских вотива и код реликвијара. Док су први, као репрезенти дела тела или органа били даровани боговима као залог за очување целине тела (путем излечења), идејно обрнут концепт је присутан код моштију светих, где њихов и најмањи део валидно репрезентује целину и генерише њене целокупне моћи. „Вотиви“, наводи Хан, „говоре у гласу јединице, говоре свој део тела, захваљују се божанству и сведоче о његовој моћи“, док се „реликвијари морају сагледати кроз есенцијално различит поглед на тело: тело затворено, скупљено, радикално раскомадано и тиме раздвојено.“ Одвојено од овоземаљског света, оно добија

Bagnoli, et al. (Cleveland: The Cleveland Museum of Art; Baltimore: The Walters Museum; London: The British Museum, 2010), 57, 58. Преузето 17. 2. 2015, <http://www.columbia.edu/cu/arhistory/faculty/Klein/Sacred-Things-and-Holy-Bodies.pdf>.

⁴⁰ Овакав вид чувања постао је обавезан након Четвртог латеранског сабора 1215. године, када је донета одлука о забрани непосредног излагања земних остатака светаца.

⁴¹ Gary B. Ferngren, *Medicine and Religion: A Historical Introduction* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2014), 117, 118. Преузето 17. 2. 2015, <http://bit.ly/1BBgfsc>.

снагу током литургије, а такође и из оностраног света кроз своју повезаност са Рајем.⁴²

Владарске и црквене ризнице биле су током средњег века неприкосновена места акумулације сакралних и профаних предмета велике вредности. Тај концепт је почео да се мења крајем 14. века, који је за европску цивилизацију био доба глади, болести, немира и ратова али и доба друштвених и економских промена. Епидемије глади (1315 – 1317) и куге (1348 – 1351), која је однела животе 40% становника Европе, иницирале су другачије сагледавање човека и вредновање људског живота. У исто време, ослабљен утицај цркве, која је током епидемије изгубила 60% клера, омогућио је ширење утицаја новог филозофског, културног и научног правца – хуманизма. Вера у вредност човека, у његове умне способности и потребу стицања и преиспитивања знања о свету који га окружује, представљала је основу овог правца који ће обележити историјско раздобље познато под именом ренесанса. Током ренесансе оживљена су интересовања за античко наслеђе, за природу, науке, уметност и старине али је ова епоха била и епоха открића и изума. Упознавање култура новооткривених континената, ширење знања путем нове технике штампања књига и открића у области природних наука почела су да мењају дотадашњу слику света. Поред постојећих елита – владара, племства и клера, настале су нове друштвене елите – интелектуална и трговачка. Захваљујући образовању и интересовањима, материјалном положају и друштвеним везама, оне су у ренесансном културном миљеу биле у могућности да промене парадигму колекционирања и да успоставе његов нови модел оличен у појму кабинета реткости.⁴³ Израз *кабинет реткости* уједно означава место и садржај збирке. Кабинети или *студиоли*, што је био италијански еквивалент појма, биле су квадратне или правоугаоне просторије, а понекад и више таквих, међусобно повезаних просторија, у којима су чувани уметнички и природњачки предмети који су имали особине ретког и необичног. Тако је и основна подела предмета у

⁴² Cynthia Hahn, “The Voices of the Saints: Speaking Reliquaries“, *Gesta*, 36, 1 (1997): 29. Преузето 17. 2. 2015,

https://www.utexas.edu/cola/depts/rs/_files/pdf/MatterOfContention/Hahn.%201997.%20The%20Voices%20of%20the%20Saints.pdf.

⁴³ Raritatkammern, Wunderkammern, Kunstkammer – у немачком говорном подручју; Studiolo – у италијанском говорном подручју.

овим збиркама била на уметничке (*curiosa artificialia*) и природне реткости (*curiosa naturalia*).

Природне реткости, заступљене и у средњовековним збиркама, управо су у време ренесансе чешће постале предмет интересовања и колекционирања. Међу њима су били и предмети коришћени у лечењу, што се у првом реду односило на оне који су сматрани универзалним противотровима. Тако је готово обавезан предмет у збиркама била нарвалова кљова, која је све до друге половине 17. века сматрана за рог митског бића – једнорога. Од нарвалове кљове прављене су посуде у виду пехара јер се сматрало да она своје дејство испољава у директном контакту са сумњивом течношћу, али се такође користила и у облику праха који је узиман перорално. Према инвентару из 1413. године, у збирци бургундског војводе Жана де Берија (*Jean de Berry*, 1340 – 1416), налазио се златни пехар који је у дну имао инкорпориран део нарвалове кљове, али је војвода поседовао и три целе кљове, што је сматрано изузетном вредношћу, будући да су ови предмети имали високу тржишну цену.⁴⁴

Слика 2. Пехар од нарвалове кљове из кабинета реткости Рудолфа II Хабсбуршког (Kunsthistorisches Museum, Wien, друга половина 16. века)
(*Masterpieces of the Kunstkammer Vienna*, ed. by Sabine Haag.
Wien: Kunsthistorisches Museum, 2013, 169)

⁴⁴ Lorraine Daston and Katharine Park, *Wonders and the Order of Nature 1150–1750* (New York: Zone Books, 1998), 75, 88. Преузето 17. 2. 2015, https://equilibrium0.files.wordpress.com/2014/09/lj_daston_k_park_wonders_and_the_order_of_nature.pdf.

Поред нарвалове кљове, у збиркама владара, а од 16. века и у збиркама лекара и апотекара, налазили су се и безоари – окамењене творевине из дигестивног тракта животиња којима су основа несварена биљна влакна или длаке.⁴⁵ Безоари су били различитих облика, величина и боја и као и нарвалове кљове, обично су били украшени племенитим металима, драгим камењем или емајлом. Били су подједнако цењени као драго камење, али првенствено због веровања у њихове терапијске моћи. У арапској медицини су коришћени од 8. века, најчешће као противотрови али и у терапији жутице, малигних грозница, као еметици и средства за изазивање знојења.⁴⁶ Трећи најчешће заступљен предмет био је корал за који се веровало да пружа заштиту од урока и да побољшава плодност код жена.

Слика 3. Пехар од безоара, из кабинета реткости Рудолфа II Хабсбуршког (Kunsthistorisches Museum, Wien, друга половина 16. века)
(*Masterpieces of the Kunstkammer Vienna*, ed. by Sabine Haag.
Wien: Kunsthistorisches Museum, 2013, 167)

⁴⁵ Фитобезоари су творевине које као језгро имају несварена биљна влакна, док код трихобезоара то језгро чине длаке.

⁴⁶ Maria do Sameiro Barroso, "The Bezoar Stone: A Princely Antidote, the Távora Sequeira Pinto Collection – Oporto", *Acta Medico-Historica Adriatica: AMHA* 12, 1 (2014): 77, 84. Преузето 17. 2. 2015, <http://bit.ly/1eDZxPA>. Занимљиво је да је утврђено да безоар има адсорбентна и хелатна својства. Ibid, 94.

Управо због веће заступљености природних реткости, збирка Жана де Берија сматра се примером који осликава прелаз између средњовековне ризнице у *модерни кабинет* – кабинет реткости.⁴⁷ Сличне збирке, у којима су се налазили најразличитији предмети, постојале су и у Италији у 15. веку, као што су збирке породице Медичи и кардинала Гонцаге. Ови *рани кабинети*, били су, као што истичу Дастон и Парк, „*миш-маш* збирке, у којима су куриозитети скупљени са циљем да засене и запање посетиоца“.⁴⁸ Међутим, у наредном, 16. веку, колекционирање ће добити унапређен облик у погледу сврхе, креирања система сабирања и излагања, као и значења самих предмета. Осим тога, основним групама природних и уметничких предмета биће придружена и група научних инструмената (*scientifica/instrumenta*), који су у то време почели да се израђују у већем броју.

Поред владарских, на стотине приватних збирки постојало је у периоду ренесансе широм Европе. Оне су биле власништво универзитетски образованих људи, трговаца и уметника. Нова сврховитост колекционирања, код свих ових група, огледала се у конституисању *микрокосмоса* као представе читавог универзума, у чијем је средишту био власник збирке. Међутим, кабинети су били не само места концентрисања и репрезентовања знања, већ и места његовог освајања кроз истраживања, посматрања, упоређивања и експерименте. Систематизација предмета била је успостављена на основу дела античких филозофа о класификацији природе, о њеним односима са човеком и са уметношћу, о значају који природа и уметност имају за политику, као и на основу реторичких дела и поезије. Највећи утицај је, у том смислу, имало Плинијево дело *Историја природе*, које је током ренесансе било сматрано „каталогом музеја“ и водичем за набавку предмета за збирку.⁴⁹ По његовом систему, заснованом на принципу јединства, предмети су били разврставани према врсти материјала, што је било примењено у збиркама надвојводе Фердинанда II Тиролског (1529 – 1595)

⁴⁷ Мароевић, *Uvod u muzeologiju*, 23.

⁴⁸ Katharina Pilaski Kaliardos, *The Munich Kunstkammer: Art, Nature, and the Representation of Knowledge in Courtly Contexts* (Tübingen, Germany: Mohr Siebeck, 2013), 63. Приступљено 17. 2. 2015, <http://bit.ly/1D37tP7>.

⁴⁹ *Ibid.*, 77.

и Рудолфа II Хабсбуршког (1522 – 1505).⁵⁰ Далеко сложенији модел, којем је у основи била Питагорина тетрада о четири основна елемента у природи, био је примењен у креирању студиола Франческа де Медичија, Великог војводе од Тоскане (1541 – 1578), у Фиренци. Међутим, оно што је важније од систематизација збирки јесте то што се појавио начин сагледавања самих предмета као извора знања, уз успостављање модела нове, визуелне епистемологије и методологије памћења. Творац ових идеја био је Самуел Кикеберх (Samuel Quiccheberg, 1529 – 1567), фламански лекар, који је од 1559. године био у служби Војводе Албрехта V Баварског (1528 – 1579) као кустос његовог кабинета на двору у Минхену. Кикеберхова књига *Натписи или наслови за најобимнију театар (Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi, 1565)*,⁵¹ написана као компендијум за колекционирање и уређење музеја, данас се сматра првим делом из области музеологије и музеографије.

За Кикеберха су предмети у збирци били „објекти знања“ и „алати за продукцију знања“, које се стиче њиховим „честим разгледањем и руковањем“. Према Катарини Пиласки Калиардос, ово је била „потпуно радикална тврдња у време када је наука и даље била схватана у Аристотеловим терминима и била базирана на дедуктивним демонстрацијама, пре него на истраживању појединости“.⁵² Подела предмета збирке била је извршена на пет класа, а свака класа се даље делила на 10 до 11 подкласа. У првој класи су се налазили портрети, мапе, слике и модели зграда и машина; у другој уметнички предмети (*artificialia*);

⁵⁰ Manuela Kahle, “Zwischen Mnemotechnik und Sammlungstheorie. Eine Untersuchung zu Giulio Camillos *L’idea del teatro* und Samuel Quicchebergs *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi*“ (Magister Artium Thesis, Der Philosophischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität München, 2005), 56, преузето 17. 2. 2015, <http://www.phil-hum-ren.uni-muenchen.de/SekLit/maMK051028.pdf>.

⁵¹ Аутори и дела под чијим утицајем је Кикеберх написао своје дело: Marcus Vitruvius Pollio (између 80 – 70 п. н. е – после 15 п. н. е), *De Architectura*; Marcus Tullius Cicero (106 п. н. е – 43 п. н. е.), *De oratore*; Theodor Zwinger the Elder (1533 – 1588), *Theatrum Humanae Vitae* (1565); Giulio "Delminio" Camillo (око 1480 – 1544) *L’ Idea del Teatro* (1550); Conrad Gessner (1516 – 1565) *Bibliotheca universalis* (1545 – 1549). Видети: Pilaski Kaliardos, *The Munich Kunstkammer*, 51-53; Manuela Kahle, “Zwischen Mnemotechnik und Sammlungstheorie. Eine Untersuchung zu Giulio Camillos *L’idea del teatro* und Samuel Quicchebergs *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi*“ (Magister Artium Thesis, Der Philosophischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität München, 2005), 1-126, преузето 17. 2. 2015, <http://www.phil-hum-ren.uni-muenchen.de/SekLit/maMK051028.pdf>; Koji Kuwakino, “The Great Theatre of Creative Thought: The *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi*... (1565) by Samuel von Quiccheberg“, *Journal of the History of Collections* 25, 3 (2013):18. Преузето 17. 2. 2015, https://www.academia.edu/2386856/_The_great_theatre_of_creative_thought_The_Inscriptiones_vel_tituli_theatri_amplissimi_..._1565_by_Samuel_von_Quiccheberg_.

⁵² Pilaski Kaliardos, *The Munich Kunstkammer*, 57.

у трећој природни предмети (*naturalia*)⁵³; у четвртој инструменти (*scientifica/instrumenta*), у петој, која би могла да носи назив *varia*, разнородни предмети као што су грбови, карте и портрети, теписи, завесе, намештај и друго.⁵⁴ Поред ретких и егзотичних предмета, предмети из локалног окружења били су заступљени у великом броју, јер је идеја била да збирка репрезентује не само универзум, већ посебно и територију над којом влада Албрехт V. Просторни распоред збирки био је замишљен унутар архитектонске грађевине облика театра, с циљем лаког сагледавања тоталитета, брзог учења и упамћивања. Иновативан је био и Кикеберхов концепт повезаности збирке не само са библиотеком, већ и са штампаријом, радионицама за производњу стакла, ливење и обраду метала, са апотеком и алхемијском лабораторијом, што је ојачавало позицију збирке као активног места стицања знања.⁵⁵

Иако кабинети реткости нису имали као примарну сврху научно истраживање, они су значајно утицали на раст научних знања током периода ренесансе. Илустративно је поменути да су дворски астрономи Рудолфа II Хабсбуршког били Тихо Брахе (Tycho Brahe, 1546 – 1601) и Јоханес Кеплер (Johannes Kepler, 1571 – 1630) или да је лекар и природњак Јан Свамердам (Jan Swammerdam, 1637 – 1680)⁵⁶ у свом кабинету у Лајдену оборио теорију о метаморфози инсеката и да је доказао улогу нервног система у мишићној контракцији.

У ренесансним кабинетима углавном су били заступљени и уметнички и природњачки предмети, с тим да су, на пример, лекари, хирурзи и апотекари, доминантно прикупљали природне предмете, правници антички новац и медаље, а трговци егзотичне предмете из далеких крајева.⁵⁷ Кабинети специјализовани за једну врсту предмета, као што је био природњачки кабинет апотекара Франческа Калцоларија (Francesco Calzolari, 1522 – 1609) у Верони, били су пре изузетак него правило. Калцоларијев кабинет може се сматрати и једним од најранијих музеја медицине (фармације), будући да је нагласак био на прикупљању

⁵³ Кикеберх наводи да распоред природних збирки није направљен у складу са захтевом природне филозофије, на основу седам планета, већ према „форми и пријатности објеката“ и да се он нада да ће његов поредак бити „уверљиво дискутован“. Видети: Ibid., 56.

⁵⁴ Kahle, *Zwischen Mnemotechnik und Sammlungstheorie*, 47-48.

⁵⁵ Pilaski Kaliardos, *The Munich Kunstkammer*, 72.

⁵⁶ Eric Jorink, “Swammerdam, Jan“, in *Dictionary of Medical Biography Vol. 5: S–Z*, ed. W. F. Bynam & Helen Bynam (Westport, Connecticut – London: Greenwood Press, 2007), 1203-1207.

⁵⁷ Daston and Park, *Wonders and the Order of Nature 1150–1750*, 267.

терапијских супстанци (*materia medica*). Лекар Антонио Пасиено га је описао као „најобимније складиште свих изванредних медицинских ствари“⁵⁸ које су биле постављене „у предивном поретку, у најдекоративнијим и елегантним преградама“.⁵⁹ Он је, уједно, био и први медицински музеј који се у литератури помињао под именом *музеј*.⁶⁰

Према водећем критеријуму сабирања ретких и чудесних ствари, медицински предмети су се налазили не само у збиркама лекара и апотекара, већ, мање или више спорадично, и у многим кабинетима. То се првенствено односи на предмете којима су приписивана магијска и терапијска својства (безоари, корали и предмети од нарвалове кљове), а затим и на *монструме* (*monstra* – фетуси или новорођенчад са развојним аномалијама). Током 15. века рађање овакве новорођенчади тумачено је као знак којим Бог указује на почињени грех, или као последица ноћних мора при зачећу, односно током трудноће. Веровало се да овакви препарати, који су подједнако изазивали дивљење и одбојност, имају натприродна својства. У 16. и 17. веку монструми су сматрани чудима природе и почели су да се истражују путем обдукције. Чувени француски хирург Амброаз Паре (*Ambroise Paré*, око 1510 – 1590), имао је у својој збирци препарат сраслих близанаца које је обдуковао 1546, а један такав препарат налазио се и у збирци породице Гонцага у Мантови крајем 16. века.⁶¹ Монструми су били посебно заступљени у маниристичким збиркама, каква су биле збирке Рудолфа II Хабзбуршког и Филипа II Шпанског.

Медицински предмети су у ренесансним кабинетима били бројнији и разноврснији него у средњовековним ризницама. Поред већ описаних, сабирани су и мумифицирани делови људског тела, скелетни остаци, као и медицински и научни инструменти, о чему ће бити више речи у следећем потпоглављу.

Период ренесансе је имао кључни значај и за развој медицинских наука, првенствено анатомије, која је све до тада почивала на доктринама које је

⁵⁸ Подвукла J. J. Симић.

⁵⁹ *Ibid.*, 154.

⁶⁰ Giovanni Battista Olivi, *De reconditis et praecipuis collectaneis ab honestissimo et solertissimo Francisco Calceolari Veronensi in Musaeo adservatis* (Venice: Paolo Zanfretto, 1584). Видети: Daston and Park, *Wonders and the Order of Nature 1150 – 1750*, 404. Први музеј који је у доба ренесансе понео назив музеј био је *Museo Capitolino*, који је основао Папа Сикст IV, 1471. године. Видети: Мароевић, *Uvod u muzeologiju*, 25.

⁶¹ *Ibid.*, 155. Паре је своја истраживања о монструмима објавио у књизи *Des monstres et prodiges* (1573).

успоставио Гален у другом веку. Иако су анатомска истраживања обновљена у првој медицинској школи основаној у Салерну у 9. веку, обдукције су вршене на телима свиња јер се веровало да је њихова грађа најсличнија људској. Тек почетком 14. века обновљена је хеленистичка пракса обдуковања људског тела, установљена у Александријском музеју. Мондино де Лучи (Mondino de Lucci, око 1270 – 1326), професор хирургије универзитета у Болоњи, вршио је прве обдукције и стечена знања о грађи људског тела сажео је у делу *Анатомија људског тела (Anathomia corporis humani, 1316)*, које ће у наредних 250 година бити најчешће коришћен приручник за обдукциону технику. Да Лучијево дело је, иако садржи бројне опсервације и описе органа, великим делом било засновано на анатомским учењима Хипократа, Аристотела и Галена. Понављање појединих погрешних тврдњи, као што су, на пример, подељеност срца на три шупљине или подељеност материце на седам комора, указују на то да Да Лучи није доследно веровао сопственим налазима, па су учења античких ауторитета остала неприкосновена све до револуционарног дела Андреаса Везалијуса (Andreas Vesalius, 1514 – 1564) *О људском телу (De humani corporis fabrica libri septem)*, објављеног 1543. године. Током 14. и 15. века обдукције су на европским универзитетима вршене релативно ретко и то углавном тако што је професор читао упутства из античких анатомских текстова или из Мондиновог дела, седећи на узвишеном месту удаљеном од обдукционог стола, док су обдукциони рад изводили демонстратори, који су најчешће били хирурзи. Наиме, још увек се сматрало да је практична хирургија, која подразумева непосредан додир са телом и крвљу пацијента, недостојна лекарског звања, те је она била у рукама хирурга и бербера који су је учили као занатску вештину у оквиру својих струковних удружења – гилди. Уколико би се током обдукције, које су биле јавне, установило неслагање између описа и очевидне грађе органа, закључивано је да је реч о случајној грешци природе. Тек се Везалијус усудио да се успротиви античким ауторитетима, у првом реду Галену, будући да су у његовим делима била сажета и знања његових најистакнутијих претходника. Везалијус је од 1537. године био професор хирургије и анатомије на универзитету у Падови. Није случајно што су Да Лучи и Везалијус својим радом и публикованим делима поставили основе модерне анатомије баш у италијанским земљама. Важан разлог је тај што црквене

власти, иако су делимично ограничавале, нису забрањивале вршење обдукција.⁶² Истражујући хуману и компаративну анатомију путем обдукција које је лично вршио, истовремено упоређујући своје налазе са Галеновим текстовима, Везалијус је утврдио да се Галенова анатомија заснива на знањима о телима животиња, у првом реду о телима мајмуна. Његово дело *De humani corporis fabrica*, у којем је указао на Галенове грешке, изазвало је праву буру у медицинским круговима и жестоке осуде многих тадашњих ауторитета. Међутим, важније од самих Везалијусових открића било је то што је он установио радикално другачију методологију учења анатомије од дотадашње, засноване на некритичном прихватању чињеница из Галенових текстова. Везалијусов став је био да се хумана анатомија може учити једино путем обдукције и истраживања људског тела које је једини аутентични извор знања. Управо зато, он је и кроз своје дело подстицао самосталан истраживачки рад дајући детаљне инструкције за обдукционе технике.⁶³ Захваљујући Везалијусу, Падова је постала први велики центар за изучавање хумане и компаративне анатомије, у којем су се, следећи његова учења, посебно истакли Габриеле Фалопијус (Gabriele Fallopius, 1523 – 1562), Ђироламо Фабрицијус од Аквапенданте (Girolamo Fabrizi d'Acquapendente, 1537 – 1619) и Ђулио Чезаре Касери (Giulio Cesare Casseri, око 1552 – 1616).⁶⁴

Везалијус је, међутим, важна личност и за тему овог рада. Новијим истраживањима дела *De humani corporis fabrica* утврђено је да је, током свог рада и припреме књиге, Везалијус имао на располагању најмање тринаест људских тела. Могуће је да се тај број мењао током година али је сигурно да је збирка континуирано постојала и да ју је Везалијус користио за истраживања и за подучавање студената. Највероватније је да је управо та збирка била прва искључиво медицинска збирка.⁶⁵

⁶² Владимир Станојевић, *Историја медицине* (Београд – Загреб: Медицинска књига, 1953), 633.

⁶³ Giuseppe Ongaro, "Medicine", in *The University of Padua: Eight Centuries of History*, ed. Piero Del Negro (Padua: Signum Padova Editrice s.a.s, 2003), 168.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ До данашњих дана на Универзитету у Базелу је сачуван један скелет који је припремио и саставио Везалијус током свог боравка у том граду, у зиму 1542/43. године. Везалијус је извршио јавну обдукцију тела Јакоба Карера, који је због убиства своје жене био осуђен на смрт и погубљен одрубљивањем главе. Након обдукције, која је трајала неколико дана, Везалијус је одвојио кости, саставио их помоћу жице и припремио скелет за излагање тако да се види место где су на вратној кичми пршљенови били пресечени мачем. Видети: Maurits Biesbrouck, Omer Steeno, "Andreas Vesalius' Corpses", *Acta Medico-Historica Adriatica: AMHA* 12, 1 (2014): 13, преузето 6. 3. 2015,

С друге стране, у директној вези са универзитетом у Падови је и постанак првог медицинског музеја. Наиме, 1594. године, по нацртима Фабрицијуса који је у то време био професор хирургије и анатомије, у Палати Дел Бо, седишту универзитета, направљен је први стални анатомски театар. Елипсаста дрвена конструкција, која је у центру имала обдукциони сто, а околно неколико галерија, постала је узор према којем су направљени слични театри у више европских градова.⁶⁶ Први од њих израђен је у Лајдену 1597. године, захваљујући Питеру Пауу (Pieter Pauw, 1564 – 1617), професору Медицинског факултета, који се претходно усавршавао у области анатомије код Фабрицијуса у Падови. Театар је био постављен у згради бивше цркве (Faliede Bagijnenkerk) која је била дата на употребу Универзитету убрзо након његовог оснивања 1575. године, и у којој је од 1595. године била смештена универзитетска библиотека. На захтев Пауа, Универзитет је за потребе наставе финансирао набавку људског скелета, урамљивање четрдесет анатомских цртежа из Везалијусове књиге *De humani corporis fabrica* и градњу дашчаре за припрему скелета животиња.⁶⁷ Пау је, такође, формирао збирку анатомских и патолошких препарата⁶⁸ и увео је јавне обдукције које су се одржавале током зимских месеци. Поред угледних личности из градске управе, професора Универзитета, чланова хируршких гилди и студената, приступ је имала и лаичка публика уз улазницу која се плаћала 15 стувера.⁶⁹ У време када нису одржаване обдукције, театар се преображавао у музеј што је био модел који је средином 17. века усвојен у Гронингену, Килу и на још неким универзитетима северних земаља.⁷⁰

<http://bit.ly/1ACbb7s>; Magdalena Müller-Gerbl, "About The Skeleton Prepared by Vesalius", Internet (Basel, 2012) Преузето 6. 3. 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=iyKxhc4WW0A>.

⁶⁶ У Лајдену (1597), Копенхагену (1640/3), Алтдорфу (1650), Гронингену (1654/5), Упсали (1662), Амстердаму (1691), Берлину (1720) и Халеу (1727). Видети: Gert-Horst Schumacher, "Theatrum Anatomicum in History and Today", *International Journal of Morphology* 25, 1 (2007): 20. Преузето 6. 3. 2015, <http://www.scielo.cl/pdf/ijmorphol/v25n1/art02.pdf>.

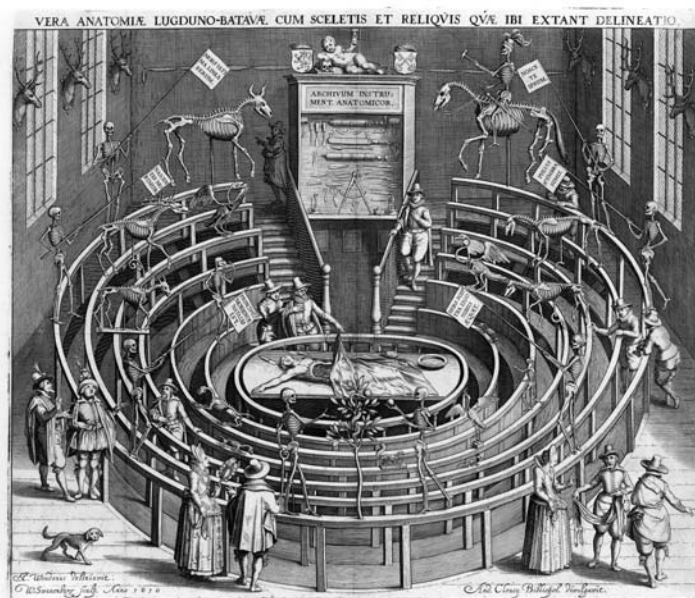
⁶⁷ Rina Knoeff, "Dutch Anatomy and Clinical Medicine in 17th-Century Europe", *European History Online (EGO)* (2012): 6, преузето 6. 3. 2015, <http://ieg-ego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/the-dutch-century/rina-knoeff-dutch-anatomy-and-clinical-medicine-in-17th-century-europe>.

⁶⁸ Међу овим препаратима помиње се бешика Исака Казобона (Isaac Casaubon, 1559 – 1614), чувеног протестантског историчара који је умро од последица урођене малформације мокраћне бешике. C. C. Barfoot & Richard Todd, eds, *The Great Emporium: The Low Countries as a Cultural Crossroads in the Renaissance and the Eighteenth Century* (Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi, 1992), 95, 96. Приступљено 6. 3. 2015, <http://bit.ly/1NB7Wuh>.

⁶⁹ "Pieter Pauw", Wikipedia, приступљено 7. 3. 2015, http://nl.wikipedia.org/wiki/Pieter_Pauw. (1 стувер је 20. део гулдена)

⁷⁰ Schumacher, *Theatrum Anatomicum in History and Today*, 21.

Колекционирање које је у Лајдену започео Пау, наставили су његови наследници на катедри анатомије Ото Хурнијус (Otto Heurnius, 1577 – 1652), Јоханес ван Хорне (Johannes van Horne, 1621 – 1670) и Ховерт Бидло (Govert Bidloo, 1649 – 1713). Збирку је посебно обогатио Хурнијус, и то не само анатомским препаратима и хируршким инструментима већ и предметима из Египта, као што су мумије, погребне статуе и посуде украшене хијероглифима.⁷¹ Атрактивност театра, међутим, није почивала само на необичним предметима и на могућности стицања знања о људском телу. Како су у то време најчешће обдукована тела била тела криминалаца, театар је креиран и као место моралних и библијских поука и место контемплација о животу и смрти. Скелети људи и животиња, уз натписе који су им били додати, преносили су поуке посетиоцима на очигледан начин. Тако је, на пример, на скелет вола био постављен скелет човека који је погубљен због крађе стоке; на скелету магарца „седео“ је скелет жене која је убила своју ћерку; поред скелета младе жене био натпис: „Катарина из Хамбурга, обешена због крађе“; скелет баштована који је извршио самоубиство вешањем, био је такође изложен итд.⁷²

Слика 4: Анатомски театар Универзитета у Лајдену 1610. године (http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/ff/Anatomical_theatre_Leiden.jpg)

⁷¹ Knoeff, *Dutch Anatomy and Clinical Medicine in 17th-Century Europe*, 14.

⁷² Ibid., 16; Julie V. Hansen, "Resurrecting Death: Anatomical Art in the Cabinet of Dr. Frederik Ruysch", *The Art Bulletin* 78, 4 (1996): 669. Преузето 12. 1. 2015, <http://www.jstor.org/stable/3046214>.

Лајденски анатомски театар је био чувен широм Европе и био је толико често посећиван да је од 1671. године штампана серија водича кроз збирку, преведених на неколико језика, који су продавани посетиоцима.⁷³ „Чак и ако би неко имао хиљаду очију“, писало је у једном до њих, „цео дан му не би био довољан да види све мистериозне и чудесне предмете“.⁷⁴ Употреба театра као јавног музеја и туристичке атракције већ од средине 17. века почела је да потискује његову првобитну намену. Професори су све чешће, окружени само својим студентима, вршили обдукције и припремали препарате у кабинетима Универзитета, а када је у трећој деценији 18. века Бернард Зигфрид Албинус (Bernard Siegfried Albinus, 1697 – 1770) основао Анатомски кабинет, театар је остао само музејски простор.⁷⁵

Иако није имао назив музеја, Анатомски театар у Лајдену је, не само у оквирима свог времена, већ посматрано и са становишта данашње музеологије, био медицински музеј у правом смислу речи – место где се припремају, сабирају, чувају и излажу медицински предмети; место научних истраживања, подучавања, учења и комуникације.

У исто време у којем је Анатомски театар бележио своје сјајне дане, у Лондону је оформљен један легат који је понео назив музеј. Био је то Музеј Харвијанум (*Musaeum Harveianum*), установљен 1656. године у Краљевском друштву лекара (Royal College of Physicians) у Лондону. Легат је основао Вилијам Харви (William Harvey, 1578 – 1657), лекар који је први истражио, разумео и објаснио улогу срца и принцип циркулаторног кретања крви у организму. Поред Везалијусовог дела, Харвијево дело *Анатомске вежбе о кретању срца и крви код животиња* (*Exercitatio Anatomica de Motu Cordis et Sanguinis in Animalibus*, 1628), једно је од стубова медицине. Годину дана пред смрт, Харви је Краљевском удружењу лекара поклатио своју приватну збирку. У њој су се налазиле књиге, као и предмети попут „куриозитета“, глобуса и инструмената, а затим и његов портрет, докторска диплома и сребрни штап који је користио за демонстрације. Установљујући музеј, Харви је саставио и „Статуте за вођење музеја“ (Statutes for

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Knoeff, *Dutch Anatomy and Clinical Medicine in 17th-Century Europe*, 15.

⁷⁵ Ibid., 17.

the conduct of the Museum), којима је одредио политику аквизиције предмета.⁷⁶ Иако је у великом пожару у Лондону 1666. године страдао већи део библиотеке Краљевског удружења лекара, поједини предмети, као што је Харвијев штап за демонстрације, сачувани су до данас.⁷⁷

Харви је студирао медицину у Падови, учећи анатомију код истог професора, Фабрицијуса, код којег се и Питер Пау усавршавао неколико година раније. Универзитет у Падови, на којем су Везалијус и Фабрицијус предавали, а Пау и Харви учили, може да се сагледа као место у којем се повезују прва медицинска збирка (Андреаса Везалијуса), први медицински музеј (Питера Пауа) и први легат који је у свом називу имао реч *музеј* (Вилијама Харвија).⁷⁸ Настанак ових збирки и институција био је у директној вези са напретком анатомије као једне од фундаменталних медицинских наука.

Потреба човека да сакупи и сачува предмете у вези са здрављем и болешћу, о чему је било речи у овом поглављу, од древних цивилизација се континуирано развијала уз појаве нових мотива колекционирања. Од лечења и очувања здравља, преко тежње за упознавањем тела, разумевања физиолошких процеса и света природе, до свести о културној баштини, та потреба се уобличавала водећи ка моделу организованог, институционализованог колекционирања и настанка првих музеја. Од Аристотеловог музејона, као места за размишљање и надахнуће, преко Александријског музеја у којем је означавала место за научна истраживања и учење, реч музеј је први пут била повезана са чувањем драгоцених предмета у римском добу, да би у употребу ушла у периоду ренесансе.

Први медицински музеји, и по свом називу и по заступљеним предметима, били су кабинет реткости Франческа Калцоларија у Верони (16. век) и *Musaeum Harveianum* (1656).

⁷⁶ Leon G. Fine, ed., *Harvey's Keepers: Harveian Librarians Through the Ages* (London: Royal College of Physicians, 2007), iv. Приступљено 12. 1. 2015, <http://bit.ly/1HB8Y9w>.

⁷⁷ "Royal College of Physicians", Wikipedia, преузето 7. 3. 2015, http://en.wikipedia.org/wiki/Royal_College_of_Physicians.

⁷⁸ Претпоставља се да је *Musaeum Harveianum* био прва установа која је у Енглеској понела назив музеј. Видети: "Museum", Royal College of Physicians, приступ 7. 3. 2015, <https://www.rcplondon.ac.uk/museum-and-garden/museum>.

2.2. Класификација медицинских музеја

Од периода ренесансе, када су медицински предмети постали заступљенији у збиркама кабинета реткости, преко настанка првих медицинских музеја у 16. веку, развој ове врсте установа може да се прати у континуираном временском току до данашњих дана. Протоком времена, мењали су се мотиви с којима су музеји оснивани, а такође и намена и употреба музејских збирки. Као што је формирање првих збирки и музеја било индуковано успоном анатомије, тако је и касније развој појединих медицинских дисциплина био иницијални, мада не и једини фактор у том смислу. Социјалне, друштвене и културне потребе, као и државни и политички утицаји, били су такође присутни и међусобно преплетени. Поједини од њих видљиви су већ на примерима музеја о којима је било речи у претходном поглављу. Поред научне и образовне, лајденски Анатомски театар је имао и важну друштвену функцију – да представљањем судбине оних које се огреше о божије и државне законе утиче на сузбијање криминала. Исто тако, полазни мотив за оснивање Музеја Харвијанум у Лондону било је његово коришћење за научни рад (што се види и из античког назива *museum*) али је била присутна и једна потпуно нова идеја. Свестан научног, културног и историјског значаја свог дела, Харви је легату прикључио и своје личне предмете који ће трајно чувати успомену на њега. Препознавање значаја очувања културног наслеђа постало је заступљеније у 19. веку, када су у већини европских земаља донети први законски прописи о заштити старина.⁷⁹ То је уједно било и време пораста интересовања лекара за изучавање историје медицине и време њене инаугурације као академске дисциплине, што ће заједно, посебно у наредном веку, резултирати оснивањем нове врсте установа – музеја историје медицине. Вишеструки и међусобно повезани утицаји видљиви су и на примеру настанка музеја посвећених здравственом просвећивању народа. Њихово оснивање крајем 19. и у првој половини 20. века било је у склопу широког јавно-здравственог покрета, у западним земљама, који је био одговор на последице индустријализације на здравље људи. Било је то и време успона хигијене као посебне специјалистичке дисциплине, као и време рађања социјалне медицине.

⁷⁹ Stevan Tomić, *Pravna zaštita spomenika kulture u Jugoslaviji* (Beograd: Savezni zavod za zaštitu spomenika kulture, 1958), 8.

Јавно здравље разматрано је као вредносна категорија у социјалним, економским и политичким оквирима.

Постојећу разноликост унутар групе медицинских музеја чине још сложенијим промене кроз које су током времена пролазили многи музеји. Раздвајање збирки и њихово припајање другим институцијама или интегрисање музеја, промене начина употребе збирки и промене назива музеја, најчешћи су примери процеса који се и данас одвијају.

Разматрајући историјски развој, врсте и послање медицинских музеја, Кен Арнолд (Ken Arnold) је успоставио њихову основну поделу користећи као критеријуме намену музеја и време оснивања. Према тој подели, прву групу чине „рани модерни експериментални музеји коришћени за медицинско истраживање“ (у 16, 17. и 18. веку); другу групу чине музеји коришћени за медицинско образовање (посебно од 18. века); трећу групу музеји коришћени за здравствено просвећивање народа (од касног 19. века и посебно у првој половини 20. века), а четврту музеји историје медицине (у 20. веку).⁸⁰ У даљем тексту биће укратко разматрене ове врсте музеја.

2.2.1. Рани модерни експериментални музеји

Кабинети природних реткости, који су углавном били у власништву лекара и апотекара, били су језгра из којих се у 16. веку, издвајајући се из природне филозофије, родила нова научна дисциплина – природна историја.⁸¹ За разлику од филозофа који су проучавали универзалне законе природе, медицински професионалци су због свог практичног рада били усмерени на проучавање својстава биљног, животињског и света минерала. Додатни подстицаји били су, с једне стране, прилив егзотичних примерака из сва три царства природе из далеких

⁸⁰ Ken Arnold, “Museums and the Making of Medical History“, in *Manifesting Medicine: Bodies and Machines*, ed. Robert Bud et al. (London: NMSI Trading Ltd, Science Museum; 2004), 146-154.

Преузето 12. 11. 2013,

<http://www.artefactsconsortium.org/Publications/PDFfiles/Vol1Med/1.07.Medicine-Arnold,MedicalMuseumsGr75ppiWEBF.pdf>.

⁸¹ Српски еквивалент појма је *јестаственица*. Израз је коришћен у 19. веку и обухватао је научне дисциплине ботанику, зоологију, минаралогију и палеонтологију, које су изучаване у оквиру једног наставног предмета.

земаља – Азије, Африке и Америке, а с друге стране, потрага за ефикасним средствима за лечење болести као што је била куга, а затим и нова болест – сифилис. Међутим, заинтересованост лекара и апотекара за свет природе превазилазила је практичне потребе струке, чинећи их првим природњацима у модерном смислу речи. „Природњаци ренесансе“, наводи Пола Финдлен, „желели су да старој дисциплини – Аристотеловој *историји* животиња и Теофрастусовој *историји* биљака; Диоскоридовој, Галеновој и Авицениној *materia medica*, и у мањој мери, Плинијевој *природној историји*, дају стално место у универзитетском курикулуму представљајући је везивним ткивом између медицине и природне филозофије, чинећи студије земаљске природе у ширем смислу подједнако важним као и студије о човеку“.⁸²

Природна историја је 1561. године уведена као наставни предмет на Универзитету у Болоњи, а први предавач је био лекар и професор Улисе Алдрованди (Ulisse Aldrovandi, 1522 – 1612). Алдрованди је, такође, био оснивач ботаничке баште у Болоњи и један од најзнаменитијих колекционара свог времена. Кабинет који је оформио средином 16. века, смештен у његовој палати и отворен за научнике и аристократе, сматран је „осмим чудом света“. „Данас у мом *микрокосмосу*“, записао је 1595. године, „можете да видите више од 18.000 различитих ствари“.⁸³ Биљни препарати; фосили; копнене и морске животиње и птице; камење, стене и минерали; предмети од метала, као и слике 5000 природних предмета, били су распоређени у 66 ормана и 4500 фиока.⁸⁴ У погледу прикупљања терапијских супстанци, Алдрованди је, за разлику од неких својих савременика, као што је на пример, Калцолари, био усмерен на примерке који су могли да се пронађу у локалном и европском поднебљу. Они су у кабинетима реткости проучавани уз помоћ античких текстова, што није било могуће када су у питању биле егзотичне врсте из далеких земаља. Иако су егзотичне врсте, према

⁸² Paula Findlen, “The Formation of a Scientific Community: Natural History in Sixteenth-Century Italy“, in *Natural Particulars: Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*, ed. Anthony Grafton & Nancy Siraisi (Cambridge: The MIT Press, 1999), 370-371. Приступ 17. 3. 2015, <http://bit.ly/1ISTIKQ>

⁸³ Claudia Swan, “Of Gardens and Other Natural History Collections in Early Modern Holland: Modes of Display and Patterns of Observation“, in *Kultur – Forschung und Wissenschaft (Band 12): Museum, Bibliothek, Stadtraum: Räumliche Wissenordnungen 1600 – 1900*, ed. Robert Felfe & Kirsten Wagner (Berlin: Lit Verlag, 2010), 182, 183. Преузето 17. 3. 2015, <http://www.arthistory.northwestern.edu/faculty/documents/SwanClaudia-OfGardensandOtherNaturalHistoryCollectionsinEarlyModernHolland.pdf>.

⁸⁴ Ibid., 183, 184.

мишљењу Алдровандија и његовог колеге Ђованија Оливија (Giovanni Battista Olivi), илустровале богатство и разноврсност природе, због недовољних сазнања о њиховим својствима, сматрали су их непрактичним за колекционирање. Изузетак су, на пример, били кинин, гвајак, дуван и саспарила, чија су терапијска дејства била позната.⁸⁵

У кабинетима су истраживани и неки одавно познати магијски предмети, као што је нарвалова кљова. О чему је, заправо реч, утврдио је дански лекар и колекционар Олаус Ворм (Olaus Worm, 1588 – 1654) упоређујући примерак кљове у свом кабинету са цртежима нарвала. Иако је тврдио да једнорог не постоји, неутралишућу, односно терапијску моћ предмета Ворм ипак није довео у сумњу. Својства безоара је испитивао Ђироламо Кардано (Girolamo Cardano, 1501 – 1576), лекар, математичар и филозоф, професор медицине у Павији и Болоњи, који је такође био познати колекционар. У свом делу *О различитости ствари* (*De varietate rerum*, 1559) Кардано је, на основу личног искуства, дао упутство за препознавање правог безоара: „он ће вас натерати да повратите и малу количину отрова“.⁸⁶

Поред терапијских супстанци, у кабинетима су били заступљени анатомски и патолошки препарати, мада, разумљиво, у мањем броју. Овакав материјал је могао да се добије путем обдукција, хируршких операција или куповином египатских мумија које су биле скупе. Саме обдукције су, међутим, још увек биле ретке, док се хирургија сводила углавном на „пуштање крви“, отварање апсцеса, одстрањивање мокраћних каменаца, операције киле и ампутације. Посебан проблем је било чување препарата. Наиме, све до Рејсхог (Frederik Ruysch, 1638 – 1731) и Свамердамовог увођења нових техника препарирања и конзервације ткива у 17. веку, сви препарати су били по типу „суви“, односно мумифицирани.

Према Кикеберховом компендијуму – упутству за организовање збирке, модели органа, заједно са скелетима људи и животиња, налазили су се у оквиру треће класе предмета (*naturalia*).⁸⁷ Како у владарским колекцијама, тако и у природњачким, они су имали више функција – од илустрација разноликости

⁸⁵ Daston and Park, *Wonders and the Order of Nature 1150 – 1750*, 158.

⁸⁶ *Ibid.*, 165.

⁸⁷ Kuwakino, “The Great Theatre of Creative Thought”, 18.

природе, чији је човек део, преко представљања необичног и ретког, до објеката истраживања. Калцолари је, на пример, у свом кабинету имао мумифицирану људску главу, Ђовани Батиста Лучини (Giovanni Battista Luchini) је поседовао „скелет – или тачније комплетно осушено тело са месом – чувеног човека“, док се Марчело Донати (Marcello Donati, 1538 – 1602) „хвалио“ да у својој кући држи скелет човека, на којем су, „на погодност научника“, сви зглобови срасли.⁸⁸ Немачки лекар Јоханес Кентман (Johannes Kentmann, 1518 – 1574) сакупљао је оперативно одстрањене каменце из људских тела, наводећи да они изазивају „велико чуђење како учених, тако и оних који то нису“.⁸⁹ У Лондону, у кабинету Традесцентових, познатом као „арка“ и *Musaeum Tradescantianum*, налазили су се „окамењено парче људског меса на кости“; „људска кост тешка 42 либре“ (око 20 кг); „шака сирене“; „шака мумије“; „веома природна шака од воска испод стакла“ и „инструмент који су Јевреји користили за циркумцизију“.⁹⁰

Чувени француски хирург Амброаз Паре (Ambroise Paré, око 1510 – 1590), имао је балзамовано људско тело које је проучавао пред опарације,⁹¹ а такође и препарат сраслих близанаца које је обдуковао 1546. године.⁹² У 16. веку, у Француској и у италијанским земљама, фетуси са аномалијама у развоју су често били проучавани путем обдукције.⁹³ У то време су се појавиле и прве штампане расправе о овим појавама, које су садржале описе и цртеже најфантастичнијих бића, а такође и прве класификације монструма. Једна од тих књига била је Пареова *О чудовиштима и чудима* (*Des monstres et prodiges*, 1573), у којој је дата каузална класификација, базирана на делима средњовековних филозофа природе. Иако су као узроци на првом и другом месту наведени рађање у славу Бога и Божији гнев, а затим и утицај демона и ђавола (као последњи од 13 узрока), класификација садржи и медицинске узроке као што су количина, квалитет или

⁸⁸ Daston and Park, *Wonders and the Order of Nature 1150 – 1750*, 158.

⁸⁹ *Ibid.*, 155.

⁹⁰ “The Tradescant Collection“, Ashmolean Museum of Art and Archeology, University of Oxford, преузето 7. 3. 2015, <http://www.ashmolean.org/ash/amulets/tradescant/tradescant03.html>.

⁹¹ Elisabeth Bennion, *Stari medicinski instrumenti* (Београд: Jugoslovenska revija i Vuk Karadžić, 1980), 76.

⁹² Daston and Park, *Wonders and the Order of Nature 1150 – 1750*, 155. Паре је своја истраживања о монструмима објавио у књизи *Des monstres et prodiges* (1573).

⁹³ Alan W. Bates, “Good, Common, Regular, and Orderly: Early Modern Classifications of Monstrous Births“, *Social History of Medicine* 18, 2 (2005): 153. Преузето 21. 3. 2015, https://www.academia.edu/9245160/Good_common_regular_and_orderly_early_modern_classifications_of_monstrous_births.

мешање „семена“; облик и величина материце (уска или мала материца); пад или притисак на материцу током трудноће али и „наследне или изненадне болести труднице“.⁹⁴ После педесетак година, Фортунио Лицети (Fortunio Liceti, 1577 – 1657) је направио прву класификацију монструма по морфолошком критеријуму (Fortunius Licetus, *О узроцима, природи и разликама чудовишта / De Monstrorum Causis, Natura et Differentiis* (Padua, 1616).⁹⁵

Препарати монструма заиста су првенствено прикупљани због своје необичности, реткости и наводних метафизичких својстава али је чињеница да су у кабинетима лекара били предмет истраживања којима је трасиран пут ка научној тератологији.⁹⁶ Управо зато, не бисмо се сложили с мишљењем Фелипа Сиде (Felip Cid) да се због „недостатака рационалности“ у сагледавању и проучавању монструма, они не могу „лоцирати као медицински предмети“ и да је такво сагледавање „из историјске перспективе музеолошки неодрживо“.⁹⁷

Поред препарата, предмет колекционирања су били инструменти за обдукцију и хируршки инструменти.⁹⁸ У Кикеберховом делу, и једни и други су били сврстани у четврту класу предмета (Instrumenta), заједно са музичким и математичким инструментима, инструментима за писање, сликање, лов и одржавање баште; „великим машинама за ратовање и машинама за јавне радове“; страним и ретким оружјем итд.⁹⁹ У Анатоомском театру у Лајдену инструменти су били изложени у централном делу, у витрини са натписом „Archivum instrument.(orum) anatomicor.(um)“, док хируршке инструменте, поред поменутог у

⁹⁴ Claude Rigaud and Claude Obert, eds, *Les oeuvres D'Ambroise Paré* (Lyon: Chez la Vefve de Claude Rigaud et Claude Obert, 1633), 753. Преузето 21. 3. 2015, <http://bit.ly/1Dtdqts.../Downloads/2005SHM-libre.pdf>

⁹⁵ Giuseppe Ongaro, “Medicine“, in *The University of Padua: Eight Centuries of History*, ed. Piero Del Negro (Padua: Signum Padova Editrice s.a.s, 2003), 185.

⁹⁶ Оснивачи научне тератологије, науке која проучава узроке, механизме и морфолошке облике развојних аномалија, били су француски природњаци, отац и син, Етјен и Исидор Сент-Илер (Étienne Geoffroy Saint-Hilaire, 1772 – 1844; Isidore Geoffroy Saint-Hilaire, 1805 – 1861). Њихово дело *Трактат о тератологији (Traité de Teratologie, 1836)*, сматра се каменом-темељцем ове научне дисциплине.

⁹⁷ Felip Cid, *Museologia Médica: Aspectos teóricos y cuestiones prácticas, Vol I* (Bilbao: Museo Vasco de Historia de la Medicina Y de la Ciencia José Luis Goti, 2007), 35, 36.

⁹⁸ Фелип Сид износи да хируршки инструменти нису спадали у „концепт кабинета реткости“ и да у њима нису били заступљени током 16. и 17. века. Он је у свом разматрању пошао од претпоставке да су разлози тог „одсуства“ инструмената тадашњи низак друштвени статус хирурга и мала новчана вредност инструмената. Вероватно је да приликом истраживања није имао увид у Кикеберхову класификацију, што потврђује и навођење Никелијусове Музеографије као првог музеолошког дела. Видети: Ibid., 41, 42, 63.

⁹⁹ Ibid; Kuwakino, “The Great Theatre of Creative Thought”, 18.

Традесцентовој збирци, налазимо у опису садржаја Валиснеријеве (Antonio Vallisneri, 1661 – 1730) збирке у Падови.¹⁰⁰ Шта су могли да буду мотиви за њихово прикупљање? Анатомски инструменти су били предмети у функцији „нове“ науке док су хируршки инструменти били практични „алати“. Они су, међутим, били вредни и занимљиви и као примерци занатске вештине будући да су често били изрезбарени или су имали украсне детаље од различитих материјала као што су слоновача, абонос, корњачин оклоп и слично. Шеснаести век је иначе био време пробуђеног интересовања хирурга за саме инструменте. Након увођења у ратну употребу нових врста оружја, мушкете и пушке почетком 16. века, конструисани су инструменти за извлачење пројектила из ткива, а такође су усавршавани и већ постојећи инструменти. На том пољу су се посебно истакли Амброаз Паре, који је у хируршку праксу увео нове типове трепана, форцепса за крвне судове, кљешта за извлачење страних тела, шестара за сечење, ножева за инцизију и ампутацију, а затим и Јоханес Скултетус (Johannes Scultetus, 1595 – 1645), чији су изуми описани у његовој књизи *Арсенал хирургије* (Armamentorium chirurgiae, 1655).¹⁰¹

Научни инструменти, као што су „чудесно стакло“ – лупа, а затим и микроскоп, постали су заступљенији у кабинетима од 17. века. Користећи микроскоп у својим истраживањима посебан допринос медицини и зоологији су дали Марчело Малпиги (Marcello Malpighi, 1628 – 1694), лекар и биолог, и Јан Свамердам. Малпиги се сматра оснивачем хистологије, а поједине структуре које је описао носе и данас његово име (Малпигијев слој коже; Малпигијева телашца у бубрегу и у слезини). Поред хумане анатомије, изучавао је ботанику и зоологију, вршећи експерименте са биљкама и дисеције и вивисекције животиња. Свамердам, који је пасионирано користио микроскоп и развио прецизне дисекционе технике, установио је научну ентомологију, а такође је први описао црвена крвна зрнца.¹⁰²

¹⁰⁰ Pomian, *Collectors and Curiosities*, 104.

¹⁰¹ Anke H. Scultetus, J. Leonel Villavicencio, Norman M. Rich, “The Life and Work of the German Physician Johannes Scultetus (1595 – 1645)“, *Journal of the American College of Surgeons* 196, 1 (2003): 130-139. Преузето 27. 3. 2015, [http://www.journalacs.org/article/S1072-7515\(02\)01477-1/fulltext](http://www.journalacs.org/article/S1072-7515(02)01477-1/fulltext).

¹⁰² Steven I. Hajdu, “A Note from History: The Discovery of Blood Cells“, *Annals of Clinical & Laboratory Science* 33, 2 (2003): 237. Преузето 27. 3. 2015, <http://www.annclinlabsci.org/content/33/2/237.full.pdf>.

Седамнаестом веку припада и кабинет Фредерика Рејсха. „Његов музеј, или репозиторијум куриозитета“, записао је Бернард де Фонтанел (Bernard Le Bovier de Fontenelle, 1657 – 1757) 1731. године, „садржао је тако богату и задивљујућу разноликост, да би га неко пре држао за колекцију краља него приватног лица“.¹⁰³ Рејсх је медицину учио у Лајдену, заједно са Свамердамом и Графом (Reinier de Graaf, 1641 – 1673).¹⁰⁴ Професионалну каријеру је посветио анатомији и ботаници, а славу је стекао захваљујући својим иновативним техникама препарирања ткива. Користећи бризгалицу коју је Граф изумео, Рејсх је установио нову технику балсамовања тела и органа путем убризгавања воска у крвне судове. Овај начин је омогућио очување препарата кроз дуги низ година, без промена боје и форме. Комбинација природе и уметности, што је иначе била једна од често заступљених идеја у кабинетима реткости, у Рејсховим препаратима је добила потпуно нови израз. Тако је, на пример, балсамовано тело детета било постављено у седећем положају на свиленом јастуку, а у рукама му се налазило стабло плаценталних крвних судова инјектираних воском. Затворених очију и румене коже, изгледало је као уснуло, отето од смрти или васкрсло. За разлику од својих савременика, Рејсх није био примарно заинтересован за фетусе са аномалијама у развоју. Феталне препарате користио је, на пример, за приказ интраутериног развоја плода. Друга Рејсхова техника било је конзервирање органа у раствору течности и чување у стакленим посудама. Ова техника, са модификацијама раствора током времена, омогућила је припремања препарата за наставне сврхе и настанак анатомских и патолошких музеја у 18. веку.

Као што је приказано, колекционирање предмета из области медицине било је у складу са карактеристикама и донетима, а затим и са развојем ренесансне медицинске науке и праксе. У тој групи предмета били су анатомски и патолошки препарате, укључујући и фетусе са аномалијама у развоју; хируршки и анатомски инструменти; терапијске супстанце и научни инструменти. Сами кабинети, будући да су у њима вршене опсервације, упоређивања, експерименти, обдукције, вивисекције животиња, припреме препарата и микроскопирања, били

¹⁰³ Hansen, “Resurrecting Death”, 670.

¹⁰⁴ Граф је данас познат као први лекар који је описао мешак јајника који по њему носи назив *Де Графов мешак (фоликул)*. Међутим, питање првенства Графа и Рејсха у овом открићу било је предмет расправе између двојице научника.

су не само места открића и усавршавања медицинских техника, већ и места рађања нових научних дисциплина.

2.2.2. Музеји и медицинско образовање

У време када је Везалијус своју збирку скелета и тела користио у раду са студентима у Падови, неопходност очигледне наставе увидео је и Франческо Бонафедо (Francesco Bonafede, 1474 – 1558), професор практичне медицине и новоуведеног предмета о терапијским супстанцама (*ad Lecturam simplicium*). Његовом иницијативом, при Падованском студију је 1545. године оформљена прва ботаничка башта у Европи. У башти, која је била отворена и за публику, гајене су лековите биљке, посебно из локалног поднебља. Бонафедоова идеја је била да уз башту постоји и „модел апотеке“, као простор за наставу и учење.¹⁰⁵ Падовански пример убрзо су следили и други универзитети, при чему су професори медицине најчешће били иницијатори оснивања и управници башти.

Настава анатомије је посебно унапређена у 18. веку формирањем већег броја збирки при универзитетима и школама за образовање хирурга и бабица. Два фактора су кључно одредила тај развој: с једне стране, то је било унапређење техника конзервирања ткива у растворима на бази алкохола (крајем 19. века и формалдехида), а с друге стране, константно постојећи проблем недовољног броја лешева доступних за обдукције.

Ограничен број лешева које су држава, црквене или градске власти стављале на располагање анатомима, још у 16. веку је довео до појава крађе и продаје лешева у које су биле умешане и личности попут Везалијуса, Јана Палфина (Jan Palfijn (1650 – 1730) и Џона Хантера (John Hunter, 1728 – 1793). Међутим, управо та „несташница лешева“¹⁰⁶ иницирала је увођење нове врсте наставног средства – анатомског модела.

Међу анатомским збиркама у којима су били заступљени препарати, посебно су значајне збирке Бернарда Албинуса у Лајдену и браће Хантер у

¹⁰⁵ Ongaro, “Medicine”, 173.

¹⁰⁶ Синтагма Стивена Лерера (Steven Lerer). Видети: Steven Lerer, *Vitezi medicine* (Beograd: Jugoslavija i Prosveta, 1981), 188-190.

Глазгову и Лондону, чији су делови сачувани до данас. Албинусова збирка у Лајдену је најстарија европска анатомска збирка али је чувена и због начина припреме препарата. Као и Рејсх, Албинус је комбиновао знање и своје виртуозно умеће да би представио лепоту и перфекцију људског тела.¹⁰⁷ Иако су препарати чувани на Универзитету и били коришћени у настави, они су били Албинусово приватно власништво и тек по његовој смрти 1770. године, Универзитет је откупио целу збирку.¹⁰⁸

Збирка Џона Хантера, хирурга и анатома који је 1764. године у Лондону основао анатомску школу, садржала је поред анатомских и патолошке и зоолошке препарате. Хантер их је користио у настави али и за истраживања, посебно у области трансплантације органа. Након његове смрти, збирку, која је бројала око 14.000 предмета, откупила је енглеска влада и поклонила је Краљевском колеџу хирурга Енглеске (The Royal College of Surgeons of England). Хантерова збирка је била језгро око којег се развијала колекционарска активност у Краљевском колеџу хирурга. Нажалост, у бомбардовању Лондона у Другом светском рату, страдало је две трећине музејског фонда. Део Хантерове збирке који је сачуван носи његово име (Hunterian Museum).¹⁰⁹ Старији брат Џона Хантера, Вилијам (William Hunter, 1718 – 1783), акушер, професор анатомије Краљевске академије (Royal Academy), оснивач и власник чувене Анатомске школе (School of Anatomy on Great Windmill Street) у Лондону, своје збирке је завештао Универзитету у Глазгову.¹¹⁰

Крајем 17. века, у настави анатомије у Болоњи почели су да се користе први анатомски модели које је, користећи восак различитих боја, израдио уметник Гаetano Зумбо (Gaetano Giulio Zumbo, 1656 – 1701).¹¹¹ Од 1771. године, центар за

¹⁰⁷ Препаратом дечје руке која међу прстима „држи“ хорионидну мембрану, Албинус је симболично скретао пажњу на чињеницу да су вид и додир, односно мануелна спретност, најважнија „оруђа“ анатома. Други чувени препарат, данас готово дезинтегрисан, био је препарат епидермиса дечје шаке у виду рукавице, окочен о гранчицу биљке *Aster Africanus* (*Senecio elegans*) унутар стаклене посуде. Оба препарата чувају се у Анатомском музеју Универзитета у Лајдену.

¹⁰⁸ Marieke Hendriksen, Hieke Huistra, Rina Knoeff, “Recycling Anatomical Preparations: Leiden's Anatomical Collections“, in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 78.

¹⁰⁹ Samuel J. M. M. Alberti, “The Organic Museum: the Hunterian and Other Collections at the Royal College of Surgeons of England“, in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 17, 19, 23.

¹¹⁰ Maggie Reilly and Stuart W. McDonald, “The Medical Collections at University of Glasgow“, *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 21, 1 (2009): 59.

¹¹¹ Marta Poggesi, “The Wax Figure Collection in 'La Specola' in Florence“, in *Encyclopaedia Anatomica: Museo La Specola Florence*, ed. Monica von Düring et al. (Köln: Taschen, 2005), 11.

израду модела постао је новоосновани Краљевски музеј за физику и природну историју у Фиренци (Imperial Regio Museo di Fisica e Storia Naturale), познат под називом *La Specola* (итал: опсерваторија), из чије су радионице потекли модели који се и данас налазе у збиркама музеја широм Европе. Модели и читаве збирке, од којих је највећа 1781. године набављена за Медицинско-хируршку војну академију „Јозеф II“ у Бечу (Medizinisch-chirurgische Militärakademie – Josephinum), откупљивани су за потребе наставе. У 18. веку, поред воштаних модела израђивани су и анатомски модели од других материјала, као што су керамика, дрво и гипс, али су због изванредне израде посебно били цењени модели од папир-машеа француског анатома Жерома Озуа (Louis Thomas Jégôte Auzoux, 1797 – 1880).

Упоредо са диференцијацијом специјалистичких дисциплина, оснивањем нових катедри и реформама медицинске наставе на европским универзитетима (друга половина 18/прва половина 19. века), развијале су се и нове наставне збирке. Луиђи Калца (Luigi Calza, 1737 – 1783), професор гинекологије и акушерства у Падови основао је 1769. године школу за бабице и музеј.

У првим деценијама 19. века патолошка анатомија је такође постала посебна научна област. Патолошки препарати су до тада били у саставу анатомских збирки, док се патологија на појединим универзитетима изучавала у оквиру предмета *теоријска медицина*. Њено издвајање започето је радовима Ђованија Батисте Моргањија (Giovanni Battista Morgagni, 1682 – 1771), професора анатомије у Падови, који је први указао на повезаност патолошких промена органа и клиничких симптома болести. Његова „органска патологија“ утрла је пут даљим истраживањима и рађању патолошке анатомије као посебне научне дисциплине. Прве катедре и патолошки музеји основани су у Стразбуру (катедра 1819, музеј 1820) и у Бечу (институт и музеј 1796, катедра 1821), а до половине 19. века и у другим европским градовима. Посебан допринос развоју патолошке анатомије, а такође и формирању наставних збирки дали су Карл фон Рокитански (Carl von Rokitansky, 1804 – 1878) професор у Бечу и Рудолф Вирхов (Rudolf Virchow, 1821 – 1902), професор у Берлину и оснивач „целуларне патологије“. Рокитански је још у студентским данима био кустос у бечком музеју, док је

Вирхов основао чувени Патолошки музеј при берлинској болнице Шарите. У години отварања Музеја, 1899, музејска збирка је бројала 23.066 препарата.¹¹²

Поред универзитета, хируршких и бабичких школа, наставне збирке/музеји постојали су и при болницама. Међу њима је један од најстаријих музеј Гајеве болнице у Лондону који је основао Бенџамин Харисон (Benjamin Harrison) 1797. године.¹¹³ У његовим збиркама, које су данас у саставу Гордон музеја (Gordon Museum of Pathology at Guy's Hospital), сачувани су оригинални препарати Хочкинове, Брајтове и Адисонове болести. Сва тројица лекара – Хочкин (Thomas Hodgkin, 1798 – 1866), Брајт (Richard Bright, 1789 – 1858) и Адисон (Thomas Addison, 1793 – 1860), радила су у болници у првој половини 19. века и сви су, у одређеним периодима, били и кустоси Музеја.

До краја 19. века већина струковних удружења лекара, хирурга, апотекара и бабица такође је оформила своје збирке.¹¹⁴ Чланови удружења су појединачним поклонима или поклонима целих збирки, као Џон Хантер, стварали основу на којој је даље развијано колекционирање. Тако је, на пример, иницијални фонд данашњег Музеја Митер (Mütter Museum), била збирка од око 1700 препарата, модела и цртежа коју је Томас Дент Митер (Thomas Dent Mütter, 1811 – 1859), један од америчких пионира у области пластичне и реконструктивне хирургије, поконио Удружењу лекара Филаделфије (College of Physicians of Philadelphia) 1858. године. Фонд овог музеја, који годишње посети 130.000 људи, данас чини преко 25.000 предмета.¹¹⁵

Збирке удружења коришћене су за стручна усавршавања чланова путем презентација и дискусија, а такође и за истраживања.

¹¹² Thomas Schnalke, "Tracing Life: The Berlin Museum of Medical History of the Charité", in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 133.

¹¹³ Darryl LaBuick, "London's Gordon Museum Provides Insight into Some Remarkable Medical History", *CMAJ: Canadian Medical Association Journal* 148, 8 (1993): 1385. Преузето 17. 3. 2015, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1491725/pdf/cmaj00309-0137.pdf>.

¹¹⁴ Arnold, "Museums and the Making of Medical History", 149.

¹¹⁵ Robert D. Hicks, "The Disturbingly Informative Mütter Museum", in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 172-177.

2.2.3. Музеји и здравствено образовање

Епоха просветитељства је донела ново сагледавање улоге науке, као пута ка знању који ће водити општем напретку човечанства. Музеј је био виђен као један од „инструмената“ за стицање знања, чиме је започета његова трансформација из приватне у јавну институцију. Међу првим природно-научним музејима специјално намењеним широкој публици била је фирентинска *La Specola*. Оснивач Музеја, Пјетро Леополдо од Хабзбург-Лорене (Pietro Leopoldo de Habsburg-Lorraine, 1747 – 1792), Велики војвода Тоскане, био је пример просвећеног владара који је извршио значајне државне реформе као што су укидање кметства и унутрашњих царина, забрана инквизиције, мучења осумњичених, забрана тајних судова...¹¹⁶ Фирентинска штампа је 1777. године писала да „влади и владари морају да промовишу и осигурају образовање народа“ и да је „човек који одраста неук (...) увек лош грађанин (...) који не служи сврси којој га је природни поредак предодредио“.¹¹⁷ Први директор *La Specola*-е, Фелиће Фонтана (Felice Fontana, 1730 – 1805), најављивао је да ће „музеј просветлити јавност и учинити је срећном путем цивилизовања“.¹¹⁸ *La Specola* је постала „експеримент народног просвећивања“¹¹⁹ у функцији демократизације друштва и јачања државе. Музеј је био отворен за публику из свих слојева друштва али је препорука директора ипак била да се пази да „сељака не буде превише“.

Разгледајући звездано небо у опсерваторији, сале са анатомским моделима, минералима, биљкама и животињама и упознајући домете науке уз помоћ физичких и хемијских инструмената, посетилац је требало да разуме да је „све на свету повезано и да свим стварима управљају непроменљиви закони“.¹²⁰

Највећу заинтересованост публика је показивала за анатомске воштане моделе, који су описивани као „елегантни, прецизни и веродостојни“. Њихова извандредна реалистичност могла је да се постигне захваљујући, с једне стране,

¹¹⁶ Dragoljub R. Živojinović, *Uspon Evrope 1450 – 1789* (Novi Sad: Matica Srpska, 1989), 452.

¹¹⁷ Anna Maerker, „Anatomy and Public Enlightenment: The Florentine Museo 'La Specola'“, in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: Royal College of Surgeons of England, 2013), 93.

¹¹⁸ Ibid., 95.

¹¹⁹ Ibid., 91.

¹²⁰ Цитат је из листа *Novelle letterariae* (1777). Видети: Ibid., 93.

чињеници да је Фонтана за музејску радионицу, у којој су заједно радили анатоми и уметници, успевао да обезбеди између 100 и 200 лешева годишње од Опште болнице, а с друге стране, захваљујући минуциозној вештини уметника. Већина модела је била у природној величини, с могућношћу растављања на више делова. Збирка се и данас чува у *La Specola*-и, која је у саставу фирентинског универзитета.

Током 18. века шира јавност је и у Француској имала прилику да се упозна са грађом људског тела. У Анатомском кабинету Краљевске ветеринарске школе поред Париза, који је служио у настави упоредне анатомије али и као јавни изложбени простор, налазили су се бројни хумани препарати. Користећи мумифицирана тела, те препарате, који су чувени и данас, израдио је Оноре Фрагонар (Honoré Fragonard, 1732 – 1799), први професор анатомије у Школи. Након Француске револуције, делови збирке су уступљени Школама здравља (Ecole de Santé, које су замениле Револуцијом укинута медицинске факултете) и Музеју природне историје (Muséum d'Histoire Naturelle de Paris, 1793).¹²¹

Музеј осамнаестог века приказивао је човека у његовом тадашњем окружењу које је доминантно чинила природа. Истовремено, што је било у складу са Линеовом (Carl von Linné, 1707 – 1778) таксономијом, указивао је на његово место у систему природе. Деветнаести век ће донети промене у начину живота велике популације људи које ће се огледати и у настанку нових врста музеја. У њима ће човек нове, индустријске цивилизације бити окружен машинама, електричним апаратима; моделима грађевина и комуналних система, макетама возова и бродова... У промењеном окружењу промениће се и музејска представа човека: његово тело, начин живота и животне потребе биће приказани у контексту нове животне реалности коју су чинили пренасељени градови, нехигијенски станови, даноноћан фабрички рад, велика немаштина, распламсавање епидемијских и социјалних болести и растуће стопе смртности. Тако су крајем 19. и почетком 20. века, музеји одражавали оба лица индустријске револуције: сјајни прогрес човечанства и тешке животне услове оних чијим радом је тај прогрес

¹²¹ Двадесет Фрагонарових препарата, који су познати под називом *écorchés* („фигуре без коже“), сачувано је у музеју Школе, који је до 2008. године носио назив Музеј Фрагонар (Musée Fragonard, данас Musée de l'Ecole Vétérinaire de Maisons Alfort. Видети: Christophe Degueurce and Jonathan Simon, “Fragonard's Ecorchés in the Context of a New Project for a Historical Museum of Veterinary Medicine“, *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 21, 1 (2009): 41.

остварен. Још значајнија је, међутим, била активна улога коју су новонастали хигијенски, односно здравствени, музеји имали у области здравствено-просветног рада и у процесима здравствене и социјалне законске регулативе.

Први хигијенски музеји основани су у Лондону (Паркс музеј, 1876), Санкт Петербургу (Музеј Руског друштва за чување народног здравља, 1877) и у Бечу (Музеј за индустријску хигијену, 1890). Паркс музеј¹²² у Лондону, у свом готово вековном трајању током којег је пролазио кроз више организационих промена и селидби, пружао је „јединствену могућност учења најсавременијих пракси јавног здравља“.¹²³ Већ првом музејском поставком биле су, кроз осам целина, широко обухваћене области модерне „санитарне науке“: „локална хигијена и санитарно инжењерство; хигијенска архитектура; осветљење и грејање; одевање; храна; нега болесника; сигурност и спасавање; хигијена рада/хигијена индустријске класе“.¹²⁴ Улаз у Музеј, као и на предавања која је организовао, био је бесплатан. Након спајања Музеја са Здравственим институтом 1888. године, задаци музеја у новој заједници дефинисани су још и као „помоћ у научним истраживања и практичним студијама свих питања у вези са здрављем и здравственим законима“.¹²⁵

У другој половини 19. века ново средство за ширење знања о здрављу, за промоцију достигнућа медицинске науке и санитарне технике постала је изложба. Пример за углед је била Велика светска изложба у Лондону (Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations, 1851), којом су била обухваћена и здравствена питања. Након тога, бројне хигијенске изложбе су организоване у европским и америчким градовима, било као међународне или националне, било у оквиру светских изложби.¹²⁶ Свеобухватно представљање здравствених питања у

¹²² Parkes Museum of Hygiene and the Sanitary Institute. Музеј је основао Универзитетски колеџ као меморијал Едмунда Паркса (Edmund Alexander Parkes, 1819 – 1876), првог професора војне хигијене на Војномедицинској школи (Army Medical School) и једног од пионира јавно-здравствених реформи у Енглеској.

¹²³ Beverly P. Bergman and Simon A. St J. Miller, “Historical Perspectives on Health: The Parkes Museum of Hygiene and The Sanitary Institute“, *The Journal of The Royal Society for the Promotion of Health* 123, 1 (2003): 61. Преузето 19. 3. 2015, <http://rsh.sagepub.com/content/123/1/55.long>.

¹²⁴ *Ibid.*, 57.

¹²⁵ *Ibid.*, 59.

¹²⁶ Хигијенске изложбе у Европи: у оквиру светских изложби у Паризу (1867, 1878 и 1889); у Лидсу (1871); у Норвичу (1873); у Глазгову (1874); у Брајтону (1875); у Ливерпулу (1876); у Бриселу, у оквиру Првог међународног конгреса за хигијену и демографију, 1876; у Лондону (1881); Хигијенска изложба Немачког друштва за чување народног здравља (Берлин, 1882); Општа немачка изложба за хигијену и сигурност (Берлин, 1883); Међународна здравствена изложба

контексту животне и радне средине, промоција нових техничких и научних достигнућа и примена интерактивних метода учења и презентације, биле су главне карактеристике изложби које су у току више месеци, колико су трајале, привлачиле вишемилионске аудиторијуме. У ери развијене индустријализације, хигијенске изложбе су промовисале идеју да унапређењем знања и средстава заштите на раду, индустријска производња и људско благостање уместо супротстављених, могу да буду позитивно повезане категорије.

Међу хигијенским изложбама највећи успех и значај су имале две међународне изложбе у Дрездену одржане 1911. и 1930. године. Прва изложба (Internationale Hygiene-Ausstellung), чији је идејни творац био индустријалац Карл Аугуст Лингнер (Karl August Lingner, 1861 – 1916),¹²⁷ трасирала је пут за оснивање Немачког хигијенског музеја (Deutsches Hygiene-Museum, 1912), који се и данас сматра „храмом хигијене“.¹²⁸ С друге стране, ова изложба, на којој је учествовало 30 земаља и коју је посетило преко пет милиона људи, постала је модел према којем су касније организоване друге изложбе.

Поред коришћења савремених техничких средстава као што су дијапозитиви, филмови, аудио-записи и интерактивни експонати, обе дрезденске изложбе су биле иновативне и у погледу представљања људског тела. „Прозрачни“ препарати органа на првој изложби су заменили класичне, широкој публици често одбојне препарате у формалину. Новом техником препарирања, коју је осмислио Вернер Шпалтехолц (Werner Karl Spalteholz, 1861 – 1940), професор анатомије из Лајпцига, први пут је било омогућено посматрање унутрашњости ткива без оштећења његовог интегритета.¹²⁹

(Лондон, 1884); Немачка општа изложба за превенцију акцидента (Берлин, 1889); У САД: У Филадельфији, 1876; у Чикагу, 1893; у Бафалу, 1901; у Сент Луису, 1904.

¹²⁷ Лингнер је био суоснивач компаније *Odol*, водећег произвођача средстава за оралну хигијену током прве половине 20. века, а такође и креатор истоимене течности за испирање усне дупље.

¹²⁸ Klaus Vogel, “The Transparent Man – Some Comments on the History of a Symbol“, in *Manifesting Medicine: Bodies and Machines*, ed. Robert Bud et al. (London: NMSI Trading Ltd, Science Museum; 2004), 46. Преузето 12. 7. 2013,

<http://www.artefactsconsortium.org/Publications/PDFfiles/Vol1Med/1.02.Medicine-Vogel,Transparent%20ManGr75ppiWEBF.pdf>.

¹²⁹ Техника препарирања подразумевала је низ поступака – уклањање ваздуха, воде и гасова из органа, инјектирање крвних судова желатином, импрегнирање у растворима алкохола, а затим у раствору који је патентирао Шпалтехолц. Транспарентност је била омогућена коришћењем течности које имају сличан индекс преламања светлости као ткиво. Извор: “Manufacture of Transparent and Translucent Bodies: Patent US 1021952 A“, Google Patents, преузето 12. 7. 2013, <http://google.com/patents/US1021952>.

На другој изложби, којом је свечано отворена нова музејска зграда, представљен је данас већ чувени „Стаклени човек“ (Gläserner Mensch). Анатомски модел – фигуру мушкарца, израдио је Франц Чакерт (Franz Tschakert), који је био запослен као препаратор у радионици Музеја.¹³⁰ „Стаклени човек“ је био израђен у природној величини и постављен у стојећем ставу унутар нише у облику капеле. Положај његовог тела, са рукама раширеним и подигнутим увис и погледом упереним ка небу, асоцирао је на „свештеника током молитве“ или на „обожавање Сунца у очекивању овоземаљског здравља“.¹³¹ Међутим, у времену када су расно-хигијенске идеје већ биле имплементирание и у самом Музеју, и када је здравље сматрано извором националне снаге, „Стаклени човек“ би могао да се сагледа и као персонификација Ничеовог надчовека. Модел је, симболично, био постављен у централној просторији музеја и био је највећа атракција изложбе. Испод „коже“ од целона, имао је скелет, унутрашње органе, крвне судове и нерве, израђене у различитим бојама и снабдевене лампицама. Демонстрације су извођене у полумраку, уз помоћ аудио-записа: док је објашњавана грађа и функција неког органа, он је бивао осветљен. Представљање тела на овај начин, по моделу савршене фабрике, наглашавало је повезаност здравља и радне способности, у то време централних вредности немачког друштва и државне политике. Ова повезаност је била још више истакнута на изложби „Здрав живот – срећна производња“, организованој у Берлину 1938. године, за коју су у музејској радионици израђени модели „транспарентне машине“ и „транспарентне фабрике“.¹³²

Идеја о здрављу као економској категорији, која је дубоко прожимала и сам *Здравствени покрет* у првој половини 19. века, у националсоцијалистичкој Немачкој је доживела потпуну експанзију. У њеном заступању и пропагирању, Немачки хигијенски музеј је био важан актер. После Другог светског рата, хигијенски, односно здравствени музеји означаваани су мостовима између

¹³⁰ У међуратном периоду, на производњи едукативног материјала који је продаван хигијенским музејима, институцијама и школама широм Европе и САД, у радионици је радило око сто препаратора, уметника и занатлија.

¹³¹ Vogel, „The Transparent Man”, 45.

¹³² Ibid., 49.

превентивне и куративне медицине, док је њихова мисија била дефинисана као „унапређење здравља за све“.¹³³

2.2.4. Музеји историје медицине

Двадесети век је био време настанка и експанзије нове врсте медицинских музеја – музеја историје медицине. Медицински предмети су, међутим, још у другој половини 19. века почели да се прикупљају због њихове историјске, научне и културне вредности, па су тако настале прве медицинско-историјске збирке при појединим музејима. Музеју Краљевског колеџа хирурга Енглеске чланови су, почев од седамдесетих година 19. века, поклањали своје инструменте, чиме је наставној функцији Музеја била додата и функција чувања наслеђа.¹³⁴ У исто време, фонду Националног музеја америчке историје Смитсоњан института у Вашингтону прикључена је збирка терапијских супстанци (*materia medica*). У упутству за даље попуњавање и презентовање збирке, из 1881. године, било је назначено да је циљ да збирка „на највећи могући начин илуструје медицинске теорије и праксе човечанства из сваког дела света и из свих периода“.¹³⁵ Нови мотиви колекционирања развили су се у оквиру неколико важних чинилаца, који ће укратко бити објашњени.

Медицина је у 19. веку остварила највећи напредак у целокупној својој историји. С једне стране, он је постигнут захваљујући новим идејама и развоју научних метода, а с друге стране, омогућен је развојем технике. Управо та комбинација резултирала је настанком читавог арсенала нових инструмената и апарата који су сада стајали на располагању лекару за борбу против болести. Ленеков стетоскоп, Вундерлихтов термометар, Хелмхолцов офталмоскоп, Дезормоов цистоскоп, Рива-Рочијев сфигмоманометар, Ајнтоменов електрокардиограф и Рендгенов апарат унапредили су дијагностику обољења, док

¹³³ Gebhard, “The Health Museum as a Visual Aid”, 332.

¹³⁴ У складу са том функцијом, која је развијана кроз читав 20. век, Друштво је 1912. године набавило кабинет инструмената Џозефа Листера (Joseph Lister, 1827 – 1912), хирурга и пионира на пољу антисептичне хирургије. Видети: Alberti, *The Organic Museum*, 22.

¹³⁵ Judy M. Chelnick, “Collecting Medical Technology at the Smithsonian Institution's National Museum of American History“, in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 202, 203.

су Мортонова, Варенова и Симпсонова анестезија, Листерове методе антисепсе и Бергманова асепса коначно омогућиле развој хирургије. За разлику од дотадашње медицинске праксе, која се у дијагностици ограничавала на посматрање болесника, палпирање пулса и посматрање мокраће, а у терапији на лековите материје и хируршке инструменте, медицина 19. века располагала је обиљем предмета. Њихово препознавање и чување као сведочанстава напретка и као меморабилија имало је још три важна подстицаја: еманципацију историје као науке, пораст интересовања лекара за област историје медицине и јачање друштвене свести и државног старања за очување баштине.

Оснивању музеја историје медицине најчешће су претходиле индивидуалне колекционарске активности медицинских професионалаца заинтересованих за област историје медицине. Они су обично били и кустоси збирки, односно музеја, који су оснивани у оквиру различитих институција. Разматрајући начин настанка и актуелни смештај медицинско-историјских музеја Арнолд их је класификовао у пет група:

1. Музеји које су основали медицински предузетници и које се обично налазе у оквиру институција које се финансирају из приватних фондова;
2. Музеји у вези са личностима значајним за медицину, смештени у родним кућама или другим објектима везаним за њихов живот и рад;
3. Музеји у оквиру медицинских друштава или институција;
4. Музеји настали из репозиторијума појединих институција;
5. Музеји у саставу музеја ширих области.¹³⁶

Постојећи диверзитет ових институција приказаћемо кроз неколико примера, од којих ће први бити збирка Хенрија Велкама (Henry Solomon Wellcome, 1853 – 1936), америчко-енглеског предузетника у области фармацеутске индустрије и филантропа.¹³⁷ Пример уједно илуструје прву и пету групу Арнолдове класификације.

Енциклопедијска збирка коју је Велкам формирао са идејом да се „путем предмета прикаже сваки значајни корак у еволуцији и прогресу, од првих клица живота до потпуно развијеног човека данашњице“, прерасла је 1913. године у

¹³⁶ Arnold, “Museums and the Making of Medical History”, 150.

¹³⁷ Велики део капитала који је Велкам завештао у добротворне сврхе користи се у областима биомедицинских наука, трансфера технологија, јавног ангажовања и биоетике.

Историјско-медицински музеј (Wellcome Historical Medical Museum). Материјална сведочанства о здрављу и болести кроз историју била су представљена у оквиру шест целина: праисторијска археологија, класична археологија, антиквитети, фолклор, етнологија и расни развој са физичком антропологијом.¹³⁸ Велкам је, међутим, желео да формира свеобухватнији музеј – „Музеј човека“ али то није успео да оствари. Након његове смрти формирана је Фондација Wellcome Trust, која и данас управља његовом заоставштином. Шездесетих година Фондација је донела одлуку да рационализује збирке које су још тридесетих година имале пет пута више предмета од фонда Лувра, а да финансијска улагања у будућности доминантно усмери ка унапређењу универзитетске наставе и ка истраживањима. У складу с тим, већи део збирки је 1977. године „позајмљен на неодређено време“ Музеју науке (Science Museum) у Лондону. Музеј науке је као партнер одабран због сагледаних следећих предности: „одличног места које привлачи преко три милиона посетилаца годишње, увећаног галеријског простора, знатног библиотечког фонда и вештина у пословима каталогизације, ревизије и експозиције предмета“.¹³⁹ Преузете збирке организоване су унутар новооснованог одсека Музеја науке под именом „Wellcome Museum of the History of Medicine“, да би 1981. године најрепрезентативнији предмети били изложени у овиру две сталне поставке *Наука и уметност медицине* (Science and Art of Medicine) и *Бљескови историје медицине* (Glimpses of Medicinal History). Део фонда који је остао у Фондацији (Wellcome Collection) налази се у „Згради Велкам“, у којој је 2007. године отворена стална поставка под називом „Medicine Man“.¹⁴⁰

¹³⁸ Robert Bud, “Medicine at the Science Museum, London“, in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 60, 61. Преузето 17. 3. 2015,

http://www.academia.edu/3728530/Medicine_at_the_Science_Museum_London.

¹³⁹ “Wellcome Museum of the History of Medicine“, *British Medical Journal* 2, 6185 (1979): 293. Преузето 17. 3. 2015, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1595702/pdf/brmedj00085-0007a.pdf>.

¹⁴⁰ О Велкамовом музеју видети: Ghislaine M. Skinner, “Sir Henry Wellcome’s Museum for the Science of History“, *Medical History* 30, 4 (1986): 383-418. Преузето 17. 3. 2015, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1139951/pdf/medhist00069-0009.pdf>; Ken Arnold and Danielle Olsen, “Illustrations from the Wellcome Collections. Medicine Man: The Forgotten Museum of Henry Wellcome“, *Medical History* 47, 3 (2003): 369-381. Преузето 17. 3. 2015, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1044634/pdf/medhist00002-0085.pdf>.

У оквиру друге групе, међу бројним меморијалним музејима који постоје у већини земаља, илустративни су примери музеја Сигмунда Фројда (Sigmund Freud, 1856 – 1939) у Бечу и у Лондону, Луја Пастера (Louis Pasteur, 1822 – 1895) у Паризу и Игњаца Семелвајса (Semmelweis Ignác Fülöp, 1818 – 1865) у Будимпешти.¹⁴¹ Међутим, док су Фројдови музеји и Пастеров музеј посвећени животу и раду ових научника, Семелвајсов музеј је креиран у оквиру ширег историјско-медицинског концепта.

На чувеној бечкој адреси *Berggasse 19*, у стану у којем је Фројд живео и радио и који је био колевка психоанализе, од 1971. године налази се Музеј Сигмунда Фројда (Sigmund Freud Museum).¹⁴² Музејска поставка, припремљена уз помоћ Фројдове ћерке Ане, садржи релативно мали број аутентичних предмета – намештаја и личних Фројдових предмета, што симболично наглашава утисак празнине. Наиме, Фројд је са породицом емигрирао у Лондон 1938. године пред растућим притиском националсоцијализма након прикључења Аустрије Немачкој. Фројдови си понели са собом целокупну имовину, те се тако данас у Лондону, у кући у којој су живели и која је 1982. године претворена у музеј (Freud Museum), налази готово целокупна заоставштина са преко две хиљаде предмета. Посебан значај имају Фројдова софа за психоанализу, писаћи сто, библиотека, збирка античких фигура и збирка намештаја из 18. и 19. века. У саставу музејског фонда су и предмети везани за живот и рад Ане Фројд (Anna Freud, 1895 – 1982), која је била сарадник свог оца и један од оснивача психоанализе дечје психологије.¹⁴³

Пастеров музеј (Musée Pasteur), отворен за јавност 1936. године, налази се у згради Пастеровог института, у апартману у којем је Пастер живео од 1888. године до смрти 1895. године. Креиран као „место сећања“, музеј је такође

¹⁴¹ Меморијални музеји су и *Alexander Fleming Laboratory Museum, Charles Darwin Memorial Museum, Florence Nightingale Museum, Jenner Museum* и бројни други. Видети: Arnold, “Museums and the Making of Medical History”, 151.

¹⁴² “Sigmund Freud Museum: Permanent Collection“, Sigmund Freud Museum, преузето 2. 1. 2015, <http://www.freud-museum.at/index.php/permanent-collection.html>.

¹⁴³ “Freud Museum London: About the Museum“, Freud Museum London, преузето 2. 1. 2015, <http://www.freud.org.uk/about>.

„научни и уметнички музеј и ретко сведочанство декоративне уметности касног 19. века“.¹⁴⁴

За разлику од ових музеја, меморијал Игњаца Семелвајса, најзначајније личности мађарске медицине, чини језгро мађарског националног историјско-медицинског музеја (Semmelweis Orvostörténeti Múzeum) који је основан 1962/63. године. У његов састав ушле су збирке Краљевског удружења лекара (1905), збирке Фармацеутског музеја Јожефа Ернија (1948) и материјал који се чувао у Националној медицинско-историјској библиотеци.¹⁴⁵ Музеј је смештен у Семелвајсовој родној кући у будимпештанском предграђу Табан. Семелвајсу, који је у 19. веку био познат као „спаситељ мајки“, будући да је први утврдио етиологију и патогенезу бабиње грознице и предложио начин њене профилаксе, посвећена је спомен соба, док остали део музејске поставке презентује хронолошки развој медицине у свету у чијим је оквирима представљена и медицина у Мађарској.

Називи музеја, поред тога, понекад су у вези са њиховим оснивачима иако сами музеји немају меморијални карактер. На овај начин су, на пример, истакнуте заслуге Хауарда Дитрика (Dittrick Museum of Medical History, Ohio)¹⁴⁶ и Паула Страдина (Paul Stradiņa medicīnas vēstures muzejs, Riga).¹⁴⁷

Музеји у оквиру медицинских друштава или институција

¹⁴⁴ “Institute Pasteur: History of the Museum“, Institute Pasteur, преузето 2. 1. 2015, <http://www.pasteur.fr/en/institut-pasteur/pasteur-museum/collections/history-museum>.

¹⁴⁵ Национална медицинско-историјска библиотека је 1964. године прикључена музеју, а 1972. године у музеју је формиран Архив у којем је обједињена архивска грађа мађарских лекарских и фармацеутских друштава, као и личне архиве значајних лекара. Видети: *Pictures from the Past of the Healing Arts: A Guidebook to Semmelweis Museum, Library and Archives of Medical History* (Budapest: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2000), 88-89.

¹⁴⁶ Хауард Дитрик (Howard Dittrick, 1877 – 1952) је од 1926. године био кустос тадашњег Музеја историјске и културне медицине (Museum of Historical and Cultural Science) при Асоцијацији медицинских библиотека Кливленда (Cleveland Medical Library Association). По угледу на Велкамов музеј у Лондону, унапредио је колекционарску активност и рад музеја који од 1944. године носи његово име. Видети: James M. Edmondson, “Education at the Dittrick Museum of Medical History, Case Western Reserve University, Cleveland, Ohio, USA“, *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza*, 21, 1 (2009): 282.

¹⁴⁷ Паул Страдиш (Paul Stradiņš, 1896 – 1958) је био истакнути хирург, професор Универзитета Летоније и колекционар. Енциклопедијска колекција коју је формирао на универзитету прерасла је у музеј убрзо по његовој смрти. Видети: Juris Salaks, “Emergence and Development of the Paul Stradiņš Museum of the History of Medicine in Riga“, *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza*, 21, 1 (2009): 215-217.

Поред Митер музеја Удружења лекара Филаделфије, о којем је било речи, у овој групи музеја су, на пример, Дентални музеј (Zahnmuseum Wien) у Бечу, Медицинско-историјски музеј (Medicinhistoriska museet) у Стокхолму, Музеј Краљевског друштва фармацеута Велике Британије и други. Музејски фонд Денталног музеја формиран је од наставних збирки првог Аустријског зубарског удружења (Verein Österreichischer Zahnärzte, 1861). Мисија музеја, који је отворен за јавност, је чување културног наслеђа из области стоматологије.¹⁴⁸ Стокхолмски музеј је основало Шведско друштво лекара 1955. године, а под истим кровом, у згради некадашње фабрике хируршких инструмената *Stille*, изложене су и одонтолошке збирке Шведског друштва зубара.¹⁴⁹ Музеј Краљевског друштва фармацеута Велике Британије, смештен у седишту друштва у Лондону, своје послање дефинише као „приказивање свих аспеката историје фармације у географским и хронолошким оквирима“.¹⁵⁰

Музеји настали из постојећих репозиторијума медицинских институција

Медицински музеји су у данашње време често смештени у болничким зградама. Неке од њих су и саме споменици културе и њихова сведочанственост се на најбољи могући начин наглашава у релацији са смештајем музеја. Две врсте музеја налазе се у старим болничким зградама: музеји чије је послање презентовање историје баш те установе и медицинско-историјски музеји ширег концепта. У првој групи су, на пример, Музеј некадашње психијатријске болнице у Бристолу (Glenside Hospital Museum), затим Музеј лепре (Lepramuseet) у Бергену, у болници Св. Ђорђа (St. Jørgens Hospital); Музеј болнице Светог Томаса у Лондону (The Old Operating Theatre Museum and Herb Garret) и други. Иницијалне фондове ових музеја чине предмети који су некада коришћени у тим установама. Међутим, посебно су занимљиви примери музеја оформљених у

¹⁴⁸ “History of the Museum of Dentistry“, Zahnmuseum Wien, приступљено 22. 3. 2015, http://www.zahnmuseum.at/News/Museum_innenEnglArial.pdf.

¹⁴⁹ “News of Museums and Collections“, *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 12, Jun. (1990): 4. Преузето 22. 3. 2015. http://www.eamhms.org/bulletin/eamhms_b12.pdf.

¹⁵⁰ “Musée de la Société Royale de Pharmacie de Grande-Bretagne“, *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences*, 27, Dec. (1999): 4. Преузето 22. 3. 2015. http://www.eamhms.org/bulletin/eamhms_b27.pdf.

болницама које су и даље у функцији. Ови музеји, као што су Белгијски музеј радиологије (*Le musée belge de radiologie*, 1990)¹⁵¹ у војној болници у Бриселу и Музеј неурохирургије Николаја Ниловича Бурденка (*Музей нейрохирургии Никола́й Ни́лович Бурде́нко*, 2002)¹⁵², у Институту за неурохирургију у Москви, подједнако су намењени лекарима, пацијентима и широј јавности.

Представник друге групе музеја смештених у зградама болница, којима је мисија представљање развоја медицине кроз историју, могао би да буде Музеј историје медицине у Варни (*Музеят по история на медицината*), смештен у згради некадашње болнице „Параскев Николов“, саграђене 1869. године.¹⁵³

Постојећој разноликости требало би додати једну врсту музеја историје медицине која није обухваћена Арнолдовом поделом. То су универзитетски музеји, од којих је, на пример, један од најстаријих Медицински музеј Јагелонског универзитета у Кракову. Музеј је 1900. године основан одлуком Универзитета, према предлогу и пројекту организације музеја Валерија Јаворског (*Walery Jaworski*, 1849 – 1924), професора патологије и специјалне терапије унутрашњих болести. Поред коришћења у настави и у научним истраживањима, музеј приређује тематске изложбе из области историје медицине.¹⁵⁴

Поједини музеји су настали у оквиру самих катедри за историју медицине иако су њиховој институционализацији најчешће претходиле године прикупљања предмета и проблеми везани за смештај збирки. Међу њима су музеји са већ дугом традицијом, познати по својим оснивачима и богатству збирки, као што су бечки Јозефинум и музеји у Цириху и Риму.

Институт за историју медицине у Бечу, као и музеј у његовом саставу, основао је Макс Нојбургер (*Max Neuburger*, 1868 – 1955), професор историје медицине од 1904. године и један од дојена у овој области.¹⁵⁵ За оснивање и

¹⁵¹ Јелена Јовановић Симић, „Музеј радиологије у Бриселу“, *Лекар* 43, 123 (2008): 12.

¹⁵² Јелена Јовановић Симић, „Музеј неурохирургије Н. Н. Бурденка у Москви“, *Лекар* 44, 125 (2009): 12.

¹⁵³ Јелена Јовановић Симић, „Музеј медицине у Варни“, *Лекар* 41, 121 (2006): 8.

¹⁵⁴ “Medical Instruments in the Museum of the Faculty of Medicine at the Jagiellonian University“, *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 35, Feb. (2004): 6-8. Преузето 22. 3. 2015. http://www.eamhms.org/bulletin/eamhms_b35.pdf.

¹⁵⁵ Helmut Gröger and Manfred Skopec, “Medical History Collections of the Medical University Vienna in Transition“, in *Proceedings of the 7th Conference of the International Committee of ICOM for University Museums and Collections – Vienna, 19th-24th August 2007*, ed. Sally MacDonald, et al. *University Museum and Collections Journal* 1 (2008): 98. Преузето 22. 3. 2015. <http://edoc.hu-berlin.de/umacj/1/groeger-helmut-97/XML/Groeger&Skopec.xml>.

развој музеја при Институту за историју медицине у Цириху (Medizinhistorisches Museum) заслужни су Густав Верли (Gustav Adolf Wehrli, 1888 – 1949) и Ервин Акеркнехт (Erwin Ackerknecht, 1906 – 1988). Верли, који се сматра оснивачем историје медицине у Швајцарској, и који је био први предавач истоименог предмета, почео је да прикупља предмете за музеј 1915. године али је збирке уредио тек Акеркнехт, у време када је био професор историје медицине и директор Института (1957 – 1971). Акеркнехт је већ био признати научник, а такође је имао и искуство у области музејског рада, будући да је претходно радио у Америчком музеју природне историје у Њујорку. Прву сталну поставку Музеја приредио је и отворио за јавност 1961. године.¹⁵⁶

Трећи пример је музеј историје медицине римског универзитета „La Sapienza“, који је за потребе наставе основао професор историје медицине Адалберто Пазини (Adalberto Pazzini, 1898 – 1975) 1936. године.

У области медицинске музеологије, друга половина 20. века је била време живих активности које су се огледале у настанку нових и у увећању збирки већ постојећих музеја. Ратна разарања, у којима су нестала бројна сведочанства људске цивилизације, утицала су на јачање одговорности у погледу очувања културног идентитета уопште, што се одразило и на медицинске музеје. С друге стране, развој практичне и научне медицине за њих је отварао нове могућности. Старе болничке зграде, чије су капацитете надрасле потребе и захтеви савремене неге и лечења, постајале су седишта музеја. Музејске збирке су се попуњавале инструментима и апаратима који су у свакодневной медицинској пракси релативно брзо замењивани усавршенијим. Оно што је такође веома важно, јесте утицај који је на музеје имала модернизација дидактичких средстава у медицинској настави. Већ од средине 20. века, наставне збирке и музеји су све више губили некадашњи значај. Пластични анатомски модели, који су јефтинији и лакши за руковање, затим фотографије, филмови, дијапозитиви и сличан материјал, полако су потискивали употребу макроскопских препарата, воштаних модела итд. У сталном недостатку простора, музеји и збирке су постали оптерећење за институције али је њихова судбина зависила од начина на који су се сагледавали.

¹⁵⁶ Flurin Condrau, “The Museum of the History of Medicine in Zurich“, in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 117-118.

Тамо где су виђени једино као превазиђена наставна средства, дешавало се да нестану без трага, као што је то било на универзитету у Барселони, након Шпанског грађанског рата.¹⁵⁷ Од чак шест медицинских музеја шкотског Универзитета у Абердину (Анатомски; Патолошки; Хируршки; Музеј за наставу бабица/акушерских сестара; *Materia medica* музеј; Музеј хигијене и јавног здравља), колико их је постојало на почетку 20. века, данас је у функцији само Збирка Анатомског музеја (Anatomy Museum Collection), док су све друге у депоима.¹⁵⁸ Историјска вредност ових музеја чешће је, ипак, бивала препозната, што је омогућавало њихово коришћење на нов начин. Тако су поједини универзитетски музеји реорганизовани као музеји историје медицине, док су неки од њих своје збирке уступали већ постојећим музејима, значајно богатећи њихове фондове.

У 21. веку, разгранате делатности готово свих медицинских музеја највећим делом су базиране на коришћењу историјских збирки. Наменски израђивани експонати за потребе здравствено-просветних музеја с почетка 20. века, данас такође имају историјску вредност, а то се односи и на предмете у оним, истина малобројним, универзитетским музејима који се још увек користе за наставу. Да ли би из тога могло да се закључи да су сви данашњи медицински музеји у ствари медицинско-историјски музеји? До одговора ћемо доћи кроз разматрање у следећем поглављу.

¹⁵⁷ Alfons Zarzoso, "The Anatomical Collection of the Catalan Museum of the History of Medicine in Barcelona", *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 21, 1 (2009): 163.

¹⁵⁸ Elizabeth Hallam, "Disappearing Museums? Medical Collections at the University of Aberdeen", in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 47, 57.

2.3. Циљеви рада и послање медицинских музеја

У првим деценијама после Другог светског рата, музеји историје медицине су, обогаћених фондова и смештени у здањима од историјског значаја, по својим одликама потпуно припадали породици традиционалних музеја. Усмереност на сабирање репрезентативних сведочанстава прошлости и њихово излагање у готово сакралној атмосфери, на сталним поставкама конципираним с циљем представљања прогреса човечанства, позитивних знања и непобитних истина, биле су заједничке карактеристике музеја такозваног *другог таласа*.¹⁵⁹

Музеји историје медицине, који су своје послање и задатке дефинисали у складу са владајућом музеолошком доктрином, у истом погледу су били одређени и доктрином своје базичне науке – историје медицине. И поред настојања појединих истраживача да скрену пажњу на друштвени карактер медицине, историја медицине је, као и општа историја, била усмерена на „велике људе и велике идеје“. То ће почети да се мења крајем шездесетих година 20. века, прво у САД и у Великој Британији, иако до промене парадигме није дошло у потпуности ни до данашњих дана. Тачније, и данас коегзистирају два приступа у истраживању, тумачењу и представљању историјско-медицинских тема. Први је традиционалан и наративан, претежно биографског формата (обухвата биографије личности, институција и организација) и феномен болести разматра у епидемиолошком оквиру.¹⁶⁰ Други приступ је аналитички и критички и дуалитет здравље/болест сагледава кроз узрочно-последичне односе, у ширем друштвеном, културном и политичком контексту.

Тридесетих и четрдесетих година 20. века, иницијатор новог приступа, односно нове, друштвене историје медицине, био је Хенри Сигерист (Henry Ernest Sigerist, 1891 – 1957), швајцарски лекар и историчар медицине, који је од 1932. до 1947. године био професор историје медицине и директор Института за историју медицине Универзитета Џонс Хопкинкс (Johns Hopkins University) у Балтимору

¹⁵⁹ Помоћу концепта „таласа“ Алфред Тофлер (Alfred Toffler, *The Fird Wave*, 1980) је описао три врсте друштва: друштво аграрне револуције/преиндустријско, индустријско и постиндустријско. Томислав Шола примењује тај концепт на музеје. Видети: Tomislav Šola, *Prema totalnom muzeju* (Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta, 2011), 41.

¹⁶⁰ Samuel Schortt, “The New Social History of Medicine: Some Implications for Research“, *Archivaria* 10 (1980): 5.

(САД). Следила га је мала група америчких научника, коју су, поред његовог некадашњег студента и тадашњег сарадника Овсеи Темкина (Owsei Temkin, 1902 – 2002), чинили Ричард Шрајок (Richard Harrison Shryock, 1893 – 1972) и Џорџ Розен (George Rosen, 1910 – 1977). Сигерист је традиционално „лекарску“ област историје медицине повезао са академском историјом, што је делимично остварено и кроз часопис који је покренуо 1933. године (*Bulletin of the History of Medicine*).¹⁶¹ Темељи на којима се развијала друштвена историја медицине били су друштвена историја, такође нова научна област супротстављена владајућем правцу опште историје оријентисане на политичку, дипломатску и војну историју, а затим и социјална медицина и социологија медицине. Према Пикстону, Сигерист је настојао да „друштвену историју стави у функцију социјалне медицине“,¹⁶² области у којој се интензивно ангажовао на питањима јавног здравља, здравственог законодавства и организације здравствене службе. „Друштвени развитак“, писао је четрдесетих година, „из темеља је променио положај лекара али и положај пацијента у структури друштва. Тако су у последње време постали акутни многи проблеми који се не могу решавати природно-научним методама. Историја медицине је почела да се прилагођава тим новим потребама и знатно је проширила круг својих задатака“.¹⁶³

За Сигериста су историја медицине и савремена медицина биле тесно повезане области. „Свака је историја савремена“, наглашавао је, а слика коју историчар ствара испитујући прошлост „поседује снагу да делује формирајуће на садашњост“.¹⁶⁴

Промену угла посматрања историјских тема, уз шире студије о људима, њиховим болестима и осећањима, заступао је и Џорџ Розен. „Ако се за полазну тачку узме социјални карактер медицине“, писао је 1967. године, „онда историја

¹⁶¹ John V. Pickstone, “Medical History as a Way of Life“, *Social History of Medicine* 2 (2005): 312. Преузето 6. 6. 2013, <http://shm.oxfordjournals.org/content/18/2/307.extract>.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Zdenko Levntal, „Istoričar koji gleda u budućnost: Prof. dr. H. E. Sigeristu za 60 rođendan“, *Narodno zdravlje* 7-8 (1951): 216.

¹⁶⁴ Ibid.

медицине постаје историја људских друштава и њихових напора да се боре са проблемима здравља и болести.¹⁶⁵

Од седамдесетих година историчари медицине су били све више заинтересовани за откривање утицаја животне и радне средине, исхране, општег стандарда и животних навика на здравље различитих популација људи, као и за свеобухватнија истраживања узрочно-последичних односа болести. Нове истраживачке теме упућивале су на интердисциплинарни рад који је промовисало и подстицало Друштво за друштвену историју медицине (Society for the Social History of Medicine), основано 1970. године. Чланство Друштва и данас чине истраживачи у областима историје, јавног здравља, демографије, антропологије, социологије, друштвене администрације и здравствене економије.¹⁶⁶

Нови приступи упућивали су на коришћење нових извора података као што су статистике, историје болести, документација болница, клиника и приватних лекара-практичара, али и преписке, дневничких белешки и других записа лекара и пацијената. Сигерист је важност искустава пацијента или, како је радије говорио – „човека у здрављу и болести“,¹⁶⁷ наглашавао још педесетих година. Међутим, на исти начин на који је, од 18. века па све до данас, пацијент за лекара, усмереног на супстрат његове болести, готово анонимна личност,¹⁶⁸ болујући човек је остао невидљив и за историчара медицине све до последњих деценија 20. века. Преломни су, у том погледу, били радови Роја Портера (Roy Porter, 1946 – 2002), у првом реду рад *Из угла пацијента: обрађивање историје медицине одоздо* (1985). Истичући да је у прошлости човек често био сам свој лекар, а да је, с друге стране неоспорна чињеница да без „пацијента нема ни доктора“, Портер је заступао став да историја медицине „одоздо“ мора да претходи традиционалном приступу истраживања и сагледавања медицинске прошлости. „Здравље је кичма друштвене историје, а бол и патња су извори историје медицине“, писао је

¹⁶⁵ Gert Brieger, “The Historiography of the History of Medicine“, in *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, eds. W. F. Bynam and Roy Porter (London: Routledge Companion Encyclopaedias, 1993), 26.

¹⁶⁶ “The Society“, Society for the Social History of Medicine, приступљено 12. 5. 2015, <https://sshmedicine.wordpress.com/portfolio/the-society/>.

¹⁶⁷ Brieger, *The Historiography of the History of Medicine*, 26.

¹⁶⁸ N. D. Jewson, “The Disappearance of the Sick-man from Medical Cosmology, 1770 – 1870“, *International Journal of Epidemiology* 3 (2009): 622. Преузето 12. 5. 2015, <http://www.epidemiology.ch/history/PDF%20bg/Jewson%20ND%202009%20the%20disappearance%20of%20the%20sick-man.pdf>.

Портер, наглашавајући да „историја људских патњи може да врати хумано лице историји медицине“.¹⁶⁹

Као што је *нова историја медицине* наглашавала друштвени карактер медицине, тако је и *нова музеологија*, готово истовремено, настојала да укаже на друштвену одговорност музеја и да изгради „културну политику оријентисану на заједницу“.¹⁷⁰

Концепт нове музеологије створен је седамдесетих година у Француској као одговор на кризу музеја. Кризом није био означен пад посете музејима, јер се дешавало управо супротно, већ је постало јасно да оно што музеј нуди, односно музејски *производ*, више не може у потпуности да задовољи потребе савременог демократског друштва. „Традиционални музеј, музеј прошлости, какав је у већини и данас“, писао је Шола крајем осамдесетих година, „сводио је своје дијакхронијско учествовање на задовољавање носталгије, на задовољавање радозналости и на дистрибуцију знања. Ниједна музеолошка револуција не би смела да одузме ту драж музеја, али је обавезна да је надогради новом одговорношћу“.¹⁷¹

Ту „надоградњу“ нуди нова, *активна музеологија – екомuzeологија*, која по Декларацији из Квебека (1984), првенствено води бригу о развоју друштвене заједнице. Она обезбеђује заштиту баштине прошлости али и садашњости, користи интердисциплинарне метода рада, модерне методе менаџмента и комуникације, уз обавезно укључивање корисника (посетилаца).¹⁷² Истовремено, нова музеологија „мора да буде отворена за све приступе који ће музеје начинити инструментом за јачање идентитета унутар заједнице“.¹⁷³

Екомuzeј је, према Анри Ривијеру (Georges-Henri Rivière, 1897 – 1985), „огледало у које локална популација гледа да би открила сопствени одраз“ и које

¹⁶⁹ Roy Porter, “The Patient’s View: Doing Medical History from Below“, *Theory and Society* 2 (1985): 192, 194. Преузето 10. 4. 2013, <http://www.jstor.org/stable/657089>.

¹⁷⁰ Šola, *Prema totalnom muzeju*, 115.

¹⁷¹ *Ibid.*, 89.

¹⁷² “Declaration of Quebec: Basic Principles for a New Museology“, *Museum No 148* 4 (1985): 201. Преузето 12. 5. 2015, <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001273/127347eo.pdf>.

¹⁷³ “About us“, *Mouvement International pour une nouvelle Muséologie – MINOM*, преузето 12. 5. 2015, <http://www.minom-icom.net/about-us>.

ће јој помоћи да у свом животном простору успостави генерацијски континуитет.¹⁷⁴

Нови музеји, екомузеји или музеји *трећег таласа*, усмерени су, између осталог, на образовање и васпитање публике за препознавање и чување баштине.¹⁷⁵ Поред заштите *in fondo*, они спроводе и интергалну заштиту баштине у природном (првобитном) окружњу (*ex fondo*), чиме се чува аутентичност природног и културног миљеа. Музејски предмет, са својим разноврсним слојевима значења, користи се као средство за преношење идеја, а не само као репрезентативан објекат којем је довољан сопствени језик.¹⁷⁶ Уместо носталгичних реминисценција, позитивног знања, славе прогреса и готових одговора, *нови музеј* жели да инспирише и стимулише постављање питања.

Оно што је заједничко обема дисциплинама, друштвеној историји медицине и новој музеологији, јесу усмереност на повезивање историјских тема са потребама и проблемима савременог друштва, уважавање индивидуалности, интердисциплинарност и сагледавање појава кроз њихове узрочно-последичне односе у ширем контексту (културном, социјалном, економском, политичком).

Сензибилношћу за промене приступа, како у историји медицине, тако и у музеологији, медицински музеји у свету су почели да мењају стратегије свог рада почетком осамдесетих година. Процеси модернизације, који су видљиви у домену свих музеолошких функција, до данас теку неравномерно и у разним музејима се налазе у различитим развојним фазама. Осим тога, музеји стављају различит акценат на своје активности. Једни су претежно усмерени на формирање фондова и планско управљање збиркама,¹⁷⁷ други ка истраживању,¹⁷⁸ трећи највећи труд улажу у област комуникације.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Georges Henri Rivière, "The Ecomuseum – An Evolutive Definition", *Museum No 148* 4 (1985): 182. Преузето 12. 5. 2015, <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001273/127347eo.pdf>.

¹⁷⁵ Dragan Bulatović, „Krizna muzejske proizvodnje identiteta“, u *Muzeologija, nova muzeologija, nauka o baštini*, ur. Dragan Bulatović. (Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Kruševac: Narodni muzej, 2013), 19, 20.

¹⁷⁶ Šola, *Prema totalnom muzeju*, 97.

¹⁷⁷ На пример: Здравствени музеј у Кингстону (Канада). Видети: James A. Low, "The Museum of Health Care at Kingston: Its Role in the Preservation of the Legacy of Health Care in Canada", *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 1 (2009): 313.

¹⁷⁸ На пример: Medical Museion у Копенхагену и Музеј историје медицине у Цириху. Видети: "What is Medical Museion?", Medical Museion, приступљено 12. 5. 2015, <http://www.museion.ku.dk/our-heritage/history/>; и „Museum for Medical History of the University of

Истражујући начин музејског представљања историјско-медицинских тема крајем 20. века, Кен Арнолд је означио два основна приступа – први, традиционалан, који путем сталних поставки нуди најчешће универзалан, хронолошки преглед најважнијих догађаја у историји медицине од најранијих периода (праисторија или антика) и други, модернији приступ који кроз тематске, интердисциплинарне изложбе обрађује актуелне проблеме и појаве у вези са животом и здрављем.¹⁸⁰ Као примере класичних поставки, којима је нагласак, по правилу, на открићима која су у вишевековном континууму унапређивала медицинску науку и праксу, као и на личностима заслужних појединаца, Арнолд је поменуо Музеј историје медицине у Инголштату (Немачка); Музеј науке у Лондону, Семелвајсов музеј у Будимпешти, Музеј историје медицине Универзитета у Цириху, Музеј историје медицине Универзитета *Sapienza* у Риму и друге. Наводећи да овакве поставке дају добар преглед развоја медицине у националним оквирима, углавном у контексту развоја светске историје медицине, и да омогућавају „опипљив и живописан осећај физичке реалности историје“, Арнолд износи мишљење да су оне „монолитне“ и да отклон од таквог приступа чине мање тематске изложбе.¹⁸¹

Било да су остајале у оквиру здравствених тема или да су повезивале медицину и друге области, изложбе су отварале многа актуелна питања савременог доба као што су однос лекара и пацијента (*The physician and Patient in 19th and 20th century America*; Dittrick Museum, 1987);¹⁸² улога жене у друштву и питање рађања (*Een kind op bestelling? - A Child on order?*; Utrecht University Museum, 1991);¹⁸³ еколошки проблеми (*Asbest: zur Geschichte eines Umweltproblems*; Deutsches hygiene museum Dresden, 1992); контрацепција (*Die*

Zurich“, *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 14 (1991): 8.

¹⁷⁹ На пример: Текреј медицински музеј у Лидсу, у Великој Британији. Видети: Almut Grüner, “Education Through Experience. Telling the Story of Medicine at the Thackray Medical Museum/Leeds“, *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 1 (2009): 201.

¹⁸⁰ Arnold, *Museums and the Making of Medical History*, 155-158.

¹⁸¹ *Ibid.*, 157.

¹⁸² “Current Exhibitions“, *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 5, (1986): 5.

¹⁸³ “Een kind op bestelling? A Child on order?“, *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 13 (1991): 21.

Pille? Von der Lust und von der Liebe; Deutches hygiene museum Dresden, 1996)¹⁸⁴ и многа друга.

Изложбе су, у ствари, биле први весници промена и модернизације медицинских музеја. Током последње две деценије многи музеји су редефинисали своје послање и циљеве рада, уз јачање друштвене одговорности, успостављање партнерства са образовним, здравственим и привредним установама, развијање бројних и разноликих програмских активности и креирање нових сталних поставки. Док се осамдесетих година још увек сматрало да су медицински музеји првенствено „извори за научну и дидактичку подршку за студенте медицине али и за многе друге“,¹⁸⁵ у данашње време већина музеја у дефинисању послања полази од своје друштвене улоге. Промене у животу појединаца и у животу заједнице су циљеви које музеји желе да достигну позиционирајући се као „централни простори међусобног разумевања и заједништва у којима се развија културни идентитет“.¹⁸⁶

Почев од назива музеја, преко политике аквизиције, концепата сталних поставки и програмских активности, многи музеји медицине су променили начин представљања и медицинске прошлости и медицинских тема уопште. Напуштање праксе глорификовања знаменитих личности видљиво је на примеру некадашњег Музеја Фрагонара (Musée Fragonard), којем је назив 2008. године промењен у Музеј ветеринарске школе у Мезон Алфору (Musée de l'École Vétérinaire de Maisons Alfort). Одлука је донета у циљу промовисања музеја као целине, будући да су Фрагонарови препарати сачувани у малом броју, а сама институција има традицију дугу преко двеста година. Други пример је Берлински музеј историје медицине при Шаритеу, основан 1998. године и смештен у згради некадашњег Патолошког музеја Рудолфа Вирхова. Иако се наглашава да је назив сталне поставке „Праћење живота“ у директној вези са научним доприносом Вирхова на пољу унапређења здравља и лечења, што је истакнуто и кроз део поставке који носи назив „Хол Рудолфа Вирхова“, Музеј не носи име славног научника, чиме је истакнуто његово шире послање.

¹⁸⁴ Arnold, *Museums and the Making of Medical History*, 161.

¹⁸⁵ Giuseppina Bock Berti, “Medicine and Museums: Today and Tomorrow“, *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 7 (1987): 1.

¹⁸⁶ Grüner, “Education Through Experience“, 202.

Поједини музеји су у свом називу изоставили реч „историјски“. Текреј медицински музеј у Лидсу (Thacray Medicial Museum, 1997), који у фонду има 47.000 медицинских предмета од периода Римског доба до данашњих дана, своје послање, чак ни у називу, не ставља у историјски оквир. Музеј историје медицине у Копенхагену (Medicinsk-Historisk Museum, 1907) од 2003. године има назив Медицински музејон (Medical Museion). Промена назива означила је и промену послања јер Музеј од тада није „само музеј медицинске прошлости већ и простор за интелектуалне и уметничке рефлексије о савременој и будућој биомедицини“.¹⁸⁷

У погледу аквизиције, музеји су углавном проширили своје активности на прикупљање предмета из савремене медицинске праксе, посебно у области медицинске технике. С једне стране, они се сабирају и чувају као предмети техничке баштине, а с друге стране, користе се у музејским програмима за представљање актуелних медицинских тема. Томас Содерквист (Thomas Söderqvist), директор Медицинског музејона, скреће, међутим, пажњу на чињеницу да данашња биомедицина пред медицинске музеје поставља изазов будући да у ери молекуларне биологије и дигитализације мали број предмета може да задовољи некадашње критеријуме „доброг“, репрезентативног музејског предмета који „снажно привлачи пажњу посетиоца, евоцира сећања и емоције и нагони га да, радознао и зачуђен, застане испред њега“.¹⁸⁸

Можда у мањој мери него што је то у заступљено у осталим областима музеологије, пажња се поклања заштити нематеријалне баштине. Музеј историје медицине Универзитета у Мелбурну, на пример, реализовао је неколико пројеката којим су видео и аудио техником забележена искуства и вештине фармацеута старије генерације у ручном припремању лекова, а записи су доступни преко веб сајта Музеја.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Thomas Söderqvist, “Biomedicine on Display“, in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 149, 150.

¹⁸⁸ Thomas Söderqvist, “The Rise of Biomedicine and the End of the Modern Medical Museum“, *Medical Museion*, преузето 10. 04. 2014, <http://www.museion.ku.dk/2005/03/the-rise-of-biomedicine-and-the-end-of-the-modern-medical-museum/>.

¹⁸⁹ Ann Brothers, “Dispensing History, Art and Mustery in the Medical History Museum of University of Melbourne“, *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 1 (2009): 341, 342.

Музеји који су смештени у историјским здањима, као на пример Берлински музеј и музеји у Кингстону (Канада) и у Јоханесбургу (Јужна Африка), посебно представљају историју институција које су некада биле у њима, чиме се обједињују заштита и презентација покретних и непокретних културних добара.¹⁹⁰

Сталне музејске поставке новијег датума садрже целине којима су, у складу са приступом савремене историје медицине, представљена искуства пацијената. Део поставке Берлинског музеја историје медицине при Шаритеу (2007), уређен је, на пример, према моделу болничког одељења Шаритеа из 1910. године, у којем су представљене историје болести десет пацијената лечених у Болници између 1727. и 2006. године.¹⁹¹ Животне приче појединаца инкорпориране су, такође, и у поставке и изложбе Немачког техничког музеја у Минхену (Deutsches Museum). Осећања и начини на које се боре са болешћу особе оболеле од астме, кардиоваскуларних или малигнух болести представљена су на поставци „Фармација“ (Die Pharmazie, 2006), док су искуства особа са генским поремећајима представљена помоћу Медијске станице „Генетски тест“ на поставци Нанотехнологија и биотехнологија (Nano- und Biotechnologie, 2009).¹⁹² Музеј Краљевског колеца хирурга у Единбургу кроз посебан пројекат настоји да у већем обиму обухвати исте теме, а такође и питања полних разлика.¹⁹³ Циришки музеј, чија је поставка класичног типа, из 1990. године, улаже труд да је употпуни и модернизује тематским изложбама. Тако је 2011. године била приређена изложба уметничких радова психијатријских болесника из периода 1867 – 1930. Посебно је истакнуто да је циљ изложбе било представљање искустава пацијената кроз уметност, уместо фокусирања на заслуге лекара.¹⁹⁴ У Музеју науке у Лондону, захваљујући интересовањима и колекционарским склоностима Хенрија Велкама, постоји велика збирка предмета сакупљених до 1880. године, којима се историја медицине представља у контексту друштвене историје. Према Роберту

¹⁹⁰ Rochelle Keene, “Educating Students in a University Museum Environment: The Adler Museum of Medicine, Faculty of Health Sciences, University of the Witwatersrand, Johannesburg“, *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 1 (2009): 269.

¹⁹¹ Schnalke, “Tracing Life: The Berlin Museum“, 139, 140.

¹⁹² “Understanding the Molecular Machinery of Life: It's Not Just the Genes!“, in *Nanotechnology and Biotechnology at the Centre for New Technologies*, ed. Karin Fellner (Munich: Published by Florian Breitsameter, Birte Hauser, Walter Hauser, Lorenz Kampschulte for Deutsches Museum, 2011), 64.

¹⁹³ Chris Henry, “Museum Within a Museum“, in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 42.

¹⁹⁴ Condrau, “The Museum of the History of Medicine in Zurich“, 123.

Баду, Музеј на тај начин остварује „приступ комплементаран друштвеној оријентацији историје медицине као универзитетске дисциплине“.¹⁹⁵

У области комуникације, музеји који су успели да искораче из традиционалних оквира, настоје да развију разнолике активности, посебно прилагођене различитим циљним групама као што су деца предшколског узраста, ученици основних и средњих школа, студенти, породице и особе са посебним потребама. Текреј медицински музеј у Лидсу својим корисницима¹⁹⁶ жели да омогући стицање „знања и вештина којима ће моћи да промене своје погледе, животни стил, здравље, а поготово начине понашања“.¹⁹⁷ У том циљу, Музеј усклађује своје програме са школским наставним плановима, повезује садржај изложби са њима, организује радионице, креира *online* игре, а такође организује обуку за наставнике која омогућава стицање вештина за употребу музејских ресурса у образовне сврхе. У овом музеју средњошколци су укључени у кампање о школској исхрани, злостављању деце, лошем вршњачком понашању у школи, контрацепцији и малолетничкој трудноћи, планирању породице и др.¹⁹⁸ За време распуста, Музеј у оближњој болници организује музичке вечери и дружење средњошколаца и оболелих од карцинома који су у њој хоспитализовани. Активности које се организују за породице обухватају учешће у мини-археолошким истраживањима током којих се учи о медицина Римског доба. У оквиру пројекта „Љубимци као терапија“ (Pats as Therapy), којим Музеј жели да скрене пажњу на значај животиња у животу људи, организују се дружења са животињама.¹⁹⁹ Јачање веза са становништвом локалне заједнице остварује се преко акције „Фестивал медведића“ (Teddy Bear Festival), током којег сваки посетилац који донесе медведића има бесплатан улаз у Музеј.²⁰⁰

Текреј музеј је, да направимо малу дигресију, одличан пример како проблем финансирања може да буде подстицајан за проналажење иновативних

¹⁹⁵ Bud, *Medicine at the Science Museum*, London, 64.

¹⁹⁶ Одлучујемо се за употребу израза „корисници“ јер је Текреј музеј пример музеја који је, на основу истраживања публике и развојем својих потенцијала, успео у настојању да од посетилаца начини кориснике. Видети: Tomislav Šola, *Marketing u muzejima ili o vrlini i kako je obznaniti* (Beograd: Clio, 2002), 174.

¹⁹⁷ Grüner, “Education Through Experience“, 202.

¹⁹⁸ Ibid., 207.

¹⁹⁹ “Family Activities“, Trackray Medical Museum, приступљено 12. 5. 2015, <http://www.trackraymedicalmuseum.co.uk/what-s-on/family-activities/>.

²⁰⁰ Grüner, “Education Through Experience“, 210.

начина рада.²⁰¹ Наиме, Музеј се не финансира из државног буџета, па је годину дана након отварања руководство установило да му је за опстанак неопходно да годишње има 90.000 посетилаца. Музеј зато негује „пријатељски приступ према посетиоцима“, креира изложбе које су „усмерене на пацијента“²⁰² и континуирано истражује навике и потребе локалне заједнице.

У ширем оквиру, висок степен друштвене одговорности и поштовање етичких принципа које поједини музеји исказују огледа се и у одлукама о репатријацији скелетних остатака. Берлински музеј историје медицине при Шаритеу је Републици Намибији 2011. године вратио двадесет лобања Овахереро и Нама народа које су немачке колонијалне трупе убиле између 1904. и 1908. године.²⁰³ Музеј науке у Лондону такође је извршио репатријацију скелетних остатака аустралијских Аборигина 2006, као и једне лобање са Хаваја 2012, године.²⁰⁴

Модернизацији рада медицинских музеја доприноси и њихова струковна организација – Европско удружење музеја историје медицинских наука (European Association of museums of the History of Medical Sciences). Удружење је основано 1984. године са циљевима унапређења комуникације унутар заједнице медицинских музеја, утврђивања научних критеријума за колекционирање и презентацију баштине и заједничког рада на изложбама.²⁰⁵ Размена искустава и сарадња остварују се путем конгреса, кроз радионице за кустосе и посредством *Бултена* Асоцијације (*Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences*).

Медицинска музеологија се, обједињена у предмету са историјом медицине (назив предмета је *историја медицине и медицинска музеологија*), од

²⁰¹ Томислав Шола, на пример, каже: „Материјално сиромаштво и креативност рађају каткад надахнута решења“, Видети: Šola, Prema totalnom muzeju, 91.

²⁰² Helen Fryers, “9th Congress – Leeds 1998: Therapy of the Association of Museums of the History of Medical Sciences“, *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 25 (1998): 6.

²⁰³ Kirsten Grieshaber, “Berlin Medical Historical Museum Returning Namibian Skulls to Tribal Leaders“, artdaily.org, приступљено 14. 3. 2015, <http://artdaily.com/news/50798/Berlin-Medical-Historical-Museum-returning-Namibian-skulls-to-tribal-leaders#.VVocKPn5eUk>.

²⁰⁴ Bud, “Medicine at the Science Museum, London“, 70.

²⁰⁵ European Association of Museums of the History of Medical Sciences (EAMHMS), приступљено 24. 12. 2013, <http://www.eamhms.org/>.

2000. године изучава на Медицинском универзитету Шарите у Берлину (Charité – Universitätmedizin).²⁰⁶

Мисија медицинских музеја данас је далеко од једноставног представљања прошлости медицинске науке и праксе. У том смислу, тежећи да буду мостови између људи у здрављу и болести, с једне стране, и лекара и савремене медицинске науке и праксе с друге стране, музеји су превазишли придев „историјски“ у свом називу. Посетиоци у музејима данас могу да добију одговоре на различита здравствена питања од врхунских медицинских стручњака, да се упознају са савременим оперативним техникама и да учествују у научним истраживањима. У времену када практични лекари имају све мање времена за пацијента, а истовремено медицинска наука напредује корацима које тешко могу да прате и медицински професионалци а не само лаици, без сумње је корисно опредељење музеја да преузме на себе улогу посредника и отвореног форума. На пример, 2007. године Велкам Колекције (Wellcome Collections, London) су у склопу изложбе о срцу организоване праћење операције на отвореном срцу „уживо“, преко видео-бима.²⁰⁷ Медицински музејон је 2012. године имао изложбу „Гојазност – шта је проблем?“, са нагласаком на методи и учинцима оперативне технике гастричног бај-паса.²⁰⁸ У Немачком техничком музеју у Минхену, у два посебно креираним лабораторијама (*The Open Research Laboratory* и *DNA Visitor's Laboratory*), посетиоци учествују у научним истраживањима.

Ново послање музеја сликовито су сажели Арнолд и Чаплин 2013. године у неколико реченица: „Медицински музеј је мртав. Живео медицински музеј. Или радије, живели они простори који траже да укључе аудиторијум у дискусије и промишљања са темама о здрављу и благостању, о морбидитету и морталитету, о праксама лечења. И живели они који то чине користећи материјалну културу, предмете који обликују, или су сами обликовани нашим разумевањем шта значи бити човек у здрављу и болести. Медицински, али не превише дефинисан

²⁰⁶ Предметни професор је Томас Шналке, који је такође и директор Берлинског музеја историје медицине при Шаритеу. Видети: “Notes on Contributors“, in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 243.

²⁰⁷ Ken Arnold and Simon Chaplin, “Afterword: Wellcome Collection and the Post-medical Museum?“, in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 238.

²⁰⁸ “Exhibition: Obesity – What's the Problem?“, Medical Museion, приступљено 20. 3. 2014, <http://www.museion.ku.dk/whats-on/exhibitions/kommende-udstilling-fedme-hvad-er-problemet/>.

медицином. Музеји, али не једноставно одређени својом улогом чувара сабране материјалне културе медицинских наука. У односу на пост-медицински музеј, предвиђамо појаву институција које траже да редефинишу оно што се подразумева под појмом *медицински*, као и само искуство посете *музеја*.²⁰⁹

²⁰⁹ Arnold and Chaplin, “Afterword: Wellcome Collection“, 229.

III МУЗЕАЛИЗАЦИЈА МЕДИЦИНЕ У СРБИЈИ

У трећем поглављу, поред сажетог приказа колекционарских активности које су претходиле настанку првих медицинских музеја у Србији у 19. веку, представљени су резултати детаљних истраживања историјског развоја медицинских музеја током 19. и 20. века. Проучени су и утврђени различити утицаји (друштвени, државни, културни, политички и научни) под којим су музеји настајали, представљени су садржаји музејских фондова и објашњени су циљеви и начини њиховог рада. Према моделима класификације музеја (Петер ван Менш) и медицинских музеја (Кен Арнолд) проверавани су и утврђивани степени корелације са медицинским музејима у свету у погледу времена настанка, послања и врста сабираних предмета. Сачињен је, такође, и преглед постојећих медицинских музеја и музејских збирки у Србији у 21. веку.

3.1. Постапак, развој и делатност медицинских збирки/музеја

Време у којем су настајали први медицински музеји и збирке у Србији кључно су одредиле историјске околности, од којих је у првом реду била пропаст српске средњовековне државе и вишевековни живот народа под влашћу Османског царства. У периоду од средине 15. до првих деценија 19. века, културни развој српског народа је био веома отежан и само захваљујући православној цркви биће народа је било очувано. Црква је, такође, била чувар и националних светиња као што су иконе, ћивоти са моштима светих, покрови, литургијски предмети и преписи јеванђеља. Светиње, које су у средњем веку биле поклони владара и црквених великодостојника, чуване су у многим манастирима. Према предању, Св. Сава је у Студеницу донео честице моштију многих светаца које су коришћене за освећивање антимиња и цркава. Дрвени ћивот у којем су биле похрањене поклонице су и у 19. веку „свакодневно обилазили, целивали и молили се над њима“.²¹⁰ Савин брат, Стефан Првовенчани, даривао је Манастир

²¹⁰ Мирјана Шакота, *Студеничка ризница* (Београд: Просвета и Републички завод за заштиту споменика културе, 1988), 106.

Жичу изузетно цењеним хришћанским светињама – честицама Часног крста, реликвијама Христовог страдања, деловима Богородичиног покрова, делом главе и десном руком Св. Јована Крститеља.²¹¹ У манастиру Високи Дечани, и данас се налази ћивот са крвљу Стефана Дечанског, светиња која је била посебно поштована и за време турске владавине.²¹²

У периоду од средњег века до обнављања српске државе у 19. веку, поред ћивота са светим моштима, једини предмети у вези са здрављем и болешћу који су били колекционирани били су заветни дарови – вотиви.

О вотивима, као о жртвеним даровима, први у Србији писао је Сима Тројановић 1911. године.²¹³ Подаци које је изнео углавном се односе на збирку коју је пронашао у Манастиру Св. Јована код Ниша, а затим је даровао Етнографском музеју. О вотивима је, на основу истраживања спроведених у Јужној Србији, Македонији, Босни и Црној Гори опширније писао Миленко Филиповић 1936. године.²¹⁴ Према Филиповићу, који вотивима „у најужем смислу“ сматра анатомске вотиве и фигуре домаћих животиња, Срби су обичај примили са две стране: у јужним крајевима од Цинцара, а у западним од католика. Обичај је био неравномерно заступљен у Србији и судећи према најстаријим сачуваним вотивима, масовније је био прихваћен тек од 19. века.

Фигуре у облику делова тела – руке, ноге, стопала, уста, ока или очију, уха, вилице са зубима, срца, ореола (круне); антропоморфни вотиви (људи и жена у молитвеном положају или беба у повоју) и фигуре колевки, били су прилагани црквама и манастирима али је са њима поступано на три начина. Један је подразумевао чување у кутијама, обично у манастирским ризницама, док су друга два начина подразумевала излагање у цркви. Наиме, код православних Срба је заступљенији обичај био прилагање вотива на икону, што се постизало лепљењем уз помоћ воска или закивањем. Према месту на које су постављани на икони, Филиповић је вотиве поделио на „слободне“ и „окивне“. Слободни су се

²¹¹ Danica Popović, „A staurotheke of Serbian provenance in Pienza“, *ЗОГРАФ* 36 (2012): 163. Преузето 22. 3. 2015, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-1361/2012/0350-13611236157P.pdf>.

²¹² Мирјана Шакога, *Дечанска ризница* (Београд: Просвета и Републички завод за заштиту споменика културе; Приштина: Јединство, 1984), 178.

²¹³ Сима Тројановић, *Главни српски жртвени обичаји – Стара српска јела и тића*, репринт издање (Београд: Просвета, 1983), 198-200.

²¹⁴ Миленко С. Филиповић, „Метални вотиви код православних Срба“, *Гласник Скопског научног друштва*, XV-XVI (1935-1936): 241-253.

постављали на било који део иконе, док су оживни прављени према мери дела тела на икони и на та места су били заживани. Филиповић наводи да је обичај у 20. веку био неравномерно распоређен и да се чешће сретао у градским срединама.²¹⁵ С друге стране, наводи да вотива у Пећкој патријаршији има много, углавном на иконостасима, док се у манастиру Дечани чувају у скривници.²¹⁶

Од 14. до 18. века, под утицајем духовних покрета хуманизма и просветитељства, у средњој и западној Европи су настајали нови културни обрасци којима је била обухваћена и пракса сабирања, чувања и излагања предмета материјалне и природне баштине. Монопол над овим предметима није више припадао владарима и клеру, о чему је писано у претходном поглављу. У европске културне токове Србија се укључила са великим закашњењем, тек по стицању државне аутономије у оквиру Османског царства у четвртој деценији 19. века.

3.1.1. Музеум редкости

У обновљеној српској држави, насталој на темељима Првог и Другог српског устанка, 1804. и 1815. године, услови за установљење и развој просветних, црквених, здравствених, културних и политичких институција стекли су се након доношења Другог (1830), Трећег (1833) и Четвртог хатишерифа (1838) султана Махмуда Хана.

Другим хатишерифом Србија је добила право независне унутрашње управе, али не и потпуну аутономију у оквиру Османског царства. Процес изградње државне аутономије завршен је Трећим хатишерифом (1833).²¹⁷ Уставним уређењем државе које је, након суспензије Сретењског устава из 1835. године, спроведено Четвртим хатишерифом – „Турским уставом“ (1838) постављене су основе за функционисање и развој државних институција.

Систематско уређење здравствене службе започето је већ 1839. године,

²¹⁵ Ibid., 249.

²¹⁶ Ibid., 248.

²¹⁷ Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830 – 1839)* (Београд: САНУ – Одељење историјских наука, 1986), 8.

након доношења указа о *Устројенију Централног правленија Књажества Србскога*. Здравствена служба, или „санитет“, како се тада говорило, стављена је под управу министра унутрашњих дела (попечитеља унутрених дела), у оквиру посебног одељења под називом Одељење карантинско-санитетско.²¹⁸ Делокруг Одељења била је заштита живота и здравља народа, која се спроводила кроз две врсте институција: карантински санитет и грађански санитет. Највећа пажња је била посвећена карантинском санитету који је имао задатак да спречи уношење епидемијских болести, у првом реду куге и колере, у земљу.²¹⁹ Грађански санитет су чинили окружни лекари и физикуси, за чији рад су 1839. године издата Упутства са снагом закона.²²⁰ За првог начелника Одељења, указом кнеза Милоша од 15. марта 1839. године био је постављен др Карло Пацек.

Брига о здрављу војске била је у надлежности Војног одељења истог Министарства, које је у оквиру свог извршног органа, Главног штаба гарнизона, за здравствена питања имао прописано место штаб-доктора. За првог штаб-доктора именован је 18. јула 1839. године др Емерих Линденмајер.

Упоредо са развојем здравствене службе, текли су и процеси оснивања и организовања других установа, пре свега образовних, правосудних, културних и научних. Србија је оскудевала у образованим „отачественим синовима“. Из тог разлога су државна управа, образовање и санитет, били поверени школованим Србима из „прека“ и странцима који су узимали српско држављанство и остајали да живе у Србији. У процесима културне еманципације током првих деценија по

²¹⁸ Министарству просвете и правде је било поверено „надзирање над болницама и над прочима общеплезним заведенијима“. Јавне болнице су у то време сматране добротворним установама биле су издржаване из добротворних фондова којима је управљало поменуто Министарство. Међутим, 1844. године су надлежности министарстава разграничене и болнице су стављене под старање Министарства унутрашњих дела. Видети: *Сборник закона и уредаба и уредбених указа изданим у Књажеству Србском* (Београд: Књигопечатња Књажества Србског, 1840), 53; и Emerich P. Lindenmayr, *Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen, mit Andeutungen über die gesammten Sanitätsverhältnisse im Oriente* (Temesvár: Druck und Verlag der Csanáder Dioecesan-Buchdruckerei, 1876), 55. Аутор се захваљује др Зорану Вацићу за превод на српски језик.

²¹⁹ Карантински санитет се састојао од карантина у пограничним местима ка Турској царевини, у којима су се путници и роба задржавали између две и четири недеље, при чему се сва роба дезинфиковала. Поред карантина, чинили су га и „састанци“, места на граничној линији која су служила за трговачке договоре и плаћање робе и на крају, око целе земље је постојао „санитетски кордон“ који је био под будним надзором стражара.

²²⁰ „Наставленија за окружне лекаре и физикусе“, у *Санитетски зборник закона, уредаба, расписа и преписа*, свеска I (Београд: Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење, 1879), 25-28. Израз „лекари“ користио се за лица која се баве лечењем али немају звање доктора медицине. То су били магистри хирургије, патрони хирургије и емпирици који су због недостатака доктора медицине вршили државну службу у окрузима. Доктори медицине имали су назив „физикус“.

стицању државне аутономије значајну улогу су имали српски кнежеви из династије Обреновић, Милош и Михаило, и кнез Александар Карађорђевић.

Након смене династија на кнежевском престолу, 1842, политичке прилике су се стабилизовале 1844. године.²²¹ Напредак који је остварен у разним областима државне управе видљив је кроз читав низ закона који су донети у тој години, као што су Грађански закон, Закон о школама (*Устројеније јавног училишног наставленија*), Указ о оснивању Главне војне болнице (*Устројеније шпитаља централне војске*) и Указ о забрани рушења старих градова и њихових развалина. У истој години основана су и два музеја – Музеум сербски, данас Народни музеј у Београду и Музеум реткости, први медицински музеј у Србији.

Музеум реткости је био основан у Војној болници иницијативом др Емериха Линденмајера, штаб-доктора и Флоријана Бирга, штаб-хирурга. Његово оснивање у окриљу Војног санитета било је одређено двома чињеницама – идеју су покренули војни лекари, приложивши, као иницијални фонд Музеја предмете који су били њихово власништво, а друго, Војна болница је у то време имала одговарајући смештај, за разлику од грађанске болнице, која је била смештена у малим и неподесним кућама узетим под закуп. О оснивању Музеја Српска јавност је била обавештена 8. јула 1844. године путем штампе, текстом под насловом *Позив*, који су заједнички потписали Линденмајер и Бирг.

„Долеподписани“, писало је у *Позиву*, „држећи се обште примјешеног основа, да се на озбиљно напредовање неможе онде помислити, гди се негледу, да се свака струка људскога знања од вештака обдјела и, колико је могућно, у савршенство доведе, а из призренија тога, што су неке гране знања таковога рода, ди нигда није прерано, да се о њима радити почне; предузели су патологическе, т. ј. у струку медицине спадајуће, предмете скупљати,²²² имајући при овом предпријатију то пред очима, што се у истом смотренију може данас таково што појавити, које се другиј пут догодити неће; и што би и ово, кад би се небреженију и немарности из вида испустило, једанпут за свагда изгубљено било. – Оваковога рода реткости скупљене су од части, и смештене у Београдском војеном

²²¹ Под притиском уставобранитеља, кнез Михаило Обреновић је напустио Србију августа 1842. године, а за новог владара је изабран Александар Карађорђевић. Избор Александра Карађорђевића Порта је потврдила ферманом 26. окт/7. нов. 1843, али је избор поновљен на Народној скупштини јуна 1843. године. У јулу је Порта издала берат којим је признала поновљени избор.

²²² Подвукла Ј. Ј. Симић.

шпитаљу; но осећајући долеподписани, колико помоћи и садејствија други такође љубитеља захтева се, да се ова цјељ постигне, и да се с временом не мало важни народниј Музеум установи, кои ће и за садашњост, а навластито за потомство од велике користи бити, за нужно налазе свакога Окружног љекара, свакога Чиновника, и ревнитеља овим позвати, и умолити, да изволе старањем своим сабиратељима у помоћ притећи, и сваку чрезвичајност код човека, или животиње појавившу се, као што су изроди и измети (Monstra), нагрде (Varietates); а и свако појавленије разни болести, које би ГГ. Доктори за важно држали, да се у ред овакови редкостии поставе, долеподписанима у Београд послати, придодавајући и припослатим овако стварима и кратко, но подробно известије, да би се знало, од куда и како је предмет набављен, која ће се известија, као и име онога, који је ствар припослао у нарочитиј за ту потребу сачињениј протокол ставити. Могу се пак овакови предмети лако спремити у сасуду са шпиритом, или препеченом ракијом.

Будући у Београдском војеном шпитаљу доста мјеста има, и ништа на путу нестои да се за установленије народног Музеума таково и распротрани, зато би могли ревнитељи предмете из јестествене такођер историје као што су редко налазеће се животиње или пак частице од редки, или већ никако више несуществујући животиња истима долеподписанима припослати, тврдо увјерени, да ће се све ово, не само са усрдном благодарношћу примати, него и као народна светиња хранити и сачувати.

У Београду, на Петров-дан, 1844.

Војени Штаб-доктор,

Е. Линденмајер.

Војени Штаб-хирург,

Ф. Бирг.²²³

²²³ Емерих Линденмајер и Флоријан Бирг, „Позив“, *Подунавка*, № 28, субота 8. јул 1844, 112.

Слика 5. Зграда Палилулске касарне у којој су били смештени Војна болница и Музеум редкости (фотографија снимљена 1909)
(Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.1348)

На основу овог текста изводе се следећи закључци: 1) Линденмајер и Бирг су у Војној болници у Београду већ формирали збирку патолошких препарата. Она је, дакле, била првенствено медицинска збирка, и истовремено прва медицинска збирка у Србији; 2) Постојећу збирку су желели, у првом реду, да употпуњавају тератолошким и патолошким препаратима јер је медицина та „струка људског знања“ која ће се сабирањем препарата од „вештака обдјелавати“; 3) Позив је био упућен лекарима, чиновницима и „ревнитељима“ (присталицама ове идеје) који живе и раде у унутрашњости земље, како би обратили пажњу на необичности које срећу и почели да их прикупљају за збирку; 4) Дато је упутство како да се препарати припреме и назначаваче се да је неопходно да се уз послати предмет пошаље и извештај, као и име дародавца; 5) Наглашено је да већ постоји инвентарна књига у који ће се увести сваки послати предмет. Оба ова податка указују нам на то да је евиденција од почетка уредно вођена. 6) Циљ сабирања предмета је био установљење, у будућности, „народног Музеума“, који би најпре требало да буде музеј отворен за јавност, а не само музеј доступан лекарима. Због просторних могућности у Војној болници, услова за прерастање збирке у прави музеј је било, па је речено да је пожељно да се сабирањем обухвате

и предмети из области природне историје. Очигледно је намера била да се оформи један природњачки музеј који би омогућавао чување и представљање националне природне баштине. Његов смештај у болници, као и руковођење од стране лекара, нису били неуобичајени, јер су лекари учећи на првој години студија и предмет *природна историја*, били и најсвестраније образовани „природњаци“ тог времена;

8) Код оснивача је већ постојао јасан увид и опредељење да је неопходно не само сабирати и чувати, већ и сачувати прикупљени материјал јер ће Музеум „и за садашњост, а навластито за потомство од велике користи бити“. Могуће је да је на већ постојећу свест о потреби очувања природне баштине утицај имао и *Указ о забрани рушења старих градова и њихових развалина* – први акт о заштити споменика културе у Србији, који је ступио на снагу четири месеца раније. Осим тога, подстицај је, у истом смислу, могло да буде и оснивање Музеума Србског, које је за два месеца претходило објављивању *Позива*.

О оснивању Музеја, Јован Жујовић наводи други податак: „Књаз Милош Обреновић Први јесте и први оснивач јестественичке збирке у Србији. У његовом конаку у Крагујевцу виђале су се кости од препотопних животиња и други знаменити природни предмети, докле није наредио да се те ствари у војену болницу пренесу, тамо чувају и даље прикупљају. Наредба је Књажева испуњена и збирка је се, благодарјећи заузимљивости старих војних лекара, прилично попунила.“²²⁴ Жујовић не наводи имена „старих војних лекара“, док Линденмајер ни у једном од својих текстова о Музеуму не спомиње збирку Кнеза Милоша, већ наводи да је музејска збирка, у почетку, била његово и Биргово приватно власништво.²²⁵ Из неколико разлога изгледа мало вероватно да је кнез Милош могао да донесе одлуку о смештању своје збирке у Војну болницу у Београду.

Након Милошевог пада са власти и одласка из Србије јуна 1839. године, у његовом конаку у Крагујевцу, у просторији званој „музеум“, остала је минералозна збирка, која је била поклон барона Сигмунда фон Хердера (Sigismund/Sigmund August Wolfgang von Herder, 1776 – 1838).²²⁶ Могуће је да је поред те збирке, у „музеуму“ било и других природних предмета али се поставља

²²⁴ Јован Жујовић, „Великошколски кабинет за минералогiju, геологију и палеонтологију. Извештај за год. 1880 – 1888.“, *Геолошки анали Балканског полуострва* Књига II (1890): 84.

²²⁵ Lindenmayr, *Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen*, 333.

²²⁶ О Хердеровој збирци биће више речи у даљем тексту.

питање који би могао да буде Кнежев мотив за њихово издвајање и слање у Београд. У Крагујевцу су се налазили Гимназија и Лицеј, а будући да је јестаственица²²⁷ била наставни предмет у Гимназији, било би оправдано да је тој установи поклоњена збирка. С друге стране, већ је било планирано да се оснује лицејски музеј, па је збирка могла да представља његову основу. Одлука о премештању престонице у Београд могла је да иницира пресељење збирке, али је она донета само један дан пре кнежеве абдикације. Сама београдска војна болница, у коју је наводно пренета збирка, у периоду од свог оснивања 1836. године до кнежевог одласка 1. јуна 1839. године, још увек није имала потребну сталност у организацији и раду. Болница у почетку није имала сталног лекара, а такође се три пута и селила. За сталног болничког лекара постављен је 19. јануара 1837. године²²⁸ др Карло Белони,²²⁹ али мало је вероватно се мислило да ће он имати времена да води бригу о збирци природних реткости. Поред својих редовних дужности, Белони је у том периоду водио борбу са епидемијама великих богиња и трбушног тифуса, које су владале у Болници и због којих се Болница селила. Уосталом, и питање коначног смештаја болнице у Палилулској касарни, решено је одлуком Намесништва тек по одласку кнеза Милоша, новембра 1839. године.²³⁰

О предаји Милошеве збирке Војној болници ни сам Жујовић не говори са потпуном сигурношћу. Он каже да услед лошег стања архиве Војне болнице и архиве Министарства војног из времена пре 1860. године, „није могао сазнати ништа о лепој услузи коју је стари војени санитет учинио првим почецима сакупљања јестаственичког материјала у Србији“²³¹. Могуће је и да је о смештању Милошеве збирке у Војну болницу сазнао само из усмених казивања, у првом реду Панчићевих, јер је у истом тексту забележио и следеће: „Кад сам први пут прегледао нашу збирку наишао сам на неке ненумерисане ствари за које ми г. Панчић рече, да ће бити из болничке збирке. Из болнице добио је, рече, неке

²²⁷ Јестаственица је заједнички назив за три науке: ботанику, зоологију и минералологију.

²²⁸ У раду су сви датуми до 1918. године наведени по јулијанском календару.

²²⁹ Aleksandar Nedok, „Osnivanje i počeci rada prve vojne bolnice u Beogradu“, *Vojnosanitetski pregled* 3 (2009): 247.

²³⁰ Ljubodrag Popović, „Kako je nastala današnja Vojnomedicinska akademija“, *Vojnosanitetski pregled* 3 (2007): 230.

²³¹ Жујовић, „Великошколски кабинет“, 84, 85.

кости мамутове за које мишљаше²³² да датирају још из Књаз Милошеве збирке“.²³³

Сматрамо, зато, да збирка кнеза Милоша, коју су чиниле „кости препотопних животиња и други знаменити природни предмети“ није била иницијални фонд Музеума реткости, што не значи да музеју можда није прикључена касније.

Чувар Музеума реткости је био Флоријан Бирг, који је своју дужност штаб-хирурга, старање о болесницима, свакодневно обављао у Болници. Линденмајер је, као штаб-доктор, имао многобројна задужења у Главном штабу гарнизона, а једно од њих је био надзор над радом болнице. Он је, међутим, 23. јуна 1845. године био унапређен у служби постављењем на место начелника Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела. Са тог места, Линденмајер је наредне године обезбедио подршку Министарства раду Музеја, у чијем је фонду било сакупљено око сто предмета.²³⁴

Већ 31. јануара 1846. године, у циљу бољег увида у стање здравља народа, као и увида у рад лекара, Санитетско одељење је прописало *Правила за писање извештаја окружних лекара и физикуса*.²³⁵ Тачка 9. *Правила* гласила је: „Јесу ли се какве природне реткости појавиле у људству или у марви?“. Иако *Правилима* није посебно наложено да се пронађене реткости шаљу Министарству, пажња окружних власти и самих лекара је скренута на ова питања, што је убрзо показало резултате. Само две недеље по прописивању *Правила*, Музеј је добио један зоолошки препарат послат од Начелства шабачког округа, уз извештај: „Ноћу између 31. пр. м. и 1. о. м. ојагњила је једна овца у селу Јеленчи срезу посавско-тамнавском овог окружја једно јагње мртво, у кога на глави мјесто природна два ока, напред чела само једно налазеће се, но и ово једно опет није уредно сочињено но јако се примјетити даје да оно из оба ока у једно састоји се. Доња вилица уредна је, на горњој пак вилици нема носа, нити костију нити зуба, но само једно парче коже, зато не би могло ово живети никако, јербо неби се у овоме стању ранити могло. Одсечену од овог јагњета главу, које је женско било, и на своје

²³² Подвукла Ј. Ј. С.

²³³ Жујовић, „Великошколски кабинет“, 89.

²³⁴ Lindenmayr, *Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen*, 333.

²³⁵ Архив Србије – Фонд Министарства унутрашњих дела – Санитет (у даљем тексту: АС, МУД – С) СФ II 1846 № 3.

време ојагњило се, Нач. је ово предало физикусу окр, тек је он у спиритусу сачувао, и зато оно исту као природе редкост шиље високосл. П. в. д. на усмотреније.

Сек. Радивој Милованчевић
Нач. мајор Добросав Здравковић²³⁶

Министарство унутрашњих дела је 22. фебруара препарат послало Главном војном штабу са упутством „да је он у болницу војену, гди већ подобне чрезвичајности за музеум сабирају и хране се (смести), и да препоручи љекару војеном штаб-хирургу г. Биргу да исту у имајући тога ради протокол надлежно по рубрикама уведе и даље тамо задржи. О чему да не изостави Штаб Попечитељство усведочити“.²³⁷ Истог је дана начелник Санитетског одељења др Линденмајер послао допис Начелству шабачког округа у коме изражава задовољство због послатог предмета, као и захвалност како Начелству тако и др Антонију Гродеру, тамошњем окружном физикусу, уз напомену за колегу „да и у напредак на подобне чрезвичајности које не мало призреније заслужују вниманије своје обратити не пропусти“.²³⁸

Главни војни штаб је 4. марта известио Министарство и др Линденмајера да је примио јагњећу главу и сместио је у Музеум, али је пренео и питање које је писмено упутио штаб-хирург Бирг:²³⁹ „Од куда ћеду се трошкови, као за потребна стаклета, шпиритус, жице, бешике и у сојузу подобне на поменуте скупљајуће се ствари за речени Музеум учињене, исплаћивати? Из касе Штаба, са осталим за шпитаљ узимајуће се потребе и лекове, или с које друге стране, будући да је до сада све из Правитељствене апотеке, а на рачун шпитаља узимато“.²⁴⁰ Одговор је стигао 14. марта: „Будући да је трошак на чрезвичајне редкости, које се у Музеуму скупљају и у болници војеној хране, јошт мали и незнатан, као што је овом Попеч. познато: то у одговору на известије од 4. т. м. № 41, налаже оно Главном војеном штабу, да трошак на поменуте редкости, док је у маломе тако,

²³⁶ АС, МУД – С, СФ II 1846 № 28. Допис од 15. фебруара 1846. № 761.

²³⁷ АС, МУД – С, СФ II 1846 № 28. Допис од 22. фебруара 1846. С№ 260.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ У допису је наведен заводни број Бирговог писма (№ 101/4.03.1846.), али оно у предмету није сачувано.

²⁴⁰ АС, МУД – С, СФ II 1846 № 28. Допис од 4. марта 1846. № 41.

чини од куда га је и досада имао – сирјеч из апотеке војене, а у напредак, ако би по чему умножио се и знатнији постао, Штаб, почем већу потребу ову увидијо буде, нека се обрати Попечитељству внутрени дела питањем својим које ће по предмету истога даље од своје стране нуждне кораке учинити.

Др Линденмајер²⁴¹

Старање Линденмајерово за попуњавање и употпуњење музејских збирки огледа се у још једном сачуваном предмету из октобра исте године. Реч је о допису начелника Полицајно-економског одељења Попечитељства внутрени дела Атанасија Николића у којем се тражи од Линденмајера мишљење по питању захтева Главног војног штаба за набавку „необходимо нужних“ ствари за Војну болницу.²⁴² Поред ланеног платна, сандука, кухињског стола, шафоља, носила за мртваце и другог, тражено је да се набави и једна препарирана човечја глава. Линденмајер је размотрио сваку ставку, а у вези са набавком препариране човечје главе његово мишљење је гласило: „Не само што је добро и нужно да се препарирана глава човечја набави, но Одјеленије ово за врло полезно налази како би се уз то човечји састав – шкелет – набавио и у одјеленије у болници војној, за музеум одређено, сместио и тамо хранио“. У закључку је наведено да се све ствари за које је нађено да су потребне унесу у инвентар Војне болнице, а на крају документа је написана одлука: „да се изврши“.²⁴³

Војна болница, а са њом и Музеј, пресељени су 1848. године у наменски сазидану зграду која се налазила на данашњем Цветном тргу.²⁴⁴

²⁴¹ АС, МУД – С, СФ II 1846 № 28. Допис од 14. марта 1846. С№ 393.

²⁴² АС, МУД – С, СФ III 1846 № 85. Допис од 28. октобра 1846. № 760.

²⁴³ АС, МУД – С, СФ III 1846 № 85. Допис од 11. новембра 1846. С№ 1846. Скелет и препарирана глава, не налазе се међутим на сипску предмета из 1855. године, о чему ће бити речи у даљем тексту.

²⁴⁴ Зграда је срушена, а на њеном месту се данас налази Трећа београдска гимназија.

Слика 6. Зграда Војне болнице у Београду - разгледница из 1902. године
(Снежана и Драган Вицић, *Поздрав из Београда: 1895-1941.*
Београд: Атеље Вицић, 2008, 282)

Музеј је смештен у једну од већих болничких просторија, у десном крилу приземља. Налазио се уз лекарску канцеларију али је једини улаз имао из једне мање просторије означене у скици Болнице из 1872. године као „соба за оружје болничарске трупе“.²⁴⁵ Будући да је музејска просторија била дугачка 7,4, а широка 6,5 метара,²⁴⁶ њена је површина била 48,1 м². Овакав смештај указује на то да је Музеј сматран веома важним делом Болнице али и да је приступ музејској просторији био контролисан.

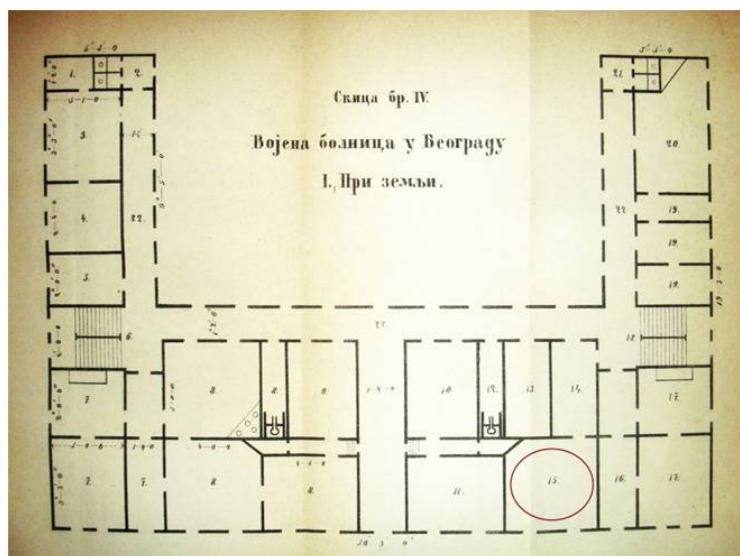
Међу малобројним сачуваним документима о поклонима Музеју, у години 1850. наилазимо на следећи: „Васа Новаковић, бећар из села Руњана, Окр(ужја) подринског, путујући из Пожаревца у Београд нашао је у Болечу код сељака једног, од закланог јарета главу; с два ока уједно на средини главе спојене. Глава је ова у шпиритус метнута и у шпитаљ војени на сохрененије однешена.

Ј(ован) Ву(чковић), преписао Симић²⁴⁷

²⁴⁵ Владан Ђорђевић, *Санитетски послови у Србији* (Београд: Државна штампарија, 1872), 72, 73 и Скица бр. IV: Војена болница у Београду – при земљи (прилог)

²⁴⁶ „Војничка болница у Београду – Долњи бој“ (скица изведеног стања коју је израдио инж. капетан Дим. В. Караџић. Видети: Владан Ђорђевић, *Историја српског војног санитета – Књига I, 1835–1875* (Београд: Државна штампарија, 1879), скица број IV (без нумерације).

²⁴⁷ „Месечни извештаји“, у *Живети у Београду 1842 – 1850: документа Управе града Београда*, Књига 2, прир. Мирослав Јовановић (Београд: Историјски архив Београда, 2004), 151, 152. (Попечитељству внутрени дела: Месечни извештај Управитељства вароши Београда за месец март 1850. од 31. 03. 1850. № 1102)

Слика 7. План приземља зграде Војне болнице у Београду (музејска просторија означена је кругом црвене боје) (Владан Ђорђевић, *Санитетски послови у Србији*. Београд: Државна штампарија, 1872)

Током наредних година музејски фонд се полако попуњавао али је почетком педесетих година настао застој у сабирању предмета. Главни војни штаб се по том питању обратио Министарству 10. марта 1852. године. Уз навод да је од 1844. године у Музеуму у Војној болници сакупљено „у кругу Патологичне Анатомије и Јестаствене историје спадајући 288 комада предмјета“, упућена је молба Министарству да се заузме и пронађе начин да подстакне лекаре у државној служби да ревносније прикупљају и шаљу предмете за Музеј.²⁴⁸ По овом питању, Министарство је 12. јула донело два решења: „Свим Окружним начелствима препоручити да настану и окружним лекарима на руку буду да се оваковог рода у природи појавленија свагда уредно овом Попечитељству подносе. Да се учини Совјету преставленије, да трошак за Музеум потребни за набављење шпирита или ракије и судова, одобри из оне на изванредно лечење сиромашни болестника, буџетом одобрене сумме, или пак годишње 50. талира из које би се сумме сви имали трошкови подмирити и прибрани редкости обдржавати могле се.“²⁴⁹

У складу са одлуком, прво што је урађено било је упућивање налога окружним начелствима о прикупљању предмета за Музеј, уз напомену да

²⁴⁸ АС, МУД – С, Деловодни протокол 1852, 358. Документ није сачуван.

²⁴⁹ Ibid.

пропусти у сабирању и чувању природних реткости чине ненадокнадиву штету посебно „лекарској науци“. Дато је упутство како да се поступа са пронађеним реткостима: „Начелства ће пронађене и добављене редкости, нарочито оне из реда животиња, содејствијем свога лекара у каквом стаклету или, иначе посуду у јаку ракију ставити и завезати са поквашеном воловском бешиком, и после ће овамо Попечитељству с подробним описанијем нарочито: где, кад, и под коим је обстојатељством пошиљаједи предмет добављен.“²⁵⁰

Након пријема овог акта, Начелство смедеревског округа је известило Санитетско одељење да је „по налогу од 12. пр. м. С№ 358 нужно расположеније учинило, да свако изванредно у природи појављеније или редкост и старина добро сачува и Попечитељству овом пошаље.“²⁵¹ Начелство пожаревачког округа је одговорило да ће се оно „како посредством Окружног лекара тако и посредством срезког начелника“ старати за прикупљање предмета за Музеј али је поставило и питање: „Од куда ћеду се трошкови за преношивање вопросни ствари подмиривати?“²⁵² Решење је у Деловодном протоколу забележено овако: „Писати начелничеству да оно неће имати никакав трошак почем ће само редкости спремити, а чувати неће, и ако имао буде, то ће овај бити незнатан који ако би се показао подмириваће из канцелариских трошкова, а шиљаће Делижансом или приликом удобном“.²⁵³ Одговор, међутим, није сматран довољно прецизним, те се Начелство Одељењу поново обратило идућег месеца тражећи решење за подмиривање трошкова „који се мораду одма испремљено као на спирт и судове издати“.²⁵⁴ Међутим, ово питање као да је представљало подсећање на решење донето 12. јула, које се односило на обраћање Совјету за обезбеђење финансирања трошкова Музеја, а које још није било покренуто. Како је други допис Начелства пожаревачког стигао Санитетском одељењу 12. августа, а у Деловодном протоколу, у рубрици за решење, забелешка је написана тек 19. јануара 1853. године, видимо да је прошло неколико месеци док се ово питање није покренуло и коначно решило, те се ни одговор Начелству није могао дати раније. У

²⁵⁰ Војислав В. Михајловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији од 1804 – 1860* (Београд: САН, 1951), 470-471.

²⁵¹ АС, МУД – С, Деловодни протокол 1852, 2001.

²⁵² АС, МУД – С, Деловодни протокол 1852, 1189.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ АС, МУД – С, Деловодни протокол 1852, 1272.

међувремену, Линденмајер је са идејом да значај Музеја, после осам година поново представи широј јавности написао један чланак публикован у *Србским новинама*.²⁵⁵

У релативно опширном уводу, он уопштено али са доста опрезности, описује напоран пут изградње „општеполезних заведенија“, наводећи да се и у „напредним државама“ такве институције постепено граде и усавршавају, и да је „сваки почетак тежак, утолико више, што човек у својој намјери на разна обстојателства и препоне више или мање наилази, но за то у свом предузећу нетреба малодушним бити и оклевати; но треба постојано у предузећу корачати и препоне са пута уклањати“.²⁵⁶ Вероватно имајући у виду да је српски Музеј у поређењу са иностраним музејима такве врсте прилично скроман, као одговор на могуће замерке у том смислу, или пак са циљем да исте предупреди, он истиче: „Свака ствар на свету мора имати своје зачело, при ком се често покаже незнатна и маловажна, а доцније буде таква, да јој се дивити морамо. Посмотримо само по напредним државама каква има разна уређенија, која су до највећег степена савршенства доведена, па и она су у почетку била незнатна“.²⁵⁷ Као пример установа општег напретка које „у нашем отечеству (...) у постојању свом више или мање напредују, па и одређеној својој цељи одговарају“, Линденмајер наводи „заведеније“ при Војној болници у Београду „које велике ползе обећава што ће не само поученију у љекарском смислу, но и развиту ума уобште служити“. Овде поново долази до изражаја тежња да Музеј у будућности постане образовна и јавна установа ширег значаја, иако се сада, за разлику од текста у листу *Подунавка* из 1844. године, не наводи назив „народни Музеум“. Биће да је Линдемајер сматрао да се потребни услови за уздизање Музеја на тај степен још нису стекли, иако је он постојано радио на томе. Чланак је, уосталом, и написан као обавештење о дотадашњем раду и као јавни позив за даље сабирање предмета за Музеј. Из њега видимо да су у то време постојале три музејске збирке: „Сабрани су предмети на три раздела разређени, од који у првом стоје: изроди и наказе и болешћу на каковом човеку или на разној животињи произведена

²⁵⁵ „Музеум редкост и лекарска библиотека у Београду“, *Србске новине*, бр. 97, 26. август 1852, 359.

²⁵⁶ Ibid.

²⁵⁷ Ibid.

појављења; у другом: разне животиње; у трећем: разне руде и камење“. Вероватно да би својом необичношћу послужили као подстицај даљем сабирању, Линденмајер је као примере из музејског фонда навео следеће предмете: „теле без ногу; јагњећа глава с једним оком; јагње са једном главом, два трупа и 8 ногу; мачка са две главе; прасе са 8 ногу; јагње са две главе, два репа и 7 ногу; пиле са три ноге; пола зуба окамењеног од 220 драма тежине“. У којој је мери прилежност лекара била подстакнута актом упућеном начелствима и поновним јавним позивом преко штампе, не можемо са сигурношћу да тврдимо. Из исте године је, ипак, и један податак о хуманом патолошком препарату послатом у Музеј, који свакако није био први своје врсте у музејском фонду.

Наиме, у *Извештају варошког физикуса о стању здравља у Београду за 1852. годину*, као одговор на обавезно питање о појави природних реткости код људи или стоке, налази се следећи текст: „Чрезвичайни случајева на људма био је један крагујевачке нахије са карциномате доле недиратој руком десном; које му је подписатиј 26-маја исту са најбољим успехом ампутирао, и препарат нашему музеуму у војеној болници пристојно у шпиритусу метат и добро сохрањен послао.

Физикус Вароши Београда

Др медицине и хирургије Константин Гадеш“.²⁵⁸

Питање финансирања Музеума реткости пренето је, као што је речено, у идућу годину, када се Министарство унутрашњих дела обратило Совјету с молбом да одреди једну мању новчану суму за финансирање трошкова прикупљања, слања и чувања препарата. Министарство је предложило да се та сума издвоји из фонда за лечење сиромашних болесника или да се независно определи у висини од 50 талира годишње. Наведено је да су за Музеј до тада били „припослати разни предмјети у круг болестног човечијег живота и Јестествене Историје спадајући, као: изроди (монстра), производи болести, и разне друге реткости природне, као из Царства Животиња: реткости животиња четвороножни, птица, змиа, корнача, буба, (нечитко), окамењене части неки сада несуществујући више животиња; из Царства руда: разне руде и различито

²⁵⁸ Милан Ристовић и др., приређивачи, *Живети у Београду: документа Управе града Београда 1851 – 1867*, књига 3 (Београд: Историјски архив Београда, 2005), 408.

камење, и тако овај музеум народни редкости, премда без средстава зачећен, брои за сада 288 комада предмета и то I у одјеленију патологичном 14. II у одјеленију из Царства Животиња 56. III у одјеленију из Царства руда 218. Комада природни редкости... “. Посебно је наглашено да „једна овакова збирка природни редкости, иоле умложена, окром своје велике научне важности свагдар има и знатну новчану своју вредност“.²⁵⁹

Након разматрања предлога Министарства, Совјет је одобрио да се трошкови за Музеј подмирују из суме опредељене буџетом за ванредно лечење сиромашних болесника и своје решење је послао кнезу Александру на одобрење.²⁶⁰

Питање финансирања Музеја коначно је решено одлуком Кнеза Александра Карађорђевића:

„Совјету Књажевства Србског

Да се на одржавање до сада прибрани при овдашњој војеној болници природни народни редкости, као и за прибирање у напредак такви, које се у простору Књажевства овог наоде, но због трошка непришиљају, трошкови из суме на изванредно лечење сиромашног болестника Буџетом опредјелене издају; Ја сам поднешено Ми рјешење Совјета под 5. тек. мес. № 122 подпуно одобрио, и под данашњим нуждну препоруку на Касателно Попечитељство одпустијо.

В№ 197

А. Карађорђевић²⁶¹

5. Марта 1853. год.

У Београду.

Иако је и до тада део трошкова за прикупљање, чување и одржавање предмета у Музеју подмириван из државне касе, овим решењем Музеум редкости је постао државна установа у правом смислу речи. Вероватно је то и разлог што Линденмајер у својој књизи *Србија, њен развој и напредак у санитету*, која је конципирана хронолошки, о Музеуму редкости не говори у оквиру 1844, већ тек у

²⁵⁹ Архив Србије, Фонд Државни савет (даље: АС, ДС), 45/1853. Допис Попечитељства внутрени дела Совјету. С№ 1272 од 1852/19. 01. 1853.

²⁶⁰ АС, ДС, 45/1853. Допис Совјета Књазу, № 122, 5. фебруар 1853.

²⁶¹ Ibid.

оквиру 1853. године.²⁶² Занимљиво је да је исте године направљен значајан помак и у уређењу Народног музеја и библиотеке. Предлог Министарства просвете да се књиге, стари рукописи, монете и све друге реткости које су се налазиле по канцеларијама Министарства још од 1844. године, саберу на једно место и да се одреди лице које ће се о њима старати, Совјет је одобрио, а Кнез озаконио својим указом 16. фебруара 1853. године. То је значило званично признавање постојања Народног музеја.²⁶³ Тако су Народни музеј и Музеум реткости, засновани исте, 1844. године, опет у истој, 1853. години, постали државне институције, с тим што је званично оснивање Народног музеја претходило оснивању Музеума реткости за 17 дана.

Осигурано финансирање и подстакнуто залагање лекара и чиновника да прикупљају предмете за Музеј, представљали су солидну основу за његов бољи развој у будућности али је већ идућа година најавила значајне промене.

„Године 1854,“ забележио је о томе Владан Ђорђевић, „вођена је повелика преписка о музеуму природних рједкости. Ректор Лицеума, на предлог професора *јестествене историје*, тражио је да се та збирка уступи Јестаственичком кабинету лицеја, где би се научно разделила, и где би се за наставу употребила у место, што овако са свим без користи лежи у војној болници. Попечитељство испрва није хтело да чује за уступање тог свог музеума лицеју у сопственост, него је само одобравало да дотични професор, кад му треба за предавања, узима *на цедуљу* предмете, па после да их враћа; али сад се умешало попечитељство правосудија и просвјештенија за уступање збирке лицеју и при крају године као да је та драгоцену збирку пренесена у кабинет лицеума“.²⁶⁴

Професор јестествене историје, којег помиње Ђорђевић, био је др Јосиф Панчић.²⁶⁵ Његово постављење за професора Лицеја уследило је непосредно након реорганизације ове високошколске установе.²⁶⁶ Најкрупнија новина у организацији лицејске наставе било је оснивање Јестествословно-техничког

²⁶² Lindenmayr, *Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen*, §. 97, 333.

²⁶³ Stevan Tomić, *Pravna zaštita spomenika kulture u Jugoslaviji* (Београд: Savezni zavod za zaštitu spomenika kulture, 1958), 35.

²⁶⁴ Ђорђевић, *Историја српског војног санитета*, 781.

²⁶⁵ Кратка биографија Јосифа Панчића налази су у VI поглављу рада.

²⁶⁶ Доношење *Устројенија Књажеско-србског Лицеја* 15. септембра 1853. године. Видети: Радош Љушић, *прир., Лицеј 1838 – 1863: Зборник докумената* (Београд: Универзитет у Београду, Савремена администрација, 1988), 427-436.

одељења, којим је постављен камен темељац изучавању природних и техничких наука у Србији.

Крајем исте школске године, на Петом заседњу Лицејског савета одржаном 25. августа 1854. године, Панчић је, у циљу попуњавања лицејског Јестаственичког кабинета, изнео предлог да се од Министарства „измоле“ предмети из јестаствене историје који се налазе у државној библиотеци и да се исто Министарство „умоли да својом важношћу издејствује, да Лицеј за научно употреблење пренесе у свој кабинет јестествословне предмете налазеће се у Нар. Музеуму без употреблења.“²⁶⁷ Да је Панчић имао намеру да за потребе наставе, а такође и својих проучавања, добро снабде и уреди Јестаственички кабинет који му је поверен на управљање, види се и по томе што је тражио да се набаве и „отечествени предмети из мајданпека, јестествословни црноморски предмети“ и неке мапе. Иако се у цитираном Извештају помиње Народни музеј, вероватно је у питању грешка у записнику јер је он стајао под управом Министарства просвете те није било потребно да оно „својом важношћу издејствује“ уступање предмета. Осим тога, даље се наводи и да лицејски „Совјет, увиђајући не само уместност, него и практичну важност ови предлога, решио је да се по њима поступи и с радости примечава, да му кораци у овом погледу нису остали безуспешни, јер се заиста лиц. Јест. каб. умножио и обогатио предметима, који су пре у Музеуму и биб. без употреблења лежали“. Као што ће се видети, до краја школске 1854/55. природњачке предмете је Лицеј добио само из једног музеја – Музеума реткости.

Два дана након поменуте седнице, ректор Лицеја Рајко Лешјанин упутио је Платону Симоновићу, главном инспектору школа, допис у вези са Панчићевим предлогом у којем се од Министарства просвете траже предмети за „јестествену историју важни“, а који се тамо непотребно налазе, а такође се моли и за помоћ око прикупљања предмета из Мајданпека. Под тачком 2 наводи се молба да Министарство потражи од Војне болнице природњачке предмете који су „према Панчићу, родољубиви дародатељи Србски народној просвети намјенили и који се тамо неозначени без икакве ползе хране“.²⁶⁸ Министарство просвете обратило се Министарству унутрашњих дела 21. децембра са молбом да „исте предмете

²⁶⁷ „Известије о делању Лицејског совјета у школској год. 1854/5“. Видети: Ibid., 468.

²⁶⁸ Миодраг Јовановић, „Оснивање Природњачког музеја“, *Phlogiston* 18/19 (2010/2011): 277.

кабинету Лицеја у сопственост уступи“.²⁶⁹ Министарство унутрашњих дела одговорило је 30. априла 1855. дописом С№ 388:

„Отвјетно зактеванију похваљеног Попечитељства од 21. Дек. пр. год. Бр. 729. Попечитељство ово пошиље овде под 1. 2. 3. 4. 5. и 6. спискове од оних на јестествену повјесницу односећи се предмјета, који се при овдашњој војеној болници наоде.²⁷⁰ Нек изволи дакле похваљено Попечитељство учинити своју наредбу, да и Лицеум узиште од Главног војеног штаба, коме је тога ради одпуштен под данашњим надлежни налог.

Но како се при реченој болници налазе и прибирају и онакови предмјети, који се као наказе, т. ј. производи разна болујућег живота – боље и умјетније при реченој болници чувати и даље прибирати могу: то задржавши ове Попечитељство ово чест има настојећом приликом молити, да изволи похваљено Попечитељство, ако би му се такви с које стране доставили – овамо припослати на надлежно при војеној болници сохраније и употребленије.

Началник санитета
Др. Е. Линденмајер

Попечитељ внутр. дјела
подполковник кавалер
С. Магазиновић²⁷¹

Наводе Владана Ђорђевића о невољном уступању збирки Лицеју и издавању предмета за наставу професору „на цедуљу“ нисмо успели да потврдимо, а сам Линденмајер у кратком пасусу о историји Музеума редкости и о издавању збирки пише овако: „Збирка је била приватно власништво поменутих лекара, али су они исто тако били свесни да држава жели да оснује сопствени државни музеј, па нису оклевали²⁷² да природно-историјски део своје збирке, преко Министарства унутрашњих дела препусте Министарству просвете на општу корист. Истовремено су ови лекари Министарству упутили молбу да се патолошки део збирке остави у болници као државно власништво под надзором војних лекара...“²⁷³ По његовим даљим речима, Министарство је молбу уважило.

²⁶⁹ АС, Лицеј (у даљем тексту АС, Л) 1855, 551 (Поп. Правосудија и просвештенија – ректорату Лицеја; 12. 05. 1855. № 443).

²⁷⁰ Спискови предмета, као ни сам допис нису сачувани у Архиву Србије.

²⁷¹ Жујовић, „Великошколски кабинет“, 88.

²⁷² Подвукла Ј. Ј. Симић.

²⁷³ Lindenmayr, *Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen*, 333.

Пажљивим читањем дописа, оног дела у којем се помиње патолошка збирка, уочава се да тон у погледу уступања збирке није молећив, већ пре одлучан: Министарство унутрашњих дела задржава патолошку збирку, јер су услови за њено стручно чување бољи, а планира се и даље прикупљање препарата. Па се тек онда исказује молба: ако би Министарство просвете, однекуд добило какав патолошки препарат, да га пошаље у Војну болницу.

На XXII заседању одржаном 17. маја 1855. године, Савет Лицеја је „с радости извештен (...) да је Попеч. вн. дела посредством Попечитељства просвештенија одобрити изволело молбу Лиц. Совјета и уступило јест. каб. лицејском јест. предмете, који се налазе у војеном шпитаљу.“²⁷⁴ Савет је о том предмету писао Главном војном штабу, а професора Панчића „опуномоћио је и упутио да дотичне предмете из војеног шпитаља за рачун јест. каб. лиц. прими.“²⁷⁵

Коначно, на XXV заседању Савета Панчић је поднео извештај „да је по закљученију Лиц. Совјета од 17. Маја № 63 јест. пред. из војеног шпитаља за лицејски кабинет примио и у Лицеј пренети дао.“²⁷⁶

Како спискови музејских предмета, сачињени за потребу примопредаје нису сачувани, не зна се тачно колико је предмета било у музејском фонду и колико их је уступљено Јестаственичком кабинету Лицеја. Међутим, два списка, од поменутих шест, који су послати Министарству просвете, налазимо у *Историји српског војног санитета* Владана Ђорђевића. То су, највероватније, спискови предмета који су остали Музеуму након издвајања предмета „јестаствене историје“, будући да је Министарство просвете одобрило да се у војној болници „задрже предмети важни за медицину, наказе и производи разна болујућег живота“. Оба цитирана списка предмета збирки су са потписом Флоријана Бирга, штаб-хирурга. У првој збирци су били патолошки препарати животиња са малформацијама у развоју (наказе), неколико црва, глиста и кокошијих јаја, док су у другој већином били фетуси и хумани патолошки препарати. По врсти и целинама, укупан број предмета преосталих у Музеуму био

²⁷⁴ Записници са седница Лицејског совјета. Видети: Љушић, *Лицеј 1838 – 1863*, 472.

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ Ibid., 473. Датум одржавања седнице није забележен, али како је то било претпоследње заседање у текућој школској години, највероватније је био месец јун или почетак јула.

је 45. У саставу прве збирке били су следећи предмети:

1. *„Теле* отељено без нога, живило 6 недеља па по том заклано; у среди тјела има као крила.
2. *Миш* од мачке омачен или боље рећи окоћен.
3. *Јагњећа глава* са једним дуплим на среди чела оком.
4. *Јагњећа кожа* од јагњета са једном главом, 2 трупа и 8 ногу.
5. *Јагње изгледајуће на форму кртице*.
6. *Неколико комада глисти пантљикаша* од једне двогодишње кучке избачених неколико дана прије, него што ће иста кучка осам кучића оштенити.
7. *Маче са две главе*.
8. *Јагње са две главе, 2 репа и 7 ногу*.
9. *Прасе са 8 ногу*.
10. *Јарећа глава* са једним дуплим на среди чела оком.
11. *Кожа јагњећа* (као и број 4).
12. *Прасе без доње вилице*.
13. *Прасе без главе са ушима и голо*.
14. *Прасе без очији, са главом на подобије пловчије*.
15. *Јагње без главе*.
16. *Пиле црно са три ноге*.
17. = = = = =
18. *Прасе једно мало*.
19. = = *повеће*.
20. = = *мало, бело, пре времена опрашено*.
21. *Дто само црне боје*.
22. *Јаја дугуљаста кокошија*.
23. *Јаја кокошија са малим јајетом на врху*.
24. *Црв повећи нађен у живој јабуци*.
25. *Црв помањи нађен у једној постарој столици*.

26. Глава од петла, који је три године у авлији Г. Илије Гарашанина живио и ранио се, пак кад су га заклали, видело се да има испод капице неку форму рогова и на ногама 6 прста.²⁷⁷
- „II Списак разних производа болести на тјелу човеческом и неколико фетуса:
1. Мушко дјетенце од три мјесеца добро постројено, од неке младе жене побачено у следству нагле јарости.
 2. Мушко дјетенце од 3 мјесеца од жене која је више пута побацила.
 3. – 10. Глисте пантљикаш и округле.
 11. Камен из жлезде пљувачне подјезичне истурен без икаквих лекова и бола.
 12. Мокраћни камен у форми дуда, који је 1845. D^r Мајнерт операцијом извадио.
 13. Дјетенце у бешики од неке младе жене побачено.
 14. Брадавица (Echtescentia cornea).
 15. Оток сланинав (Lipoma), извадио г. Будаји операцијом.
 16. То исто оперирао Холнштајн.
 17. Дете мало црно.
 18. Дете мало (тако, ништа више).
 19. Одсечена рука Петра Вуксановића из Грбице, Окр. краг. Ампутирао Конст. Гадеши.²⁷⁸

²⁷⁷ Ђорђевић, *Историја српског војног санитета*, 781, 782.

²⁷⁸ Ibid. Документ који Ђорђевић цитира није сачуван у Архиву Србије.

Слика 8. Препарат прасета са киклопијом из фонда Природњачког музеја у Београду (према претпоставци Миодрага Јовановића, кустоса Природњачког музеја у Београду, једини преостали препарат из фонда Музеума редкости)

Издавање природно-историјских збирки из Музеума редкости и њихово прикључење фонду Јестаственичког кабинета Лицеја имало је двојни ефекат. С једне стране, обогаћени фонд Јестаственичког кабинета постао је боља основа за очигледну наставу и залог за будућност у којој ће постати темељ Музеја српске земље односно потоњег Природњачког музеја. С друге стране, Линденмајерова идеја о развијању Музеума редкости ка националном музеју природне историје није остварена али су фонд сада чиниле само патолошке збирке, па је у том смислу музеј, након издавања збирки, постао примарно медицински, односно први тератолошки и патолошки музеј у Србији. Његово попуњавање настављено је и наредних година. Тако у години 1857. наилазимо на преписку Главног војног штаба и Санитетског одељења МУД о једном прасету које је као природна реткост од априла 1856. године чувано при Војној болници. Живо прасе са шест ногу Санитетско одељење је послало „с налогом да се при војном шпитаљу док узживи прирани и чува, а ако липше у шпирит метне и међу прочим редкости у Музеуму Шпитала надлежно храни“.²⁷⁹ Међутим, 3. марта 1857. Главни војни штаб је известио Одељење да је прасе још живо, и да је „око 40 ока тешко“, те да ће кад

²⁷⁹ АС, МУД – С, 1857, СФ I, 74.

угине бити сувише велико да се стави у шпиритус али и да је исхрана његова сада већ проблем јер оно више не може да живи само од помија већ му се морају давати и мекиње. При том, прасе би могло да живи и више година, а „болници је већ немогуће да га ту држи и храни“, те штаб-доктор Флоријан Бирг предлаже да се оно закоље, кожа да му се одере и „у Музеуму остави“. Решење начелника Одељења др Линденмајера, донето 27. априла, гласило је: „Да се заведенију Економическо-топчидерском прасе ово преда, да се оно при њему у напредак чува и тако препоручи истом заведенију да оно учини наредбу да се прасе из војне болнице узме и при истом рани и чува, а за случај ако би угинуло или се заклати имало да га лекар даде парати и шта пронађено буде протоколарно попише и известије своје поднесе.“²⁸⁰

Готово у исто време, Санитетско одељење је примило од Начелства крајинског округа још два „чрезвичайна“ препарата. Реч је о два јагњета, једном са две главе, а другом без главе и ногу, која је „физикус надлежно у шпирит метнуо“ и која су била послата „у једној тенећи“. Начелству је исплаћено 42 гроша на име учињеног трошка, а јагњад је послата Главном војном штабу „с тим да учини наредбу да се иста у Музеуму при војној овдашњој болници оставе и хране“.²⁸¹

Оскудни подаци о поклонима Музеју након деобе фонда 1855. године, иако нам не омогућавају да утврдимо бројно стање и тачан састав збирки, вредни су јер су доказ да је Музеј опстао и да је наставио да се попуњава. Његово постојање је ипак било омеђено бригом оснивача, у првом реду др Емериха Линдемајера, а такође и Флоријана Бирга.

Смену на српском престолу 1859. године, када је падом са власти кнеза Александра Карађорђевића на Светоандрејској скупштини почела друга владавина кнеза Милоша Обреновића, пратиле су персоналне промене у структурама државне управе. У области санитета, у марту 1859. године кнез Милош је донео одлуке којим је потврдио позиције службеника свих карантина у земљи. Али на челу санитета он није задржао дотадашњег начелника Линденмајера, већ је без објашњења, на исто место 1. априла постављен др Стеван Милосављевић.²⁸² Месец дана касније, 14. маја, донет је закон о формирању

²⁸⁰ Ibid.

²⁸¹ АС, МУД – С, 1857, СФ III, 62.

²⁸² Lindenmayr, *Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen*, 371.

Главне војне управе,²⁸³ чијим је установљењем војска издвојена из надлежности Министарства унутрашњих дела. Дотадашње Лекарско (санитетско) одељење Главног војног штаба, унутар Главне војне управе распоређено је у састав њеног Управног одељења. На челу војног санитета остао је др Карло Белони али је првог штабног хирурга Флоријана Бирга, који је био и чувар Музеја током петнаест година, исте године заменио др Максим Николић Мишковичев. Фебруара 1860. године, Музеј је преко Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела добио један од вероватно последњих препарата. Начелство крајинског округа, по већ уобичајеној процедури, Одељењу је послало „једно у шпиритусу остављено дете које је чрезвичајно у округу овом једна жена родила“, уз молбу да му се за слање исплати трошак од 56 гроша чаршијских.²⁸⁴ Решење Санитетског одељења је донето 28. марта, а експедовано је 30. марта: „да се ово дете пошље Главној војеној управи да га у Музеуму при војеној болници наодећи се на оставу преда, а трошак да се исплати Начелству окр. Крајинског“.²⁸⁵

Међутим, током 1860. године, први штаб-хирург др Мишковичев, на својој новој дужности прионуо је на посао исправљајући постојеће неправилности у Војној болници и уводећи разне новине у свакодневну праксу. О његовој тадашњој предузимљивости Владан Ђорђевић је забележио: „Први штаб-хирург Др. Мишковичев израдио је 1860., те се у *осветљењу беогр. војне болнице* смрдљиве лојане свеће замениле *лампама* за олај; он је исцепана *зимња и летња јапунцета за болеснике* дао оправити; он не заборавља ни збирку „природни рједкости“ у којој је шпиритус одавно излапио, тако да су препарати пропали, па он иште да се те „рједкости“ пошљу у народни музеум где ће имати ко о њима бринути се...“.²⁸⁶

Питање уступања Музеја др Мишковичев је покренуо 11. децембра 1860. године. Мотива за ову иницијативу др Мишковичева могло је да буде више. Ако Мишковичев каже да ће се у Народном музеуму имати ко да брине о препаратима, то значи да у Војној болници такве особе нема. Будући да је дужност преузео од Флоријана Бирга, јасно је да је управо он особа која би требало надаље да се стара

²⁸³ *Устројеније главне војне управе*. Главна војна управа, претеча Министарства војног основаног 1862. године, била је под командом Кнеза као врховног заповедника војске.

²⁸⁴ АС, МУД – С, Деловодни протокол, 1860, 573.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Ђорђевић, *Историја српског војног санитета*, 474.

и о Музеју. Али из његових речи: „Ја немам у послу никада празника, и нико у целом персоналу војеног шпитаља...“²⁸⁷ види се да је заокупљен многим пословима, као и да бригу о Музеју нема коме да препусти или стави у дужност. Осим тога, могуће је и да се још тада сматрало да би било корисније да музејска просторија буде употребљена за проширење капацитета болнице, што је касније, видећемо, и учињено.

На основу докумената сачуваних у Архиву Србије, у фонду Лицеја, са великом вероватноћом, иако посредно, можемо да тврдимо да је Музеум редкости у Војној болници расформиран 1862, а најкасније 1863. године. Наиме, 31. марта 1862. године, Министарство унутрашњих дела и начелник Санитетског одељења др Стеван Милосављевић послали су један препарат Лицеју. У пропратном документу стајало је: „Као природну редкост нађену у селу Милошевцу, среза Подунавског окружја Смедеревског, Нач. овог окружја доставило је овамо 27. прош. мес. № 85 једно прасе са једном главом и два трупа. Попеч. Вн. дела пошље то прасе под ./ за природословни кабинет Лицеума.“ Допис и препарат примљени су у Лицеју 11. априла 1862. године.²⁸⁸ До тада, та врста препарата слата је Музеуму у Војној болници, мада су они и у Лицеју могли да буду употребљавани у настави зоологије. Имајући то у виду, можда ипак један документ из 1863. године дефинитивно потврђује да Музеум у то време више није постојао. Реч је о допису заступника министра просвете и црквених дела Косте Цукића ректору Лицеја Кости Бранковићу (П№ 1311 од 18. маја 1863): „Г. Мин. Ун. Дела под 16. тек. мес. и год. С№ 792 спровео је једну кутију у којој је мртво тело мушког детета од 7 месеци рођеног од Јелене, жене Стевана петровића из Д. милановца, на ком је физикус Округа Крајинског нашао, да дете то нема у глави костију нити мозга, да образи његови изгледају као старог човека и да му је трбу прекомерно велик. Исту кутију шиљем вам у прилогу с тим да је предате Јестествословном одељењу.“²⁸⁹ Допис и кутија са телом примљени су у Лицеју 18. маја 1863. године.²⁹⁰

На два питања, међутим, током истраживања нисмо успели да нађемо

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ АС, Ј, 1862, 1085.

²⁸⁹ АС, Ј, 1863, 1216.

²⁹⁰ Ibid.

поуздане одговоре. Прво се односи на порекло музејске збирке руда и минерала, док је друго у вези са уступањем патолошких збирки Народном музеју.

Збирка руда и минерала, која је 1853. године бројала 218 примерака и била највећа збирка Музеума, не спомиње се у регистрима и деловодним протоколима Санитетског одељења који се чувају у Архиву Србије. Према мишљењу Владимира Станојевића, то је била збирка коју је Барон Хердер, краљевски саксонски управник рудника у Фрајбургу, поклонио Кнезу Милошу након завршетка својих истраживања у Србији. Наиме, Хердер је по кнежевом позиву боравио у Србији током десет недеља 1835. године, истражујући рудна богатства и изворе минералних вода. Збирку коју је формирао од примерака прикупљених у Србији, допунио је појединим примерцима које је послао Кнезу након свог повратка у Саксонију. Након Кнежевог одласка из Србије, збирка је прешла у власништво Министарства финансија. По пресељењу престонице у Београд, збирка је остала у Крагујевцу, али је Министарство финансија у допису од 12. септембра 1841. године захтевало да бригу о њој води Окружно начелство.²⁹¹ Одлуку о њеном пресељењу Министарство је донело наредне године, наложивши Начелству округа крагујевачког да збирку пошаље у Београд.²⁹² Збирку је у Београду примио, и у згради Совјета, у којој је било смештено и Министарство финансија, уредио Сигмунд Рекендорф, руководилац рударства у Србији. Када је 1844. године, кнез Александар Карађорђевић донео одлуку да се Совјет и Министарство финансија из Конака²⁹³ преселе у дворца у Савамали, а Конак да се употреби за смештај Лицеја и Гимназије,²⁹⁴ Министарство финансија је одлучило да збирку уступи Министарству просвете за потребе Лицеја.

²⁹¹ У допису је стајало: „Да не би рудокопно камење у коначићу крагујевачком наодеће се без надзиранија стојеће, случајно киме развљачило се, или понестајало, препоручује се Началничеству, да оно исту собу у којој се предречено у сохранију стојеће камење, прегледа, и такову да се добро затварати и закључавати може оправити даде, имајући оно и надзираније над истима, а тако и кључ од исте собе при себи хранити.“ – Видети: Видојко Јовић, *Из историје геологије у Србији* (Београд: Јантар група, 2002), 26.

²⁹² Образложење је гласило: „Из узрока тога, што је необходимо нужно Попеч. овом свагда на руци имати метално камење у музеуму крагујевачком наодеће се, препоручује Началничеству да оно, почем је исто камење по наредби Поп. овог од 12. Сеп. п. г. П№ 1615 под надзиранијем његовим у Крагујевцу налазило се, таково, добро мотрећи на белеге на камењама стојеће, сваки комад на особ најпре у артију завити а потом у један или више сандука у сламу сместити, и по сигурној прилици под својим печатом и спроводителним писмом овамо послати дате, јавивши Поп. овом пошто је кирију за ношење истог камења погодило.“ Видети: *Ibid.*, 26.

²⁹³ Реч је о Конаку кнегиње Љубице.

²⁹⁴ Љушић, Лицеј 1838 – 1863, 207.

Предлог Министарства финансија о поклону Хердерове збирке Лицеју Министарство просвете је прихватило, па је препоручило Ректорату Лицеја да „овај минерални кабинет прими и професору физике, сочинивши нуждни сврх тога списак, на сохраније и надзираније преда“. Начелник Министарства просвете Јован Стерија Поповић примио је збирку и предао је на чување професору физике, др Вуку Маринковићу.²⁹⁵

Станојевић наводи да је Збирку кнез Милош „можда у прво време предао Лицеју у Крагујевцу, који је касније пренет у Београд“.²⁹⁶ Као што је приказано, кнез није предао Збирку Лицеју, а с друге стране, Видојко Јовић наводи да је Збирка надаље попуњавана у Лицеју, као и да је крајем 19. века била смештена у Геолошком заводу Велике школе.²⁹⁷ Не изгледа вероватно да је по уступању Лицеју Збирка касније издвајана из састава његових кабинета, а затим опет враћана у њих. Славица Благојевић-Бабич, некадашњи кустос Музеја минерала и стена Рударско-геолошког факултета Универзитета у Београду, такође каже: „Ова збирка је увек била у оквиру минералолошког кабинета или завода за минералогiju и петрографију“.²⁹⁸ О којој збирци руда и минерала је заправо реч, данас не можемо поуздано да утврдимо.

У погледу уступања патолошких збирки Народном музеју, напори да се пронађе такав документ у Архиву Србије нису уродили плодом. С једне стране, изгледало је вероватније да збирке буду уступљене Јестаственичком кабинету Лицеја, посебно зато што је, као што је наведено, и 1863. године том кабинету био послат један хумани патолошки препарат. С друге стране, 1860. године је и у Народном музеју постојао Јестаственички кабинет.²⁹⁹ Јанко Шафарик, који је те године постао управник Музеја, по образовању је био лекар и могуће је да је он

²⁹⁵ Јовић, Из историје геологије у Србији, 27. Јовићу наводи да се „Минералолошки кабинет“ од 1845. године увећавао новим примерцима и да се део те збирке крајем 19. века налазио у Геолошком заводу. Данас се сачувани део Збирке налази у Минералолошко-петрографској збирци Рударско-геолошког факултета у Београду.

²⁹⁶ Владимир Станојевић, „Музеј српске медицине Српског лекарског друштва“, посебан отисак, *Годишњак града Београда XI-XII* (1964/1965): 391.

²⁹⁷ Јовић, Из историје геологије у Србији, 27.

²⁹⁸ Алена Здравковић, „Сигисмунд Аугуст Волфанг Барон фон Хердер (18. 8. 1776 – 29. 1. 1838)“, у *Рударско путовање по Србији 1835. године*, Сигмунд Аугуст Волфанг фон Хердер (Београд: Службени гласник, 2014), 121.

²⁹⁹ До сада није утврђена тачна година оснивања Јестаственичког одељења Народнoг музеја. Природњачки предмети у фонду музеја помињу се у *Списку ствари музејуму србском принадељећи* (1848). Видети: Владимир Поповић и Неда Јевремовић, *Народни музеј у Београду 1844 – 1994* (Београд: Народни музеј, 1994), 9.

формирао кабинет. У Бележници Анастаса Јовановића, Јестаствени кабинет Народног музеја помиње се 1860. године у вези с поклоном који је примљен за Кабинет од Јована Антића, лекара у Турској. Према опису Јовановића, поклон је био „комад једног чудесног камена који је, уистину, окамењена фела морске животиње зване оргуљаста корал“.³⁰⁰ Годину дана касније, Јовановић је поново забележио своје утиске након посете Народног музеју: „У Јестаственом одељењу Музеја стајао сам пред једном великом глистом-пантљиком у шпирит положеном. Сliku сам у себи изазвао како је то кад се ова глиста нама у утробу завуче, и слика ми се та уобште није свидела. Гледам глисти сисалке на плоснатој глави па мислим какав би покор настао кад би таква Божија створења, јошт јако увећана, овим нашим светом завладала...“³⁰¹ Будући да је у патолошким збиркама Музеума реткости било седам препарата глиста, Јовановићева забелешка би можда могла да буде потврда навода Владана Ђорђевића о уступању збирки Музеума реткости Народног музеју.

Музеум реткости, први медицински и природњачки музеј у Србији, постојао је више од шеснаест година, захваљујући задивљујућем ентузијазму и залагању својих оснивача, др Линдемајера и Флоријана Бирга. Девет година од оснивања, он је постао државна институција са обезбеђеним финансирањем.

У време када у Србији није било медицинских школа нити факултета, и када је радило свега двадесетак лекара, Музеј је био замишљен као репозиторијум предмета за будуће образовне установе и као место сабирања и чувања природне баштине. Данас је тешко доћи до одговора на питање на који начин су патолошки препарати били коришћени. Жујовић наводи да „има знакова да је она (збирка) по мало проучавана и систематисана“,³⁰² а на закључак о њеном коришћењу или бар о намерама за коришћење, наводе и Линденмајерове одлуке о набавци скелета и препарираних људске главе, а затим и упутство за поступак са живим прасетом са шест ногу из 1857. године: „ако би угинуло или се заклати имало да га лекар даде парати и шта пронађено буде протоколарно опише и известије своје поднесе“. Патолошка анатомија и тератологија су у то време већ биле науке у успону у научним центрима западног света али је Србији, која је тек била извојевала своју

³⁰⁰ Светлана Велмар-Јанковић, *Бездно* (Београд: Стубови културе, 1995), 242.

³⁰¹ *Ibid.*, 297.

³⁰² Жујовић, „Великошколски кабинет“, 84.

аутономију унутар Турског царства, тек предстојао дуг пут ка стварању услова за научни рад у области медицине. Мали број препарата који су били добијени оперативним путем или обдукцијом својеврсно осликава степен развоја тадашњих медицинских дисциплина – хирургије, патолошке анатомије и судске медицине у Србији. Наиме, у времену које је претходило увођењу модерне хемијске анестезије (1846) и ери антисепсе и асепсе (1867. и 1891), операције су биле много ређе свуда у свету, па и у Србији. Углавном су се сводиле на „пуштање крви“ (флеботомије), отварање апсцеса, уклањање тумора или бешичних каменаца, на ургентне операције и слично. Из тог разлога ни патолошких препарата није могло да буде у знатном броју, а такође се они у Србији нису могли добити путем обдукција јер су и оне биле релативно ретке. Патолошке обдукције нису у то време ни рађене, док су судске обављане у малом броју.

Узори по којима је Музеј основан свакако су били Патолошко-анатомски музеј и Природњачки музеј у Бечу, које је Линденмајер имао прилику да види током својих студија. Он је, наиме, студирао и у Пешти и у Бечу (докторирао је у Пешти 1831), док је Бирг стекао звања магистра хирургије и апотекарства у Пешти. С обзиром да су медицински факултети у Хабсбуршкој монархији били уређени по истом обрасцу, вероватно је патолошки музеј постојао и у Пешти. Београдски музеј је у поређењу са бечким Патолошко-анатомским музејем био више него скроман, што је и био разлог из ког је Линденмајер о њему писао с извесном обазривошћу. Та скромност и истрајни напори да се Музеј унапређује нису били препознати на прави начин у 19. веку. Тако је Владан Ђорђевић с подцењивањем и у подсмешљивом тону писао о Музеју 1879. године, нашта је указао Владимир Станојевић наводећи да Ђорђевић није био у праву јер је „испустио из вида прескромне услове и средства којима се та напредна и плодна културна установа зачала“.³⁰³ Осим тога, одласком Линденмајера и Бирга са дужности, Музеј је престао да постоји. Његове природњачке збирке обогатиле су Јестаственички кабинет Лицеја, из којег се крајем 19. века почео да развија данашњи Природњачки музеј у Београду. Медицинске збирке су вероватно ушле у фонд Јестаственичког одељења Народног музеја али њихову даљу судбину није било могуће утврдити.

³⁰³ Ђорђевић, *Историја српског војног санитета*, 781-783; и Станојевић, „Музеј српске медицине“, 392.

3.1.2. Збирка препарата Српског лекарског друштва

Свест лекарског сталежа о великим захтевима који пред њега поставља модерна медицина са својим тековинама, довела је до масовнијег оснивања лекарских друштава у већим европским градовима током 19. века. Еснафска друштва бербера и хирурга која су кроз минуле векове штитила интересе и разграничавала делокруг рада својих чланова у одређеној мери су била претеча лекарских друштава, која су сада, са знатно ширим циљевима и већим амбицијама заузела значајно место у свом културном окружењу. Мисија друштвеног рада била је дефинисана потребом да лекар и након завршетка студија буде обавештен о сваком напретку у медицини, да упознаје нове дијагностичке и терапијске методе омогућене истовременим напретком техничких наука као и жељом да се разменом мишљења разреше недоумице из свакодневне лекарске праксе. С друге стране, развој здравствене службе и доношење првих свеобухватних здравствених закона није се могао остварити без учешћа људи из струке. Тако је однос државних власти и лекарског сталежа постао узајаман: власт је и даље уређивала и надзирала рад лекара али су сада лекари, организовани у лекарска друштва, постали она снага која иницира и потпомаже промене у области здравствене и социјалне политике.³⁰⁴

Први покушај да се у обновљеној Србији оснује струковна лекарска организација учињен је 1842. године. Било је то Лекарско читалиште које је у Београду установио др Карло Пацек. Оно је било замишљено као место где би лекари могли да буду у току са савременим достигнућима струке путем медицинских часописа и нових издања стручних књига. Читалиште није било дугог века – угасило се крајем прве владавине Михаила Обреновића и Пацековим одласком из земље исте године. Вођен сличном идејом, др Линденмајер је пет година касније основао *Лекарску ручну библиотеку* при Санитетском одељењу Министарства унутрашњих дела. Библиотека је требало да служи првенствено лекарима у унутрашњости којима би се слале књиге из библиотечког фонда

³⁰⁴ Јелена Јовановић Симић, *Српско лекарско друштво 1872 – 2007* (Београд: Српско лекарско друштво, 2007), 1.

створеног од поклона лекара који су „ступили у друштво“ (библиотеку).³⁰⁵ Куповину књига за Библиотеку финансирало је и Министарство унутрашњих дела.³⁰⁶

Др Аћим Медовић је 1859. године предложио да се у Београду оснује лекарско друштво³⁰⁷ али је до остварења ове замисли дошло тек 1872. године, када се на том задатку ангажовао др Владан Ђорђевић. Његову иницијативу подржало је четрнаест београдских лекара и тако је 22. априла 1872. године основано Српско лекарско друштво.³⁰⁸ Према идеји оснивача оно је обухватило лекаре који су радили у Србији, лекаре Србе који су живели ван њених тадашњих граница, стране лекаре и научнике светског угледа, који су имали статус почасних чланова, као и нелекаре – пријатеље и сараднике Друштва у Србији. У свом чланству Друштво је објединило цивилне и војне, државне и приватне лекаре. Овако широка основа била је темељ за стварање угледа и утицаја, које Друштво изграђује до данашњих дана. Задатке свог рада Друштво је дефинисало *Уставом* на следећи начин: „да прати својим радом сувремено развијање медицинске науке и оних грана јестаственице, које су јој помоћнице; да напредује са постепеним развитком лекарства; да се усавршава свагдашњим његовим искуством, да распростире то искуство писменим и усменим саопштењима, а уједно да се стара и о развоју српске научне терминологије у медицинској науци и њеним јестасвеничким помоћницама. Да нарочито ради на штатистици болести у земљама у којима српски народ живи, да тражи узроке тим болестима у колико су они у народним и географским особинама, и да проучава сретства, којима би се ти узроци најпоузданије уклањали.“³⁰⁹

До оснивања медицинског факултета Универзитета у Београду и почетка његовог рада 1920. године, Српско лекарско друштво је било једино место стручног усавршавања лекара које је спровођено кроз представљање болесника,

³⁰⁵ „Музеум редкост и лекарска библиотека у Београду“, *Србске новине*, бр. 97, 26. август 1852, 359.

³⁰⁶ АС, МУД – С, Ф V 1849 Р№ 38.

³⁰⁷ „Шта треба нашем санитетству“, *Србске новине*, бр. 46, 18. април 1859, 185.

³⁰⁸ То су били: др Јован Валента, др Петар Остојић, др Сава Петровић, др Јосиф Панчић, др Аћим Медовић, др Карло Белони, др Јован Машин, др Ђорђе Кликовски, др Платон Папакостопулос, др Јосиф Холец, др Бернанд Брил, др Јулиус Ленк, др Марко Полак и зубни лекар Илија Ранимир.

³⁰⁹ Извештај секретара др Владана Ђорђевића о првој години друштвеног рада на Главном скупу Српског лекарског друштва држаном 28. октобра 1873. Видети: *Српски архив за целокупно лекарство* Књига I (1874): 70, 71.

демонстрирање патолошких препарата, прегледање микроскопских препарата, приказивање нових медицинских уређаја и инструмената, као и путем дискусија, усмених и писмених реферата. Његов орган, *Српски архив за целокупно лекарство*, који је др Владан Ђорђевић покренуо у години оснивања Друштва, први је стручни медицински часопис у Србији. У другом одељку часописа публиковани су преводи дела тадашњих европских медицинских ауторитета, а затим и оригинална дела домаћих аутора, чиме је у Србији била покренута издавачка делатност у области медицине. Залагањем Друштва, поред оснивања Медицинског факултета и Министарства народног здравља (1919/20), установљено је више болница и здравствених завода (Дечја заразна болница, Болница за туберкулозу, Завод за дезинфекцију итд), а оно је, такође, имало значајан утицај у области здравственог законодавства.³¹⁰

Првим Уставом СЛД била је предвиђена и сабирна делатност Друштва, као једно од средстава за вршење његових задатака. У другој глави овог документа, која говори о средствима за испуњавање задатака Друштва, поред усмених саопштења (реферата) на састанцима и књижевно-научног рада, наводи се и: „повремено прибирање књига, часописа и дневника медицинске и савезне јестаственичке књижевности, прибављање патолошко-анатомских препарата, најзад набављање и најважнијих лекарских инструмената“.³¹¹ Осим тога, збирке су поменуте и у Глави VI – „О друштвеном имању и како се њиме рукује“, где се каже: „Ако су ти поклони књиге или предмети за друштвену збирку препарата, цртежа и инструмената, онда се имена даривача заводе у нарочиту *споменицу* друштвену а у годишњим извешћима изјављује им се захвалност од стране друштва“.

Већ у години оснивања, 1872, од поклона чланова оформљене су две Друштвене збирке: Збирка анатомских препарата, помињана касније и као Збирка препарата, и Друштвена књижница (библиотека).³¹² Збирка препарата је постојала у континуитету готово три деценије и њен фонд је чинио најмање 121 предмет.

³¹⁰ Друштво је имало важну улогу у иницирању измена и допуна Закона о уређењу санитарске струке и чувању народног здравља из 1881. године који је био на снази до 1919. године, а такође је активно учествовало у креирању здравствене политике у периоду после Другог светског рата.

³¹¹ „О средствима за вршење друштвеног задатка“, Устав Српског лекарског друштва, *Српске новине* бр. 88, уторак 25. 07. 1872, 520.

³¹² Први дародавци су били др Јосиф Холец и др Владан Ђорђевић.

Најбројнији су били макроскопски патолошки препарати у посудама са шпиритусом, у првом реду туморски израштаји, затим препарати патолошки промењених органа, и једни и други најчешће одстрањени оперативним путем а ређе добијени обдукцијом. Следећа по бројности била је група ембриона, фетуса и новорођенчади, затим групе мокраћних каменаца, паразита и страних тела. Осим тога, у збирци је био и један човечји скелет, два зоолошка препарата, шест фотографија и колекција пушчаних пројектила.

Збирка до сада није била предмет истраживања и она су започета с надом да ће се, у недостатку архиве Српског лекарског друштва која је уништена током Првог светског рата, уз помоћ докумената који се чувају у Архиву Србије, моћи да добије јаснија слика о њеном саставу, коришћењу и припајању некој другој збирци до којег је највероватније дошло на прелазу 19. у 20. век.³¹³ Међутим, Збирка препарата Српског лекарског друштва као да је веома ретко, ако и јесте икада, била предмет званичне преписке, што смо очекивали с обзиром на њен дугогодишњи смештај у просторијама Велике школе, а такође и с обзиром на чињеницу да је рад Српског лекарског друштва био великим делом везан за Болницу вароши и округа Београда која је Законом о уређењу санитетске струке и чувању народног здравља од 30. марта 1881. године прерасла у Општу државну болницу. Окосница истраживања је, након темељног прегледања архивских фондова остао часопис Српског лекарског друштва *Српски архив за целокупно лекарство*, у којем су публиковани записници са састанака и главних годишњих скупова Друштва све до Другог светског рата. Истраживања су била успешна само делимично, будући да у поменутих записницима Збирка престаје да се помиње после 1898. године, при чему није наведено да ли је у вези са њом донета нека одлука. Пратећи развој Збирке, било је могуће претпоставити два исхода: да је поклоњена Општој државној болници или да је остављена у Великој школи, а затим уступљена за формирање Музеја српске земље, претече Природњачког музеја у Београду.

³¹³ У фондovima: Велика школа, Министарство просвете и Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење.

Чувари и смештај Збирке препарата Српског лекарског друштва

Од оснивања Српског лекарског друштва до средине 1879. године, седиште Друштва је било у Капетан-Мишином здању. Оно је уживало гостопримство Српског ученог друштва, које је ту било смештено поред Велике школе, Народне библиотеке, Народног музеја и Прве београдске гимназије. У тој згради је 2. септембра 1872. године одржан Трећи редован састанак Друштва, на којем је основана Збирка препарата, о чему је забележено следеће: „Секретар предаје од стране редовног члана др–а Холеца, који није могао да дође на седницу, један човечји зачедак у четвртом месецу, који је побацила једна од болесница из његове приватне праксе. Друштво са захвалношћу прима тај поклон, којим се полаже темељ његовој збирци анатомских препарата и одлучује, да замоли г. проф. др. Јосифа Панчића, да прима на чување у своме јестаственичком кабинету за неко извесно време и препарате, које друштво буде добијало. Г. проф. др. Јосиф Панчић изјављује, да се он с радошћу прима тог чувања и обећава, да ће он одвојити из својега кабинета све препарате, који строго спадају у лекарство, те их саставити са препаратима *српског лекарског друштва* о којима ће он водити нарочити регистар“.³¹⁴

У време оснивања Збирке, Панчић је још увек био једини наставник јестаственице на Великој школи и управник Јестаственичког кабинета. Старање о Збирци Српског лекарског друштва за њега је било додатно оптерећење, будући да је у то време вршио и дужност ректора Велике школе.³¹⁵ Ипак, Збирка није била велика – до њеног пресељења после српско-турских ратова садржала је 25 предмета.³¹⁶

Након завршетка ратова, Српско лекарско друштво је закупило просторије за свој рад у новосаграђеној згради Друштва црвеног крста. Библиотека Друштва

³¹⁴ „Трећи редован састанак СЛД, држан 2. Септембра 1872“, *Српски архив за целокупно лекарство* Књига I (1874): 15.

³¹⁵ АС, Велика школа, (у даљем тексту АС, ВШ) 1873, 117. О томе се потврда налази у записнику са седнице Академског савета Велике школе одржане 2. априла 1873. године, на којој је изнето да је „нужно да се постави чувар јестаственог кабинета пошто професору није могућно поред осталих послова да сачува многобројне предмете из три гране јестаственице и зато што се догодило да сваке године многе ствари пропадају“.

³¹⁶ Претпостављамо да Панчић није прикључио предмете које је поменуо приликом прихватања дужности чувара Збирке, јер би то било наведено у записницима. Регистар који је обећао да ће водити није сачуван у Српском лекарском друштву, ни у фондовима Архива Србије.

је пренета, јер је посебно наглашено да је „стан“ потребан не само за одржавање седница већ и за читање „лекарских новина у било које доба“.³¹⁷ Да је том приликом пренета и Збирка препарата, закључујемо из једног записника са састанка из 1883. године. Приликом пријема нових поклона за Збирку, једног препарата апсцеса јетре и два ембриона, поставило се питање: „Шта ће друштво радити са толиким патолошким препаратима код оскудице у локалу?“ Одлучено је да се др Лазар Стевановић, секретар Друштва, договори са др Лазаром Докићем, професором Велике школе, да се „сви ти препарати сместе у зоолошком кабинету, где да се одвоји једно место за патолошку збирку друштвену“.³¹⁸ Очигледно да је тако и урађено, јер у 1888. години наилазимо на запис који то потврђује: „Секретар јавља, да је санитетско одељење министарства унутр. дела послало друштву један анатомско-патолошки објект, на име донешен фетус са потпуно развијене и одлучене две главе на једном трупу са по пар руку и ногу. По свима знацима монструм је жив рођен. Одлучено, да се овај препарат због недостатка простора у друштвеном локалу са осталим патолошким препаратима пошље зоолошком кабинету Вел. Школе на сахрану“.³¹⁹ Како, међутим, није помињано да се препарати упућују на чување др Докићу, остаје питање колико се он ангажовао око саме Збирке. Докић је 1878. године постављен за професора Велике школе, када је, по жељи самог Панчића,³²⁰ извршена прва подела катедре за јестаствену историју. Од Панчића је преузео предмет Зоологија са анатомијом и физиологијом, а такође и обавезу старања о зоолошком кабинету, који се издвојио из Јестаственичког кабинета. Услед многобројних обавеза које је др Докић имао још од 1883. године, као лични лекар краља Милана Обреновића и васпитач краљевића Александра,³²¹ пред почетак школске 1888/89. године покренуло се питање његовог рада у високошколској настави. У допису ректора Велике школе Светомира Николајевића министру просвете и црквених дела од 12. августа 1888.

³¹⁷ „Седми редовни састанак 8. априла 1879“, *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига IV (1879): 10.

³¹⁸ „Шеснаести редован састанак држан децембра 1883“ (без забележеног датума), *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига IX (1887): 97.

³¹⁹ „Пети редовни састанак држан 7. маја 1888“, *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 29.

³²⁰ АС, ВШ, 1878, 57 – Допис ректора Велике школе министру просвете и црквених дела, бр. 193 од 24. маја 1878.

³²¹ За гувернера краљевића Александра постављен је 1888. године, а исте године је постао прво члан, а затим и председник Државног савета.

године, у вези са попуњавањем упражњених катедри зоологије и ботанике, ректор је навео да је катедру зоологије држао проф. др Лазар Докић до постављења за гувернера краљевића Александра, али да је „крајње време и потреба да се положи др Докића у Великој школи што пре рашчисти и заступник за ове науке одреди што пре, што је за очување зоолошког кабинета од пропасти потребан ближи и јачи надзор стручног лица“.³²²

По Докићевом одласку са Велике школе, за професора зоологије са анатомијом и физиологијом је на седници Академског савета 3. фебруара 1889. године, изабран је др Ђока П. Јовановић, који је у наредних шест година, колико је провео у звању професора, унапредио наставу зоологије, упоредне анатомије и физиологије увођењем лабораторијских испитивања, обогаћењем кабинета и оснивањем Зоолошког института.³²³ Његовом иницијативом, за потребе зоолошког кабинета, музеја и лабораторије Велика школа је закупила кућу на углу Добрачине и Симине улице и збирке су пресељене почетком септембра 1889. године.³²⁴

Судбина Збирке разматрана је у Друштву убрзо по доласку др Јовановића на место професора Велике школе. Наиме, на Трећем редовном састанку, 6. маја 1889, секретар Друштва, др Милан Радовановић, упитао је скуп: „Да ли би умесно било да се препарати наказа, које друштво у својој збирци има, даду г. Др–у Јовановићу за зоолошки кабинет“.³²⁵ Одлучено је да се препарати дају али није забележено никакво образложење за ту иницијативу и одлуку. Највероватније да није био пресудан проблем смештаја збирке, јер тератолошких препарата није било много, већ жеља да се колеги Јовановићу помогне у научном и педагошком раду. На истом састанку др Владан Ђорђевић је изнео још два важна предлога: „да би нужно било да се оснује у општој државној болници кабинет за патолошке препарате (збирку)“ и „да се патолошки препарати, које друштво има, поклоне томе кабинету“.³²⁶ Предлог да се друштвена збирка, која је тада могла да има 47

³²² АС, VIII, 1888, 7.

³²³ АС, VIII, 1889, 11 – Допис ректора Велике школе министру просвете и црквених дела, бр. 110.

³²⁴ АС, VIII, 1889, 99 – Предмет о закупу куће браће З. Поповића за потребе Зоолошког кабинета, музеја и лабораторије.

³²⁵ „Трећи редован састанак, 6. мај 1889“, *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 83. Препарати ипак нису поклоњени, већ дати на употребу, јер се у вези са наредним поклоњеним тератолошким препаратима бележи да је њима друштвена Збирка „увећана“.

³²⁶ Ibid.

предмета, поклони будућем Патолошком музеју усвојен је једногласно, а др Лазар Стевановић, тадашњи начелник Санитетског одељења МУД, замољен је да се заузме за његово оснивање.³²⁷

Већ на следећем састанку, др Милан Радовановић је демонстрирао нови препарат – новорођено дете са великом енкефалокелом на челу. Како је препарат одређен за „патолошку збирку“, закључујемо да је подела Збирке формално била извршена али су обе остале својина Друштва. О њима се старао др Ђока Јовановић који је крајем 1889. године, на Десетом редовном састанку Српског лекарског друштва изложио свој пројекат за оснивање Тератолошког музеја.³²⁸ Кроз дискусију која се том приликом развила у вези са начином прикупљања препарата за музеј и у вези са њиховом употребом, коначно је усвојен предлог да се оснује Патолошки музеј, као јединствена установа за сабирање патолошких, тератолошких, ембриолошких и судскомедицинских препарата, па о Тератолошком музеју више није било речи. Формирана је комисија за израду пројекта Музеја, који су чинили др Јовановић, др Субботић и др Батут. Важно гледиште о употреби препарата у будућем Музеју као „примерака за наставу“ изнео је др Владан Ђорђевић. У то време, осим Болничарске школе при Војној болници у Београду, у Србији још увек није било школа за образовање медицинског кадра. Курсеви за болничаре и нудиље при Општој државној болници, Школа за бабице и Школа за лекарске помоћнике, што је све било предвиђено Законом о уређењу санитетске струке и чувању народног здравља, још увек нису постојали. Одговор на питање какву врсту наставе је Ђорђевић првенствено имао у виду налазимо у његовом „Распису господи ректорима Велике школе и Богословије, управницима средњих и основних школа“, објављеном у *Српским новинама*, након што је Указом краља Милана Обреновића од 14. априла 1888. године постављен за министра просвете и црквених дела.³²⁹ Како је у то време већ била покренута идеја за оснивање медицинског факултета, Ђорђевић је у распису истакао да разуме ту потребу али да је не подржава јер јој на путу остварења стоје многе препреке, између осталих и та што „ми немамо

³²⁷ Др Лазар Стевановић је умро у априлу 1890.

³²⁸ „Десети редован састанак држан 4. новембра 1889“, *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 104, 105.

³²⁹ „Распис господи ректорима Велике школе и Богословије, управницима средњих и основних школа“, *Србске новине*, LV, бр. 95, субота 30. април 1888, 418.

потребне и достојне професорске колегије, скупочене медицинске збирке и лабораторије“. За најкорисније је сматрао остварење оног што је већ „узаконено у закону о уређењу санитетске струке и о чувању народног здравља, т. ј. да се отвори *лекарско-помоћничка школа*, која је природни зачедак за потоњи медицински факултет“.

Како др Ђорђевић, као покретач целе идеје, није присуствовао следећем састанку, припремљени пројекат за Музеј није прочитан али је употпуњен предлогом др Војислава Субботића: „да СЛД умоли министра унутрашњих дела да се пошаље један питомац или лекар да се стручно спреми за патолошку анатомију, патолошку хистологију и судску медицину“.³³⁰ Значајно је истаћи да је предлог за школовање патолошког анатома био инициран пројектом за оснивање Патолошког музеја и био је усвојен као његов саставни део. Комисија је припремила ново писмо за министра унутрашњих дела у којем је стајало да Српско лекарско друштво „умољава господина министра да изволи наредити свима званичним и приватним лекарима, да се у циљу оснивања патолошке, тератолошке, ембриолошке и судскомедицинске збирке, озбиљно постарају око прикупљања препарата човечјег и животињског тела за поменуте збирке“. Уз то је замољено да се дозволи вршење обдукција свих случајева који би били „научно или практично занимљиви“ и да се трошкови препарисања и слања препарата у Београд подмирују из буџета Опште државне болнице. За сам смештај препарата, министар је замољен да одобри потребну своту „за грађење, макар и мањег патолошког, музеја уз општу државну болницу у Београду“.³³¹ Како су, међутим, чланови Друштва имали различите предлоге у вези са начином прикупљања материјала за музеј, као и увези са избором специјалности будућег државног питомца, ово није била коначна верзија предлога. Не доводећи у питање потребу за образовањем стручњака за патолошку анатомију, што је др Субботић чврсто заступао истакавши да „без једног патолошког анатома код нас не може бити напретка у медицини“, разматрано је да ли је уз патолошку анатомију, потребније да се будући питомац специјално усавршава још у области судске медицине или

³³⁰ „Једанаести редован састанак држан 18. новембра 1889“, *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 111.

³³¹ „Дванаести редован састанак држан 2. децембра 1889“, *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 112.

бактериологије. На крају је, по предлогу др Лазе К. Лазаревића, одлучено да ново писмо министру унутрашњих дела са свим овим предлозима састави др Милан Радовановић, секретар Друштва и секретар Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела. Очигледно да је оно било упућено тек наредне године, јер је у Регистру Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела из 1890. године, забележен акт под словом „П“: „Институт патолошки да се оснује у Београду“, са означеним бројем под којим је уведен у Деловодни протокол за исту годину, и са бројем документа.³³² Патолошки институт није основан при Општој државној болници а државни питамац упућен је на специјализацију из наведених области медицине тек 1895. године. Исте године др Ђока Јовановић је напустио место професора Велике школе и вероватно се у Српском лекарском друштву поставило питање даљег чувања и смештаја Збирке. Претпостављамо да је она остала у Зоолошком институту још неколико година и да је затим, између 1899. и 1902. године, прикључена збирци Опште државне болнице.³³³

Опита државна болница у Београду као место могућег смештаја Збирке СЛД на прелазу 19. у 20. век

Тачне разлоге из којих је предлог Српског лекарског друштва за оснивање Патолошког института и музеја реализован делимично и са великим закашњењем,³³⁴ као што смо поменули, није могуће утврдити јер документа нису сачувана. Оно што је, међутим, веома важно у тежњи да одгонетнемо судбину

³³² АС, МУД – С, Регистар, 1890. Број документа у Деловодном протоколу 3491, Ф VI, 467. Сам документ, као ни Деловодни протокол, нису сачувани, тако да не можемо да утврдимо од кога је и када акт упућен, каква је била његова садржина, као ни како је гласила одлука и њено образложење. Верујемо, ипак, да је то управо предлог Српског лекарског друштва, без обзира што се сама институција сада спомиње под називом института а не музеја или кабинета. Могуће је да је завршна верзија пројекта по својој концепцији више одговарала појму института него музеја, или је комисија свој предлог подигла на виши степен, увидевши да је оснивање Патолошког института преча потреба од самог музеја, који би и иначе био у његовом саставу.

³³³ Прву назнаку постојања болничке Збирке препарата имамо из 1873. године, када је на једном састанку забележено да се демонстрирани оперативно одстрањен камен из мокраћне бешике не може уврстити у друштвену Збирку јер је „својина болнице варошке“. Видети: „Двадесет четврти ванредни састанак држан 10. јула 1873, бр. 147“, *Српски архив за целокупно лекарство* Књига I (1874): 59.

³³⁴ Институт за патологију Медицинског факултета Универзитета у Београду основан је 1924. године.

Збирке, односи са на чињенице помоћу којих је могуће реконструисати дух времена и услове у којима се развијала медицина у Србији у последњој деценији 19. века, и то у два оквира, од којих је један Општа држава болница, а други Српско лекарско друштво. Ови оквири су били међусобно тесно повезани јер су лекари Болнице били такође и чланови Друштва.

Иницијатива за оснивање Патолошког института, у односу на стање развоја патолошке анатомије у европским медицинским центрима није дошла прерано, јер су овакви институти били основани углавном још у првој половини 19. века при медицинским факултетима или великим државним болницама у Бечу, Берлину, Паризу и др.³³⁵ Како у Србији још није постојао Медицински факултет, то је могао да буде један од разлога управе санитета, односно Министарства унутрашњих дела, да предлог не одобри или да га одобри у начелу, али уз одређене услове. Поред увек актуелних буџетских ограничења, један од разлога је могао да буде и скученост зграде Опште државне болнице која је и поред многих недостатака у то време била највећа и најбоље уређена болница у Србији, са најстручнијим лекарским кадром. Али како међу лекарима није било посебног стручњака за област патолошке анатомије, његово школовање је могао да буде услов, односно први корак ка стварању такве институције у будућности.

Предлог Српског лекарског друштва изнет је у години која је означила почетак периода унапређења медицине у Србији путем институционализације метода клиничке медицине и развоја специјалистичких дисциплина у Општој државној болници. Кључан моменат је био долазак првих лекара-специјалиста, који су унапредили рад у постојећим или су постављени за шефове нових одељења. Они су били иницијатори напретка који је у погледу модернизације дијагностике и лечења, а такође и стручног и научног рада, остварен кроз проширење, боље уређење и опремање болнице, установљење лабораторија и уређење секционике.

Према члану 26. Закона о уређењу санитарске струке и чувању народног здравља, Општа државна болница је служила за „лечење свију болести и оних излечивих хроничних болесника из целе земље, којима је нужно специјалније

³³⁵ Услов Рудолфа Вирхова (Rudolf Virchow, 1821 – 1902) да прихвати место шефа Катедре патолошке анатомије на берлинском Медицинском факултету је било оснивање Института за патолошку анатомију при болници Шарите, што је и остварено 1858. године.

лечење“, а њено увећавање предвиђено је у правцу оснивања пет специјалистичких одељења: Унутрашњег, Хируршког, Одељења за породилне и женске болести, Очног одељења и Одељења за кожне, венеричне болести и сифилис. На основу Закона, министар унутрашњих дела донео је 15. јуна 1881. године *Правила за Општу државну болницу* којима су ближе дефинисани њена организација и рад.³³⁶ Капацитет болничке зграде, која је грађена за 120 болесничких постеља, већ је у то време био недовољан, па су за потребе смештаја закупљиване приватне куће у околини, а такође су грађене и бараке у болничком дворишту.³³⁷

Слика 9. Зграда Опште државне болнице у Београду,
разгледница с почетка 20. века
(из колекције господина Милоша Јуришића)

При оснивању ОДБ, за првог, привременог, управника и шефа Одељења за унутрашње болести постављен је др Лаза К. Лазаревић, који је дужност управника вршио од 1. маја до 24. августа 1881. године, а затим је предао др Казимиру Гонсјоровском.³³⁸ Иако је Законом било предвиђено оснивање нових одељења,

³³⁶ „Правила за Општу државну болницу“, *Народно здравље* бр. 5, година I, 29. јун 1881, 50-58.

³³⁷ Општа државна болница је била смештена у згради бивше Болнице вароши и округа Београда, у некадашњој Видинској улици. Грађена је по пројекту Јована Френцла између 1865. и 1868. године. Видети: Јелена Јовановић Симић, „Прва варошка болница у Београду – прошлост, садашњост и будућност“, *Наслеђе* 10 (2009): 213-220.

³³⁸ Др Казимир Гонсјоровски (1840 – 1909) је био управник Болнице вароши и округа Београда од 1874, наследивши на том месту првог управника др Јована Валенту

ОДБ је све до 1889. године, када је основано Одељење за сифилис и кожне болести под руководством др Јеврема Жујовића,³³⁹ званично имала само два одељења, на којима су лечени болесници са обољењима свих органских система. Након одласка др Лазаревића из Болнице фебруара 1889. године, др Гонсјоровски је преузео руковођење Одељењем за унутрашње болести, а за шефа Одељења за спољне болести постављен је др Војислав Субботић. Он је у Србију дошао са места управника и шефа Хируршког одељења Градске болнице у Земуну, на предлог др Владана Ђорђевића. Већ идуће године у ОДБ долазе млади лекари – др Михаило Петровић³⁴⁰ и др Едуард Михел³⁴¹, који ће у наредним годинама бити блиски сарадници др Субботића.

Правилима о ОДБ, старање о унапређењу рада Болнице била је једна од дужности како управника, тако и шефова одељења. На том пољу се истицао др Субботић који је покретао иницијативе за набавку савремених медицинских уређаја, опреме за Хируршко одељење и научних дела за болничку библиотеку.³⁴² Вероватно је управо он, одмах по доласку, уредио и операциону салу која дотле није постојала у болничкој згради.³⁴³

Управа Опште државне болнице је 1892. године покренула још једну важну иницијативу, замоливши Министарство унутрашњих дела за одобрење да се при болници оснује Клиничка лабораторија. Образложење је било да је такво

³³⁹ Др Јеврем Жујовић (1860 – 1944), ученик Фурнијеа, оснивач дерматовенерологије у Србији, учесник у Српско-бугарском и у Првом светском рату; потпредседник Српског друштва Црвеног крста и први председник Удружења дерматовенеролога Југославије.

³⁴⁰ Др Михаило Петровић (1863 – 1934), хирург, санитетски официр и хирург-консултант чувене Прве пољске хируршке болнице II Армије у Драгоманцима, на Солунском фронту; бригадни санитетски ђенерал; професор хируршке пропедевтике на Медицинском факултету у Београду.

³⁴¹ Кратка биографија др Едуарда Михела налази се у VI поглављу.

³⁴² АС, МУД – С, Деловодни протокол за 1901, бр. 11868. Први рендген-апарат у Београду био је инсталиран 1897. године у Кабинету за физику Велике школе, којим је руководио професор др Ђорђе Станојевић. Он је вршио и снимања пацијената, а др Субботић је већ почетком 1898. године приказао снимке на састанку СЛД. Електрификацијом болничке зграде 1899. године стекао се главни услов за набавку рендген-апарата. У години када је званично започела ера асепсе, 1891, на његов предлог за Болницу је набављен стерилизатор, а десет година касније поднео је реферат министру унутрашњих дела о потреби набавке рендген-апарата.

³⁴³ До сада није растретљено у којим просторијама су се вршиле операције. Као ни београдска, ни остале болнице у Србији нису имале операционе сале кроз читаве деценије. У Извештају о раду на хируршким одељењима Нишке војне и Нишке окр. болнице (1898) др Михаило Петровић наводи да су у овим болницама операције вршене у простору од 9 м² одређеном за купатило (у војној болници), односно у канцеларији управника, економа и лекара, која је служила и као превијалиште (у окружној болници). Можда је исти случај био и у ОДБ до доласка др Субботића – да се за операције користила канцеларија управника.

одељење „према данашњим приликама и потребама веома нужно“.³⁴⁴ Питање оснивања клиничке лабораторије важно је из два разлога: до сада није поуздано утврђено када је основана лабораторија у Општој државној болници, која је уједно била и прва клиничка лабораторија у Србији, а са друге стране, ова лабораторија је могла да буде место смештаја Збирке Српског лекарског друштва. Зато је важно да покушамо да установимо како су били замишљени њено устројство и делокруг рада.

Сам појам клиничке лабораторије у 19. веку се односио на лабораторију смештену у болници која у првом реду служи за бригу о оболелима пружањем помоћи лекару у постављању дијагнозе, а такође и за извођење физичких, хемијских и биолошких експеримената.³⁴⁵ Историјски развој клиничких лабораторија у земљама западног света – Европе и САД, текао је кроз три фазе: Рану фазу развоја (1790 – 1840); Фазу институционализације (1840 – 1855) и Фазу проширења (1855 – надаље).³⁴⁶ Већина лабораторија при европским болницама служила је првенствено за хемијске анализе али је у Немачкој постојао посебан модел који је установио Рудолф Вирхов у Патолошком институту при берлинској болници Шарите. Овде су хемијска и патолошка лабораторија биле обједињене у оквиру једне институције, што је био узор за организацију клиничких лабораторија у немачким и појединим америчким болницама.³⁴⁷ Можда је и у Општој државној болници лабораторија била организована по таквом моделу.

³⁴⁴ АС, МУД – С, 1892, Ф VII, 1855. Допис др Светислава Атанасијевића, управника ОДБ, бр. 2738 од 28. 08. 1892. и одговор министра унутрашњих дела СН 6292 од 2. 09. 1892.

³⁴⁵ Видети: Johannes Büttner, „Origin of clinical laboratories“, *European Journal of Clinical Chemistry and Clinical Biochemistry* 10 (1992): 585.

³⁴⁶ Ibid., 586-591.

³⁴⁷ Ibid., 591. Концепт „клиничко-патолошке лабораторије“ постојао је, на пример, у Општој болници Масачусетса, у Бристолу. Ова болница, која је средином 19. века била једина америчка болница у функцији наставне базе Медицинског факултета (Harvard Medical School), у историји медицине позната је по првој јавној примени опште анестезије 16. октобра 1846. године. Клиничко-патолошка лабораторија у њој је установљена приликом прославе јубилеја – педесете годишњице историјског „Етарског дана“, 1896. године, и у прво време је била смештена у згради која је била спојена са секциоником. Оснивање лабораторије претстављало је институционализацију и централизацију рада који је још од 1851. године у овој болници био заступљен у области модерних клиничких дисциплина – микроскопије, хемије, патологије, а потом и микробиологије. Тај рад обављао је по један лекар, који је у различитим периодима био именован као болнички „микроскопист“, „хемичар“ или „патолог“. Анализе су се, пре званичног оснивања лабораторије, радиле на разним местима у болници, као што су мала просторија испод степеница, соба за болничарке, амбуланта или факултетске просторије. При болници је од 1854. године постојала и збирка патолошких препарата – Патолошки кабинет. Видети: David N. Louis and Robert H. Young, „The Wright Era (1896–1926)“, in *Keen Minds to Explore the Dark Continents of Disease: A History of the Pathology Services at the Massachusetts General Hospital*, ed. David N. Louis

Када је Управа болнице затражила одобрење за оснивање лабораторије, уједно је наведено да је за њено опремање потребно између 1200 и 1400 динара уз напомену да ако тај издатак не би могао да се подмири из годишњег буџета болнице „могао би да се исплати из легата ове болнице, које она има у 2299,60 динара код Управе фондова“.³⁴⁸ Из овог дописа може да се закључи да је Управи ОДБ било веома стало да болница добије лабораторију, без обзира на поменуте проблеме са простором, којих је она сама била најбоље свесна.³⁴⁹

Први следећи податак о болничкој лабораторији налази у Деловодном протоколу Санитетског одељења МУД за 1895. годину, где је заведен акт Управе Опште државне болнице у којем се наводи да је поправљен стан бившег лекарског помоћника и да је у њему смештена „лабораторија“.³⁵⁰ До њеног оснивања дошло је, дакле, између 1892. и 1895. године. Почетком 1897. године, Управа Опште државне болнице замолила је Министарство „да из кредита одређеног буџетом може утрошити 4000 динара на опште издржавање болнице и набавку нужних ствари за уређење болничких лабораторија.“³⁵¹ На основу молбе Министарству упућене 1. фебруара и записа у Деловодном протоколу за идућу годину, закључује се да су постојале две лабораторије: анатомска и хемијска.³⁵²

and Robert H. Young (Boston: Massachusetts General Hospital and Harvard Medical School, 2011), 20; и David N. Louis and Robert H. Young, „The Early Years (1811–1896)“, in *Keen Minds to Explore the Dark Continents of Disease: A History of the Pathology Services at the Massachusetts General Hospital*, ed. David N. Louis and Robert H. Young (Boston: Massachusetts General Hospital and Harvard Medical School, 2011), 5.

³⁴⁸ АС, МУД – С, 1892, Ф VII, 1855. Допис др Светислава Атанасијевића, управника ОДБ, бр. 2738 од 28. 08. 1892. и одговор министра унутрашњих дела СН 6292 од 2. 09. 1892. Одговор Министарства је гласио: „Управи Опште државне болнице препоручује се да изложи све потребе које мисли набављати за установу клиничке лабораторије, и да јави има ли места и могућности за смештај такве лабораторије, јер је управи познато, да је због скученог простора а на њен предлог узета једна нова засебна кућа ради проширења болнице и да је за смештај лабораторијских ствари нужан и сталан намештај који ће такође коштати“.

³⁴⁹ АС, МУД – С, Регистар, 1890. Број документа у Деловодном протоколу 3491, Ф VI, 467. Наиме, претходне године је Управа Болнице Министарству упутила предлог о зидању нове болничке зграде са 300 кревета, с тим да се постојећа зграда уступи београдској општини за сиротињу. Како до тога није дошло, за нарасле потребе болнице и даље су узимане куће под закуп, а такође је постављено питање градње посебне зграде за „кухињу, перионицу и друга одељења“, чиме би се упразнило неколико просторија у сутерену.

³⁵⁰ АС, МУД – С, Деловодни протокол за 1895, бр. 1177, 11. 02. 1895: Документ није сачуван.

³⁵¹ АС, МУД – С, Деловодни протокол за 1897, бр. 901. Документ није сачуван.

³⁵² АС, МУД – С, Деловодни протокол за 1897, бр. 1299: Молба Управе ОДБ „да из кредита одређеног буџетом може утрошити 4000 динара на опште издржавање болнице и набавку нужних ствари за уређење болничких лабораторија“ и АС, МУД – С, Деловодни протокол за 1897, бр. 1693, 1700: записи о испостваљању рачуна за обављене радове Министарству финансија. Документа нису сачувана.

По времену оснивања ове лабораторије припадају трећој фази развоја лабораторијске медицине – фази проширења. То значи да су оне постале уређена и боље опремљена средишта за вршење испитивања и анализа која су, у скромнијим условима и на различитим местима, вршена у болницама и током претходних деценија.³⁵³ Такав је случај био и у Општој државној болници, у којој је Лаза К. Лазаревић вршио прве лабораторијске анализе.³⁵⁴

Доласком др Војислава Субботића³⁵⁵ за шефа Хируршког одељења започело је ново раздобље у развоју хирургије у Србији. Модерна хирургија, коју је употребом анестезије, антисепсе, хемостазе и других метода увео др Владан Ђорђевић, први српски специјалиста хирург, тек је заслугом др Субботића и његових ученика почела да постаје медицинска пракса. Број и разноврсност операција на Хируршком одељењу Субботићевим доласком нагло је повећан, а самим тим било је много више патолошког материјала. С једне стране, то је подстакло рад у области патолошке анатомије у смислу чешћег вршења клиничких обдукција, припремања макроскопских и микроскопских препарата и њиховог демонстрирања на састанцима СЛД. С друге стране, ефекат оваквог рада било је нагло повећање броја препарата у друштвеној Збирци. Чак 47 препарата, најчешће добијених путем успешних операција, поклонио је др Субботић у периоду од четири године, што чини готово половину предмета целокупне Збирке. Сарадници Субботићеви, Петровић за хирургију и Михел за патолошку анатомију, и сами су демонстрирали и поклањали препарате из своје праксе.

Др Едуард Михел је изабран за државног питомца за специјализацију из области патолошке анатомије и судске медицине, пет година након предлога који је у том погледу, на иницијативу др Субботића, учинило Српско лекарско

³⁵³ У последњој деценији 19. века основане су лабораторије у Болници Џонс Хопкинс (1898), у Општој болници Пенсилваније (1895), дијагностичка лабораторија у Њујорку (1893), заједничка лабораторија Краљевских друштава лекара и хирурга у Лондону (1890) и др. Извор: Darlene Berger, „A brief history of medical diagnosis and the birth of the clinical laboratory. Part 1 – Ancient times through the 19th century“, *Medical Laboratory Observer* 7 (1999): 3-5. Преузето 22. 2. 2014, <http://www.academia.dk/Blog/wp-content/uploads/KlinLab-Hist/LabHistory1.pdf>.

³⁵⁴ „Једанаести редован састанак држан 24. септембра 1883; бр. 50“, *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига IX (1887): 91 и „Трећи редован састанак држан 16. априла 1888. године“, *Српски архив за целокупно лекарство* Књига 12 (1895): 24-25 и „Четврти редован састанак држан 2. априла 1888. године“, *Српски архив за целокупно лекарство* Књига 12 (1895): 25-26.

³⁵⁵ Др Војислав Субботић (1859 – 1923), студије медицине је завршио у Бечу 1881, где се потом усавршавао у области хирургије код Едварда Алберта и Карела Мајдла. Један од оснивача и први продекан Медицинског факултета у Београду..

друштво Министарству унутрашњих дела.³⁵⁶ По повратку са специјализације из Беча и Париза, постављен је за вршиоца дужности просектора ОДБ, а затим, упоредо са тим звањем, и за референта за јавну хигијену при Санитетском одељењу МУД. Међутим, и пре именованја на ове дужности, он је 18. марта 1896. године поднео Министарству мишљење и планове за подизање „мртвачке коморе и капеле“ при ОДБ, потписавши се као „бивши државни питомац“.³⁵⁷

Михел је 1898. године почео да формира судско-медицинску збирку препарата о чему закључујемо на основу мале групе препарата из времена пре Првог светског рата који се данас чувају у Музеју Института за судску медицину Медицинског факултета. Међу њима је препарат из 1898. године, који носи број 1 и чија је етикета исписана Михеловим рукописом. Исте године Збирка Српског лекарског друштва се последњи пут помиње у записницима са састанака Српског лекарског друштва.³⁵⁸ Како су се, макар и делимичним уређењем скромне болничке секционике какво је изведено 1899. године,³⁵⁹ и оснивањем анатомске лабораторије стекли и просторни услови за припрему препарата и њихово чување, претпостављамо да је Михел формирао две збирке: судско-медицинску и збирку којом су обједињени препарати Српског лекарског друштва и Опште државне болнице.

³⁵⁶ АС, МУД – С, 1897, 294.

³⁵⁷ АС, МУД – С, Деловодни протокол за 1896, бр. 2727. У литератури се обично наводи да је Михел на специјализацији био до 1897. године. Утврдили смо да се вратио у Србију 1896.

³⁵⁸ „Тринаести редован састанак држан 24. октобра 1898“, *Српски архив за целокупно лекарство* 12 (1898): 603. На захтев секретара Друштва др Милана Радовановића одобрен је трошак за набавку алкохола или формола за друштвене препарате. Међутим, овај трошак се не налази на списку издатака у извештају о имовном стању Друштва поднетом на Главном годишњем скупу одржаном 10. јануара 1899. године.

³⁵⁹ АС, МУД – С, Деловодни протокол за 1899, бројеви 3241 и 4348; и Миодраг А. Бућић, *Судско-медицински завод у Београду*, посебан отисак (Београд: прештампано из *Полиције* бр 13-14 за Јун 1936), 4. Болничка секционика је била смештена у једној бараци у кругу ОДБ и имала је две просторије – једну за обдуковање и једну за опело умрлих.

Слика 10. Први препарат из збирке Просектуре Опште државне болнице (1898)
(Музеј Института за судску медицину Медицинског факултета Универзитета у Београду
М бр. 1 - Л бр. 4 - *Vulnus sclopetarium per os 4/1898 6/1.*)

Претпоставку да је између 1899. и 1902. године дошло до обједињавања ових збирки под кровом Опште државне болнице, темељимо на неколико чињеница:

1. Српско лекарско друштво је 1889. године донело одлуку о поклањању збирке будућем Патолошком музеју предвиђеном да буде у саставу Опште државне болнице;
2. Иако је између 1880. и 1894. године поклоњен велики број препарата, након повратка др Едуарда Михела са специјализације и његовог почетка рада као просектора ОДБ, ниједан поклон за Збирку више није стигао од лекара Болнице, што указује на могућност да је препарате добијене оперативним путем или обдукцијом након демонстрирања на састанцима Друштва, др Михел чувао у самој Болници, највероватније у анатомској лабораторији или секционици.
3. Збирка је и иначе после 1894. била слабо принављана – у годинама 1895. и 1896. није било поклона, а само по један препарат, и то од лекара из унутрашњости, стигао је 1897, односно 1898. године. Доказ да је у то време постојала и збирка препарата у Општој државној болници налази се у

једном тексту др Ивана Лазаревића из 1896. године“.³⁶⁰ Разматрајући питања у вези са оснивањем и могућностима рада Медицинског факултета, у погледу наставних средстава, Лазаревић наводи да би за почетак могло да буде довољно „што од тих ствари већ сада имамо код Лекарског друштва, у Општој државној болници и Игијенском заводу Вел. Школе“.

4. Патолошки препарати су и после последњег помена Друштвене збирке 1898. године били демонстрирани на састанцима Друштва, и то у све већем броју. Међутим, дотадашњи највећи дародавци – лекари Опште државне болнице, а у првом реду др Субботић, ове препарате више нису поклањали Друштву.³⁶¹ Могуће је да су они почели интензивније да попуњавају управо болничку збирку.³⁶²
5. Последњи поклон који је Друштво добило 1902. године, препарат два ембриона из близаначке трудноће, одлучило је да преда Општој државној болници, тачније „музеуму Гинеколошког одељења болнице Краљице Драге“.³⁶³ Ово одељење, заједно са Школом за бабице која је при њему постојала од 1899. године, у то време је већ било смештено у новој, наменски сазиданој згради у болничком кругу на западном Врачару.³⁶⁴ У приземљу зграде, према опису др Јована Ј. Јовановића, шефа Одељења и управника Школе, поред инфективног одељења и септичног породилишта, налазила се и „одаја за Пинардов фантом и препарате“.³⁶⁵

³⁶⁰ Иван Лазаревић, „Најпре школа за примаље (бабице) и лекарске помоћнике, па онда постепено медиц. Факултет“, *Српски архив за целокупно лекарство* 4 (1896): 216.

³⁶¹ Тако су у години 1897. на састанцима Друштва демонстрирана 22 препарата, а за Збирку је поклоњен само један и то из унутрашњости. Од лекара ОДБ, др Михел је, на пример, приказао 8, др Субботић 1, др Јовановић 7, др Атанасијевић 1.

³⁶² На Двадесет четвртом ванредном састанку држаном 10. јула 1873. године, др Јован Валента, тадашњи управник Болнице вароши и округа Београда представио је болесника којем је оперативно одстранио камен из мокраћне бешике, као и сам камен. У записнику са састанка је забележено: „Друштво је са задовољством прегледало ожиљак ране и извађени камен, који је својина болнице варошке, те се тако није могао уврстити у друштвену збирку“. Видети: *Српски архив за целокупно лекарство* Књига 1 (1874): 59.

³⁶³ „Десети редован састанак држан 22. јуна 1902“, *Српски архив за целокупно лекарство* 8 (1902): 333.

³⁶⁴ У питању је зграда у којој је након реконструкције и доградње после Другог светског рата била смештена Друга хируршка клиника, данашњи Институт за кардиоваскуларне болести Клиничког центра Србије.

³⁶⁵ Јован Јовановић, „Првих пет година рада у београдској школи за бабице (1899 – 1904)“, у *Зборник радова Првог конгреса српских лекара и природњака* (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1905), 612.

Просектура је 1907. године добила нову зграду у болничком кругу на Врачару. Зграда је грађена према плановима и стручним упутствима др Михела. У њој је одмах био предвиђен Музеј, смештен у једној просторији која је служила и као библиотека и лабораторија.³⁶⁶ Пред усељење су били поручени ормани за музејске препарате и збирка судско-медицинских препарата је била пренета. Да ли је том приликом пренета и друга збирка, нисмо успели да утврдимо. Инвентар и опрема Просектуре, као и сам Музеј су тешко страдали током окупације у Првом светском рату.³⁶⁷ Данас са сигурношћу можемо да тврдимо да је у Музеју до почетка Првог светског рата било најмање 111 препарата, будући да је последњи сачувани препарат из предратног времена препарат који носи тај број, а година на етикети је 1914.

У покушају да одгонетнемо шта се догодило са Збирком након њеног „нестанка“ из записника са састанака СЛД штампаних у Српском архиву за целокупно лекарство, разматрали смо још једну могућност. Имајући у виду да је Збирка због недостатка простора у седишту СЛД за дуги низ година била у Зоолошком кабинету Велике школе, и да је у Друштву разматрано њено уступање за Патолошки музеј који није основан, запитали смо се да ли је можда уступљена за фонд Музеја српске земље, претече данашњег Природњачког музеја, чије је формирање започето 1893. године. Још један разлог за овакво размишљање је била и иста претпоставка др Слободана Ђорђевића, изнета 1998. године, у једној рецензији рада сачуваној у фонду некадашњег Музеја српске медицине СЛД.³⁶⁸

Када је 1893. године умро др Лазар Докић, Управа Професорског друштва је одлучила да уместо полагања венца на његов одар оснује *Фонд за подизање Јестаственичког музеја*. Жеља иницијатора је била да се, поред средишта за научна истраживања, створе услови за излагање прикупљених збирки и за популаризацију природних наука. Професорско друштво је оснивање Музеја поверило посебном Одбору, а један од чланова је био и лекар др Радмило Лазаревић. Он се 1896. године својим колегама обратио писмом објављеним у

³⁶⁶ Бућић, Судско-медицински завод у Београду, 4.

³⁶⁷ Снежана Вељковић, *Хроника судске медицине у Београду* (Београд: Медицински факултет Универзитета у Београду, 2009), 47.

³⁶⁸ Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД (даље: МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД), Т:11.7.А/16 – Рецензија необјављеног рада др Будимира Павловића *Др Едуард Михел (24. 06. 1864 – 24. 03. 1915)*.

Српском архиву за целокупно лекарство, замоливши их да прикупљају прилоге за Музеј.³⁶⁹ На предлог Српске краљевске академије – да се из кабинета Велике школе издвоје поједине збирке за Музеј, Одбор је 1899. године израдио списак под насловом „Прва основа за јестаственички Музеј Српске Земље“.³⁷⁰ У овом списку је наведено пет збирки из области палеонтологије, зоологије, ботанике, геологије и палеонтологије и минералологије и рударства, које су пренете у овај Музеј током 1901. и 1902. године.³⁷¹ Збирка препарата СЛД не налази се на овом списку, а не помиње се ни у касније објављеним радовима у којима је разматрана историја настанка Природњачког музеја.³⁷²

Састав, коришћење и значај збирке

Списак предмета Збирке препарата сачињен је проучавањем записника са састанака и главних годишњих скупова СЛД објављиваних у Српском архиву за целокупно лекарство од 1874. до 1903. године (Прилог 1). Направљен је према календарским годинама, а не према нумерацији састанака која је вршена између два годишња скупа друштва. Уочава се да Збирка током година није попуњавана равномерно, што се посебно односи на прве године и на период ратова, прво српско-турских, а затим и Српско-бугарског.

У погледу броја предмета, за 121 предмет могло је да се утврди да је примљен за Збирку, мада је могуће да је укупан број био и нешто већи. Оваква претпоставка темељи се на појединим неслагањима између података из записника са састанака и записника са главних годишњих скупова, на којима је резимиран целокупан рад Друштва током једне године.

³⁶⁹ Радмило Лазаревић, „За Музеј српске земље“, *Српски архив за целокупно лекарство* 10 (1896), 560.

³⁷⁰ АС, ВШ, Ф II, 206, 1901, лист 3.

³⁷¹ АС, ВШ, Ф II, 206, 1901, лист 4 – Допис министра просвете и црквених дела Павла Маринковића ректору Велике школе у вези са издвајањем јестаственичких збирки из кабинета Велике школе за Музеј српске земље, Пбр. 3021 од 4. априла 1901.

³⁷² Видети: Петар Павловић, „О раду на подизању Јестаственичког музеја у Србији“, *Наставник* (1902); и Миодраг Јовановић, „Оснивање Природњачког музеја“. Такође, према подацима које је аутор добио од колега из Природњачког музеја, нема индикација да је Збирка или њен део икада била у фонду Музеја.

Осим тога, и број од 121 предмета до којег смо дошли је у ствари мањи за један, јер је човечји скелет, добијен на поклон 1882. године, већ наредне године означен као непотребан Друштву.³⁷³ Збирка је формирана поклонима 35 дародаваца, од којих су поклони лекара чинили већину, док су свега три препарата послале институције – Санитетско одељење Министарства унутрашњих дела, Министарство војно и Инвалидски суд. Највећи број препарата поклонили су београдски лекари али су препарати за Збирку стизали и од лекара у унутрашњости – из Чачка, Ваљева, Свилајнца, Ниша, Пожаревца, Зајечара, Аранђеловца, Књажевца, Крагујевца, Шапца... (Прилог 2). Дародавац који је поконио највећи број препарата (46), био је др Војислав Субботић.

Као што је наведено, године 1889. извршена је подела Збирке на „патолошку“ и „тератолошку“. Како ипак тератолошка збирка није издвојена из власништва Друштва, фонд, посматран као целина, могуће је поделити на следеће групе: Ембриони, фетуси и новорођенчад; Патолошки промењени органи; Тумори, цисте и тумефакти; Страна тела; Каменци; Паразити; Зоолошки препарати; Пројектили и Фотографије (Прилог 3).

Најбројнија је била група тумора, циста и тумефаката (48), а затим група патолошки промењених органа (34). Критеријуми по којима је вршена селекција предмета били су разноврсни. Тако је сабирање ембриона и фетуса различите старости вероватно имало за циљ стварање колекције којом би се приказао интраутерини развој плода по месецима. Фетуси и новорођенчад са малформацијама сабирани су као реткости.

Број препарата патолошки промењених органа и тумора постао је доминантан у Збирци по доласку др Субботића у Општу државну болницу и након покретања иницијативе за оснивање Патолошког музеја. У наредне четири године сабрани су препарати из свих система органа.

³⁷³ Одлучено је да др Лазар Стевановић, секретар Друштва и, у то време, хонорарни професор антропологије у Богословији и Вишој женској школи, „учини с њиме како за најбоље нађе“. Видети: „Четврти редован састанак држан 26. Марта 1883, бр. 2“, *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига IX (1887): 79. Осим тога, један препарат наведен само као „мали поклон др Драге Љочића“ није било могуће идентификовати. Он се не помиње записницима са састанака током 1881. године већ само у извештају са Главног годишњег скупа одржаног 30. јануара 1882. При томе, словослагач у штампарији очигледно није знао да у Београду постоји и жена лекар, па је њено име наведено у мушком облику.

Препарата тумора било је разноликих, како по пореклу у смислу врсте ткива од којих су потекли или по учесталости појављивања, тако и по морфолошким карактеристикама које су их такође чиниле вредним пажње. Поред реткости, поједини препарати како органа, тако и тумора, били су важни и због примене одређене оперативне технике или због срећног исхода компликованих хируршких захвата којим су добијени. Неки препарати, као што је случај са препаратом карцинома дојке из 1874. године, били су занимљиви и са више аспеката. Овај препарат је добијен операцијом коју је код једног мушког пацијента, код којих је иначе карцином дојке редак тумор, извршио др Владан Ђорђевић уз асистенцију др Казимира Гонсјоровског. Операција је извршена новом, бескрвном методом – применом галвано-каустичног апарата и била је успешна.³⁷⁴ Ретки облици тумора били су и фиброматозан тумор локализован у трбушном зиду и примарни карцином плућа. Ове препарате су поклонили др Војислав Субботић (1892) и др Војислав Ж. Ђорђевић (1894).

У Збирци је било и неколико каменаца одстрањених из мокраћне бешике који су били интересантни због своје величине, хемијског састава или механизма настанка.

Од малобројних страних тела, интересантан је препарат дела плућа добијен обдукцијом, у којем је осамнаест година стајало једно пушчано зрно – „пројектил Снидерове пушке“.³⁷⁵

Препарата паразита било је два. Паразитозе су иначе биле веома распрострањене у народу али је поред ехинококусних циста, други препарат – свињска пантљичара, по мишљењу дародавца др Павла Стејића, био занимљив, јер је он у литератури нашао описана само два таква случаја. Радило се о гушењу пацијента због продирања паразита у ждрело, а затим и о запаљењу плућа насталом услед манипулација у покушају његове екстракције.³⁷⁶

Два зоолошка препарата – једно теле рођено без ногу и једна телећа глава са малформацијом у развоју очију, поклони војног санитета, примљени су 1882,

³⁷⁴ „Једанаести редован састанак држан 22. јуна 1874, бр. 63“, *Српски архив за целокупно лекарство* Књига II (1875): XXX.

³⁷⁵ „Десети редован састанак држан 24. септембра 1894“, *Српски архив за целокупно лекарство* 11 (1898): 569.

³⁷⁶ Видети: „Једанаести редован састанак држан 22. јуна 1874, бр. 66“, *Српски архив за целокупно лекарство* Књига II (1875): 30.

односно 1891. године. Иако би било очекивано да су поклоњени Зоолошком кабинету Велике школе, није сасвим необично што су у Друштву примљени и задржани, јер су се у то време и у европским патолошким збиркама налазили и зоолошки препарати. Осим тога, тадашњи „марвени лекари“ такође су били чланови Српског лекарског друштва, па је и то могао да буде један од разлога да се ови препарати чувају у Збирци.

Др Михаило Марковић је поклатио 1894. године „коллекцију пројектила пушке малог калибра који ће према ужасној почетној брзини правити велике ране“.

У збирци је била и мала група фотографија које су у два случаја биле приложене уз послате препарате и приказивале су пацијента пре и/или после операције, док су остале три фотографије послате због извесних „необичности“ – величине туморског израштаја, односно хермафродитизма.

Долазак др Војислава Субботића на чело Хируршког одељења ОДБ 1889. године, означаио је прекретницу у погледу попуњавања и употребе Збирке на три начина. Први се односи на њено бројно увећање јер је већ од идуће године број поклоњених препарата значајно порастао, да би у години 1892. био највећи (30). Друга промена се огледа у врсти сабираних предмета – на рачун до тада доминантно заступљених ембриона, фетуса, страних тела и каменаца уочљиво је нарастао број оперативно одстрањених патолошки промењених органа и туморских израштаја. Све до тог преломног доба, Збирка је, иако заснована ради стручног усавршавања лекара, у погледу сабираних предмета – ембриона, фетуса и „необичности“ као што су велики тумори и ампутирана деформисана рука тешка више од четири килограма, још увек имала неке елементе кабинета реткости. Трећа промена се односи на чињеницу да је стручно-научни карактер Збирка у пуној мери добила почетком последње деценије 19. века, када су препарати чешће били предмет макроскопских и микроскопских испитивања и дискусија. Резултати ових испитивања изношени су на састанцима Друштва, међутим, осим забелешке о демонстрацији свих препарата Тератолошке збирке коју је, уз изложену класификацију „наказа које се налазе у српском музеју“

извршио др Ђока П. Јовановић 1889. године,³⁷⁷ не располажемо подацима о томе да ли је још неки пут Збирка презентована пред ширим аудиторијумом, да ли је коришћена у оквиру стручног усавршавања младих лекара или на пример, за поновна истраживања. Смештај Збирке ван седишта Друштва, могао је да буде узрок њеног ређе коришћења. Претпостављамо, ипак, да су тератолошки препарати – ембриони, фетуси и два зоолошка препарата, служили у настави упоредне анатомије и зоологије на Великој школи.

Иако у поређењу са патолошким збиркама европских и северноамеричких патолошких института и болница, Збирка Српског лекарског друштва није била велика,³⁷⁸ она је значајна из више разлога. Поред тога што је била прва медицинска збирка у Србији намењена стручном усавршавању лекара и научном испитивању, при чему је активно коришћена у складу са наменом, у динамици њеног попуњавања огледа се и почетак развоја специјалистичких дисциплина – хирургије и патолошке анатомије у Србији. Велики број препарата сведочанства су хируршког и патоанатомског рада великана медицине у Србији, као што су др Војислав Субботић, др Владан Ђорђевић, др Михаило Петровић, др Едуард Михел и др Лаза К. Лазаревић. У Збирци су били и препарати које је поклонила др Драга Љочић, прва Српкиња која је 1879. године постала доктор медицине.

Према истраживању развоја хирургије у Србији, а посебно хируршког рада др Субботића, Радоје Чоловић је утврдио да су поједине операције које је извршио др Субботић биле прве операције такве врсте код нас. Два препарата из тих операција била су у Збирци: карцином грлића материце који је Субботић оперативно одстранио вагиналним приступом (1890) и препарат карцинома желуца који је добијен првом ресекцијом желуца (1892).³⁷⁹

³⁷⁷ „Десети редован састанак држан 4. новембра 1889; бр. 45“, *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 104, 105; и „Главни годишњи скуп СЛД држан 4. фебруара 1890“, *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 138.

³⁷⁸ На пример, збирка коју је Вирхов преузео 1856, по постављењу за шефа Катедре патологије на Медицинском факултету у Берлину имала је 1.500 препарата. Патолошки музеј који је основао 1899. године у 1901. години је имао 23.066 препарата. (Извор: „The Pathological Museum“, Berliner Medizinhistorisches Museum der Charité, преузето 30. 3. 2014, <http://www.bmm-charite.de/en/museum/history-of-the-museum.html>). Други пример је Музеј при Guy's Hospital у Лондону, који је у време отварања 1825. године имао 3.000 препарата. Први кустос Музеја је био чувени лекар Томас Хочкин. Број препарата је до 1896. године нарастао на око 12.000, а Музеј је од 1904. године назван Gordon Museum.

³⁷⁹ Радоје Чоловић, *Хроника хирургије у Србији* (Београд: Просвета, 2002), 65, 67.

У медицинским музејима у свету данас се по свом значају издвајају патолошки препарати који су повезани са појединим личностима. Тако, на пример, Гордон музеј у Лондону баштини оригиналне препарате Хочкинове, Брајтове и Адисонове болести, сачуване у музеју болнице у којој су Томас Хочкин, Ричард Брајт и Томас Адисон радили.³⁸⁰ Хантеријан музеј Краљевског друштва хирурга Енглеске још увек има око 3500 препарата које је направио Џон Хантер. Међу њима посебно место заузимају препарати из Хантерових експеримената са колатералним крвотоком и препарати успешне лигатуре феморалне артерије начињене због поплитеалне анеуризме.³⁸¹

Вредност препарата Збирке Српског лекарског друштва, иако не може да се сагледава у светлу доприноса медицинској науци на светском нивоу, неоспорна је у националном оквиру. Да су сачувани, ови препарати би били значајна сведочанства историје медицине у Србији.

3.1.3. Здравствени музеј Друштва за чување народног здравља

За разлику од Музеума реткости и Збирке препарата Српског лекарског друштва, који су били у функцији стручног усавршавања лекара, трећи медицински музеј у Србији настао је из других побуда. Својим непосредним радом у народу, лекари су били добро упознати са свим чиниоцима који су у здравственом погледу резултирали проблемима као што су високе стопе морталитета одојчади, морбидитета од заразних болести у општој популацији и краћим животним веком просечног становника у односу на европске земље.³⁸² Закон о уређењу санитетске струке и чувању народног здравља (1881), који је требало да регулише све области живота од утицаја на здравље становништва,

³⁸⁰ LaBuick, „London's Gordon Museum“, 1389.

³⁸¹ J. L. Turk, „The medical museum and its relevance to modern medicine“, *Journal of the Royal Society of Medicine*, Volume 87 (January 1994): 41.

³⁸² На почетку 20. века стопа морталитета одојчади у Србији је била међу највећим у Европи – 27,7% , док су се исте стопе кретале од: 9% у Норвешкој, 15% у Енглеској, 17% у Француској, до 26% у Немачкој, 27% у Русији и 30% Баваркој. Статистички подаци за Београд показују да је у периоду 1901 – 1903. године општа стопа морталитета била 22.75 промила и да се највише умирало у добима живота до прве године и између 20. и 29. године живота. Одојчад је најчешће умирала од запаљењских обољења желуца и црева а одрасли од туберкулозе. Видети: Јелена Јовановић Симић, Будимир Павловић и Светлана Стојановић, „Рад и значај Друштва за чување народног здравља“, *Phlogiston* 13 (2005): 77.

иако добро замишљен, током низа година није дао очекиване резултате. Међу бројним проблемима који су ометали његову реализацију, кључни су били проблеми финансирања предвиђених установа, као и хронични недостатак лекарског кадра у Србији.³⁸³ С друге стране, брига о здрављу становништва била је, у највећем обиму, и даље у рукама лекара (окружних, средњих, општинских и приватних), док превентивно-медицинске установе нису постојале.³⁸⁴ Тако је лекар поред својих многобројних задужења имао и дужност да проучава услове становања народа – куће, осветљење, огрев; снабдевање водом; сметлишта; штале; исхрану и одевање; обичаје и празноверице; занимања деце и одраслих; најчешће болести – наследне, заразне и др.; да надгледа хигијенске услове јавних зграда – школа, болница, апотека, затвора, и да упућује народ како да сачува здравље и како да поступа у случају болести. Сасвим је јасно да ни најпреданији рад појединаца није могао да доведе до постављених циљева: здравствене просвећености и видног побољшања здравља народа, поготово у условима који су тај рад веома отежавали. Током читавог 19. века поверење народа у лекаре се споро изграђивало, чему је доприносила, с једне стране, вековима присутна навика лечења код надрилекара, а с друге стране, чињеница да ни лекар често није успевао да излечи оболелог, будући да су му још увек на располагању стајала ограничена средства за постављање дијагнозе и лечење болести. Општа културна заосталост становништва и примитивни услови живота у погледу становања, исхране, одевања и одржавања хигијене, условљени оскудним материјалним стањем српског сељака, а такође и дубоко укорењене рђаве навикаме у погледу здравља и болести, били су у центру пажње лекара од средине 19. века. Поред живе и писане речи, које су коришћене у здравственом просвећивању, тражили су

³⁸³ Године 1842. број лекара је, на пример, био 20, а према броју од око 850.000 становника, колико је имала тадашња Србија, однос броја лекара и становника је био 1:47.000. Чак ни тај однос није био реалан, јер је било округа у којим нису биле попуњене лекарска радна места. Видети: Јелена Јовановић Симић, „Аћим Медовић – здравствени просветитељ“, у *Зборник радова Научног скупа Др Аћим Медовић (1815 – 1893) – живот и дело*, ур. Радоје Чоловић и сар. (Београд: САНУ и Српско лекарско друштво, 2015), 205. Године 1879, тај однос је износио 1:27.000, али је већа концентрација лекара била у градовима него четврт века раније.

³⁸⁴ Иста задужења лекарима су била прописана 1839. године Упутством са снагом закона под именом „Наставленија за окружне лекаре и физикусе“. Видети: *Санитетски зборник закона, уредаба, расписа и преписа*, свеска I (Београд: Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење, 1879), 108-111. Од 1900. године, једина превентивна установа је био Пастеров завод у Нишу, чији је делокруг био само справљање вакцина против великих богиња и беснила.

се нови начини за распрострањање хигијенских знања и подизање свести људи о значају очувања здравља.

Књига др Лазе Димитријевића *Како живи наш народ*, објављена 1893. године изазвала је велику пажњу, не само лекара, већ и шире јавности. Димитријевић је у њој указао на све проблеме живота који леже у корену лоших здравствених прилика у Србији. Три године касније, јагодински лекар др Радивој Вукадиновић, дошао је на оригиналну замисао да се кратке поуке о здрављу штампају на полеђини лекарских рецепата. Неколико примера тих рецепата послао је Чедомиљу Мијатовићу који је у то време био посланик у Лондону. Мијатовићу се идеја веома допала, и он је, честитајући у писму Вукадиновићу „на моралној храбрости“ да се „дигне рука на стоглаву аждају незнања и предрасуда која прерано гута тако велики проценат нашег народа“, предложио један нови облик борбе за здравље – оснивање општинских здравствених одбора.³⁸⁵ Ту идеју је Вукадиновић прихватио и даље развијао са колегама др Владимиром Поповићем и др Слободаном Рибникарем, што је 1902. године довело до оснивања Друштва за чување народног здравља у Београду.³⁸⁶

Основано под заштитом краљевског пара Обреновић, Александра и Драге, са почасним председником митрополитом Инокентијем, Друштво је имало подршку за свој рад од државе и од цркве, што је било важно за сам концепт његовог рада. Подршку оснивању дало је и Српско лекарско друштво, а за првог председника је био изабран др Михаило Марковић. Друштво је окупило лекаре и људе различитих професија јер је замисао била да своју здравствено-просветну мисију остварује ангажовањем учитеља, свештеника, чиновника и свих хуманих људи, у оквиру локалних заједница. Циљ рада је био да се сваки појединац заинтересује за здравствена питања и да постане активан члан друштва који ће даље ширити хигијенска и здравствена начела. Програмом рада је било обухваћено побољшање здравствених прилика и у граду и на селу, сузбијање заразних болести, ширење поука о неговању породиља и мале деце и пружање основних знања о првој помоћи и неговању болесника. Већ у првим годинама

³⁸⁵ Војислав Кујунџић, „Десет година“, *Здравље – лекарске поуке о здрављу и болести* 5 (1912): 145-147.

³⁸⁶ Приватна друштва овог типа постојала су у европским земљама у другој половини 19. века, а према њиховом моделу у Србији су већ била основана два друштва – Друштво београдских госпођа (1875) и Српско друштво Црвеног крста (1876).

образоване су бројне подружнице – *месне дружине* широм Србије и посвећена је посебна пажња образовању жене. Правилно је било уочено, наиме, да жена има кључну улогу у одржавању хигијене и здравља у породици. Друштвене активности су биле усмерене ка најслабијим карикама народног живота, као што су исхрана, култура становања, превенција заразних болести и брига о деци. У складу с тим, облици друштвеног рада обухватили су организовање *школа за сељачке домаћице*,³⁸⁷ летњих опоравилишта за децу (*Летњиковци за слабуњава децу*)³⁸⁸ и предавања са здравственим темама; штампање публикација о заразним болестима; покретање гласила Друштва под називом *Здравље* (1906); отварање друштвених купатила и кречана; обезбеђење попушта за чланове Друштва при коришћењу лекарских услуга, куповини лекова, коришћењу јавних купатила и приликом набавке креча за малање домова. Важан облик рада Друштва било је организовање изложби, а 1912. године Друштво је основало први здравствено-просветни музеј у Србији.³⁸⁹

Предлог за оснивање музеја изнео је 1905. године др Милан Јовановић Батут, тадашњи председник Друштва, приложивши том приликом и списак потребних предмета. Батут је знао каква је делотворност ширења знања путем очигледних примера, јер је током свог усавршавања у областима хигијене и бактериологије осамдесетих година посетио две велике хигијенске изложбе у Берлину и у Лондону.³⁹⁰ С друге стране, проучавао је народни живот и обичаје и знао је њихове специфичности и недостатке. Према Батутовој замисли, Музеј је имао задатак „да сабере и среди све што се односи на живот и здравље, боловање и умирање нашег народа. Списи, слике, таблице, препарати у шпириту, модели кућа, делови покућства и домаћег намештаја, одело, храна, пиће, судови, начин

³⁸⁷ Програм рада *школе*, усвојен од стране министра просвете, обухватао је послове око куће, хране и пића, чистоће тела и одела, питања здравља и болести укућана, неге породиље, малог детета, а затим читање, писање, рачунање, српску историју и географију, као и поуке о питањима морала, вере и празноверице. Наставу су држали „искусна домаћица“, срески економ, лекар, учитељ и свештеник. Школе за сељачке домаћице, у виду шестонедељних курсева радиле су: у Варварину и Великом Орашју (1906); у Младеновцу и Бачини (1907); у Брусу (1908); у Блацу и Богатићу (1909); у Варварину (1910); у Реснику, Гњилану, Осипаоници и Чумићу (1911).

³⁸⁸ Први *Летњиковац* био је организован 1904. године у Кошутњаку, а затим су основани и летњиковци у Шапцу (1905) и у Крагујевцу (1906).

³⁸⁹ Правилима рада Друштва за чување народног здравља, као један од задатака Главног одбора одређено је приређивање изложби. Видети: *Правила Друштва за чување народног здравља* (Београд: Штампарија С. Хоровица, 1906), 9.

³⁹⁰ АС, МУД – С, 526/1888.

готовљења и оставе, прибор око породиље и око неге детета, лекови и начини лечења и.т.д. показаће свакоме посетиоцу очигледно, како наш народ живи, како се по њему болести шире, како болује, како се лечи, у чему грешит итд“.³⁹¹

Прикупљање материјала за музеј одмах је започето. Први поклони стигли су од господина Чихацког, директора Одељења за осигурање у Београдској задрузи, који је поклонио „скупоцено издање бојадисаних слика отровног биља и отровних гљива и печурака“, и од угледног адвоката и познатог фото-аматера Марка Стојановића, који је поклонио фотографски апарат у вредности од 400 динара.³⁹²

На путу је било и решавање питања смештаја музеја, јер је министар народне привреде Друштву ставио на располагање „стаклени павиљон“ код Топчидерске цркве. Наглашено је да ће музеј бити „установа од замашне вредности по народно здравље“ и у успех његове делатности није се сумњало будући да „таквих установа има већ на све стране по културном свету, и успех им је сјајан“.³⁹³

До реализације идеје о формирању музеја дошло је, међутим, тек после седам година али су предмети за музеј све време прикупљани и коришћени за приређивање изложби, које су биле облик друштвеног рада од самог оснивања. Одличан успех је имала већ прва од њих, приређена 1903. године Батутовом иницијативом у седишту Друштва које се тада налазило у згради старе Народне скупштине. Била је посвећена хлебу, насушној храни српског народа. Узорци хлебова су били прикупљени из свих крајева земље и изложени у стакленим витринама, посебно направљеним за ту прилику. „Констатација је“, навео је после изложбе др Војислав Кујунџић, „била жалосна. Од доброг материјала прављен је рђав хлеб, нечист и горак“.³⁹⁴

У трагању за узроцима лошег квалитета хлеба, у Друштву је утврђено да је „нечист због јавашлука и незнања сеоских домаћица, а горак због разних уродица, које из зрневља нису пре млевења уклоњене“, те да је просвећивање сеоских

³⁹¹ „Музеј за Народно здравље“, *Здравље* 1 (1906): 32, 33.

³⁹² „Друштвене вести“, *Здравље* 3 (1906): 96; и „Друштвене вести“, *Здравље* 9 (1906): 280.

³⁹³ „Музеј за Народно здравље“, *Здравље* 1 (1906): 32, 33.

³⁹⁴ Војислав Кујунџић, „Др Милану Јовановићу Бату, почасном члану и првом уреднику *Здравља* поводом 85 година рада и живота: У Друштву за чување народног здравља“, *Здравље* 11 (1932): 233.

домаћица главни начин за побољшање његовог квалитета.³⁹⁵ Изложбу је посетио и краљ Петар I Карађорђевић, који је том приликом најавио да ће друштвени рад помагати годишњом сумом од три хиљаде динара, што је и чинио током своје владавине.

Друштво је 1907. године учествовало на Балканској изложби у Лондону „изложив неколико објеката, који су претстављали и тумачили поједине правце у раду његовом“. Позитиван приказ те поставке публикован је у часопису *Лансет* (*Lancet*), а Друштво је *за дела око унапређења народног здравља* добило Златну медаљу од изложбеног одбора.³⁹⁶

Наредне, 1908. године, учествовало је на Пољопривредној изложби коју је Београдски округ приредио у Умци. У две просторије били су изложени модели, слике, фотографије, статистичке и демографске таблице, здравствено-просветне публикације, односно „сви објекти из друштвене збирке који се непосредно односе на домаћи живот и здравље нашега народа, а тиме утичу и на његову привредну снагу“. О изложби, која је била одлично посећена, у *Здрављу* је забележено: „Нарочито пажњу обратио је сељак на одељак, који му је пред очи изнео, како се он храни (хлеб, брашно, уродице, отрови), па онда на награђене моделе сељачког кревета и сељачке пећи (изложене у природној величини и саставу). С великим интересовањем прегледао је народ и слике и таблице, које се односе на сузбијање пијанства у народу, а које је Друштво изложило у заједници са антиалкохоличним друштвом „Трезвеност“. Исто тако привукла су на себе општу пажњу издања оба друштва (књижице и слике) народу на поуку, која су бесплатно раздавана. Народ се за њих јагмио“.³⁹⁷

Својом посетом и похвалом, Краљ Петар је и том приликом дао подршку раду Друштва. Овакви догађаји су сматрани добрим примером „приближавања интелигенције народу“ и приликом да се сваки појединац заинтересује за хигијенска питања. У Друштву је закључено да су „изложбе за наш народ *врло привлачне и поучне* – и да их с тога ваља што чешће и што богатије приређивати.“ У складу с тим опредељењем, Друштво је исте године излагало свој модел пећи за

³⁹⁵ Ibid.

³⁹⁶ „Особито одликовање“, *Здравље* 8 (1908): 255.

³⁹⁷ „Друштвене вести – Изложба Друштва за чување народног здравља“, *Здравље* 10 (1908): 319, 320. У каталогу изложбе, нажалост, не налази се списак предмета.

сеоске долове на конгресу земљорадника у Аранђеловцу, при чему је конструктор пећи, Божидар Резимић, бравар из Јагодине, учесницима објашњавао начин њене употребе.³⁹⁸ Две године касније, нова подружница у Шапцу приредила је здравствену изложбу с јавним предавањем и забавом у парку.³⁹⁹

Судећи по извештајима о раду Друштва, иако су изложбе сматране одличним начином остваривања његове мисије, није се одустајало од замисли оснивања музеја. Друштвена збирка се попуњавала предметима који су прикупљени у унутрашњости Србије, а такође и поклонима. Прикупљање предмета за музеј била је једна од дужности *друштвеног лекара* који је имао задатак да путује по Србији у циљу ширења здравствених поука, обиласка друштвених летњиковаца и школа за домаћице и ради пропагирања рада Друштва. У години 1909. *друштвени лекар* је био др Радивој Вукадиновић.⁴⁰⁰ Исте године, за музеј је стигла „американска пећ за мешење хлеба“, поклон Гвожђарске радње Љубомира П. Радојловића у Београду.⁴⁰¹

На првом редовном састанку Друштва одржаном 11. маја 1909. године, за првог „кустоса ствари и материјала“ изабран је др Коста Константиновић, београдски општински лекар.⁴⁰²

Године 1910, нови полет припремама дао је прилог Друштва црвеног крста у износу од 3000 динара, специјално намењен опремању музеја, те је одмах израђен нови нацрт за прикупљање материјала.⁴⁰³ Али припреме су очигледно текле споро јер је тек у јануарском броју *Здравља* за 1912. годину објављено да је према одобрењу Главног одбора Друштва за чување народног здравља од 19. септембра 1911. године, управа Друштва узела у закуп просторије за музеј у „Палати Росија“.⁴⁰⁴

³⁹⁸ „Друштвене вести“, *Здравље* 9 (1908): 288. Друштво је 1908. године расписало наградни конкурс за пројекат пећи за домаћинства – „сељачке пећи“. Награду за пећ од гвозденог лима и опеке је освојио Ресимић, а конструкцију пећи је усавршио Коста Главинић, министар народне привреде и члан Главног одбора Друштва. Награда за конструктора је износила 150 динара, а сама пећ је коштала 11 динара. Наредних година Друштво је усвојило Главинићев модел као најпогоднији.

³⁹⁹ „Друштвене вести“, *Здравље* 6 (1910): 191.

⁴⁰⁰ Кујунџић, „Десет година“, 163.

⁴⁰¹ „Друштвене вести: Поклон“, *Здравље* 9 (1909): 287.

⁴⁰² „Друштвене вести“, *Здравље* 5 (1909): 159.

⁴⁰³ „Друштвене вести – Друштвени музеј“, *Здравље* 11 (1910): 351.

⁴⁰⁴ „Друштвени гласник – Здравствени музеј у Београду“, *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 1 (1912): 30.

У међувремену, двојица чланова Главног одбора Друштва, др Војислав Кујунџић и др Тихомир Ђорђевић, посетила су Прву хигијенску изложбу која је маја 1911. године била отворена у Дрездену. У својим чланцима публикованим у друштвеном листу *Здравље*, обојица су изразила одушевљење начином организације изложбе и свеобухватним и систематичним представљањем феномена здравља у историјским, географским, социјалним и државним оквирима. Кујунџић је навео да је задатак изложбе „да прво најширој средини народној објасни и изложи све хигијенске захтеве, које тражи добро здравље и појединца и целине, и да друго да прегледну слику свега онога, што је досад урађено на пољу народне хигијене.“ Уз препоруку за посету изложбе, Кујунџић је истакао њену вредност за „сваког мислећег човека“, али да ће посебно „користити нама и нашем народу, нама што тако грозничаво журимо за напрецима других културнијих народа“.⁴⁰⁵

Инспирисан изложбом, Ђорђевић је дошао до закључка да би у Србији требало да се оснује установа „на широкој основи“ у којој би се „скупљале и сређивале све ствари, које се односе на наш народ у погледу здравља у прошлости и садашњости, и које би се изложиле, да свакоме буду приступачне“. Установу, за коју каже да би се „на првом месту могла извести једном добром и смишљеном *Изложбом у Београду*, која би се после преобратила у *Српски здравствени музеј*“, требало је развијати у три правца: историјском, народном и научном. *Историјски* правац би, према Ђорђевићевој замисли, требало да обухвати све оно што се о српском народу и територији на којој живи, „зна од најстаријих времена до данас“: „лубање из старих гробова, стари начин сахрањивања мртваца, остаци старих станова, одела, хране, оруђа, старих бања: римских, византијских, српских, турских, старих закона, уредаба, прописа и књига, у којим се говори о здрављу; даље: лекаруше, солумунова слова, записи, чаробне формуле хоџа, попова и калуђера, амајлије и. т. д. тако да нам све то представља слику прошлих времена у погледу живота и здравља“. Други, *народни* правац, „представљао би и износио све оно, што је народ, било сам, било позајмицом учинио својом хигијенском културом; предохране од болести, лечења и народни лекови, лекари, врачари, видари, инструменти, веровања, врачања, чарања, храна, одело, станови, насеља,

⁴⁰⁵ Војислав Кујунџић, „Међународна хигијенска изложба у Дрезди“, *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 7 (1911): 193-195.

колевке, постеље и.т.д. тако да нам све то представља мишљење нашега простог света у најширем смислу о животу и здрављу.“ Трећи, *научни* правац приказивао би „све оно што је модерна наука створила да подигне и унапреди народно здравље, било то практично, било законима, било личним учешћем, било морално. Ту би дошли водоводи, чесме, канализација, болнице, санаторије, бање, летњиковци, школе за домаћице, закони, прописи, уредбе, статути, статистика, часописи, литература, модели кућа, постеља, пећи, огњишта, полица, столова, колевки, судова; даље: обрасци доброга – ради угледања и злога – ради отклањања, добротвори, истакнути радници итд, тако да нам све то представља висину научнога схватања хигијене у нас и њезину примену у народу.“ Ђорђевић је сматрао да би овакав музеј омогућио, с једне стране, потпуну и праву слику хигијенских прилика у прошлости и садашњости и драгоцене поуке посетиоцима, а с друге стране, да би био „градиво за науку“, поготово након отварања Медицинског факултета, и фонд за учешће на међународним хигијенским изложбама. Очигледно да је Ђорђевић имао идеју о оснивању националног здравственог музеја али је у закључку свог чланка изнео мишљење да његови утисци и идеје „неће бити на одмет Друштву за чување народног здравља у времену, у коме се бави мишљу за стварање једног свог Музеја, који може бити у свему оно што сам поменуо“.⁴⁰⁶

Два су разлога из којих су опширно наведени и цитирани Кујунџићев и Ђорђевићев чланак. Први, јер они омогућавају увид у начин на који је дрезденска изложба утицала на организацију Здравственог музеја Друштва за чување народног здравља, док је други у вези са недостатком података о поставци Музеја, а наведени текстови могу да помогну у стварању одређене слике.

Дакле, утисци са изложбе, пошто су стигли у јулу и августу, могли су да подстакну септембарско доношење одлуке Главног одбора Друштва о коначном закупу просторија за Музеј. Поред тога, део материјала за Музеј је наручен је у првој половини 1912. године управо из Лајпцига, у којем су се налазиле чувене радионице за израду анатомских модела, и посебно, Шпалтехолцових препарата који су били промовисани на Првој међународној изложби у Дрездену, о чему је

⁴⁰⁶ Тихомир Ђорђевић, „Са хигијенске изложбе у Дрезди“, *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 9 (1911): 267-275.

раније било речи.⁴⁰⁷ Представљање не само савремених тековина хигијенске науке и њихове практичне примене, већ и активности и постигнућа државних и друштвених институција у области унапређења здравља, и Кујунџић и Ђорђевић су запазили као један од задатака дрезденске изложбе. Тако се у опису материјала Здравственог музеја из 1913. године, за разлику од нацрта из 1906. године, налазе и предмети који сведоче о делатности самог Друштва: „слике свих Летњиковаца за слабуњаву децу, школа за сељачке домаћице, разни штампани формулари и поуке о здрављу и болести“.⁴⁰⁸ На закључак да су Ђорђевићеве идеје о развијању музеја биле прихваћене у Друштву, упућује нас податак да је он 1912. године добио одобрење од Главног одбора да током свог путовања по југозападној Србији, на које је требало да пође ради прикупљања материјала за Етнографски музеј, прикупља предмете и за Здравствени музеј.⁴⁰⁹

На Десетој редовној скупштини Друштва, одржаној маја 1912. године, др Војислав Кујунџић, секретар Друштва, постављен је још и за директора Здравственог музеја и „чувара друштвених ствари“.⁴¹⁰ Истог месеца је било најављено да ће Музеј „ових дана“ бити отворен за јавност. Остаје нејасно да ли се то уопште догодило јер се у *Здрављу* није појавила таква вест ни наредних месеци. У октобру је букнуо Први балкански рат и чланови управе Друштва распоређени су на војне дужности, па се већина активности Друштва није одвијала према програму рада. У кратком предаху до избијања Другог балканског рата 1913. године, публиковано је *Здравље* за мај и јун, у којем је објављен текст о десетогодишњем раду Друштва. У њему је наведено да се музеј налази у „Палати Русија“, да је одређен одбор који ће се старати за његово снабдевање предметима, да је сав материјал спреман за јавна предавања али да су ратне прилике на

⁴⁰⁷ Поред Шпалтехолцове радионице за израду „прозрачних“ препарата, позната је била и радионица Вок-Stege у којој су израђивани анатомски модели од воска, порцелана и гипса.

⁴⁰⁸ „Десет година нашега рада (1903 – 1913)“, *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 6 (1913): 183.

⁴⁰⁹ „Друштвени гласник – Здравствени музеј у Београду“, *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 9 (1912): 296. Др Тихомир Ђорђевић је тада био секретар Друштва, заједно са др Војиславом Кујунџићем. С обзиром да је већ наредног месеца од објављивања ове вести започео Први балкански рат, у којем је Ђорђевић био на дужности благајника Болничке чете Тимичке дивизије III позива, путовање је одложено, али је Ђорђевић путовао по Јужној Србији априла 1914. године.

⁴¹⁰ „Друштвени гласник – Десета редовна годишња скупштина Друштва за чување народног здравља“, *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 6 (1912): 199.

Балкану „спречиле да се потпуно уређење Здравственог Музеја изведе до краја“.⁴¹¹

Значај који је Друштво желело да да Здравственом музеју огледа се и у избору његове локације. „Палату Русија“ изградило је петроградско Осигуравајуће друштво „Русија“ на Теразијама, градском тргу који је у другој половини 19. века постао политички и друштвени центар престонице. Поред резиденције владара и зграда државне управе, на Теразијама су се налазиле бројне кафане, хотели и трговачке радње. Велелепно здање, у којем је данас хотел „Москва“, свечано је отворио краљ Петар Карађорђевић јануара 1908. године. Палата је била конципирана као пословно-тржни центар са хотелом и рестораном и у том смислу је била новина у престоници. До Првог светског рата, у њој су биле просторије Осигуравајућег друштва „Русија“, Руско-српског клуба, Кола јачача „Кнез Михаило“, Грађанске банке, листа „Ново време“ и других пословних организација. У приземљу су се налазили трговачки локали, као и ресторан у који су радо долазили угледни Београђани, чланови дипломатског кора, странци али и „обичан свет“.⁴¹² У време када је Друштво за чување народног здравља у Палати закупило просторије за Музеј, управо је била у току реконструкција теразијског платоа који је, уређен у европском стилу, 1912. године постао најлепши градски трг.

Смештен у таквом окружењу, Музеј је требало да буде лако доступан грађанима али и да промовише рад и постигнућа Друштва у кругу домаће и стране пословне и политичке елите.⁴¹³ Међутим, цена закупа просторија, која је свакако била висока, као и то што је Музеј био смештен на трећем спрату, вероватно су били разлози за пресељење Музеја у јесен 1913. године. У новембарском броју

⁴¹¹ „Десет година нашега рада (1903 – 1913)“, *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 6 (1913): 183. Рад Друштва је био обустављен како у Првом, тако и у Другом балканском рату, који је букнуо истог месеца.

⁴¹² *Hotel Moskva: prvih 100 godina*, приг. Marko Lopusina, Dušan Lopusina, (Београд: Hotelsko-ugostiteljsko preduzeće „Moskva“, 2008). Преузето 12. 5. 2014, <http://www.lopusina.com/pdf/50.pdf>.

⁴¹³ То је могло да буде значајно и из финансијских разлога, будући да се Друштво издржавало од чланарине (чланови су били *утемељивачи-добротвори, редовни и помажући*, од којих су утемељивачи давали највеће новчане износе); продаје часописа *Здравље* и здравствених публикација; државне помоћи у износу од 7.000 динара годишње (од чега је 2.000 било наменски одређено за школе за сељачке домаћинце, а осталих 5.000 за друге циљеве); помоћи београдске општине од 2.000 динара годишње; помоћи краља Петра Карађорђевића у износу од 3.000 годишње, али и од појединачних прилога имућних људи и филантропа, као и појединих организација.

Здравља објављено је да је Здравствени музеј од 1. новембра пресељен у седиште Друштва, у Добрачину улицу број 1, и да се налази у приземљу зграде. Најављено је да ће за публику бити отворен када се среде сви предмети и да је за наредне месеце планирано одржавање неколико предавања у Музеју. Била су предвиђена предавања о заразним болестима, за која је набављено „више модела израђених у воску, и намештен је пројекциони апарат за изношење осветљених слика из области поменутих болести“.⁴¹⁴ Изгледа ипак, да планови нису до краја остварени, јер се до почетка Првог светског рата Музеј поменуо у *Здрављу* још само два пута. Први пут, у вести о плановима крагујевачког Друштва за сузбијање и лечење јектике *Потпора* за оснивање „Туберкулозног музеја“ и други пут, у вести о смрти председника Друштва црвеног крста генерала Драгутина Франасовића. У вези са оснивањем „Туберкулозног музеја“, речено је да ће Друштво за чување народног здравља помоћи у његовом опремању тако што ће из свог музеја одвојити предмете које има „у дупломе броју“,⁴¹⁵ док је у оквиру вести о смрти Франасовића наведено да „Здравствени музеј не би могао бити остварен да није генераловом потпором добивена помоћ у 3000 дин“.⁴¹⁶

Слика 11. Васина улица у Београду почетком 20. века - у згради са еркером је био Здравствени музеј
(из колекције господина Милоша Јуришића)

⁴¹⁴ „Друштвени гласник“, *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 11 (1913): 352.

⁴¹⁵ „Сабирач – Туберкулозни музеј“, *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 2 (1914): 352.

⁴¹⁶ „Друштвени гласник“, *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 5 (1914): 109. (подвукла Ј. Ј. Симић)

Слика 12. Фотографија плаката Друштва за чување народног здравља
(Здравље, бр. 10, 1911)

Проучавањем рада Друштва за чување народног здравља, чији је најактивнији период био до почетка Првог светског рата, уочава се да је оно највећу бригу посвећивало листу *Здравље* и школама за сељачке домаћице. Иако је годинама истрајно радило на формирању Здравственог музеја, чини се да он Друштву није био приоритетан, вероватно због његове усмерености на рад са сеоским становништвом, које је чинило преко 80% популације у Србији. Прилагођеност друштвеним потребама и модерност концепта рада Музеја у погледу комуникације огледају се у планираним предавањима и у приређивању путујућих хигијенских изложби.

Након Првог светског рата, Друштво је обновило рад и 1921. године је преименовано у Југословенско друштво за чување народног здравља. Сudeћи по извештајима публикованим у *Здрављу*, иницијатива за поновно уређење друштвеног музеја није постојала. Када је новоосновано Министарство народног здравља уступило Друштву просторије у згради диспанзера на Зеленом Венцу, објављено је да ће их оно користити за седнице Главног одбора, за администрацију и за смештај књига и „друштвених збирки“. Збирке су коришћене

за предавања и за приређивање изложби.⁴¹⁷ У послератном периоду многе активности Друштва преузела је држава, односно Министарство народног здравља, а такође и нове друштвене установе од којих је најзначајнија била Савез здравствених задруга. На такав начин смањеног делокруга рада и слабије финансирано од државних институција и приватних лица, Друштво је већ двадесетих година имало мањи број чланова него пре рата. Ипак, држећи се својих циљева и сарађујући са државним институцијама и другим приватним друштвима сличног усмерења, и даље је настојало да пронађе плодноне облике деловања. У том погледу, најбољи пример је Прва земаљска хигијенска изложба, коју је Друштво приредило 1933. године у Београду, у сарадњи са Централним хигијенским заводом. Годину дана након изложбе, Југословенско друштво за чување народног здравља и Централни хигијенски завод, отворили су Сталну земаљску хигијенску изложбу у Београду и преузели заједничко управљање том институцијом. Друштво је постојало до 1938. године, када је претворено у Главну просветну задругу.

3.1.4. Музеј за хигијену Централног хигијенског завода и Стална земаљска хигијенска изложба

У новој држави, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, здравствена политика је била креирана на принципима социјалне медицине која је на простору југословенских земаља тек тада почела да се развија као посебна медицинска дисциплина. Искуства из Првог светског рата, у којем је поготово српско становништво тешко страдало не само током ратних операција, преласка преко Албаније и током окупације, већ и од заразних болести, указивала су да је рад на подизању здравља народа приоритетна државна потреба. Министарство народног здравља, основано 1919. године под руководством првог министра др Уроша Круља, дефинисало је своје задатке на следећи начин: 1) да се стара о бројном

⁴¹⁷ „Друштвене вести – Стан Друштва за чување народног здравља“, *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 6 (1920): 190; и Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), Историјска збирка, 13339 – Аутобиографија Владимира Станојевића, прилог рукописном делу *Историја српске медицине*.

напредовању становника, о здравом породу и његовом даљем правилном развоју; 2) да заштићује народно здравље; 3) да подиже установе за лечење и спречавање болести; 4) да проучава патологију народа и 5) да здравствено просвећује народ.⁴¹⁸ Тако су у организацији здравствене службе, која је пре рата и у Србији и у земљама које су ушле у састав Краљевине СХС почивала на куративној медицини, напори били у највећој мери усмерени на развој мреже социјално-медицинских установа. Прва од тих установа била је Стална епидемијска комисија, формирана 1919. године као стручни саветодавни орган Министарства народног здравља по свим питањима превенције и сузбијања акутних заразних болести. Председник Комисије је био др Милан Јовановић-Батут, а у њој су били ангажовани и др Андрија Штампар, др Лазар Генчић, др Милован Миловановић, др Ђорђе Јоанновић и други угледни лекари.⁴¹⁹

Спајањем Сталне епидемијске комисије са Сталном бактериолошком станицом у Београду (1922), Лабораторијом за тропске и паразитарне болести у Београду (1922) и Институтом за социјалну медицину (1923) основан је 1924. године Централни хигијенски завод у Београду, као средиште целокупне хигијенске службе у држави којем ће бити подређене све хигијенске установе. Мрежа хигијенских установа састојала се од хигијенских завода,⁴²⁰ домова народног здравља и здравствених станица. Њихова делатност обухватала је проучавање становништва у свим областима живота у вези са здрављем, здравствено-просветни и васпитни рад и сузбијање масовних заразних болести, од којих су најчешће заступљене биле туберкулоза, полно преносиве болести, маларија, трахом и дизентерија. У области здравствено-просветног рада и хигијенизације села, држава је сарађивала са приватним хуманитарним друштвима и финансијски је потпомагала њихов рад. Међу њима су видну улогу, од свог оснивања 1921, имале здравствене задруге, организоване у Савезу здравствених задруга од 1922. године.

⁴¹⁸ Богољуб Константиновић, *Социјална медицина* (Београд: Научна књижара Scientia, 1932), 93.

⁴¹⁹ Jelena Vasiljević, „Osnivanje Centralnog higijenskog zavoda u Beogradu i njegov rad u periodu između: dva rata (1919–1941)“, u *Zbornik radova Dvanaestog naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije* (Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1964), 159-161. Рад Сталне епидемијске комисије озакоњен је 1921. године.

⁴²⁰ Према административној подели земље по један за сваку област, односно бановину од 1929.

У односу на предратну, нова здравствена политика имала је обрнуте приоритете – куративна медицина, дотада на првом месту, стављена је на последње место, а највећи значај дат је бризи за обезбеђење и очување здравља човека од момента зачећа до његове смрти.⁴²¹

У Краљевини СХС било је то време успона еугенике и расне хигијене, медицинских дисциплина које су у западном свету развијане од последњих деценија 19. века.⁴²² Циљ еугенике је био да хигијеном зачећа „створи здраву и снажну духовну и физичку расу људи“⁴²³, што је сматрано полазном основом опоравка и јачања биолошког потенцијала народа. Задатак расне хигијене био је „побољшавање спољних хигијенских услова“ кроз „профилактичке мере против разних инфекција, борбу с алкохолом и др. наркотичким отровима, борбу с проституцијом и венеричним болестима, хигијену професија и хигијенску заштиту рада, хигијену исхране, стана, снабдевање водом и др“.⁴²⁴ За спровођење ових задатака, истицано је да је неопходна њихова „упорна и велика пропаганда“ и да тај посао морају да преузму на себе држава, друштво и појединци.⁴²⁵

Важност здравственог образовања и пропаганде била је наглашена већ у првим тачкама *Здравствене идеологије*, коју је у десет тачака уобличио Андрија Штампар: „1) Важније је обавештавање народа од закона. Ради тога и почива наша струка само на три мала закона; 2) Најважније је спремити у једној средини терен и правилно схватање о здравственим питањима; 3) Питања народног здравља и рад на његовом унапређењу није монопол лекара, него се њим треба да баве сви без разлике. Само овом заједничком сарадњом може се унапредити народно здравље; 4) Лекар треба да је у главном социјални радник: са индивидуалном терапијом не може много да се постигне; социјална терапија је

⁴²¹ Урош Круљ, „Принципи једне здравствене политике“, *Гласник Министарства народног здравља* 1-2 (1919): 9.

⁴²² Френсис Галтон (Sir Francis Galton, 1822 – 1911) је творац еугенике – науке о здравом зачећу, а сам термин је формирао 1883. године.

⁴²³ Д-р Владимир Станојевић-Трнски, „Еугеника и расно-хигијенски проблем“, *Гласник Министарства народног здравља* 1-2 (1919): 21.

⁴²⁴ Ibid., 25.

⁴²⁵ Носиоци идеја еугенике и расне хигијене били су истакнути лекари Милан Јовановић Батут, Владимир Станојевић, Урош Круљ, Ђока Николић, Александар Ђ. Костић, Светислав Стефановић, Стеван Иванић, Бојан Пирц и други. Потребно је, међутим, истаћи да у Краљевини Југославији еугеника и расна хигијена нису примиле димензије које су имале у Немачкој, САД и Шведској и др. Иако се настојало да се законски контролоше склапање бракова и да се они забране особама ометеним у развоју, оболелим од појединих болести и др, ти закони нису били донети, а такође нису биле уведене мере присилне стерилизације истих група људи.

средство, које га може довести до правог успеха; 5) Лекар не сме бити економски зависан од болесника, јер га економска зависност спречава у главним његовим задацима; 6) У питању народног здравља не сме се чинити разлика међу економски јаким и слабим; 7) Потребно је створити здравствену организацију, у којој ће лекар тражити болесника, а не болесник лекара, јер се само на тај начин може у нашем старању да обухвати све већи број оних, чије здравље треба да чувамо; 8) Лекар треба да је народни учитељ; 9) Питања народног здравља од већег су економског, него хуманитарног значаја; 10) Главно место лекарског рада су људска насеља, места где људи живе, а не лабораторије и ординације“.⁴²⁶ Обавештавање, припрема терена за правилно схватање здравствених питања, поучавање и ангажовање самог народа на задатку ширења хигијенских начела и подизања здравствене културе биле су све оне активности које је могао да преузме здравствено-просветни, односно хигијенски музеј.

О оснивању таквог музеја размишљало се већ 1919. године, одмах по формирању Министарства народног здравља. Као један од многобројних задатака Одељења за расну, јавну и социјалну хигијену Министарства било је одређено и „старање о прибирању материјала за отварање социјално-хигијенског музеја, популарисање хигијенских начела, метода и успеха јавним предавањима, дневним и стручним листовима, нарочитим списима, моделима, сликама, изложбама, покретним музејима.“⁴²⁷ Према Батутовом предлогу организације Министарства из 1920. године, „оснивање централног хигијенског музеја“ је требало да буде у делокругу Одељења за проучавање и поучавање народа.⁴²⁸

Музеј није основан при Министарству али је то питање 1926. године стављено у надлежност Централног хигијенског завода. Документ који је то дефинисао био је нови Правилник о раду Завода, донет две године након првог Правилника из 1924. године, којим је углавном био постављен основ за рада институције. У другом Правилнику било је прописано да Завод своје задатке спроводи, између осталог и „оснивањем хигијенског и социјално-медицинског

⁴²⁶ Andrija Štampar, „Pet godina rada na higijeni“, *Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja* 6, 7 i 8 (1925): 290.

⁴²⁷ „Privremena organizacija zdravstva“, *Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja* 1-2 (1919): 28.

⁴²⁸ Милан Јовановић Батут, „Главни правци здравствене политике V“, *Гласник Министарства народног здравља* 6 (1920): 202.

музеја и сабирањем и израдом материјала за тај музеј“. Музеј је био предвиђен у оквиру Одељења за социјалну медицину.⁴²⁹

У то време, у појединим обласним хигијенским заводима већ су постојали мањи музеји или сталне хигијенске изложбе. У Скопљу је, на пример, Музеј Завода за тропске болести био смештен у наменски изграђеном шестоугаоном павиљону и био је свечано отворен новембра 1925. године, седам месеци након отварања Завода. У музејској поставци су били наглашени значај и начини сузбијања маларије и других инфективних болести.⁴³⁰ Хигијенски музеј је постојао и у Загребу, док су Сталне хигијенске изложбе имали заводи у Мостару и у Сарајеву. У Дому народног здравља у Новом Саду хигијенска изложба је била приређена 1925. године.⁴³¹ Током 1929. године уређене су сталне хигијенске изложбе у здравственим установама у Нишу, Зајечару, Крушевцу, Врању и Пироту, док су привремене изложбе биле приређене у Врњачкој и Врањској Бањи и по мањим местима у више срезова – неготинском, алексиначком, бањском и ражањском. Укупан број посетилаца ових изложби био је 32.331.⁴³²

Три године након доношења Правилника о раду Централног хигијенског завода, Музеј за хигијену још није био основан. То питање коначно је решено Уредбом о организацији и делокругу Централног хигијенског завода у Београду, која је донета 21. децембра 1929. године.⁴³³ Уредбом је проширен делокруг рада Завода оснивањем „посебних установа“ у његовом саставу, „ради практичне примене задатака Завода“. Те установе су биле Болница за заразне болести у Београду; Завод за заштиту матера и деце; Завод за испитивање и сузбијање рака; Школска поликлиника и све постојеће социјално-медицинске установе на

⁴²⁹ Vasiljević, „Osnivanje Centralnog higijenskog zavoda“, 169, 171.

⁴³⁰ Елена Јосимовска, „Анрија Штампар и његова улога у развоју здравства на подручју Македоније између два светска рата“, Зборник сажетака XXVII Тимочки медицински дани, Зајечар, 22–24. мај 2008, *Тимочки медицински гласник* 1-2 (2008). Преузето 7. 12. 2013, http://www.tmg.org.rs/v331212.htm#ANDRIJA_SAMPAR.

⁴³¹ Andrija Štampar i Stevan Ivanić, *Socijalna medicina II deo – Epidemiologija* (Zagreb: Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja, 1926), 123, 128, 129, 130.

⁴³² „Извештај о раду Завода и његових установа у Нишу у 1929. год“, *Социјално-медицински преглед* 1 (1930): 20.

⁴³³ У исто време донета је и Уредба о организацији и делокругу хигијенских завода, домова народног здравља и здравствених станица. Њом је било прописано да у састав хигијенских завода улазе музеји за хигијену са покретним изложбама, док је Правилником о раду домова народног здравља од 19. јула 1930. било прописано да је, између осталих, обавезно одељење Дома и хигијенска изложба. Видети: „Вести и саопштења“, *Социјално-медицински преглед* 2 (1930): 80; и „Вести и саопштења“, *Социјално-медицински преглед* 3-4 (1930): 112.

територији Управе Града Београда, а такође и Музеј за хигијену.⁴³⁴ Делокруг рада Музеја, одређен Тачком 8. Уредбе, био је „уређење, прикупљање, попуњавање и чување пропагандистичких збирки, израда скица, слика, табела, модела, мулажа, филмова итд; покретне изложбе; средства за пропаганду и курсеве, просвећивање, проучавање народа“. У време ступања на снагу Уредбе, већ је био одобрен буџет за набавку материјала и краљевим указом је био постављен управник Музеја. Био је то др Геден - Геза Алковић, дотадашњи управник Дома народног здравља у Пећи, који се у Француској усавршавао из области фтизиологије, тропских болести и поморске хигијене.⁴³⁵

Задаци Музеја, сигурно дефинисани посебним Правилником, наведени су у Алковићевом извештају о раду Музеја у првој години. Они су обухватили: „1) Најшире популарисање науке о здрављу у опште, а примењене хигијене у народу понаособ; 2) Планско хигијенско васпитање школске деце и омладине – у ширем смислу – у вароши и на селу; 3) Сакупљање свих објеката и свих података медицинских и хигијенских за историју нашег народа; 4) Сакупљање свих објава званичних и других статистичких података, резултата анкета и испитивања ради популарисања из њих црпљених резултата и 5) Приказивање наших напора на пољу унапређења народног здравља.“ Као начини остваривања ових задатака наведени су „сопствена израда и набавка слика, табела, мулажа и целих изложби; сопствена израда и набавка филмова, дијапозитива, летака, брошура, књига и другог, и њихово ширење у народу; одржавање пригодних и редовних предавања, семинара у школама, течајева у широј јавности преко радија, Народног универзитета, разних друштава и задруга, те путем новина и часописа; организовање својих хигијенско-просветних; хигијенско-пољопривредних-задружних, хигијенско-индустријских-задружних и других течајева; учешће на туђим изложбама и приређивање сопствених сталних и привремених изложби.“⁴³⁶

Из овако постављених задатака, уочава се да је здравствено-просветни рад обухватао градску и сеоску популацију, с тим да су главну циљну групу чинили ученици и омладина. Бројне и разноврсне програмске активности, коришћење не

⁴³⁴ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, 21. 12. 1929, број 299 – СХХV, 2275-2277. Кратка биографија др Гедена Алковића налази се у VI поглављу рада.

⁴³⁵ АЈ, Ф 39 Министарство социјалне политике и народног здравља – Персонална досијеа, А 11/Ф2 – Досије др Гедена Алковића; Оверен препис Указа Њ. В. Краља Обр. 10.360 од 3. 11. 1929.

⁴³⁶ Геза Алковић, „Музеј за хигијену“, *Социјално-медицински преглед* 5 (1931): 139.

само очигледних средстава, живе и писане речи, већ и модерних медија као што су били филм и радио, затим мобилност саме институције и њена усмереност ка сарадњи са другим установама, уоквирују изванредно савремену методологију рада којој се не би могло ништа замерити ни у данашње време. Јопостављеним задацима, а то је прикупљање историјско-медицинских „предмета и података“. Музеј није био замишљен као историјски али је оваквим концептом могао да представља основу будућег рада у том погледу. Седам година касније, под кровом исте институције, Централног хигијенског завода, био је основан и први медицинско-историјски музеј у Србији.

Истовремено са оснивањем београдског хигијенског музеја, опремао се и већ постојећи музеј у саставу загребачког Хигијенског завода са Школом народног здравља и намера је била да та два музеја буду централни хигијенски музеји у држави. За њихово уређење био је поручен „велики изложбени материјал из Немачке“, али је замисао била да се и уз помоћ „објеката“ израђених у југословенским хигијенским заводима прикажу сва важна питања која се односе на бригу о здрављу, као и да се презентују начини рада и успеси социјално-медицинске службе.⁴³⁷ Југославија је после Првог светског рата заиста остварила велики напредак у области здравствене заштите становништва – до 1925. године било је основано преко 250 социјално-медицинских установа широм земље.

Израда изложбеног материјала београдског музеја је била у делокругу рада Социјално-медицинског одељења ЦХЗ које је, у складу са својим задацима и организацијом, располагало здравственим статистичким подацима о раду свих здравствених установа и стручним персоналом за израду скица, табела, слика, цртежа, мулажа, фотографија, карата... Како је Завод имао радионицу и штампарију, велики део посла је могао да буде урађен у самој установи. Судаћи, међутим, према једној сачуваној понуди за израду модела за Музеј, вероватно је део материјала набављен и од приватних произвођача. У питању су били предмети какве је већ поручио загребачки хигијенски музеј – модели објеката сеоског домаћинства израђени у пресецима: сеоски стандард-нужник; стандард-цистерна; стандард-бунар са „Caruelle“ пумпом, стандард-стаја са колницом и комором за крму; стандард сељачке куће, стандард-свињац; стандард-млекара и

⁴³⁷ „Стални хигијенски музеји у Београду и Загребу“, *Здравље – месечни лист за здравствено просвећивање* 3-4 (1929): 64.

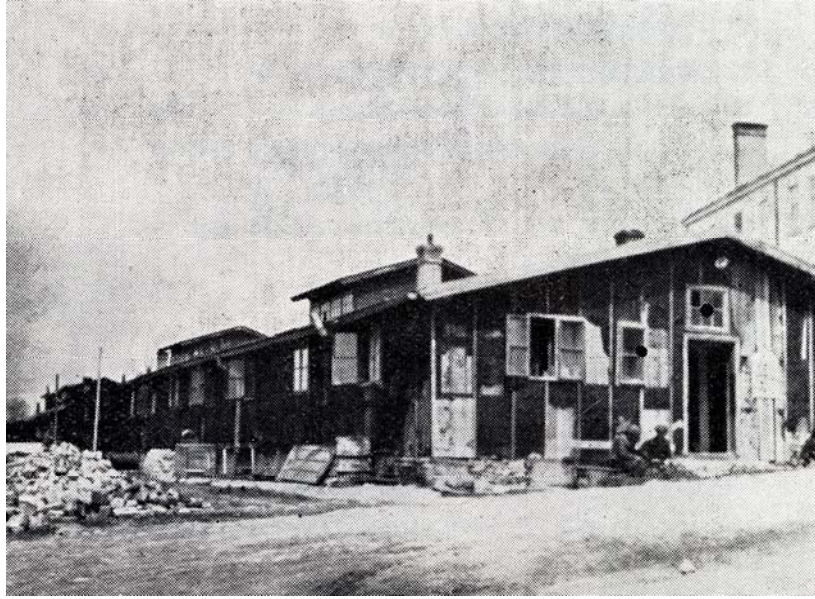
стандарт-кокошињац.⁴³⁸ Немамо податак о томе да ли је ова понуда прихваћена, што је ипак могуће ако се има у виду посебна пажња која је посвећивана хигијенизацији села и здравственом просвећивању сеоског становништва. Део материјала, за који је наведено да је поручен у Немачкој, највероватније је купљен од Немачког хигијенског музеја у Дрездену, чија је једна од значајних делатности била израда дидактичког материјала за здравствено просвећивање.⁴³⁹

За смештај Музеја употребљене су две дрвене бараке у кругу Опште државне болнице на Губеревцу, које је ранијих година користила Друга интерна клиника. У непосредној близини је била Школска поликлиника, а сам плац је излазио на тадашњу Улицу Милоша Великог.⁴⁴⁰ Близина Школске поликлинике и болничких установа с једне стране, а с друге стране близина неколико музеја смештених у истој улици, као што су Народни музеј, Етнографски музеј, Музеј српске земље и Музеј за трговину, свакако су могле да буду предности локације. Иако нешто удаљен од центра града, Музеј је са њим био добро повезан трамвајским линијама.

⁴³⁸ АС, Г/229 Фонд Епидемиолошког института – Одељење санитарско – техничко (1939-1944). Понуда инг. Светозара Шолца, МНЗ – ЦХЗ бр. 605/10. 01. 1929.

⁴³⁹ АСАНУ, Историјска збирка, 14210/146 – заоставштина др Милана Јовановића Батута – Зборка докумената за историју српске медицине – Понуда Немачког музеја за хигијену „Хигијенском институту Универзитета“ за куповину демонстрационе збирке о репродуктивним болестима за потребе образовања; Дрезден, 17. 06. 1921. Ова понуда је вероватно примио Милан Јовановић Батут, шеф катедре за хигијену Медицинског факултета у Београду. Да ли је набавка реализована, нисмо успели да проверимо али илустрације ради, наводимо опис тада понуђеног материјала. У понуди је наведено да се збирка састоји од „8 панова (формата 70x90 цм, на картону, од тога 7 штампаних у боји и 1 литографија); 15 мулажа и једног примерка штампаног у триколору (у 6 чврсто повезаних витрина са елегантно справљеним окнима, тако да не пропуштају прашину).“ Наведено је да су органи „реалистично приказани (без одбојности у грађи репродуктивних органа)“ и да су збирком обухваћени патолошки примери и облици болести, као и начини њиховог спречавања и лечења. Напоменуто је да су доступна објашњења на свим језицима и да је цена 3500 немачких марака.

⁴⁴⁰ На тој линији плаца је 1933. године изграђена зграда Министарства социјалне политике и народног здравља.

Слика 13. Баракe на Губеревцу у којима је био смештен Музеј за хигијену ЦХЗ (Медицински факултет Универзитета у Београду 1920–1935. Београд: Стручно техничка литографија „Лито птампа“, 1935, 73)

Свечано отварање Музеја уприличено је 25. маја 1930. године, у осам сати ујутро. Очигледно да су датум и час отварања били одређени у договору са Југословенским друштвом за чување народног здравља, у чијој су управи били др Стеван Иванић, директор Централног хигијенског завода, др Богољуб Константиновић, шеф Социјално-медицинског одељења ЦХЗ и др Бојан Пирц, лекар истог одељења. Тог дана је, свечаном академијом Друштва са почетком у десет сати, започела његова традиционална здравствено-просветна манифестација *Недеља здравља*. Музеј је тиме већ те године, иако не и формално одређеним програмом, као што ће то бити наредних неколико година, био укључен у манифестацију.

Захваљујући детаљним описима изложбене поставке, који су публиковани у дневном листу *Политика*, и у листовима *Глас Ваљева* и *Здравље*, у могућности смо да реконструиремо њен изглед и карактеристике у великој мери.⁴⁴¹ Према

⁴⁴¹ „Изложба Музеја за хигијену“, *Политика*, број 7911, год. XXVII, петак 16. 05. 1930, 8; Чеда Михаиловић, „Музеј за хигијену у Београду“, *Глас Ваљева*, број 39, год. III, недеља 5. 10. 1930, 2; Чеда Михаиловић, „Музеј за хигијену у Београду II“, *Глас Ваљева*, број 40, год. III, недеља 12. 10. 1930, 2; Чеда Михаиловић, „Музеј за хигијену у Београду III“, *Глас Ваљева*, број 41, год. III, недеља 19. 10. 1930, 2; Чеда Михаиловић, „Музеј за хигијену у Београду IV“, *Глас Ваљева*, број 42, год. III, недеља 26. 10. 1930, 2, 3; Чеда Михаиловић, „Музеј за хигијену у Београду IV“, *Глас Ваљева*, број 45, год. III, недеља 16. 11. 1930, 4; Чеда Михаиловић, „Музеј за хигијену у Београду IV“, *Глас Ваљева*, број 46, год. III, недеља 23. 11. 1930, 4; Чеда Михаиловић, „Музеј за хигијену у

сведочењу једног посетиоца, изложба је била „савршенство технике и збир свих истина о човечјем организму“, будући да је обиловала интерактивним експонатима и детаљним објашњењима о грађи и функционисању људског тела. Она је, једним делом, имала и забаван карактер.

Човек је, на почетку изложбе, био приказан као један од чинилаца свемира, уз објашњење да је у њему окружен елементима природе од којих су му неки наклоњени, док су други „непријатељски“. Управо зато, његов задатак је био да упозна своје тело и да научи шта је све потребно за одржавање здравља, а чега се треба чувати. Прво одељење је имало назив „Прозрачан човек“ и било је смештено у великој, замраченој просторији. У њему су се налазили Шпалтехолцови „прозрачни“ препарати, сваки осветљен снопом електричне светлости. Препарати су очигледно били набављени у великом броју – поред ембриона и фетуса којима је приказиван развој плода по месецима трудноће, били су изложени и препарати „груди новорођенчета; постаљице, полних органа жене; мозга у попречном, уздужном и чеоном пресеку; мреже живаца; органа за варење; крвотока; костура; срца; рука; дна лобање; плећке итд“. Помало мистичну атмосферу наглашавала су и објашњења да су то „прави људски делови, извађени из лешева и доведени у прозрано стање“⁴⁴² помоћу технике коју су „Немци пронашли и никоме не казују“.⁴⁴³

Анатомске карактеристике тела и физиолошки процеси детаљно су били приказани по системима органа у оквиру целина: коштаног-зглобни; мишићни; кардиоваскуларни; нервни систем и чула; системи органа за дисање и за варење; мокраћни систем и систем жлезда с унутрашњим лучењем. За упознавање коштаног система служио је скелет растављен на појединачне кости уз објашњења грађе коштаног ткива и представљање најчешћих болести костију. Градивне материје костију биле су сликовито представљене помоћу посуда у којима су се налазили вода, органске и неогранске соли. Моделима, сликама и механичким апаратима били су представљени мишићи, а посетилац је могао, по цени од једног

Београду V“, *Глас Ваљева*, број 47, год. III, недеља 30. 11. 1930, 2, 3; Чеда Михаиловић, „Музеј за хигијену у Београду V“, *Глас Ваљева*, број 50, год. III, недеља 21. 12. 1930, 2, 3; и „Подаци и белешке – Музеј за хигијену Централног хигијенског завода“, *Здравље* 2-3 (1930): 47.

⁴⁴² „Подаци и белешке – Музеј за хигијену Централног хигијенског завода“, *Здравље* 2-3 (1930): 47.

⁴⁴³ Чеда Михаиловић, „Музеј за хигијену у Београду“, *Глас Ваљева*, број 39, год. III, недеља 5. 10. 1930, 2.

динара, да испроба снагу сопствених мишића на „силометру“. Помоћу судова је, такође, био представљен и састав крви, док су крвне ћелије биле приказане помоћу модела, уз њихов упоредни приказ код животиња. Механички модел са посудом у којој је било 365 литара течности црвене боје приказивао је процес циркулације крви кроз срце у току 30 минута.⁴⁴⁴ Снага срчаних контракција, механизам рада срца и механизам дисања били су приказани помоћу посебних апарата, док је за објашњење физиологије варења био употребљен савремени медијум – филм. Новим проналасцима у области ендокринологије била је посвећена велика пажња, па је једно одељење представљало жлезде са унутрашњим лучењем, значај хормона за развој и функционисање организма и обољења која настају услед њихових дисбаланса. Посебни апарати су приказивали „рад живаца код свесних и несвесних радњи“ и процес акомодације ока. Промет животних материја у организму је био „духовито представљен као један круг“, док су у одељењу „Исхрана“, поред састава и хранљивих вредности намирница, била дата и практична упутства за припремање здравих оброка. Врло сликовита је била представа врста и количина намирница које просечан човек поједе у току године – све су оне биле распоређене у различитим посудама у оквиру једне изложбене целине. Једно одељење је било посвећено паразитима и болестима које се преносе са животиња на људе, уз истицање значаја одржавања хигијене руку и ноктију. Упутства за одржавање личне хигијене била су допуњена на занимљив начин, предметима означеним као „непотребне ствари“. Као непотребни за жене били су изложени „пудер, мириси, руж, кармин, разни парфеми и колмајз“, док су дуван и алкохол приказани као непотребни за мушкарце.⁴⁴⁵

У одељењу физичке културе посетилац је добијао обавештења о важности физичке активности за здравље и о разликама које у том погледу постоје између полова и током животних доба. Одељење за „полно обавештење“ састојало се из две просторије у којима су на научној основи али веома разумљиво и детаљно били објашњени појам и начини размножавања живог света; полни нагон човека и време његовог буђења код полова; достизање полне зрелости; разлике у погледу

⁴⁴⁴ Овај тип модела циркулације конструисан је 1911. године за потребе Прве хигијенске изложбе у Дрездену.

⁴⁴⁵ „Подаци и белешке – Музеј за хигијену Централног хигијенског завода“, *Здравље* 2-3 (1930): 47.

душевног развоја мушкарца и жене; физиологија менструационог циклуса са објашњењем вероватноће оплођења у његовим фазама; сексуални однос и зачеће. Апарат у облику роде служио је за израчунавање термина порођаја, а изнад њега је био натпис: „Дечи треба рећи истину још у десетој години живота“. Улаз о ово одељење није био слободан, већ се публика делила по полу и узрасту, саобразно тадашњим ставовима лекара у погледу сексуалног образовања.⁴⁴⁶ Изложба се даље настављала одељењем „Мајка и дете“, у којем су објашњаване хигијена и дијететика трудноће, правилна нега новорођенчета, важност и технике дојења, а такође и штетни обичаји који су у погледу физиолошких појава код новорођенчади постојали у народу. Помоћу воштаних модела био је приказан развој плода током трудноће, а затим и сам порођај. Снага материчних контракција била је представљена помоћу апарата, па се видело да је то „напор који је потребан да се девет килограма подигну на висину од једног метра“. Један део је био посвећен карактеристикама недоношчета, захтевима његове посебне неге и статистичким подацима о морталитету који је у овој групи износио 50%.

У „Социјалном одељењу“ посетилац је могао да прочита духовите поуке као што је: „Кад се навезеш на морску пучину, прочитај једно оченаш, кад пођеш у рат прочитај два, а кад хоћеш да ступиш у брак прочитај три“, али и да сазна да се „у браку дуже живи него ван брака“.

⁴⁴⁶ Став лекара у погледу сексуалног васпитања деце је био да је оно неопходно и да је потребно да се спроводи као „индивидуално“, у породици, где су први учитељи мајка и отац, а затим и у школи. У породици је обухватало прво питања полне хигијене и стицање хигијенских навика. Школско образовање, за које су се лекари залагали, није подразумевало посебан наставни предмет, већ инкорпорирање сексуалних питања у наставу природних наука, филозофије и хигијене. Пажња се обраћала и на чињеницу да деца у породицама често не добијају полно образовање, па је истицана улога школске наставе и самих наставника. Како је и школовање било раздвојено за полове, учитељице и наставнице су девојчице требало да поучавају о физиолошким појавама – менструационом циклусу и материнству и да их упозоравају на опасности од полно преносивих болести. Дечаци и младићи посебно су учени о штетности самозадовољавања, упуштања у полне односе са проституткама и другим женама „лаког морала“ које обично резултирају појавом полних болести. За таква обавештења сматрало се да је погодан узраст виших разреда гимназије (око 15. године). Видети: Dr. L. Mathé, *Настава полне хигијене у школи* (Београд: Библиотека за сексуално питање; Издавачка књижница Напредак, 1928); и Константиновић, *Социјална медицина*, 57.

Слика 14. Детаљ поставке Музеја за хигијену ЦХЗ – Одељење исхране
(„Изложба Музеја за хигијену“. *Политика*, број 7911,
год. XXVII, петак 16. 05. 1930, 8)

Музејска поставка није, међутим, била потпуно изведена према плану – недостајао је домаћи статистички материјал којим би биле представљене здравствене прилике и рад здравствене службе у Југославији. То није било остварено ни наредних година, делимично и због смањења финансирања државних институција у време економске кризе.⁴⁴⁷

У тексту у *Политици*, који је написан након посете новинара Музеју и на основу интервјуа са управником Алковићем, било је објашњено да ће „изложба ове године бити приказивана у Београду и кад овде изврши своју мисију (кад прођу кроз њу све школе и грађанство) биће подељена на делове, потпуно засебне и комплетне целине, које ће бити упућене у унутрашњост. Свако место добиће прво један део изложбе, доцније други, и тако даље, док не види целу изложбу. Што се Београда тиче, у њему ће увек бити по једна таква целина.“⁴⁴⁸ Сudeћи по броју посетилаца током првих месеци рада Музеја, као и по чланцима у тадашњој штампи, изложбена поставка је изазвала интересовање грађана. Поред похвала, међутим, у *Политици* се појавила и једна критика под насловом *Борба противу*

⁴⁴⁷ Милорад Драгић и Александар Петровић, „Отсек за проучавање и поучавање народа: Музеј за хигијену“, *Социјално-медицински преглед* 1 (1933): 42.

⁴⁴⁸ „Изложба Музеја за хигијену“, *Политика*, број 7911, год. XXVII, петак 16. 05. 1930, 8.

лажног стида.⁴⁴⁹ Управи Музеја је замерено због забране слободног уласка у Одељење за полно обавештење, уз коментар да је „борба противу лажног стида код нас онемогућена лажним стидом самих бораца противу лажног стида“. Из Музеја је стигао одговор о утврђеном режиму уласка, с образложењем да је он дефинисан на основу „досадашњег искуства“.⁴⁵⁰

Музеј је био отворен свим данима осим понедељка и имао је двократно радно време – од 8.30 до 12.00 и од 15.30 до 19.00 сати. Цене улазница су биле приступачне: 5 динара за одрасле; 2 за ученике и војнике и 1 динар за групне посете, док је штампани водич кроз изложбу добијао сваки посетилац бесплатно.⁴⁵¹ Илустрације ради, цена *Политике*, у којој се Музеј оглашавао, била је такође 1 динар. Туристи у Београду су могли да се информишу о Музеју и у *Вођама кроз Београд*.

Број посетилаца Музеја у току прве три године рада кретао се од 5169 (за осам месеци рада у 1930),⁴⁵² преко 6060 (1931)⁴⁵³ и 2871⁴⁵⁴ или 3612⁴⁵⁵ (1932),⁴⁵⁶ да би 1933. године био само 1697 (музеј је половином године био затворен због припреме Прве земаљске хигијенске изложбе).⁴⁵⁷ Евиденција броја и структуре посетилаца у прве четири године није вођена једнообразно, али је на основу публикованих података ипак могуће донете одређене закључке. Главна публика музеја била је средњошколска омладина и доминирале су групне посете. То је било у складу са усмереношћу здравствено-васпитног рада на школску популацију. Другу циљну групу чинила је женска популација али је приметно да је број женских посетилаца Музеја био мањи од броја мушких, што говори о слабијој социјалној мобилности жена и њиховој традиционалној везаности за кућу

⁴⁴⁹ „Борба противу лажног стида“ *Политика*, Међу нама, број 7974, год. XXVII, недеља 20. 07. 1930, 10.

⁴⁵⁰ *Политика*, Међу нама, број 7979, год. XXVII, петак 25. 07. 1930, 10.

⁴⁵¹ Чета Михаиловић, „Музеј за хигијену у Београду“, *Глас Ваљева*, број 39, год. III, недеља 5. 10. 1930, 2.

⁴⁵² Геза Алковић, „Музеј за хигијену“, *Социјално-медицински преглед* 5 (1931): 139.

⁴⁵³ Богољуб Константиновић, „Социјално-медицинско одељење: Музеј“, *Социјално-медицински преглед* 3-4 (1932): 90.

⁴⁵⁴ „Rad higijenskih muzeja u 1932“, *Socijalno-medicinski pregled* 5 (1933): 268.

⁴⁵⁵ Милорад Драгић и Александар Петровић, „Отсек за проучавање и поучавање народа: Музеј за хигијену“, *Социјално-медицински преглед* 1 (1933): 42.

⁴⁵⁶ Подаци наведени за 1932. годину разликују се у Извештају о раду Музеја и у табеларном приказу посете хигијесних музеја у целој земљи.

⁴⁵⁷ Милорад Драгић и Александар Петровић и М. Селем, „Отсек за проучавање и поучавање народа: Музеј за хигијену“, *Социјално-медицински преглед* 3-5 (1934): 82.

и у градској средини. Број женских посетилаца мањи је и у категорији групних посета, а разлика је посебно видна у категорији појединачних посета.⁴⁵⁸

Изгледа да су планиране програмске активности делимично биле остварене само у првој години рада, будући да се у наредним годишњим извештајима не спомињу. У Музеју је 1930. године одржано 53 предавања и конференције са 1324 слушаоца, док је ван музеја, у сеоским срединама одржано четири предавања са 140 слушалаца.⁴⁵⁹

Већ 1931. године дошло је до промене статуса и начина руковођења Музејем. Из разлога штедње, као и због „концентрисања послова и ефикаснијег извођења постављеног програма“, Музеј је Решењем министра социјалне политике и народног здравља припојен Социјално-медицинском одељењу Централног хигијенског завода, што значи да није више имао статус посебне установе.⁴⁶⁰ У исто време, дотадашњи управник Алковић је постављен за вршиоца дужности шефа Паразитолошког одељења ЦХЗ.⁴⁶¹

У Социјално-медицинском одељењу, поред шефа др Богољуба Константиновића, радило је у то време још пет лекара: др Карло Шнајдер, др Бојан Пирц, др Марија Штамбук, др Милорад Драгић и др Александар Петровић.⁴⁶² Данас нисмо у могућности са сигурношћу да утврдимо ко је од њих био највише ангажован у музејском раду након уласка Музеја у састав Одељења. Извештаје о раду Музеја потписивали су др Драгић и др Петровић, мада, на пример, Драгић у аутобиографији не наводи податак о свом ангажовању у Музеју.⁴⁶³ Верујемо, зато, да је рад Музеја био заједничка брига више лекара одељења, поред њихових осталих задужења. На основу искуства које је др Пирц

⁴⁵⁸ Структура појединачних посетилаца према полу: 1931– 860 м: 285 ж; 1932 – 754 м: 261 ж; 1933 – 301 м: 163 ж. За годину 1930 нису дати подаци о групним и појединачним посетама али је, на пример, број посетилаца мушког пола већи у свим узрасним групама већи од броја женских, а у групи одраслих тај однос је 1258:450.

⁴⁵⁹ Геза Алковић, „Музеј за хигијену“, *Социјално-медицински преглед* 5 (1931): 139.

⁴⁶⁰ Решење бр 2226/31. Видети: *Кућни ред Централног хигијенског завода у Београду* (Београд: Централни хигијенски завод, 1933), 9; „Музеј“, *Социјално-медицински преглед* 3-4 (1932): 90; и „Социјално-медицинско одељење“, *Социјално-медицински преглед* 3-4 (1932): 83.

⁴⁶¹ АЈ, Ф 39 – Персонална досијеа, Ф 2 – Досије др Гедеоа Алковића: Мишљење Главног санитетског савета упућено Министарству социјалне политике и народног здравља бр 687 од 22. 12. 1938 по предмету кретања у државној служби др Гезе Алковића. У овом документу наведено је да је Алковић вршио упоредо обе дужности до 11. 5. 1933. године. Након тога је напустио завод и по сопственој жељи добио је службу у Теслићу.

⁴⁶² Dr Vojislav Milovanović, ur., *Medicinski godišnjak Kraljevine Jugoslavije* (Београд: Jugoreklam K. D, 1933), 36.

⁴⁶³ МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Фонд Милорада Драгића, Т: 180.250/10.

стекао током припреме југословенске изложбе у оквиру Друге међународне хигијенске изложбе у Дрездену 1930. године, претпостављамо да је и он био у тој групи лекара.

Маја 1930, свечаним отварањем нове зграде Немачког хигијенског музеја, започела је Друга међународна хигијенска изложба у Дрездену, да би међународни део изложбе био отворен наредног месеца, уз учешће 23 државе.⁴⁶⁴ За разлику од Прве међународне хигијенске изложбе из 1911. године, на којој Краљевина Србија није учествовала, Краљевина Југославија је овог пута имала прилику да представи своју здравствену политику и успех који је постигла у развоју здравствене службе. Припремом изложбе, која је била поверена Централном хигијенском заводу, руководио је др Константиновић, док је др Пирц био његов главни сарадник и особа задужена за поставку изложбе у Дрездену.⁴⁶⁵ Сав материјал је био израђен у ЦХЗ-у и чинило га је 360 урамљених слика, 20 табела и 30 модела, којима су биле приказане целине: демографија; насеља; организација хигијенске службе; туберкулоза; маларија; венеричне болести; заштита одојчади и школске деце; приватна иницијатива; болнице; бање; здравствено задругарство и пропаганда.⁴⁶⁶ Једном речју, били су представљени највећи здравствени проблеми, методологија рада, напори и успеси државних институција и приватних удружења у њиховом решавању, а такође и специфично југословенска установа здравствених задруга. Југословенски део изложбе, у којем се, према речима Константиновића, материјал издвајао од осталих држава јер је пажња била поклоњена садржају а не техници приказивања, добио је похвале од изасланика немачке владе, директора дрезденског музеја Алфреда Гинтера (Alfred Günter) и од новинара. Југославија је на изложби имала простор поред одељења Лиге народа, а такође је од Управног одбора изложбе добила могућност закупа простора по сниженој цени. Из овако указане пажње видљива су и политичка настојања Немачке у погледу ширења утицаја и успостављања блиских веза са Југославијом.

⁴⁶⁴ Друга међународна хигијенска изложба била је отворена 7. маја отварањем нове зграде Немачког музеја за хигијену, док је међународни део изложбе, смештене у павиљонима око музејске зграде, био свечано отворен 28. јуна.

⁴⁶⁵ АС, Г/ 216; Ф-131, бр 55 – Допис министра социјалне политике и народног здравља министру финансија у вези са путовањем др Бојана Пирца у Дрезден; Бр. 13.356 од 17. 6. 1930.

⁴⁶⁶ „Велика међународна хигијенска изложба“, *Правда*, бр. 174, 3. 7.1930, 3.

Три године касније, у Београду је приређена Прва земаљска хигијенска изложба у чијој припреми је као секретар изложбеног Одбора, учествовао др Бојан Пирц.⁴⁶⁷ Изложбу је, под покровитељством Краља Александра Карађорђевића, организовало Југословенско друштво за чување народног здравља у сарадњи са Централним хигијенским заводом у Београду, Школом народног здравља у Загребу, свим бановинским хигијенским заводима и бројним приватним друштвима. Циљеви изложбе су били подизање свести становништва о значају хигијене и здравља; повезивање хигијенског покрета и привреде; повезивање привредних произвођача у области здравства и потрошача; остваривање сарадње државних и приватних установа у области здравства и приказивање њиховог рада и постигнућа.⁴⁶⁸ Изложба је представљала један од примера сарадње државе и приватних хуманитарних друштава, која су сматрана „еластичним“ и способним за брза деловања захваљујући својој организацији која је почивала на солидарности.

Према речима проф. др Александра Ђ. Костића, председника Одбора изложбе, то је била „здравствена смотра“ целе земље. За место одржавања одабрана је зграда Техничког факултета, у којој је приређен Поучни део изложбе, док су Привредни и Забавни део били организовани на плацу иза зграде. У току месец дана, колико је трајала, Изложбу је посетило преко 100.000 људи.⁴⁶⁹ У циљу обезбеђења што веће посете из унутрашњости земље, у сарадњи са Генералном дирекцијом државних железница уведени су „популарни возови“ специјално за посетиоце изложбе из Скопља, Ниша, Љубљане, Загреба, Новог Сада и многих других градова. „Популарни дани“, када су карте могле да се купе упола цене, били су уведени како би и грађани слабијег имовног стања могли да посете Изложбу, а пред њено затварање био је омогућен и бесплатан улазак.⁴⁷⁰ Поред

⁴⁶⁷ Пирц је за заслуге у организацији Изложбе исте године одликован орденом Белог орла V степена. Видети: АЈ, Ф 39, фасц 137.

⁴⁶⁸ Александар Ђ. Костић, „О смислу и значају I земаљске хигијенске изложбе“, у *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић и сар. (Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934), 21.

⁴⁶⁹ „Летопис изложбе“, у *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић и сар. (Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934), 37. Изложбу, која је трајала од 19. августа до 20. септембра 1933, свечано је отворио др Љубормир Томашић, министар привреде, као заступник министра социјалне политике и народног здравља др Ивана Пуцелја.

⁴⁷⁰ Цене улазница за поучни део биле су 8 динара за одрасле; 4 за војнике и децу; а током популарних дана 4 и 2 динара. Видети: *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић и сар. (Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934), 34.

грађанства, изложбу су посетили Краљ Александар и Краљица Марија, државни званичници и стране делегације.

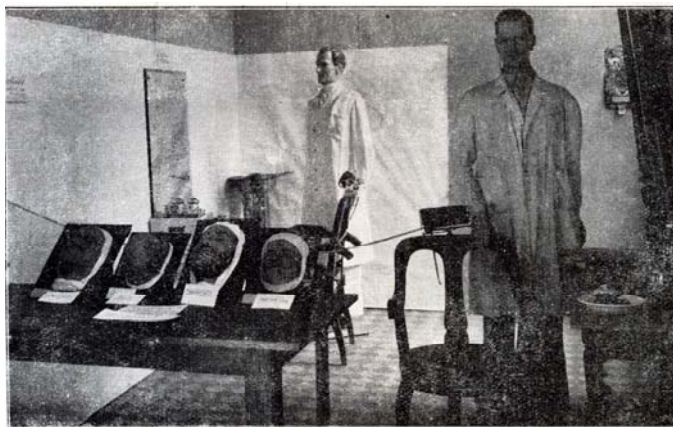
Највећу пажњу публике је привлачио Поучни део који се састајао од 20 одсека: Хигијена рада; Исхрана; Спорт; Демографија; Лична хигијена; Организација здравствене службе; Болнице и прва помоћ; Пропаганда; Луткарство; Туризам и бање; Алкохолизам; Одојчад; Школско доба; Туберкулоза; Полне болести; Прозрачан човек; Стан и насеље; Заразне болести; Маларија и Одбрана од отровних гасова. У изради материјала за изложбу учествовали су сви наведени сарадници – државне здравствене институције и приватна друштва, а део материјала је позајмљен из београдског Музеја за хигијену. Сав материјал је инвентарисан и формирана је база података здравствено-васпитних средстава за целу земљу.⁴⁷¹

Према концепцији Изложбеног одбора, изложба је требало да има динамичан карактер. Предност је била дата „пластичним начинима приказивања“ помоћу модела, мулажа и реконструкција животних и радних просторија, док су разни табеларни прикази били заступљени у мањем броју. Опредељење је било да се прикажу домаћи здравствени статистички подаци, а страни да служе само за упоређивање. Тежило се да приказивање различитих здравствених проблема буде „првенствено у позитивном смислу а не у негативном“ и да се „више приказују повољне последице једне хигијенске поуке, а не неповољне, ако се по њој не поступи“.⁴⁷² За посетиоце су били веома упечатљиви упоредни прикази у виду реконструкција хигијенских и нехигијенских просторија, на пример соба туберкулозних болесника, дечјих соба, берберница итд.⁴⁷³ У сваком одсеку постојали су водичи кроз изложбу, који су били лекари, медицинари или сестре нудиље, а највеће интересовање публике је било за одсеке Асанација и Лична хигијена.

⁴⁷¹ Бојан Пирц, „На правом путу“, у *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић и сар. (Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934), 27.

⁴⁷² Ibid.

⁴⁷³ „Са хигијенске изложбе: Како изгледају многе собе туберкулозних болесника“, *Политика*, 21. 08. 1933, 5.

Слика 15. Са Прве земаљске хигијенске изложбе у Београду 1933
(хигијенска и нехигијенска берберница)

(Споменица I земаљске хигијенске изложбе, ур. Александар Костић,
Богољуб Константиновић и Бојан Пирц, 129-134. Београд: Југословенско друштво
за чување народног здравља, 1934, 70)

У Привредном делу је било 67 излагача, произвођача и трговачких предузећа, који су представили фармацеутске и хемијске производе, животне намирнице, хигијенску опрему стана и медицинску опрему.⁴⁷⁴

Забавни део је био приређен у сарадњи са Материнским удружењем, Дунавским дејим обдаништем и Друштвом за заштиту слепих девојака. Поред забаве посетилаца, овај део је имао и комерцијалну намену. Организован у облику вашара са музиком, вртешкама, „воденом клизаљком“, „чаробним замком“, аутодромом и сличним атракцијама, овај део Изложбе је данима привлачио Београђане свих узраста.⁴⁷⁵

Током Изложбе је приређено мноштво манифестација у циљу њене промоције: Први здравствени конгрес (Савез здравствених задруга и Југословенско друштво за чување народног здравља); Конференција директора хигијенских завода Краљевине Југославије; Конференција и „Недеља здравља“ Југословенског друштва за чување народног здравља; хазена-утакмице у сарадњи са Београдским хазена-подсавезом и луткарске представе са здравственим темама у организацији Југословенског луткарског савеза. Поред предавања и

⁴⁷⁴ „Привредни део“, у *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић и сар. (Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934), 106.

⁴⁷⁵ „Забавни део“, у *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић и сар. (Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934), 130; и „Забава за велике и мале: Дан и ноћ у забавном делу хигијенске изложбе“, *Политика*, 26. 08. 1930, 8.

биоскопских представа са здравственом тематиком, које су биле организоване сваке вечери, као популаран медиј је био употребљен и радио.⁴⁷⁶ Посетиоци су током разгледања изложбе путем радија с мегафоном добијали обавештења и слушали емисије и музику.⁴⁷⁷

Прва земаљска хигијенска изложба била је јединствен догађај у Краљевини Југославији и, према речима др Константиновића, „највеће дело до сада створено у раду на здравственом просвећивању народа, права школа и за приређиваче и за посетиоце“.⁴⁷⁸ Након обиласка Изложбе, сваки посетилац је требало да разуме да је чување здравља његова дужност не само према самом себи већ према целом друштву. С друге стране, за државу су биле важне поруке, уобличене у Резолуцији Првог здравственог конгреса, да је у домену здравствене политике свака штедња нерационална, без обзира на постојећу економску кризу. Истакнуто је, такође, да је једна од „прворазредних националних потреба рад на заштити и побољшању квалитета наше расе“ и затражено је што хитније „спровођење расно-хигијенских мера које наука предлаже“.⁴⁷⁹

Још у току Изложбе, у Југословенском друштву за чување народног здравља донета је одлука о њеном претварању у Сталну хигијенску изложбу која би путовала кроз земљу. То је, у ствари, била иста идеја каква је постојала и при оснивању Музеја за хигијену, која није била остварена. За овакву одлуку је било више подстицаја: велика заинтересованост народа и позитивно искуство о корисности изложбе као средства здравственог просвећивања, знатан изложбени материјал који је ваљало употребити, и на крају, изражена жеља краља Александра у том погледу. Према речима министра социјалне политике и народног здравља др Ивана Пуцелја, Краљ Александар је приликом њиховог заједничког обиласка изложбе 11. септембра, рекао да жели да изложбу види цела земља и обећао је своју помоћ око њеног организовања као путујуће изложбе.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Радио-Београд је почето са емитовањем програма 1929. године.

⁴⁷⁷ „Летопис изложбе“, Споменица, 39-41.

⁴⁷⁸ Богољуб Константиновић, „Услови успешног рада на здравственом просвећивању“, у *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић и сар. (Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934), 22.

⁴⁷⁹ „Резолуција здравственог конгреса“, у *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић и сар. (Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934), 44.

⁴⁸⁰ „Са хигијенске изложбе: Посета Њ. В. Краља и Краљице на I земаљској хигијенској изложби“, *Здравље – Здравствени покрет 9-10 (1933)*: 415.

На темељу великог успеха изложбе, која је уједно представљала и круну рада Друштва, др Бојан Пирц је у листу *Здравље – Здравствени покрет*, који је био заједничко гласило Југословенског друштва за чување народног здравља и Савеза здравствених задруга од 1934. године, изнео идеју да Друштво треба да постане „просветна централа за сав наш народ“ и да и даље иде путем којим је ишло у приређивању изложбе. То је, према његовим речима, подразумевало „оснивање народног здравственог музеја“. Чињеница да Пирц том приликом није ни споменуо постојећи Музеј за хигијену, иако изгледа необично, постаје јасна у његовом ставу да будући музеј не треба да буде „музеј у смислу као што се то обично подразумева, јер под тим речима се бојимо, да се не мисли нешто мртво. Овај музеј треба да је нешто живо, да не показује само садање стање већ и начин шта треба радити да се прилике поправе“.⁴⁸¹ Пирцова замисао се убрзо остварила.

На предлог Југословенског друштва за чување народног здравља, који је прихватио Централни хигијенски завод и одобрио министар социјалне политике и народног здравља, створена је нова институција, Стална земаљска хигијенска изложба. Она је, у ствари, настала спајањем Музеја за хигијену ЦХЗ и Прве земаљске хигијенске изложбе. Реч „музеј“ у избору назива је избегнута, сигурно у складу са ставом који је заступао Пирц. Музејски павиљони су били преуређени и у њих је крајем 1933. године био пренет изложбени материјал.⁴⁸² Према *Споразуму* склопљеном између Централног хигијенског завода и Друштва, одређено је да Стална земаљска хигијенска изложба стоји под њиховом заједничком управом, коју спроводи Одбор састављен од подједнаког броја представника обе установе. Представници Друштва у првом Одбору били су проф. др Александар Ђ. Костић (председник), др Бојан Пирц и Наталија Смиљанић, док су представници завода били др Стеван Иванић, др Богољуб Константиновић и инжењер Велимир Томашевић. У Одбору је био и представник Савеза здравствених задруга др В. Гаковић.⁴⁸³ Правилником о раду, у

⁴⁸¹ Бојан Пирц, „Програм и делатност Југословенског друштва за чување народног здравља“, *Здравље – Здравствени покрет* 9-10 (1933): 417.

⁴⁸² „Из Југословенског друштва за чување народног здравља“, *Здравље – Здравствени покрет* 11 (1933): 479.

⁴⁸³ *Извештај о раду Југословенског друштва за чување народног здравља од 30. априла 1933. до 21. априла 1934. године* (Београд: Централни хигијенски завод, 1934), 8. Споразум је одобрио министар социјалне политике и народног здравља својом Одлуком од 18. 12. 1933. године С. бр. 22857.

поглављима: *Задатак и средства*; *Организација* и *Пропагандни материјал* био је дефинисан рад Сталне земаљске хигијенске изложбе.⁴⁸⁴ Као главни задатак наведен је „рад на здравственом просвећивању народа очигледном здравственом пропагандом“. Он се остваривао путем а) прикупљања и израде материјала из целе земље који приказује здравствено стање нашег народа и излаже га на погодан начин; б) изразом, набавком и излагањем материјала који показује како се може унапредити здравље у нашој земљи; в) изнајмљивањем материјала за изложбе у унутрашњости јавним установама и приватним организацијама; г) радом на свим осталим начинима очигледне здравствене пропаганде и њеним техничким усавршавањима; д) приређивањем изложби у сарадњи са државним установама и приватним организацијама; њ) обезбеђењем објеката за наставу из хигијене и за течејеве ЦХЗ и других школа у Београду. Финансирање је било предвиђено на неколико начина: а) из буџета ЦХЗ; б) средствима Југословенског друштва за чување народног здравља; в) приходима од улазница и д) разним приходима. У погледу организације, Изложба је имала три одељења: *Административно*; *Стручно пропагандно* и *Одељење за производњу пропагандног материјала*. Стручно пропагандно одељење је имало да се стара о уређењу Сталне изложбе у Београду и покретне изложбе по потреби. Одсеке и једне и друге изложбе, као и правила одељења требало је да пропише Одбор изложбе. У саставу Одељења за производњу пропагандног материјала биле су предвиђене радионице. За Одбор, у којем су сви чланови равноправни, било је прописано да има председника, секретара и благајника и да чланство траје три године. Особље, за које није наведено ништа ближе сем да је потребно да буде „стучно“, ангажовано је Одбор уз писмени уговор. У делу Правилника о пропагандном материјалу набројано је да се он састоји из „модела, мулажа, цртежа, слика, фотографија, плаката, летака, илустрованих књига, дијапозитива, филмова и свих осталих објеката за пропаганду“. Тачком 16. било је предвиђено могућност откупа „оригиналног материјала који илуструје извесне прилике у народу“, а такође и куповина материјала од приватних лица или из других радионица. Изнајмљивање пропагандног материјала Изложбе било је регулисано тачком 19. Прописано је да о томе доноси одлуку Одбор, осим у хитним случајевима, када ту одлуку могу да

⁴⁸⁴ „Стална земаљска хигијенска изложба у Београду“, *Здравље – Здравствени покрет* 1-2 (1934): 27, 28.

донесу само два члана Одбора. Као могућност, наведено је да се при изнајмљивању може тражити „одштета за руковање приликом експедиције и за материјал паковања“. Последњом тачком је била дефинисана продаја материјала који се израђује у оквиру Изложбе.⁴⁸⁵

Овај Правилник, иако није детаљно регулисао сва питања, био је солидна основа за рад установе, поготово зато што у Краљевини Југославији још увек није био донет закон о музејима. Креирање тог закона, које је трајало већ неколико година, чинило се да је управо 1934. године ушло у завршну фазу. Међутим, закон о музејима није донет, а заштита културних, научних и уметничких предмета разматрана је и поново законски регулисана тек после Другог светског рата. Занимљиво је да Предлог закона из 1934. године није обухватао музеје који су постојали у саставу неколико министарстава, нашта је министру просвете Илији Шуменковићу пажњу скренуо министар шума и рудника Милан Улмански. Уз напомену да музеје има „готово свака струка (шумарство, рударство, пољопривреда, медицина и др) и да они служе у практичне и пропагандно-просветне струке“, Улмански је предложио да и они буду обухваћени законом као самоуправни музеји под стручним државним надзором одговарајућег ресора.⁴⁸⁶

Сталну земаљску хигијенску изложбу свечано је отворио изасланик краља Александра, министар социјалне политике и народног здравља др Фран Новак, 24. маја 1934. године. У свом говору, Новак је нагласио да је Изложба „још значајнији корак напред“ у односу на Прву земаљску хигијенску изложбу, а такође и да је корак у спровођењу замисли Краља Александра да се оствари „покретна хигијенска изложба коју неће морати народ да посећује, већ ће она посећивати народ на његовом дому“.⁴⁸⁷ Организовање покретне изложбе означено је као други непосредан задатак Сталне хигијенске изложбе. Замисао је била да изложба буде постављена у вагонима воза и да на тај начин путује кроз земљу. Наглашено је да ће њеним остварењем Југославија постати прва земља која на тако енергичан начин спроводи здравствено просвећивање народа.⁴⁸⁸ Истом приликом, о значају

⁴⁸⁵ Ibid.

⁴⁸⁶ Архив Југославије (даље: АЈ), Фонд 66 Министарство просвете краљевине Југославије, фасц. 332, арх. јед. 563 – Примедбе и предлози на Предлог Закона о музејима; Министарство шума и рудника, бр 19.802. од 4. 10. 1934.

⁴⁸⁷ „Стална земаљска хигијенска изложба у Београду“, *Здравље – Здравствени покрет* 6 (1934): 77.

⁴⁸⁸ Извештај о раду Југословенског друштва за чување народног здравља, 10.

свих планираних активности, а посебно о потреби организовања покретне изложбе говорили су др Стеван Иванић, директор ЦХЗ и председник Југословенског друштва за чување народног здравља и проф. др Александар Ђ. Костић, председник Одбора изложбе. Иванић је посебно истакао да се Југословенско друштво за чување народног здравља „прихватило важног задатка да организује народ за активан рад на подизању нове здравствене свести.“⁴⁸⁹ Баш то буђење интересовања и ангажовање самог народа на питањима здравља био је један од универзалних циљева здравственог покрета. Костић је у свом говору најавио формирање музејске радионице, што значи да она још увек није постојала. Да ли су, и у којој мери, планови везани за радионицу и њену предвиђену делатност, као и за покретну изложбу, били остварени, нисмо могли да утврдимо због недостатка докумената у архивским фондовима.⁴⁹⁰ Извесно је, међутим, да је Изложба у Музеју за хигијену постојала до почетка Другог светског рата.⁴⁹¹ Њом су 1934. године управљали проф. др Александар Ђ. Костић и др Бојан Пирц, који је вероватно био секретар Одбора изложбе.⁴⁹² Претпостављамо да су они вршили своје дужности до 1937. године, што би било у складу са Правилником Изложбе, а можда и до почетка рата.

⁴⁸⁹ „Једна велика културна добит: У присуству изасланика Њ. В. Краља министра социјалне политике и народног здравља г. др. Фран Новак отворио је јуче у Београду Сталну земаљску хигијенску изложбу“, *Време*, бр. 4445, год. XIV, петак 25. 5. 1934, 3.

⁴⁹⁰ Фонд некадашњег Министарства социјалне политике и народног здравља у великој мери је уништен после Другог светског рата. Оно што је у њему остало, налази се у Архиву Југославије. Фонд Епидемиолошког института, у којем се чувају документа некадашњег Централног хигијенског завода, такође је некомплетан, тачније веома оскудан. Он се налази у Архиву Србије јер су по решењу Владе ФНРЈ из 1950. године Савезни хигијенски институт и Савезни епидемиолошки институт прешли у надлежност Владе Народне Републике Србије.

⁴⁹¹ МНТ, Збирка музеја српске медицине Српског лекарског друштва, Т: 180.152/28 – Фонд Александра Ђ. Костића, „Прва земаљска хигијенска изложба 1933“ (куцан текст).

⁴⁹² Живорад М. Јевремовић, *Вођа кроз Београд* (Београд: Издавачко предузеће „Привредник“, 1934), 52.

Слика 16. Реклама Сталне земаљске хигијенске изложбе, 1934
(Здравље, бр. 7-8, 1934)

У време отварања, Стална земаљска хигијенска изложба је имала следеће одсеке: Прозрачан човек; Анатомија; Физиологија; Становништво; Стан и насеља; Расна хигијена; Мајка и дете; Школска хигијена; Исхрана; Телесне вежбе и соколство; Туберкулоза; Маларија; Заразне болести; Полне болести; Алкоголизам; Болнице и Нега болесника.⁴⁹³ Било је, међутим, предвиђено да се Изложба континуирано допуњује, што указује на то да је активан приступ музејском раду и даље био одређење институције.⁴⁹⁴ У оквиру Изложбе, односно у музејским павиљонима, постојале су сала за предавања, библиотека и читаоница, а биле су најављене и музејске публикације.

Музејска поставка, настала спајањем изложбеног материјала самог Музеја и Прве земаљске хигијенске изложбе, коначно је уобличена на начин како је било планирано 1930. године. Као посебно занимљиви, били су оцењени одсеци о исхрани, о нези детета и о хигијенском уређењу стамбених простора и насеља.

⁴⁹³ „Стална земаљска хигијенска изложба у београду“, *Здравље – Здравствени покрет* 7-8 (1934): 117; и Јевремовић, Вођа кроз Београд, 52.

⁴⁹⁴ „Из Југословенског друштва за чување народног здравља“, *Здравље – Здравствени покрет* 11 (1933): 479.

Као ни Музеј за хигијену у ранијим годинама, Изложба изгледа ипак није успела да привуче велики број посетилаца. Такав закључак се изводи на основу броја посета за 1936, 1937. и 1939. годину. Музеј 1938. године није био отворен,⁴⁹⁵ а податке за 1934, 1935, 1940 и 1941. годину нисмо успели да пронађемо.⁴⁹⁶

Број посетилаца, према доступним подацима, био је мали и без значајних разлика током година. Музеј је 1936. године имао 1991 посетиоца,⁴⁹⁷ 1937. године 2202,⁴⁹⁸ а 1939. године 1862.⁴⁹⁹ Током 1936. године, исто као и у првим годинама рада Музеја за хигијену, биле су заступљеније групне посете али је 1937. године дошло до промене. Број појединачних посета, што се одржало и у 1939. години, надмашио је број групних посета. Разлика посетилаца у односу на пол и даље је била изражена. Тако је, на пример, 1937. године било 1045 појединачних мушких посетилаца, а само 355 женских, док је 1939. године, однос био 570: 296. Ова промена могла би да говори у прилог пораста културних навика одраслог градског мушког становништва.

У исто време док је престоничка Стална земаљска хигијенска изложба привлачила мали број посетилаца, поједини хигијенски музеји у Краљевини бележили су значајно већи успех. Музеј за хигијену у Загребу, према подацима приказаним заједно за 1934. и 1935, имао је у те две године чак 161.139 посетилаца.⁵⁰⁰ Наредне године, 1936, број посета је био знатно мањи, али је ипак достигао 15.240. Загребачки музеј није био отворен током 1937. и 1938, али је приредио велики број путујућих изложби. Музеј у Сарајеву је 1937. године посетило 14.890 лица, а наредне године 4.120. Музеј у Скопљу је такође имао

⁴⁹⁵ „Rad higijenskih muzeja u 1937–38. godini“, u *Godišnjak o narodnom zdravlju i radu zdravstvenih ustanova i organa 1937-38*, ur. Bogoljub Konstantinović i Bojan Pirc (Beograd: Centralni higijenski zavod, 1939), 52.

⁴⁹⁶ За 1934. и 1935. подаци о Изложби нису публиковани међу подацима о посети хигијенских музеја у Краљевини Југославији у *Статистичком годишњаку 1934–1935*, Књига VI (Београд: Штампарија „Раденковић“, 1936), 355. За 1940 и 1941. нису публиковани Годишњаци о народном здрављу и раду здравствених установа и органа.

⁴⁹⁷ „Rad higijenskih muzeja u 1936. godini“, u *Godišnjak o narodnom zdravlju i radu zdravstvenih ustanova i organa 1936*, ur. Stevan Ivanić i sar. (Beograd: Centralni higijenski zavod, 1937), 217.

⁴⁹⁸ „Rad higijenskih muzeja u 1937-38. godini“, u *Godišnjak o narodnom zdravlju i radu zdravstvenih ustanova i organa 1937-38*, ur. Bogoljub Konstantinović i Bojan Pirc (Beograd: Centralni higijenski zavod, 1939), 52.

⁴⁹⁹ „Rad higijenskih muzeja u 1939. godini“ (tabela 11), u *Godišnjak o narodnom zdravlju i radu zdravstvenih ustanova i organa 1939*, ur. Bogoljub Konstantinović i Bojan Pirc (Beograd: Centralni higijenski zavod, 1940), 21.

⁵⁰⁰ „Пропагандни рад“, *Статистички годишњак 1934–1935*; Књига VI (Београд: Штампарија „Раденковић“, 1936), 355.

велику разлику у броју посета у наведене две године – 1937. је било 15.942, а 1938. године 6010 посетилаца.⁵⁰¹ Вероватно су програмски садржаји музеја – предавања, пројекције филмова и тематске изложбе, као активнија сарадња са школама, били главни разлози значајног пораста броја посетилаца у појединим годинама.

Стална земаљска хигијенска изложба, према сачуваном запису проф. др Александра Ћ. Костића, постојала је „у баракама на Губеревцу све до 1941. године“.⁵⁰² Она је током Другог светског рата вероватно била затворена. Ипак, судећи по Предлогу буџета Централног хигијенског завода за 1941/42. годину, вероватно је било планирано да Изложба настави са радом јер су били предвиђени трошкови за „материјал и уређење хигијенског музеја“ и за „покретне и сталне изложбе“.⁵⁰³ По завршетку рата, Музеј и Изложба нису поново отворени. С једне стране, концепција Изложбе није била у складу са владајућом идеологијом и новим државним уређењем, што се на првом месту односи на одсек Расне хигијене, а затим и на одсеке о становништву, болницама и соколству. С друге стране, изложени статистички подаци већ су били застарели. Велики део изложбеног материјала ипак је могао да се употреби за формирање нове поставке али се то очигледно није догодило. Одмах по завршетку рата, реорганизацијом здравствене службе укинута је Централни хигијенски завод, а од појединих његових одељења формирана су Савезни епидемиолошки институт, Савезни хигијенски институт и Епидемиолошко-бактериолошки завод НР Србије.⁵⁰⁴

Шта се догодило са изложбеним материјалом, нисмо успели са сигурношћу да утврдимо. Један урамљени анатомски цртеж из Музеја за хигијену налази се у Анатомском кабинету Медицинске школе у Београду. Он је био позајмљен за Прву земаљску хигијенску изложбу, што се закључује на основу текста на етикети, на полеђини цртежа: „Прва земаљска хигијенска изложба, бр. 553;

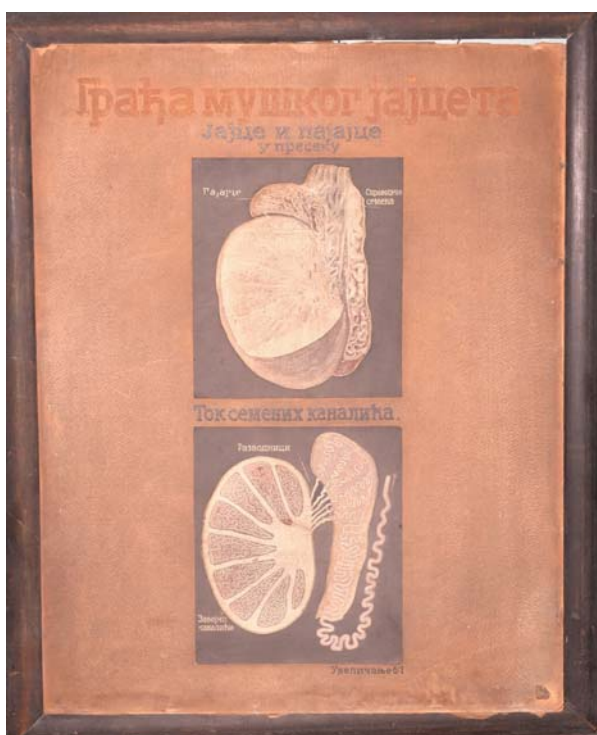
⁵⁰¹ „Rad higijenskih muzeja u 1936. godini“, u *Godišnjak o narodnom zdravlju i radu zdravstvenih ustanova i organa 1936*, ur. Stevan Ivanić i sar. (Београд: Централни хигијенски завод, 1937), 217.

⁵⁰² МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Фонд Александра Костића, Т:180.152/28 – „I Земаљска хигијенска изложба 1933“; куцан текст, 15 листова; без означене године.

⁵⁰³ АС, Г/229, Фонд Епидемиолошког института; Општа архива 1937 – 1951.

⁵⁰⁴ „Централни хигијенски завод у годинама Другог светског рата (1941–1945)“, у *Осамдесет година у служби здравља народа*, ур. Драгољуб Ђокић и сар. (Београд: Институт за заштиту здравља Србије „Др Милан Јовановић Батут“, 2000), 132.

Власништво: Цент. хиг. зав.; Адреса: Музеј“ (Слика 17).⁵⁰⁵ На основу тога, претпостављамо да је један део музејског материјала био уступљен школама, а неким делом можда и здравственим установама за потребе здравственог просвећивања. Од 1951. године, рад у области здравственог просвећивања био је централизован у новој установи – Институту за здравствено просвећивање Народне Републике Србије. Изложбе, које су сматране одличним здравствено-васпитним средством,⁵⁰⁶ приређиване су здравственим установама и школама али изгледа да се није размишљало о поновном формирању здравствених музеја.

Слика 17. Анатомски цртеж из фонда некадашњег Музеја за хигијену ЦХЗ, између 1930. и 1933. (Медицинска школа у Београду)

⁵⁰⁵ У Анатомском кабинету Медицинске школе, поред овог цртежа, налазе се модели, мулажи и витрина за скелет који су највероватније, такође из Музеја за хигијену, пошто се неки од њих виде на фотографијама са Прве земаљске хигијенске изложбе у *Споменици* изложбе.

⁵⁰⁶ Братислав Томић, *Здравствено васпитна средства* (Београд: Институт за здравствено просвећивање НР Србије, 1959), 23-36.

3.1.5. Медико-историјски музеј Централног хигијенског завода

Међу разгранатим активностима Централног хигијенског завода у Београду, које су обухватале питања теоријске и примењене хигијене и социјалне медицине, производњу серума и вакцина и руковођење хигијенском и епидемиолошком службом у целој земљи, било је и проучавање народног живота у свим аспектима повезаним са здрављем. Том делатности се бавио одсек Одсек за проучавање и поучавање Социјално-медицинског одељења. Проучавање народног живота проширено је и на изучавање историје здравствене културе југословенских земаља 1935. године, када је као хонорарни сарадник Завода био ангажован др Ристо Јеремић (1869 – 1952), истакнути историчар медицине.⁵⁰⁷

Јеремићеви задаци у Заводу били су „прикупљање грађе за историју медицине у архивима Славонског Брода, Земуна, Сремских Карловаца, Петроварадина и Новог Сада; сабирање предмета за Медико-историјски музеј при ЦХЗ у Београду; инвентарисање књига библиотеке др Милана Јовановића Батута и уређивање новоосноване збирке публикација Завода под именом *Прилози за историју здравствене културе Југославије и Балканског полуострва*“.⁵⁰⁸ Најближи Јеремићеви сарадници били су др Стеван Иванић, који је до 1937. године био директор Завода, и др Богољуб Константиновић, који га је на том месту заменио. Оснивање музеја било је планирано већ почетком 1936. године, с тим што је назив који се првобитно спомињао био „Здравствени музеј“.⁵⁰⁹ Како су, међутим, све активности у оквиру Музеја обухватале медицинско-историјски рад, сам Јеремић је Музеј, који је формиран годину дана касније, називао Медико-историјски музеј.⁵¹⁰ Јеремићева усмереност ка сабирању старих медицинских књига, рукописа и докумената позиционирала је Музеј као први центар за изучавање

⁵⁰⁷ АСАНУ, Историјска збирка, 14457/437 – заоставштина др Риста Јеремића. Јеремић је 1934. године пензионисан са места шефа Санитета Дирекције државних железница у Суботици.

⁵⁰⁸ Ibid.

⁵⁰⁹ АС, Поклони и откупи, 146-293. Дописна карта др Риста Јеремића проф. др Алекси Ивићу од 7.03. 1936. у којој најављује оснивање „Здравственог музеја ЦХЗ“ и моли Ивића да поклони неколико старих књига за Музеј.

⁵¹⁰ Документ о оснивању Музеј није сачуван у Фонду Епидемиолошког института у Архиву Србије. У једном сачуваном документу спомиње се под именом „историјски музеј“. У литератури се као година оснивања наводи 1938, међутим, Јеремић као почетну годину означава 1937. Видети: АСАНУ, Историјска збирка, 14.457/439 – заоставштина др Риста Јеремића.

историје медицине у Србији. То је био снажан подстицај изучавању ове научне области која је до тог времена била предмет интересовања ретких појединаца.

Музеј је био смештен у главној згради Централног хигијенског завода, у источном крилу зграде, у две просторије на првом спрату. У њему су били изложени план некадашњег Карантина у Алексинцу; планови карантина у Славонском Броду (21 слика) и Дубровнику (1 слика); слика Земунске градске болнице; слика Јустинијановог водовода у Скопљу; хируршко-берберски инструменти и прибор из старих апотека у Војводини, из друге половине 18. века; старе медицинске књиге публиковане од друге половине 18. века (138 књига) и „документа и наредбе здравственог карактера од прве половине 19. века, већи број у оригиналу“.⁵¹¹ Поред наведених, у Музеју је било и предмета који су били Јеремићева својина, као што је ковчежић са оперативно одстрањеним мокраћним каменцима. Збирку каменаца је Јеремић формирао у првој и другој деценији 20. века, док је био на дужности шефа Хируршког одељења Болнице у Тузли.⁵¹² Након смрти др Милана Јовановића Батута 1940. године, Музеју је предат његов радни кабинет у којем су се налазиле књиге, документи, одликовања, лични предмети и друго.⁵¹³

Слика 18. Збирка оперативно одстањених мокраћних каменаца коју је формирао др Ристо Јеремић у првој и другој деценији 20. века (експонат из бившег Медико-историјског музеја) (Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.695)

⁵¹¹ Радивој А. Павловић, „Живот и рад др Риста Јеремића“, *Медицински преглед* 1 (1938): 4.

⁵¹² Станојевић, *Музеј српске медицине*, 404.

⁵¹³ Vasiljević, *Osnivanje Centralnog higijenskog zavoda*, 80.

Када је 1938. године Југославија била домаћин XI конгреса Међународног удружења за историју медицине, који је одржан у Загребу, Београду, Сарајеву и Дубровнику, Ристо Јеремић је активно учествовао у организацији Конгреса као члан Београдског одбора.⁵¹⁴ Он је имао значајну улогу у приређивању изложбе у оквиру Конгреса, на којој су били заступљени и предмети из Музеја. Поред тих предмета, поједини експонати су били позајмлени, док је из Музеја града Прага, уз материјалну помоћ Београдске општине, набављена фотокопија „прве до сада познате српске лекаруше“.⁵¹⁵

Према списку експоната на изложби (Прилог 4), може да се закључи да је главна тежња организатора била да се страним гостима прикажу карактеристични елементи здравствене културе и традиције народа Југославије у коју је уткано цивилизацијско наслеђе истока и запада. С друге стране, поједини изложени предмети, везани за западну медицину, могли су да симболизују јединство научне заједнице коју су, окупљени у Београду, чинили представници различитих земаља. Тако су, на пример, на изложби поред амулета, лекаруша, модела хамама и сарајевске бербернице, били и римски хируршки инструменти из Костолца и фотокопија обдукционог протокола леша Наполеона Бонапарте.⁵¹⁶

Изложба је била приређена у Згради Коларчевог народног универзитета и учесници су је разгледали након свечане седнице којом је започет рад Конгреса. Могуће је да су неки од експоната, можда копија лекаруше добијене из Прага или још неки предмет, касније чувани у музејском фонду.

Из писма које је поводом оснивања Секције за историју медицине и фармације Српског лекарског друштва др Јеремић упутио др Владимиру Станојевићу 1950. године, може да се закључи да је Музеј био поштеђен разарања и пљачке у току Другог светског рата али да га је та судбина ипак снашла по Ослобођењу. Уз честитке Станојевићу на оснивању Секције и низа предлога у

⁵¹⁴ Ристо Јеремић, „Извештај о XI конгресу Међународног удружења за историју медицине одржаном у Београду од 5-8 септембра 1938“, у *Miscellanea 3* (Београд: Централни хигијенски завод, 1940), 279. Поред београдског, у организацији Конгреса је учествовао и Загребачки одбор. Председник Загребачког одбора је био проф. др Лујо Талер, истакнути хрватски историчар медицине и професор историје медицине Свеучилишта у Загребу, а секретар је био др Владимир Базала, такође угледни историчар медицине.

⁵¹⁵ *Ibid.*, 280. Предмете за изложбу су позајмили: Тихомир Ђорђевић, Ксенофон Шаховић, Милан Кашанин, Фердинанд Грамберг, Андрија Мирковић и Леандер Брозковић, срески ветеринар у Кикинди.

⁵¹⁶ *Ibid.*, 282, 283.

погледу њених задатака и програма рада, Јеремић је Секцији дао аманет: „обновити Медико-историјски музеј Ц. Х. Завода, који је нечија пакосна воља 1945-46. делом растурила, делом уништила...“. У наставку писма, он наводи да су поједини предмети ипак сачувани, да се налазе у Српској академији наука и да је још 1948. године упутио писмо Академији у вези са њима. Јеремић је тражио да се из заоставштине др Батута издвоје предмети који су били музејски и да се одвојено чувају. „Време ће доћи,“ писао је Управи Академије, „када ће лекари растурено гнездо опет почети савијати и биће захвални Академији што им је сачувала саставне делове њиховог медикоисторијског ембриона“.⁵¹⁷ У нацрту писма Академији, који се чува у Архиву САНУ, налази се и списак музејских предмета. Према том списку, фонд су чинили: „српска медицинска књижевност од почетка прошлог века; неколико лекаруша, а међу њима једна фотокопија из XV века; неколико фотокопија санитарских списа из Дубровачког архива; ретка дела: пета и шеста центурија Амата Лузитанца, дубровачког лекара из XVI века; Шраудова *Pestis sirmiensis*; Хезерова *Geschichte Der Medicin* у три тома; приличан број санитарских објава, наредаба и уредаба из XVIII и XIX века; оригинални записник *Društva slavonskih liečnika u Osieku*; неколико годишта Српског архива у 17 свезака; *Прилоге за историју здравствене културе Југославије и Балканског полуострва*; неколико писама лекара од пре сто година; модел наше најстарије болнице и модел хамама из Струге.“⁵¹⁸ Овим списком нису били обухваћени сви предмети из Музеја. Не спомињу се, на пример, хируршко-берберски инструменти из војвођанских апотека, из 18. века, и збирка мокраћних каменаца, па тако можда ни неки други. Како по Јеремићевој молби у Академији није било поступљено, он је предложио да се Секција заложи да добије предмете који би могли да „послуже као продужење“ бившег Музеја.⁵¹⁹

У то време, део музејских предмета – намештај Батутовог кабинета („Батутова соба“) налазили су се и даље у згради Завода, преименованог у Епидемиолошко-бактериолошки завод, док су Батутова библиотека, документи,

⁵¹⁷ АСАНУ, Фонд др Риста Јеремића, 14.457/439. Концепт писма др Риста Јеремића Академији наука у вези са предметима из бившег Медико-историјског музеја. У Деловодном протоколу САН за 1948. Годину, под датумом 17. 11. 1948, заведено је Јеремићево писмо али документ уз све напоре љубазног архивиста АСАНУ Милета Станића и Милице Илић, није мога да се пронађе.

⁵¹⁸ Ibid.

⁵¹⁹ Будимир Павловић, „Писмо Риста Јеремића поводом оснивања Секције за историју медицине и фармације СЛД у Београду 12. II 1950“, *Српски архив за целокупно лекарство* 7 (1981): 956.

лични предмети и друго били пренети у зграду Српске академије наука у Бранковој улици. Приликом реорганизације Завода, „Батутова соба“ је више пута пресељавана и код предатних радника Завода постојала је бојазан да ће бити изгубљена или уништена. О њој је у првим поратним годинама водио бригу др Милорад Драгић, а једна од идеја у циљу њеног очувања била је да се поклони Српском лекарском друштву.⁵²⁰ До тога није дошло и кабинет је остао у Заводу. Вероватно се, бар једним делом, и данас чува у истој згради – Институту за здравствену заштиту Србије „Др Милан Јовановић Батут“.

Приликом припрема за оснивање Музеја српске медицине Српског лекарског друштва 1955. године, чланови Секције за историју медицине и фармације, у потрази за предметима из бившег Медико-историјског музеја претражили су просторије бившег Централног хигијенског завода (тада под називом Хигијенски институт НР Србије). У подрумским просторијама, „на бетонском поду“, пронашли су збирку мокраћних каменаца, пресу за суви жиг у форми печата, која је припадала Милану Јовановићу Батуту, комплете *Прилога за историју здравствене културе Југославије и Балканског полуострва* и „нека друга старија издања од историјског значаја“.⁵²¹

Исте године, за предмете из Батутове заоставштине, чуване у САН, заинтересовала се Секција за историју медицине, ветерине и фармације, која је јуна исте године била основана у оквиру Института за медицинска истраживања, као установе Одељења медицинских наука САН. Из дописа који је по питању предмета из Батутове заоставштине био упућен Управи Академије, види се да је део предмета био чуван у Архиву, а део у Библиотеци САН. Одељење медицинских наука је затражило да се Секцији уступе предмети из заоставштине Батута као „музејске вредности“ и утолико му се изашло у сусрет што је одобрено да се преузму „слике, одликовања и тсл“, док је у погледу докумената одлучено да

⁵²⁰ АСАНУ, Историјска збирка, заоставштина др Риста Јеремића, 14.457/289. Писмо инж. Велислава Томашевића, некадашњег шефа Санитетско-техничког одељења ЦХЗ др Ристи Јеремићу од 3. 12. 1947.

⁵²¹ Владимир Станојевић, „Музеј Српске медицине Српског лекарског друштва“, у *Српско лекарско друштво: Споменица 1872–1972*, ур. Душан С. Ђурић (Крагујевац: ГП „Никола Николић“, 1972), 417.

се задрже у Архиву. По тој одлуци Извршног одбора Председништва САН поступили су и Архив и Библиотека.⁵²²

Слика 19. Преса за суви жиг др Милана Јовановића Батута
(експонат из бившег Медико-историјског музеја)
(Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.94)

Секција за историју медицине, ветерине и фармације, која је постојала до 1961. године, када је Институт за медицинска истраживања издвојен из САН, као један од својих задатака одредила је и прикупљање предмета за сопствену збирку или музеј. Ови планови никада нису на прави начин остварени, у првом реду, јер је Секција располагала веома скученим простором за рад, унутар којег је имала један орман (витрину) за прикупљене предмете. О тој збирци је водио бригу мр. фарм. Нићифор Јакшевац, хонорарни стручни сарадник Секције. Када је Секција расформирана, старањем тадашњег управника Архива Божидара Ковачевића Батутова заоставштина је враћена у Архив САН заједно са делом докумената које је прикупила Секција.⁵²³

⁵²² АСАНУ, Историјска збирка – заоставштина др Милана Јовановића Батута - Збирка докумената за историју српске медицине, 14201/288/131 – Допис управника послова САН Радмиле Томић Институту за медицинска истраживања – Секцији за историју медицине, ветерине и фармације; Бр 2504 од 11. 07. 1955.

⁵²³ АСАНУ, Историјска збирка – заоставштина др Милана Јовановића Батута – Збирка докумената за историју српске медицине бр 14201 – Историјска белешка Божидара Ковачевића.

Подела Батутове заоставштине извршена је још једном, када је на предлог Архива Извршни одбор Председништва САНУ, 7. фебруара 1977. године донео одлуку да се „Историјском музеју СР Србије без накнаде уступе предмети наведени у писму управника Архива од 28. 01. 1977. године (ручни кофери, медицински инструменти и др), пошто су по својој природи музејски, а не архивски“.⁵²⁴ Испод текста документа стоји рукописна забелешка: „Наведени предмети из заоставштине Милана Јовановића Батута уступљени су одлуком ИО Председништва САНУ Историјском музеју Србије; Дел. бр 01-309/1-4/1977“.⁵²⁵ Међутим, у документацији Историјског музеја Србије није пронађен податак о пријему предмета.⁵²⁶

Медико-историјски музеј, основан, у највећој мери, залагањем др Риста Јеремића али формиран у оквиру државне установе, Централног хигијенског завода, био је први центар за изучавање историје медицине у Србији. У погледу формирања музејског фонда, уочава се да је нагласак био на сабирању писаних историјских извора, док је мања пажња поклањана тродимензионалним предметима. Иако је можда и постојала идеја да Музеј у будућности буде отворен за ширу јавност, то се вероватно није догодило у кратком периоду његовог постојања.

Музеј је, као што се види, доживео исту судбину као и његови претходници – расформирање, раздвајање збирки, па чак и губитак појединих експоната. Институција у којој је постојао и која је после рата била реорганизована у складу са потребама нове државе,⁵²⁷ више није била заинтересована за његово очување. Тако је и могло да се догоди да поједини музејски предмети буду разбацани у подрумским просторијама зграде, а затим и да мобилијар Батутовог кабинета, уместо да се посебно чува као културно добро, буде сматран оптерећењем радног простора.

⁵²⁴ АСАНУ, Административна архива, Записник III седнице Извршног одбора Председништва САНУ од 7. фебруара 1977.

⁵²⁵ Предлог управника Архива са поменутиим списком предмета није могао да буде пронађен у Архиву САНУ.

⁵²⁶ Аутор се захваљује Слађани Бојковић, шефу Одељења документације Историјског музеја Србије, на уложеном труду у тражењу докумената.

⁵²⁷ Демократске Федеративне Југославије, а затим од новембра 1945. Федеративне Народне Републике Југославије.

Ипак, пут који је трасирао Медико-историјски музеј у погледу чувања културног и научног наслеђа из области медицине и изучавања медицинске прошлости, био је препознат и настављен десет година касније, 1955, када је у оквиру Секције за историју медицине и фармације Српског лекарског друштва основан Музеј српске медицине Српског лекарског друштва.

3.1.6. Музеји и збирке Медицинског факултета Универзитета у Београду

После завршетка Првог светског рата, поред Министарства народног здравља у Србији је основана још једна важна институција – Медицински факултет. Тиме су завршене вишегодишње дискусије које су вођене у лекарским круговима, на Великој школи и у Народној скупштини о томе да ли је Медицински факултет потребан Србији и да ли постоје услови за његово оснивање. Мишљења су била подељена и у самом Српском лекарском друштву. Струја која је била против предлога износила је читав низ аргумената за свој став: недостатак стручног наставничког кадра, непостојање клиничких одељења, оскудност у наставним збиркама и коначно немогућност државе да финансира установу за чији су рад потребна велика материјална средства. Постојала је, такође, и бојазан од „хиперпродукције лекарског кадра“.

Залагањем министра просвете Љубомира Давидовића, припреме за оснивање Факултета су коначно започеле 1919. године. Формиран је први наставнички колегијум у саставу проф. др Милан Јовановић Батут, проф. др Војислав Субботић и проф. др Драго Перовић. На првој седници Колегијума, 6. фебруара 1920. године, проф. др Милан Јовановић Батут је изабран за декана, а проф. др Војислав Субботић за продекана Факултета.

Настава на Медицинском факултету започела је 9. децембра исте године предавањем из анатомије које је проф. др Нико Миљанић одржао у Свечаној сали Универзитета, у Капетан-Мишином здању.

Упркос веома скромним условима, како просторним тако и материјалним, проблем недостатка наставних средстава није се осећао у великој мери, јер су се

брзо проналазила погодна решења. Као што је професор Батут био предвидео,⁵²⁸ Факултету су за наставу биологије, физике и хемије биле стављене на располагање збирке и лабораторије Универзитета, тим пре што су професори тих предмета били постављени и за предаваче на Медицинском факултету.⁵²⁹ Поред тога, у сусрет су изашла два министарства – Министарство народног здравља и Министарство војске и морнарице, која су уступила извештан број зграда и просторија Опште државне, односно Војне болнице.

Прва збирка Медицинског факултета вероватно је била анатомска збирка. Професор Миљанић је из Париза донео шест скелета, а такође је набављено и више од 35 великих илустрација из остеологије и миологије познатог илустратора Франца (Frantz).⁵³⁰

Када је 1933. године Анатомски завод подељен на Институт за дескриптивну и топографску анатомију и Институт за примењену анатомију, у оквиру Института за дескриптивну и топографску анатомију, смештеном у згради Патолошког завода, започете су припреме за формирање музеја који је сматран „веома важним помоћним средством за наставу“.⁵³¹ Претпостављамо да је тај музеј био језгро из којег се развио данашњи Музеј Анатомског института „Др Нико Миљанић“.

Одмах по оснивању Хистолошког завода 1922. године, под руководством проф. др Александра Ђ. Костића, почела је израда хистолошких препарата за вежбе студената. Када је Завод 1927. године усељен у наменски сазидану зграду, њихов број је износио неколико хиљада, док је за израду ембриолошких и тератолошких макроскопских препарата била опремљена модерна лабораторија. Уз лабораторију се налазила просторија намењена Музеју али је он вероватно био уређен тек по исељењу Хемијског института, којем је, поред других, била

⁵²⁸ Милан Јовановић-Батут, *Медицински факултет српског универзитета* (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1898), 75; и *Медицински факултет Универзитета у Београду 1920–1935*, 15, 141.

⁵²⁹ Проф др Живојин Ђорђевић (биологија); проф. Др Ђорђе Станојевић (физика) и проф. др Сима Лозанић (хемија).

⁵³⁰ *Медицински факултет Универзитета у Београду 1920–1935*, 25 и Радоје Чоловић, *Професор др Нико П. Миљанић*, Пројекат Растко, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/15012>.

⁵³¹ *Медицински факултет Универзитета у Београду 1920–1935*, 25, 27.

уступљена и та просторија до 1938. године.⁵³² Будући да је у бомбардовању Београда 6. априла 1941. године, највећи део зграде Завода страдао, и да се наводи да су остали сачувани само Фотографско одељење са малим делом инвентара Завода и библиотеком, претпостављамо да је уништен и већи део музејских препарата.⁵³³ Један хистолошки препарат који је проф. др Александар Ђ. Костић пронашао у рушевинама зграде данас се чува у Музеју науке и технике, у Збирци Музеја српске медицине Српског лекарског друштва. Данас у Институту за хистологију и ембриологију „Александар Ђ. Костић“ постоје свега два тератолошка препарата.⁵³⁴

Сличну судбину је имао и Музеј Завода за општу патологију и патолошку анатомију, у којем је до бомбардовања зграде у два наврата, 6. и 17. априла 1941. године, било преко 1.500 експоната.⁵³⁵ Збирка макроскопских препарата поново је формирана после рата и коришћена је од почетка шездесетих година у такозваној макроскопској дијагностици, новоустановљеном виду практичне наставе.⁵³⁶

У Судско-медицинском заводу, који је формиран 1923. године под управом проф. др Милована Миловановића, поред збирке учила, препарационе и мацерационе радионице, постојао је и Музеј у којем се 1935. године налазило 709 препарата.⁵³⁷ Пошто је Завод настао на темељу бивше Просектуре Опште државне болнице, којом је од завршетка Првог светског рата руководио Миловановић, у фонд Музеја су ушли и малобројни препарати из Музеја Просектуре.

По одласку у пензију др Батута, за професора предмета Хигијена изабран је 1924. године санитетски генерал др Ђорђе Протић. Практична настава је првих година одржавана у Хемијској лабораторији Прве армијске сталне војне болнице, да би 1927, решењем министра војске и морнарице Медицинском факултету било

⁵³² Ibid., 6; и Станоје Стефановић и сар., ур., *Педесет година Медицинског факултета Универзитета у Београду 1920–1970* (Београд: Галеника, Фармацеутско-хемијска индустрија, 1970), 39.

⁵³³ Ibid., 68.

⁵³⁴ Информација је добијена у усменом разговору са проф. др Новицом Милићевићем.

⁵³⁵ Стефановић, *Педесет година Медицинског факултета*, 90. У бомбардовањима је уништено пет „ормана за музејске препарате“ (укупне вредности 6.000 динара) и 583 „тегле за музејске препарате“, чија је укупна вредност, дата према ценама из 1938. године била 46.240 динара. Овај износ је највећи новчани износ у списку уништених предмета Института који је сачињен после Другог светског рата. Извор: АЈ, Фонд 54 Репарациона комисија при влади ФНРЈ 1945-1946; фонд 302, архивска јединица 454.

⁵³⁶ Стефановић, *Педесет година Медицинског факултета*, 92.

⁵³⁷ *Медицински факултет Универзитета у Београду 1920–1935*, 114.

стављено на располагање неколико просторија у згради Војно-хигијенског завода. У њима је формиран Институт за ратну хигијену Факултета, чија је управа била поверена др Протићу. Поред збирки и лабораторија Војно-хигијенског завода, Протић је у настави хигијене и ратне хигијене користио и Музеј Завода, у којем се „нарочито истицала колекција већих и мањих апарата за дезинфекцију, дезинсекцију и дератизацију.“⁵³⁸

У периоду између два светска рата, збирке и музеји су постојали и на клиникама Медицинског факултета, чак и тамо где су клинике радиле у скромним смештајним условима, у Општој државној болници и у Војној болници.

У оквиру Катедре хирургије, наставни предмети су били хирургија, хируршка пропедевтика и ратна хирургија. Хируршка пропедевтичка клиника, коју је формирао санитетски генерал и први професор др Михаило Петровић, била је смештена на Хируршком одељењу Војне болнице, којим је професор Петровић руководио већ дуги низ година. Његовим залагањем био је оформљен Музеј са „око 100 најпотребнијих и за обуку карактеристичних препарата... добивених од оперисаних болесника“ и са око сто дијапозитива клиничких случајева.⁵³⁹ На истом одељењу био је смештен и Институт за ратну хирургију, под управом санитетског генерала проф. др Чедо Ђурђевића, а у настави је служила збирка пројектила из Првог светског рата.⁵⁴⁰

Хируршка клиника, основана 1921. године, била је прва клиника Медицинског факултета. Започела је свој рад две године касније, под управом проф. др Војислава Субботића, у просторијама Хируршког одељења Опште државне болнице. Након смрти професора Субботића децембра 1923. године, за управника и наставника је постављен проф. др Миливој Костић, који је за потребе наставе клиничкој збирци приложио и поједине предмете који су били његова својина. Списак предмета који су 1935. године били у Збирци приказан је у Табели 1.⁵⁴¹

⁵³⁸ Ibid., 134.

⁵³⁹ *Медицински факултет Универзитета у Београду 1920 – 1935*, 60, 61.

⁵⁴⁰ Ibid., 137.

⁵⁴¹ Ibid., 103.

Табела 1. Садржај Збирке Хируршке клинике Медицинског факултета 1935. године

Р. бр.	Назив	Комада	Напомена
1.	Патолошко-анатомски препарати	273	
2.	Штампане слике у боји	6	
3.	Руком израђене слике у боји за наставу	38	лични рад проф. др М. Костића
4.	Статистичке табеле	16	
5.	Мулажи	11	
6.	Микрофотографије	2	
7.	Коштани патолошко-анатомски препарати	4	својина проф. др М. Костића
8.	Збирке мокраћних и жучних конкреција	2	својина проф. др М. Костића
9.	Рендгенски дијапозитиви израђени у лабораторији Хируршке клинике	215	
10.	Рендгенски дијапозитиви	12	
11.	Хистолошки дијапозитиви	50	
12.	Урамљене скупине руком израђених слика	5	својина проф. др М. Костића

У окриљу Опште државне болнице била је основана 1921. године и Гинеколошко-акушерска клиника под управом првог професора др Милоша Богдановића. С обзиром да је још почетком 20. века постојала збирка препарата у оквиру Школе за бабице, која је била у саставу Болнице, могуће је да је она, уколико није била уништена у Првом светском рату, била коришћена у првим годинама наставе. Чак и ако школска збирка препарата није била сачувана, Музеј је у оквиру Клинике већ постојао 1927. године. О томе сведочи податак из једног приказа случаја који је публикувао проф. др Светислав Барјактаровић, наследник професора Богдановића на месту шефа катедре и управника Клинике од 1937. године. Описујући случај ванматеричне трудноће код једне оперисане пацијенткиње, Барјактаровић наводи да одстрањени тумор (калцификован фетус

са плодовим овојцима) није детаљније истраживан јер се желело да препарат буде сачуван за „клинички музеј“.⁵⁴²

У настави интерне медицине, која се спроводила на четири клинике основане почетком двадесетих година, коришћен је и „мали патолошко-анатомски музеј“ III интерне клинике. У њему се налазило око 2000 рендгенограма којима су били приложени патолошко-анатомски макроскопски и микроскопски препарати добијени обдукцијом, што је омогућавало упоредни приказ патолошких процеса.⁵⁴³

Наставном збирком, која се састојала од модела, мулажа и препарата располагала је и Инфективна клиника, док је на Клиници за кожне и венеричне болести средином тридесетих година 20. века постојала Збирка мулажа са око 400 примерака који су били већим делом израђени на Клиници.⁵⁴⁴ Радионицу за израду мулажа установио је проф. др Ђорђе Ђорђевић 1925. године. Све до 1940. године, мулаже је израђивао др Сергеј Павлович Алисов, лекар по образовању и уметник-аматер. По његовом одласку са Клинике, радионица није радила десет година, да би је обновио проф. др Сима Илић 1950. године. У тој другој фази рада, која је трајала до 1958. године, био је ангажован, као радник Клинике, академски вајар Војислав Шикопарија.⁵⁴⁵

Из периода између два светска рата је и Музеј Катедре за анатомију Факултета ветеринарске медицине Универзитета у Београду. Формиран је 1939. године залагањем проф. др Владете Симића, првог професора анатомије. У њему су се налазили остеолошки и анатомски препарати припремљени техникама препарирања и конзервирања у боји.⁵⁴⁶

⁵⁴² Светислав Сп. Барјактаровић, „Дијагноза и терапија изнесене и скоро изнесене ванматеричне трудноће“, *Српски архив за целокупно лекарство* 11 (1947): 870.

⁵⁴³ *Медицински факултет Универзитета у Београду 1920–1935*, 78. После другог светског рата, спајањем постојеће четири интерне клинике формиране су Интерна клиника А и Интерна клиника Б. Данас су то Килинака за кардиологију; Клиника за алергологију и имунологију; Клиника за гастроентерологију и хепатологију; Клиника за ендокринологију и болести метаболизма Клиничког центра Србије.

⁵⁴⁴ *Медицински факултет Универзитета у Београду 1920–1935*, 127.

⁵⁴⁵ Ljiljana Medenica, Bosiljka Lalević-Vasić, Dušan S. Škiljević, „The Belgrade Dermatovenereologic Moulage Collection: Past and Present“, *Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology* 8 (2008): 938, 939.

⁵⁴⁶ Слободан Ђорђевић, „Прилог познавању настанка српских медицинских музеја“, *Архив за историју здравствене културе Србије* 1-2 (1990): 93.

3.1.7. Универзитетске збирке и музеји основани после Другог светског рата

Након завршетка Другог светског рата, потребе државе за стручним кадровима, поготово у области здравствене заштите становништва, довеле су до оснивања нових високошколских установа. Из састава Медицинског факултета у Београду, прво је издвојен Фармацеутски, а затим и Стоматолошки одсек, који су почели са радом као самосталне установе 1945, односно 1948. године. Медицински факултети у Новом Саду и у Нишу основани су 1960, док су медицински факултети у Приштини и Крагујевцу почели са радом 1969, односно 1977. године. На свим новим факултетима формиране су одговарајуће наставне збирке за стручне предмете. На Фармацеутском факултету и на Стоматолошком факултету у Београду, формиране су и историјске збирке.

Збирку на Стоматолошком факултету уредила је 1967. године др Вера Гавриловић, професор историје стоматологије.⁵⁴⁷ Збирка је била скромних размера и чувана је у три витрине у библиотеци. Поред архивских докумената, у њој су се налазили поједини стари стоматолошки инструменти, зубне протезе и кости лобање које су студенти повремено користили за вежбе. Идеја о формирању Музеја стоматологије није била остварена.

На Фармацеутском факултету, Музеј историје фармације формиран је за потребе наставе предмета историја фармације и етика, који је уведен 1951. године. Већ наредне године, почело је уређење Музеја, а иницијални фонд су представљали предмети које је поклонио др фарм. Андрија Мирковић, први професор изабран за новоуведени предмет. Мирковић, који се бавио изучавањем историје фармације између два светска рата, прикупио је вредну збирку предмета из старих апотека. Део те збирке он је позајмио за изложбу која је била приређена у оквиру XI конгреса Међународног удружења историчара медицине у Београду, 1938. године.⁵⁴⁸

Прва стална поставка Музеја била је отворена 1954. године у Институту за Галенску фармацију, где се Музеј налазио. Након завршетка нове зграде

⁵⁴⁷ „Музеј стоматологије Стоматолошког факултета“, у *25 година Стоматолошког факултета Универзитета у Београду 1948–1973.*, ур. Вера Гавриловић (Београд: Галеника, фармацеуто-хемијска индустрија, 1973), 173.

⁵⁴⁸ Јеремић, Извештај о XI конгресу, 280.

Фармацеутског факултета на Торлаку, 1991. године, Музеј је, такође пресељен и данас служи у настави предмета историја фармације и етика.

Највреднији предмети у музејском фонду су делови инвентара прве државне (Правитељствене) апотеке из периода 1836 – 1859. године, затим оригинални намештај офацине из 19. века, збирка коју чини 700 апотекарских стојница од дрвета, порцелана, стакла и керамике, лабораторијске посуде, апарати и друго. У саставу Музеја су Архив и Библиотека, у којој се чувају старе књиге и фармакопеје. Посебну вредност међу њима имају превод Диоскоридовог дела *De Materia Medica libri Quinque* (1547) и *Medicina Salernitana* (1612).⁵⁴⁹

У оквиру Анатомског института Медицинског факултета Универзитета у Новом Саду, проф. др Сениша Радојевић, први професор анатомије, основао је музеј 1964. године. Поред простране музејске просторије, која је првих година због недостатка простора на Факултету коришћена у настави патолошке анатомије, налазиле су се лабораторија за припремање „влажних“ препарата и соба за припрему остеолошких препарата. Музеј је у настави анатомије почео да се користи седамдесетих година.⁵⁵⁰

За потребе наставе патолошке анатомије коришћена је збирка макроскопских патолошких препарата Просектуре некадашње Државне болнице у Новом Саду. Збирку је формирао др Миленко Ивић, вршилац дужности шефа Просектуре између 1949. и 1952. године, у сарадњи са медицинским техничарем Ђорђем Петровићем.⁵⁵¹

У Нишу је залагањем др Војислава Милојевића, професора хигијене и социјалне медицине тамошњег Медицинског факултета, године 1962. формиран Музеј здравствене културе у историјској згради Пастеровог завода из 1900. године. Било је замишљено да Музеј буде наставна база Факултета али то није

⁵⁴⁹ Видети: Dušanka Krajnović i Leontina Kerničan, „History of Pharmacy Museum of the Faculty of Pharmacy University of Belgrade“, *Acta Medico-Historica Adriatica: AMHA 2* (2009): 180, 183, 188.

⁵⁵⁰ Радмила Гудовић, „Не заборавите споменицу“, у *Зборник радова Петог научног скупа 800 година српске медицине* (Београд: Српско лекарско друштво, 2014), 224.

⁵⁵¹ Драгиша Т. Поповић и сарадници, *Патолошка анатомија и судска медицина у Војводини: почеци, развој и рад* (Нови Сад, Матица српска, 2012), 49.

остварено. У Музеју је 1985. године била приређена изложба *Пастеров завод у Нишу 1900-1985*, која је остала као стална поставка до данашњих дана.⁵⁵²

3.1.8. Музеј санитета НОБ-а

Дан пре званичног завршетка Другог светског рата на територији Југославије, 14. маја 1945. године, Санитетско одељење Министарства народне одбране, којим је руководио генерал-потпуковник др Гојко Николиш, издало је наредбу свим санитетском одељењима главних штабова и армија да Историјском одељењу Министарства доставе сва акта настала у раду Санитетске службе. Циљ прикупљања докумената биле су њихова „анализа и систематизација које би послужиле критичком сагледавању настанка, развоја и рада санитетске службе, обради доктринарних ставова и извлачењу корисних поука“.⁵⁵³ Прикупљена ратна документација после седам година је предата Одсеку за историју војног санитета који је формиран у оквиру Војномедицинске академије. Примаран делокруг рада Одсека било је чување и обрада архивске грађе али је још у предлогу за његово оснивање 1951. године,⁵⁵⁴ било наведено да би Одсек требало да има и „војносанитетски музеј који би био база за изучавање санитетског искуства из НОБ-а и других ратова у нашој и осталим земљама“.⁵⁵⁵ О припрема за формирање Музеја писао је Владимир Станојевић наводећи да је иницијативу покренуо генерал Николиш.⁵⁵⁶

Идеја је реализована по завршетку уређења Одсека по новој формацији (1954), када је и његов назив промењен у *Одсек за историју војног санитета са*

⁵⁵² Ђорђевић, Прилог познавању настанка српских медицинских музеја, 95; и *Медицинска изложба: Пастеров завод у Нишу 1900–1985* (Ниш: Медицински факултет и Завод за заштиту здравља, 1987), 23-41.

⁵⁵³ Војномедицинска академија, Институт за научне информације – Одељење за библиотечку и архивску делатност – Историјска белешка сан. ппук. мр др мед. Јова Зељковића, бившег начелника Архива (рукопис).

⁵⁵⁴ Извештај о раду тадашње Катедре војних и војносанитетских предмета ВМА за 1951. годину, у чијем је саставу Одсек тада био, ван званичне формације.

⁵⁵⁵ Војномедицинска академија, Институт за научне информације – Одељење за библиотечку и архивску делатност – Историјска белешка сан. ппук. мр др мед. Јова Зељковића, бившег начелника Архива (рукопис).

⁵⁵⁶ Владимир Станојевић, „О постанку Музеја српске медицине Српског лекарског друштва“, *Српски архив за целокупно лекарство* 11 (1955): 8; и Станојевић, *Музеј Српске медицине Српског лекарског друштва*, 419.

санитетским музејем ВМА. Први начелник Одсека је био санитарски потпуковник др Борис Ројић, а персонал су, према формацији, требало да чине и „историчар – професор (етнолог или историјска група), лекарски помоћник и дактилограф“.⁵⁵⁷ Одсек се у то време налазио у згради Војно-хигијенског завода, у кругу Војномедицинске академије у Пастеровој улици у Београду, и у тој згради је 27. октобра 1955. године Музеј свечано отворен. Отварање Музеја је било саставни део програма *Оснивачке скупштине Југословенског друштва за историју медицине, фармације и ветерине и Другог састанка историчара медицине, фармације и ветерине Југославије*, који су одржани 27. и 28. октобра 1955. године у Београду.⁵⁵⁸

О првој поставци Музеја не постоје сачувани подаци, и једино на основу две новинске фотографије могу да се наведу предмети који су били изложени у једној витрини. На фотографији са потписом „Санитетски материјал из Пете офанзиве“ (Слика 20) виде се две импровизоване лампе начињене од конзерви и различити хируршки инструменти и прибор као што су хватаљке, кљешта, касете са бризгалицама, фиоле с хируршким концем и друго.⁵⁵⁹

Слика 20. Детаљ изложбене поставке Музеја санитета НОБ-а
(Извор: непознат. Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7/224)

⁵⁵⁷ Ibid.

⁵⁵⁸ МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД; Фонд Научног друштва за историју здравствене културе Југославије, Т:11.7.720/1 – Записник са *Другог састанка историчара медицине, фармације и ветерине Југославије*; и АСАНУ, 14201/288/33 – Програм рада *Оснивачке скупштине Југословенског друштва за историју медицине, фармације и ветерине и Другог састанка историчара медицине, фармације и ветерине Југославије*.

⁵⁵⁹ МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7/224.

На другој фотографији (Слика 21), објављеној у листу *Вечерње новости*, види се део музејске поставке са фотографијама, картом и изложеним експонатима међу којима се распознаје само протеза за ногу.⁵⁶⁰

Слика 21. Детаљ изложбене поставке Музеја санитета НОБ-а
(Д. Поповић, „Болнице под смрекама“,
Вечерње новости, бр. 624, год. III, 1. нов. 1955, 6.)

Шест година касније, Музеј је добио нову сталну поставку под називом „Кабинет Санитетске службе НОР-а“, која је, према списку изложеног материјала у Прилогу Извештаја о раду Одељења за историју војног санитета за 1961. годину, садржала 28 предмета подељених у шест група. У првој групи су помоћу диорама била представљена природна и подземна склоништа за рањенике; конспиративна склоништа санитетског материјала; конспиративна подземна апотека и друго. Другу групу су чинили рељефи партизанских болница и система болница на територији Словеније и БиХ. У трећој групи су били шематски прикази организације Санитетске службе НОВЈ; распоред апотека и Главног штаба Хрватске на простору Лика, Кордун и Банија половином 1943. године и друго. У четвртој групи је била макета операционе сале конспиративне шумске болнице „Pavla“ на Словеначком приморју, док је у петој групи био картограм словеначких војно-партизанских болница са локацијом за 126 болница. Шесту групу су чинили

⁵⁶⁰ Д. Поповић, „Болнице под смрекама“, *Вечерње новости*, бр. 624, год. III, 1. новембар 1955, 6.

оригинални медицински предмети и импровизована средства као што су добош и касета за стерилизацију, апотекарски аван и апотекарска вага, шпиритусна лампа, карбидна лампа, удлаге, протеза за ногу...⁵⁶¹ (списак предмета налази се у Прилогу 5). Поред поставке Кабинета, у ходнику зграде је било изложено око 40 м² паноа са фотографијама на којима је приказан рад санитетске службе у НОР-у. У Одељењу је чувано и 397 предмета који нису били изложени, а такође и збирка печата санитетских установа. Збирка печата је током године била обрађена, јер се у Извештају наводи да је формирана картотека за њу са 289 картона. У опису послова који су обављени не наводи се да су музејски предмети инвентарисани. Извештај је потписао пешадијски капетан I класе Гојко Бојовић, који је по образовању био историчар. Претпоставља се да је Бојовић у сарадњи са тадашњим начелником Одељења санитетским пуковником др Петром Чакуљевићем приредио нову изложбену поставку.

Циљ нове поставке је био приказивање не само историјских околности и услова у којима је радила санитетска служба током Другог светског рата, већ и приказивање стратегија функционисања санитетских установа у ратним условима. Оваква концепција изложбе одговарала је образовним потребама војносанитетских кадрова али подаци о посети Музеју не налазе се у извештајима о раду одељења.

Стање у Музеју је према Извештају о раду Одељења 1962. године било непромењено – исти је био број изложених и неизложених предмета, а картотека збирке печата санитетских установа садржала је исти број картона. Важан податак се налази у списку особља – на радном месту кустоса, које се први пут спомиње, налази се Мирјана Јовановић, етнолог. Будући да у Извештају о раду за претходну годину није дат списак запослених у Одељењу, не зна се да ли је радно место кустоса постојало и раније или је тек тада уведено.⁵⁶² Из Извештаја су видљиве и тешкоће које је Одељење имало због скучености смештајног простора. Наведено је да, због недостатка просторија, истраживачи раде у канцеларији начелника, у

⁵⁶¹ Војномедицинска академија, Институт за научне информације – Одељење за библиотеку и архивску делатност - *Godišnji izveštaj I katedre VMA za 1961. godinu, inv. br. 23., fascikla II/14, 275-276.*

⁵⁶² Војномедицинска академија, Институт за научне информације – Одељење за библиотеку и архивску делатност – *Godišnji izveštaj I katedre VMA za 1962. godinu, inv. br. 24., fascikla II/16, 259-263.*

којој су радна места и три остала службеника. У том светлу, труд запослених да у таквим условима приреде и одржавају музејску поставку, која, макар и скромних размера, заузима једну просторију, посебно је вредан признања.

Годину дана након пресељења Војномедицинске академије у нову зграду на Бањици 1981. године, Одељење за библиотечку и архивску делатност (у то време под називом Архив санитетске службе) пресељено је у садашњу зграду у близини ВМА. Музејски предмети су пренети у главну зграду ВМА, са идејом да се употребе за формирање „спомен-собе“. До реализације те идеје није дошло, а музејском материјалу се изгубио траг.⁵⁶³ У Одељењу за библиотечку и архивску делатност Института за научне информације ВМА (раније Одсек за историју војног санитета, односно Архив санитетске службе), данас се чува само Збирка печата санитетских установа у којој се налази 290 печата.

⁵⁶³ Информације су добијене од Александра Величковића, дипл. археолога, референта архивске грађе Одељења за библиотечку и архивску делатност Института за научне информације ВМА.

3.2. Класификација и корелација медицинских збирки/музеја

У Србији, која је у време развијене европске ренесансе и просветитељства била под влашћу Османског царства, нису постојале елите које би у складу са својим интересовањима, друштвеним положајем и материјалним могућностима могле да успоставе модерне моделе колекционирања. Прото-музеји, односно, према Арнолду – *рани модерни експериментални музеји* (16 – 18. век), зато нису постојали, а директан утицај вишевековне културне стагнације видљив је и у погледу времена настанка *музеја у функцији медицинског образовања*. У време када су се на страним универзитетима, од којих су неки имали и вишевековну традицију, рађале модерне медицинске дисциплине, у Србији су тек грађени систем државне управе и образовне, здравствене и културне установе. Ипак, само пет година након правног уређења државе на основу Четвртог хатишерифа (Турског устава, 1838/39) и организације здравствене службе, основан је Музеум реткости. Настао по угледу на два бечка музеја – Патолошко-анатомски и Природњачки музеј, Музеум реткости је био замишљен као модеран музеј у функцији стручног усавршавања лекара, научног истраживања и образовања шире јавности. Патолошка збирка, која је требало да садржи „изроде и измете (Monstra), нагрде (Varietates)“ али и „свако појављеније разни болести“, садржала је углавном тератолошке препарате. То је била директна последица ретког извођења медицинских процедура којим је тада било могуће добити патолошки материјал – хируршких операција и судско-медицинских обдукција. Патолошка анатомија се управо у то време развијала као самостална медицинска дисциплина, посебно у Бечу, под руководством Рокитанског, а затим и у Вирцбургу, односно Берлину, где је професор патолошке анатомије био Вирхов.⁵⁶⁴ У Србији, у којој је средином 19. века радило двадесетак лекара, није било професионалних снага и услова за праћење нових научних праваца и развијање самосталног научног рада. Исти је разлог ограничавао и раст природњачких збирки Музеја и њихову систематизацију према модерним критеријумима. Наиме, у то време је у страним природњачким музејима концепт сабирања реткости углавном био замењен

⁵⁶⁴ Вирхов је од 1849. до 1856. био професор патолошке анатомије у Вирцбургу, а од 1856. године је био професор патологије на новоустановљеној катедри за патолошку анатомију у Берлину.

научним представљањем процеса развића и система природе.⁵⁶⁵ Развијање научних дисциплина некадашње јестаственице – ботанике, зоологије и минералогije, на тај начин је започео Јосиф Панчић, а део фонда Музеума редкости му је послужио у истраживањима и настави.

Музеум редкости, за који су његови оснивачи Линденмајер и Бирг сматрали да „велике ползе обећава што ће не само поученију у лекаром смислу, но и развиту ума уобште служити“, имао је поједине елементе кабинета природних реткости и био је комбинација природњачког музеја и *музеја у функцији медицинског образовања*.

Када је оснивањем Српског лекаром друштва створен центар за стручно усавршавање лекара, колекционирање патолошких препарата добило је своју потпуну сврху. То је посебно потврђено након доласка др Војислава Субботића у Општу државну болницу (1889) и почетка развоја модерне хирургије, а затим и након почетка развоја патолошке анатомије и судске медицине, по доласку Едуарда Михела са специјализације 1896. године. Обе збирке, Патолошка збирка Музеума редкости и Збирка препарата СЛД, за више деценија су претходиле организацији академског образовања из области медицине.

У групи *здравствено-просветних музеја*, трећој у Арнолдовој класификацији медицинских музеја, су Здравствени музеј Друштва за чување народног здравља и Музеј за хигијену Централног хигијенског завода. Иако је идеја за оснивање Здравственог музеја у Друштву за чување народног здравља постојала од 1905. године, он је формиран 1912, у истој години када и Немачки хигијенски музеј у Дрездену. Прва међународна хигијенска изложба, одржана годину дана раније, била је основ за стварање немачког музеја а такође и пример за организовање српског музеја. У години 1930, маја месеца отворена је Друга међународна хигијенска изложба у Немачком хигијенском музеју, а осамнаест дана касније у Београду је отворен Музеј за хигијену ЦХЗ. У дефинисању послања оба београдска музеја, а затим и концепције поставке и начина рада Музеја за хигијену ЦХЗ, постоји висок степен корелације са Немачким хигијенским музејем који је у домену музејског здравствено-васпитног рада био референтна установа у свету.

⁵⁶⁵ Марковић, *Uvod u muzeologiju*, 40.

У четвртој групи медицинских музеја – *музеја историје медицине*, налазе се Медико-историјски музеј ЦХЗ (1937), Музеј историје фармације Фармацеутског факултета (1951), Музеј санитета НОБ-а Војномедицинске академије (1955), Музеј српске медицине Српског лекарског друштва (1955) и Музеј здравствене културе у Нишу (1962).

Према времену оснивања, припадају групи раније основаних музеја ове врсте, будући да су се у свету музеји историје медицине доминантно формирали у другој половини 20. века. Веома је сличан био образац по којем су настајали јер су, и у свету и у Србији, иницијатори углавном били историчари медицине и фармације. Карактеристично је да су сви српски медицинско-историјски музеји настали у оквиру институција, односно Српског лекарског друштва, што чини значајну разлику у односу на музеје у свету, чији су модели оснивања били разноврснији. Тако у Србији није било музеја насталих иницијативом и уз финансирање од стране предузетника, што би до Другог светског рата било могуће да је постојала заинтересованост појединаца и довољно развијена индустрија медицинске опреме и лекова. После Другог светског рата, капитал се више није налазио у приватној својини.

У погледу коришћења репозиторијума здравствених институција као иницијалних фондова за формирање музеја у њиховом саставу, могућности су такође биле мале, поготово када је реч о старијим установама, као што су, на пример, Општа државна болница и Душевна болница у Београду, Пастеров завод у Нишу и друге. С једне стране, значај чувања предмета коришћених у тим установама са дугом традицијом, почев од медицинске опреме, инструмената до мобилијара, ретко је био препознат, а с друге стране, здравствене установе у Србији су тешко страдале током оба светска рата.

Меморијални музеји, такође, нису постојали као самосталне музејске институције. Батутова спомен-соба у некадашњем Централном хигијенском заводу у Београду расформирана је после Другог светског рата. Спомен-соба Јована Јовановића Змаја у Сремским Карловцима, депанданс Музеја града Новог Сада, у већој мери је меморијал посвећен Змајевом књижевном раду. Иако је личностима и делима првих генерација српских лекара посвећивана велика пажња

у истраживањима историје медицине, њихове лични предмети и предмети коришћени у лекарској пракси сачувани су у релативно малом броју.

Поред класификације Кена Арнолда, која се заснива на послању музеја и временском оквиру оснивања, на медицинске музеје је могуће применити и класификације других аутора које ће омогућити јаснији преглед и целовитост сагледавања њиховог настанка и развоја.

Према класификацији Петера ван Менша (Peter van Mansch), којој је критеријум врста предмета који се сабирају, чувају и излажу у музеју, медицински музеји припадају групи специјализованих музеја и њеној подгрупи музеја науке и технологије.⁵⁶⁶

У погледу управљања, Менш разликује 1) приватне музеје и независне музеје; 2) државне музеје 3) музеје културних или образовних институција и 4) музеје институција које немају предзнак културни. У групи музеја културних и образовних институција налазе се школски, универзитетски и музеји при манастирима, док су у групи музеја без предзнака „културни“ музеји у саставу фабрика, предузећа, друштава и удружења.⁵⁶⁷ Подела медицинских музеја у Србији према овом критеријуму дата је у Табели 2.

У Србији није било приватних медицинских музеја, а највећи број музеја је био под државном управом и у државном власништву. Сви музеји су били у саставу здравствених установа, односно друштава и универзитета.

Музеум реткости, основан 1844. године при Војној болници, добио је статус државне установе 1853. године. Занимљив је пример Музеја за хигијену ЦХЗ, који је до 1934. године био државни музеј, а затим је, након спајања са Првом земаљском хигијенском изложбом, управљање било подељено између Централног хигијенског завода и друштвене организације – Југословенског друштва за чување народног здравља. Обе институције су задржале право власништва над својим музејским материјалом. Овај пример осликава и иначе плодну сарадњу између државних и приватних институција из области здравства

⁵⁶⁶ Мароевић, *Uvod u muzeologiju*, 78. Концепт специјалне музеологије промовисао је Јиржи Неуступни (Jiri Neustupny, 1905–1981). Извор: Peter van Mansch, „Towards a Methodology of Museology“ (PhD thesis, University of Zagreb, 1992). Преузето 15. 5. 2015, http://www.muzeologie.net/downloads/mat_lit/mensch_phd.pdf.

⁵⁶⁷ Мароевић, *Uvod u muzeologiju*, 79.

у периоду између два светска рата, која је била дефинисана званичном здравственом политиком и делимично законски регулисана.⁵⁶⁸

Табела 2. Класификација медицинских музеја у Србији према критеријуму управљања (власништва)

Управљање/Власништво	Назив музеја	Година оснивања
Приватни музеји и независни музеји	/	
Државни музеји	Музеум реткости Музеј за хигијену ЦХЗ Медико-историјски музеј ЦХЗ Музеј санитета НОБ-а Музеј здравствене културе Пастеров завод Института за јавно здравље Ниш	1844/1853 1930-1934 1937 1955 1962
Музеји културних или образовних институција	Музеји и збирке медицинских факултета универзитета у Београду, Новом Саду, Нишу, Приштини и Крагујевцу Музеј Катедре за анатомију Факултета ветеринарске медицине УБ Музеј историје фармације Фармацеутског факултета УБ	1920-1977 1939 1951
Музеји институција које немају предзнак културни	Здравствени музеј Друштва за чување народног здравља Музеј српске медицине Српског лекарског друштва	1912 1955

У погледу музеолошких функција – заштите, истраживања и комуникације, битне разлике постоје између две врсте музеја који су били отворени за јавност, односно између здравствено-просветних музеја и музеја историје медицине. Здравствено-просветни музеји, од којих ће укратко бити размотрен рад Музеја за хигијену ЦХЗ, нису базирали своју делатност на сабирању, чувању и презентовању предмета са својствима културних добара. Музејски материјал је био наменски израђен и служио је као средство за комуникацију са публиком, што је искључивало истраживање усмерено на музејски предмет. Оно је било усмерено ка медицини као базичној области музејског рада али је обухватало и антрополошке, демографске и социолошке студије, при чему су резултати истраживања били примењени у конципирању садржаја изложбе.

⁵⁶⁸ Године 1930, био је, на пример, донет Закон о здравственим задругама које су укинуте после Другог светског рата.

У типологији музеја према начину комуникације Лика Беноа (Luc Benoist), Музеј за хигијену ЦХЗ је био *музеј школе*.⁵⁶⁹ Он јесте био инструмент државне здравствене политике али је тиме истовремено био ангажован у питањима најзначајнијих јавно-здравствених проблема друштва, што је један од концепата и модерне медицинске музеологије. Интерактивност изложбе и поједини забавни елементи које је садржала, као и коришћење савремених средстава презентације и комуникације, такође говоре о модерности музеолошког приступа, која се сагледава и из угла данашњих музеолошких принципа. Исто се односи на идеју о путујућој изложби која би посећивала „народ на његовом дому“, што је концепт сличан настојању појединих музеја данашњице да изађу из оквира својих зграда, да се ангажују непосредно у друштвеној заједници и остваре, на пример, контакт са особама које се налазе на болничком лечењу или у геронтолошким установама.⁵⁷⁰ Начинима комуникације, здравствено-просветни музеји, којима је припадао и Музеј за хигијену ЦХЗ, у времену традиционалне музеологије и музеја *другог таласа* значајно су се приближавали принципима које ће више деценија касније дефинисати *нова музеологија*.

Делатност музеја историје медицине била је усмерена на сабирање, чување и излагање предмета са својствима културног добра, при чему су истраживања у области историје медицине била примењивана у селекцији предмета за музејске фондове. У погледу музејске комуникације, због оскудних података тешко је донети поуздане закључке када је реч о Медико-историјском музеју и Музеју санитета НОБ-а. Оба музеја су првенствено имала функцију „база за изучавање“ – Медико-историјски музеј за изучавања историје медицине, а Музеј санитета НОБ-а за изучавања ратних санитетских искустава. Музеј српске медицине СЛД, посебно у свом првом периоду рада (1955 – 1978), такође је примарно био у функцији потреба научне заједнице историчара медицине, да би за јавност био отворен тек током другог периода рада (1990 – 2010). Остварени напредак подразумевао је израстање Музеја из релативно затворене установе типа научног

⁵⁶⁹ Maroević, Uvod u muzeologiju, 79.

⁵⁷⁰ Helen Chatterjee, Sonjel Vreeland and Guy Noble, „Museopathy: Exploring the Healing Potential of Handling Museum Objects“, *Museum and Society* 3 (2009): 164, 165. Преузето 15. 5. 2015, <https://www2.le.ac.uk/departments/museumstudies/museumsociety/documents/volumes/chatterjeevreelandnoble.pdf>.

центра или клуба, у музеј *другог таласа*, односно *традиционални музеј*, о чему ће бити више речи у четвртом поглављу овог рада.

3.3. Преглед постојећих медицинских збирки/музеја

Предмети материјалне културе који имају историјски значај за медицину и фармацију данас се у Србији чувају у музејима, а медицинским факултетима, Фармацеутском факултету, Факултету ветеринарске медицине у Београду и у појединим здравственим установама. Установа националног медицинског музеја не постоји, што је иначе чест случај и у страним земљама.⁵⁷¹

Према врсти материјала, карактеристикама и намени предмета, најразноврснији фонд се налази у Музеју науке и технике. У Одсеку историје медицине МНТ најбогатија збирка је Збирка Музеја српске медицине СЛД, са преко 2000 предмета. Поред ње, збирке одсека су Збирка медицинске технике; Збирка препарата и модела; Збирка фармације и Збирка личних предмета. У музејском фонду, у Одељењу саобраћаја, налази се веома вредан експонат – санитарска кочија из 19. века. Већина предмета из збирки Одсека историје медицине је изложена на сталним поставкама Музеја науке и технике *Медицина у Србији кроз векове, Музеј бањског лечења и Други круг*.

Слика 22. Детаљ сталне поставке Музеја науке и технике – Одељења Музеј Српског лекарског друштва *Медицина у Србији кроз векове* (Из фотодокументације МНТ)

⁵⁷¹ Национални медицински музеји постоје, на пример, у Украјини, Литванији, Бугарској, Мађарској и Немачкој. У Аустрији је Државни патолошко-анатомски музеј у Бечу имао ранг националне установе, финансиране преко Министарства културе између 1974. и 2013. године, када је интегрисан у виду одељења Музеја природне историје (Patologisch-anatomische Sammlung im Narrenturm – Naturhistorisches Museum Wien).

Од многобројних музеја и збирки који су постојали у институтима и клиникама Медицинског факултета Универзитета у Београду првих деценија по његовом оснивању, до данас је сачувано само неколико. Поједини музеји су током година делимично или потпуно расформирани, док су други променили власника издвајањем клиника из састава Факултета и њиховом интергацијом у Клинички центар Србије.

Музеј Анатомског института, који је основао проф. др Нико Миљанић, попуњавали су каснији наставници анатомије али му се посебно посветила проф. др Вера Драганић. Уређиван током десет година по угледу на париски анатомски музеј, свечано је отворен на дан Факултета, 9. децембра 1980. године.⁵⁷² У Музеју се налазе дисекциони, корозивни и остеолошки препарати, мулажи и слике, од којих су многе израдили наставници, студенти и помоћно особље Института. Музеј се користи у редовној и последипломској настави.⁵⁷³

Фонд Музеја Института за судску медицину данас чини око три стотине предмета, међу којима су, поред остеолошких препарата и „сувих“ и „влажних“ препарата, још и пројектили, повредна оружја и оруђа, узорци барутних честица, узорци гардеробе са траговима устрелина, колекција биолошких трагова и четири мулажа. Музеј је до педесетих година попуњаван „влажним“ макроскопским препаратима, којих је тада било преко хиљаду. Остеолошки препарати прављени су до почетка деведесетих година 20. века. Последњих година, препарати су предмет истраживања чији су резултати публиковани у више радова.⁵⁷⁴ Музеј се повремено користи у настави.

У Институту за патолошку анатомију више не постоји Музеј али се још увек чува збирка од неколико стотина макроскопских патолошких препарата која је смештена у блоку обдукционих сала. До краја прошлог века коришћена је у

⁵⁷² Ljubica Đorđević, „Prof. dr Vera Draganić“, *Medicinski akademski forum*, <http://www.medforum.rs/Med01/Nastavnici%20medicinskog%20fakulteta%20u%20Beogradu/1-4.35.pdf>.

⁵⁷³ Богдан Ђуричић, Весна Петровић Бошњак и сар., ур., *Медицински факултет Универзитета у Београду 1905–1920–2005* (Београд: Медицински факултет Универзитета у Београду, 2005), 50.

⁵⁷⁴ Видети: Slobodan Nikolić and Vladimir Živković, „Infanticide from Intentional Choking: The Use of Evaluating Older Cases“, *Forensic Science, Medicine, and Pathology* 4 (2013): 596-601; Slobodan Nikolić and Vladimir Živković, „Sweet Summer Cherries and Fatal Ileus: A Story from the Past“, *Forensic Science, Medicine, and Pathology* 4 (2012): 477-478; Slobodan Nikolić and Vladimir Živković, „A Healed Bony Puzzle: An Old Gunshot Wound to the Head“, *Forensic Science, Medicine, and Pathology* 1 (2013): 112-116; Slobodan Nikolić and Vladimir Živković, „Two Cases of Homicidal Corrosive Poisoning: Once Upon a Time“, *Forensic Science, Medicine, and Pathology* 1 (2015): 136-141; и др.

настави, док се данас користе само препарати урођених анормалија кардиоваскуларног система.⁵⁷⁵

Музеј мулажа Клинике за дерматовенерологију Клиничког центра Србије, који је формирао проф. др Ђорђе Ђорђевић, уредила је проф. др Љиљана Меденица, директор Клинике од 2000. године. У фонду је данас 350 мулажа од којих је 280 потпуно очуваних и 70 оштећених. Подељени су у четири групе: 1) мулажи страних аутора (5), који су и најстарији у збирци; 2) мулажи које је израдио Сергеј Павлович Алисов (178); мулажи чији је аутор Војислав Шикопарија (103) и 4) мулажи без ознаке аутора и године израде (64). Збирка је вредан извор за упознавање са експресијама обољења или стадијумима обољења која су данас ретка, као што су, на пример, лепра, меки шанкр, сифилис, кожна туберкулоза и др. Осим тога, према броју мулажа којима су представљена поједина обољења могуће је пратити њихову учесталост у одређеним периодима. Тако, на пример, у групи мулажа које је израдио Алисов у периоду између два светска рата има 24 мулажа сифилиса, док их је у групи коју је израдио Шикопарија између 1950. и 1958. године четири.⁵⁷⁶ Збирка се користи у настави.

Слика 23. Детаљ изложбене поставке Музеја мулажа Клинике за дерматовенерологију Клиничког центра Србије (фотографија аутора)

⁵⁷⁵ Документација о Збирци није сачувана. Информације су добијене у усменом разговору са управником института проф. др Горданом Басти Јовановић.

⁵⁷⁶ Medenica, „The Belgrade Dermatovenereologic Moulage Collection“, 940-941.

Збирка Гинеколошко-акушерске клинике Клиничког центра Србије, која је организационо била у саставу Службе за патохистологију КЦС, поклоњена је, у договору са Клиником, Музеју науке и технике 2012. године. У њој се налази 90 макроскопских препарата међу којима су патолошки (гинеколошки и акушерски), ембриолошки, тератолошки и два препарата калкулозе жучне кесе. Двадесет пет препарата је изложено на сталној поставци *Медицина у Србији кроз векове*, а коришћени су и за тематску изложбу Музеја науке и технике *Опрез! За здраво потомство* (2013).

Слика 24. Препарат фетуса из некадашње Збирке Гинеколошко-акушерске клинике Медицинског факултета у Београду, између 1930. и 1940 (Музеј науке и технике, Одсек историје медицине, Збирка препарата и модела, Т:11.77.1)

На Медицинском факултету Универзитета у Новом Саду у настави се редовно користи Музеј Анатомског института у којем се налазе остеолошки препарати новорођенчади и одраслих особа, корозивни препарати крвних судова, „влажни“ препарати, мулажи од керамике и од пластике, анатомски модели и цртежи.⁵⁷⁷

⁵⁷⁷ Информације су добијене од проф. др Радмиле Гудовић, професора анатомије (у пензији) Медицинског факултета Универзитета у Новом Саду.

Збирка патолошких препарата некадашње Државне, потом Покрајинске болнице у Новом Саду, која је била смештена у просторији Просектуре, данас се налази у Институту за патологију и користи се у настави.⁵⁷⁸

На Клиници за кожно-венеричне болести Клиничког центра Војводине налази се збирка мулажа које је израдио, и 1964. године Медицинском факултету поклонио Војислав Шикопарија.

Последњих година, питања чувања и употребе универзитетских збирки добила су на значају, посебно у оквиру Међународног комитета за универзитетске музеје и збирке (The International Committee for University Museums And Collections – UMAC), који је основан 2001. године као као специјализовано тело Међународног савета за музеје (International Council Of Museums – ICOM).⁵⁷⁹ Многе збирке временом су добиле историјски значај, а с друге стране, у настави су замењене савременијим средствима. Проблемима одржавања збирки, у чијем саставу се често налази биолошки материјал и други осетљиви предмети за које је потребно издвојити финансијска средства за конзервацију и обезбеђење одговарајућих услова чувања, супротстваљају се бројне предности њиховог очувања у матичним установама. Тако се истиче могућност употребе музеја и збирки у сврхе популаризације науке, побољшања комуникације између научника и друштвене заједнице, промоције историје и традиције саме установе и др.⁵⁸⁰ Бројни универзитетски музеји у свету су данас отворени за јавност и њихова делатност је усклађена са правилима музеолошке струке. У Србији, скоро по правилу, универзитетске и збирке у саставу разних установа нису музеолошки обрађене и заштићене (уведене у регистар споменика културе).⁵⁸¹ За јавност нису отворене, осим понеких, и то у појединим приликама. Изузетак је, од 22. априла 2015. године, Музеј историје фармације Фармацеутског факултета који је

⁵⁷⁸ Драгиша Т. Поповић и сарадници, *Патолошка анатомија и судска медицина у Војводини: почеци, развој и рад*, 51, 52.

⁵⁷⁹ „UMAC, University Museums and Collections“, Hermann von Helmholtz-Zentrum für Kulturtechnik, преузето 7. 5. 2015, <http://publicus.culture.hu-berlin.de/umac/pdf/brochure.pdf>.

⁵⁸⁰ Sébastien Soubiran, „What Makes Scientific Communities Think the Preservation of Their Heritage is Important?“, *University Museums and Collections Journal* 1-2 (2008): 1-8. Преузето 8. 5. 2015, http://bibliothek.univie.ac.at/sammlungen/files/UMAC_Journal_web.pdf; и Thomas Söderqvist, „What’s the Role of Academic Museums in Today’s Europe?“, *Medical Museion*, преузето 8. 11. 2013, <http://www.museion.ku.dk/2011/08/whats-the-role-of-academic-museums-in-todays-europe/>.

⁵⁸¹ Изузеци су, на пример, Збика др Андије Мирковића у саставу Музеја историје фармације на Фармацеутском факултету УБ, која је под заштитом од 1948. године и Збирка Лабораторије за експерименталну психологију Одељења за психологију Филозофског факултета УБ (2014).

изложбом *Апотека с почетка века* ауторке доц. др Душанке Крајновић отворио врата за посетиоце после шест деценија постојања.

Медицински и фармацеутски предмети, као и предмети народне здравствене културе, чувају се у бројним музејима почев од републичких установа са централном надлежношћу, преко регионалних до градских музеја. Најчешће су заступљени у збиркама као што су археолошке, етнографске и историјске, док су ређе организовани у оквиру посебних збирки.

Збирка од изузетног значаја, под називом *Стара српска апотека из 19. века* налази се у фонду Народног музеја Крагујевац. У њој се чува 131 предмет из прве државне апотеке у Србији, односно из њене филијале у Крагујевцу. Филијална Правитељствена апотека је радила између 1853. и 1859. године као огранак апотеке која је тада била у Београду. Збирка садржи део намештаја офicine, фирму апотеке, дрвене, стаклене и порцеланске стојнице, два стаклена суда за екстракцију, нож за сечење корења и трава, калупе за израду глобула, машину за обликовање пилула, аване, тарионике и др.⁵⁸²

У Музеју града Новог Сада, у саставу Одсека за историју здравствене културе који је формиран 1963/64. године, налази се веома богата и значајна Збирка фармације. Иницијални фонд Збирке чинио је инвентар старе петроварадинске апотеке „Код златног орла“, да би се током година Збирка обогатила прикупљањем апотекарских посуда, лабораторијске опреме, намештаја и других предмета који су били у употреби у апотекама широм Војводине од 18. до 20. века. На том послу су се ангажовали др фарм. Андрија Мирковић, који је био научни сарадник музеја до своје смрти 1970. године, а затим др фарм. Милан Мићић, научни сарадник током седамдесетих година. У саставу Одсека је и Мирковићев легат под називом *Збирка др мр Андрије Мирковића*, коју је Скупштина општине Нови Сад поверила на чување Музеју града Новог Сада 1970. године. Дугогодишњи планови да се у простору некадашње апотеке „Код златног орла“ отвори стална музејска поставка нису били реализовани.⁵⁸³

⁵⁸² Dušanka Parojčić, Dragana Jocić, Leontina Kerničanin, Dragan Stupar, Marija Gašić i Brezana Perić, „Prva državna apoteka u Srbiji“, *Acta Medico-Historica Adriatica: AMHA* 1 (2012): 35-41.

⁵⁸³ Гордана Буловић, „Историјат настанка Збирке фармације у Музеју Града Новог Сада“, *Годишњак Музеја Града Новог Сада* 3-4 (2007-2008): 124-126.

У саставу Музеја града Новог Сада је и Спомен-збирка Јован Јовановић Змај, смештена у Сремским Карловцима, у кући у којој је Змај провео последње године живота. Део изложбене поставке приказује његов лекарски рад.⁵⁸⁴

У фонду Градског музеја Вршац фармацеутски и медицински предмети који су били у употреби вршачких апотекара и лекара од 18. до 20. века, чувају се у Збирци предмета за историју здравствене културе. Многи од њих су изложени у сталној музејској поставци у згради „Апотека на степеницама“, која има статус споменика културе од великог значаја.⁵⁸⁵

Предмети који су у периоду Римског царства служили за лечење и негу тела, пронађени на бројним локалитетима у Србији, налазе су у стручним одељењима и збиркама археологије или антике Народног музеја у Београду, Музеја града Београда, Музеја Срема у Сремској Митровици, Народног музеја Пожаревац, Народног музеја Зајечар, Завичајног музеја Књажевац и др. Поред хируршких инструмената као што су сонде, скапелели, пинцете, длета и игле, заступљени су и предмети за припрему лекова, лекови, кутије за инструменте и лекове, предмети од стакла, као и стругачи за одржавање хигијене и негу коже.⁵⁸⁶

Из периода раног средњег века поједини хируршки инструменти се налазе у фондовима Народног музеја Лесковац и Народног музеја Топлице у Прокупљу, док се у Музеју „Рас“ у Новом Пазару чувају предмети из 13-14. века (виљушка за ампутацију, шпатула и камена плочица за припрему лековитих масти).⁵⁸⁷

Приликом археолошких истраживања манастира Светог Георгија у Дабру (данас манастир Мажићи код Прибоја) утврђена је локација манастирске болнице и пронађено је неколико инструмената из периода турске владавине. Међу њима је посебно вредан инструмент за извлачење метака са сврдлом (око 1520), а ту су, затим и хируршки нож (16. век), хируршки шестар (почетак 16. века), виљушка за ампутацију (17. век), двојни инструмент (комбинација скапела и кашичице за лек, недатиран), оквир наочара (16. век) и два велика мермерна свећњака

⁵⁸⁴ „Спомен-збирка Јован Јовановић Змај“, Музеј града Новог Сада, преузето 9. 5. 2015, <http://www.museumns.rs/node/90>.

⁵⁸⁵ „Istorija“, Gradski muzej Vršac, преузето 9. 5. 2015, <http://www.muzejvrsac.org.rs/Istorija/Istorija.htm>.

⁵⁸⁶ Гордана Буловић, *Човек и здравље (каталог изложбе)* (Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 2014), 27-48.

⁵⁸⁷ Ibid., 68-71.

коришћена у манастирској болници. Ова вредна збирка чува се у Епархији милешевској Српске православне цркве.⁵⁸⁸

Медицински и фармацеутски предмети из 19. и 20. века налазе се у фондовима многих завичајних и градских музеја. Обично су у питању предмети које су употребљавали лекари и апотекари из тог краја. У историјским збиркама, чувају се, на пример, у народним музејима у Шапцу, Краљеву, Крушевцу и другим. Музеалије велике вредности, као што су две ручне апотеке кнеза Александра Карађорђевића, налазе се у Збирци реалија Историјског музеја Србије.

Санитетски материјал из времена Другог светског рата (завоји, хируршки инструменти, стерилизатори, сандуци за санитетску опрему, лекови, ортопедска помагала и др), чува се у Збирци санитета Војног музеја у Београду.

Предмети које су у сврхе лечења и очувања здравља користили народни лекари, видари и бербери налазе се у Етнографском музеју и у етнографским збиркама музеја као што су, на пример, Музеј Срема, Народни музеј Зрењанин, Музеј „Рас“ у Новом Пазару и други.⁵⁸⁹ Међу њима су кљешта за вађење зуба, говеђи рогови и справе за „пуштање крви“, сетови хируршко-берберских инструмената, вантузе и разни магијски предмети. Вредне збирке вотива чувају се у Етнографском музеју и Музеју Српске православне цркве, а такође и у манастиру Хиландару и другим манастирима и црквама.⁵⁹⁰

Поред музеја, медицински и фармацеутски предмети који имају историјски значај налазе се и у збиркама центара за културу. Априла 2015, у Центру за културу „Спомен-кућа Браће Тан“ у Бечеју отворена је стална поставка на којој су изложени предмети из бечејске апотеке која је носила име Кароља Тана (1834-1908), светски познатог хемичара и фармацеута.⁵⁹¹

Медицински предмети из лекарских ординација и предмети коришћени у процедурама бањског лечења чувају се у „Замку културе“ у Врњачкој Бањи, који је у саставу Културног центра Врњачке Бање.

⁵⁸⁸ Марина Бунарић, *Манастирске болнице (каталог изложбе)* (Краљево: Народни музеј и Здравствени центар Студеница, 2007), 8-14.

⁵⁸⁹ „Етнологија“, Музеј „Рас“, преузето 10. 5. 2015, http://www.muzejras.org/etnologija_1.html.

⁵⁹⁰ Ранко Баришић, „Метални вотиви Манастира Хиландара“, *Свеске Друштва историчара уметности Србије*, 22 (1991), 41-43.

⁵⁹¹ Lj. M., „Spomen kuća Braće Tan: Izložba stare apotekarske opreme“, *Bečejski mozaik*, br. 677, 24. april 2015, 4.

Поједине збирке постоје и у здравственим установама. Поред већ поменутог Музеја у Здравственом центру Пожаревац, последњих година уређен је Музеј и у Институту за заштиту здравља Србије „Др Милан Јовановић Батут“. Музејска збирка је у саставу Библиотеке и у њој се налазе медицински апарати и лабораторијски прибор коришћени у Институту од његовог оснивања.

У Нишу су у току припреме за реконструкцију зграде Пастеровог завода, која од 1979. године има статус споменика културе великог значаја. Истовремено се припрема и нова стална поставка Музеја здравствене културе који је смештен у згради Завода.⁵⁹² Зграда и Музеј су у саставу Института за јавно здравље Ниш.

У Заводу за антирабичну заштиту „Пастеров завод“ у Новом Саду, чувају се предмети из првих година рада Завода и узорци вакцина против беснила које је Завод, као први у некадашњој Краљевини Југославији производио од 1925. године. Према идеји директора Завода, проф. др Душана Лалошевића, започето је прикупљање предмета за будући Музеј Завода, а међу првим пристиглим поклонима је збирка медицинских предмета и хируршких инструмената чувеног лекара Радивоја Симоновића (1858 – 1950).

Збирку старих фармацеутских предмета има и установа Апотека Шабац. Поред намештаја болничке офисине из 1898. године, у просторијама Управе изложени су стојнице и апотекарски прибор коришћени у шабачким апотекама у периоду између два светска рата.

Бројни медицински и фармацеутски предмети од историјског значаја налазе се и у власништву приватних предузећа или појединаца. У оквиру компаније за производњу кожне галантерије *The Manual Co.* из Новог Сада постоји Музеј заборављених уметности (M.F.A.M) у чијем фонду се налази преко 150.000 предмета. Међу њима су занимљиви медицински предмети као што су инвалидска колица и протеза за руку, затим инвентар стоматолошке ординације, сетови хируршких инструмената, стетоскопи, лекарске торбе, лекови и друго.⁵⁹³ Музеј је 2013/14. године у сарадњи са Радио-телевизијом Србије у Београду

⁵⁹² Информације су добијене од др Станка Марјановића, генералног секретара Организационог одбора прославе јубилеја – 115 година Пастеровог завода у Нишу, који је задужен и за припрему сталне музејске поставке.

⁵⁹³ Сениша Жарин и Владан Царичић, *Живети у Дунавској бановини (каталог изложбе)* (Нови Сад: Мануал музеј заборављених уметности, 2013), 25, 44-51.

приредио изложбу под називом *Живети у Дунавској бановини*, а планира се и отварање сталне изложбене поставке у Новом Саду.⁵⁹⁴

У простору зрењанинске апотеке „Сент Андреја“, власник апотеке мр фарм. Стеван Вуков је изложио своју збирку фармацеутских и медицинских предмета, књига, часописа, фотографија и докумената формирану током тридесет година колекционирања.⁵⁹⁵

Овај преглед је начињен с циљем да се представи разноликост предмета који су у области медицине и фармације до сада сабирани у Србији, као и да се прикаже разноликост установа у којима се чувају. Јасно је уочљива неопходност музеолошке заштите бројних збирки које се налазе у власништву државних и приватних установа, како би постојећа културна баштина била доступна јавности и сачувана за будућност. Најбоље решење би била заштита *in situ*, што би омогућило контекстуално презентовање и адекватно коришћење збирки.

⁵⁹⁴ „Непоновљиви уметнички експерименти“, *Политика*, Културни додатак, преузето 11. 5. 2015, <http://www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/t46383.sr.html>.

⁵⁹⁵ М. Pudar, „Апотека је данас као бакалница“, *Danas*, преузето 11. 5. 2015, http://www.danas.rs/danasrs/srbija/vojvodina/apoteka_je_danas_kao_bakalnica.41.html?news_id=299563

IV МУЗЕАЛИЗАЦИЈА ИСТОРИЈЕ МЕДИЦИНЕ У СРБИЈИ

С циљем да се провери и утврди да ли је приступ изучавању историје медицине, у смислу избора тема истраживача у овој области у Србији, имао утицај на процесе музеализације историје медицине, спроведено је истраживање развоја историје медицине као научне области у Србији и њене историографије. Утицај приступа изучавању историје медицине на процесе музеализације проучени су и утврђени на примеру Музеја српске медицине Српског лекарског друштва. Поред тога, детаљно су проучени и објашњени мотиви и околности оснивања Музеја, уз анализу делатности Музеја током оба периода рада (1955 – 1978 и 1990 – 2007/2010).

4.1. Изучавања историје медицине

Историја медицине је научна област која се у Србији истражује више од сто педесет година. Ипак, разматрања којим се обухватају методолошка питања историографије историје медицине, за разлику од праксе у западним земљама, сасвим су малобројна. У тој малој групи аутора и радова налазе се Андрија Мирковић („Значај и важност историје фармације и науке о фармацеутским старинама“, *Acta pharm. Jug.*, 1954); Зденко Левентал⁵⁹⁶ („Razvoj istoriografije zdravstvene kulture u Srbiji“, *Jubilarni zbornik povodom 10. godišnjice rada Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, 1965; „Aktuelni problemi u izučavanju istorije zdravstvene kulture Jugoslavije“, *Zbornik radova Trinaestog naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, 1965); Јаша Романо („Jugoslovenska veterinarska istorijografija (istoričari i izvori)“, *Jubilarni zbornik povodom 10. godišnjice rada Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, 1965) и, у новије време, Миле Игњатовић („Изучавање историје војне медицине и хирургије“. *Војносанитетски преглед*, 2002; и „Изучавање историје

⁵⁹⁶ Презиме Зденка Левентала у цитираном раду је наведено као Левнтал, што се понавља и у навођењу уредника Зборника радова. Из тог разлога је дословно цитирано презиме у литератури овог рада.

медицине у Србији“ – пленарно предавање на скупу *XXXII Тимочки медицински дани*, 2013⁵⁹⁷).

Левенталов рад „Razvoj istoriografije zdravstvene kulture u Srbiji“ и рад Романа били су изложени на Тринаестом научном састанку Научног друштва за историју здравствене културе Југославије (НДЗИЗКЈ), чија је главна тема била „Методика научноистраживачког рада у проучавању историје здравствене културе Југославије“ (1964). Научно друштво је и наредне године, 1965, на Тринаестом научном састанку, на којем је Левентал саопштио рад „Aktuelni problemi u izučavanju istorije zdravstvene kulture Jugoslavije“, једну сесију посветило проблемима у својој дисциплини. С обзиром да је овај рад усмерен ка историји хумане медицине, као ужој области медицине, даља разматрања неће обухватити историјске теме из области фармације и ветеринарске медицине.

У раду о развоју историографије, Левентал је направио синтетички, хронолошки преглед важнијих дела из области историје медицине, односно историје здравствене културе српског народа, без обзира на државне границе у чијим је оквирима народ живео. Такође, према критеријуму који је применио, узео је у обзир радове које су писали странци, као и радове објављене на страним језицима. У сваком случају оправдани методолошки приступ, као почетну референцу дао је дело Франца фон Шпрауда *Историја куге у Срему у годинама 1795. и 1796* (Franz von Schraud, *Geschichte der Pests in Sirmien in der Jahre 1795 und 1796*. Pesth: Trattner, 1801), објављено на латинском језику. Прво историографско дело којим су обухваћене здравствене прилике и организација здравствене службе у Србији, и које се сматра каменом темељцем српске медицинске историографије, написао је на немачком језику др Емерих Линдемајер, странац који је свој радни век провео у Србији.⁵⁹⁸ У књизи под насловом *Србија, њен развој и напредак у санитету са напоменама о целокупном санитетском стању на Оријенту* (Emerich P. Lindenmayr, *Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen, mit Andeutungen über die gesamten Sanitätsverhältnisse im Oriente*. Temesvár: Druck und Verlag der Csanáder Dioecesan-Buchdruckerei, 1876), Линденмајер је обухватио период од почетних корака које је

⁵⁹⁷ Сажетак рада је објављен у *Тимошки медицински гласник*, Vol. 38 (2013) Suppl. 1, 10-11.

Љубазношћу аутора доступан нам је рукопис рада.

⁵⁹⁸ Кратка биографија др Емериха Линденмајера налази се у VI поглављу.

Србија чинила у циљу стицања аутономије у оквиру Османског царства и формирања органа државне управе, укључујући и организацију здравствене службе, до 1868. године. Три године касније, у Србији је одштампано и објављено прво медицинско-историографско дело. Била је то прва књига *Историје српског војног санитета* др Владана Ђорђевића.⁵⁹⁹

Према периодизацији рада у области историје медицине коју је Левентал сачинио, прво раздобље, које се завршава крајем Првог светског рата, обележено је повременим публикавањем радова истраживача који су следили своја интересовања и били пионири у овој научној области. Међу њима су, поменимо само важније, радови Јанка Шафарика (*Врачбине и чарања старих Грка и Латина*, Јавор, 1862) и Милана Јовановића Батута (*Поглед на историју игијене*, Летопис Матице српске, 1875), а затим и књиге Радивоја Симоновића (*Куга у Срему 1795. и 1796. године*. Панчево: Штампариија браће Јовановића, 1898) и Љубомира Ненадовића (*О здравственим приликама у Панчеву*. Панчево: Штампариија Николе М. Косанића, 1891).⁶⁰⁰ На почетку 20. века публикована су истраживања Тихомира Ђорђевића („Медицина у Србији првих година владе кнеза Милоша: грађа за нашу културну историју“, *Српски архив за целокупно лекарство*, 1908), затим мемоарско дело др Михаила Марковића (*Моје успомене*. Београд: Штампариија Доситије Обрадовић, 1906), као и књига Војислава М. Суботића (*Др Владан Ђорђевић: педесетогодишњица књижевног рада*. Београд: Нова штампариија Саве Раденковића и брата, 1910).

У почетку другог периода, који је обухватио време између два светска рата, рад у области историје медицине још увек је почивао на ентузијазму ретких појединаца. Издваја се, на пример, данас већ знаменито дело *Историја српског војног санитета: наше ратно санитетско искуство* (Београд: Златибор, 1925), у којем су, под уредништвом др Владимира Станојевића, сабрана искуства и сећања лекара – учесника балканских ратова и Првог светског рата. У наредној деценији рад је био значајно унапређен и први пут је добио институционални оквир оснивањем Медико-историјског музеја у саставу Социјално-медицинског

⁵⁹⁹ Другу књигу је објавило Српско лекарско друштво у свескама, а у целини је одштампана 1893, трећа 1880, а четврта 1886. године.

⁶⁰⁰ Zdenko Levntal, „Razvoj istoriografije zdravstvene kulture u Srbiji“, u *Jubilarni zbornik povodom 10. godišnjice rada 1955 – 1965 Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, ur. Zdenko Levntal i Radoje Tadić (Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1965), 18.

одељења Централног хигијенског завода. Као што је раније речено, Музеј је основани залагањем др Риста Јеремића, уз подршку др Стевана Иванића, тадашњег директора Завода. То је био центар у којем су били окупљени истраживачи различитих професија – лекари (Јеремић, Иванић, Војислав Михајловић, Лазар Станојевић, Милорад Драгић, Васа Стајић, Радивој Симоновић, Грга Богић и други), етнологзи (Тихомир Ђорђевић, Миленко Филиповић), историчари (Јорјо Тадић), филолози (Милан Будимир, Глигорије Елезовић) и други.⁶⁰¹ На основу архивских истраживања, као и етнолошких проучавања на терену, настала су значајна историографска дела, као и, по обиму мањи, бројни прилози за историју здравствене културе. У оквиру едиције *Библиотека ЦХЗ – Прилози за историју здравствене културе Југославије и Балканског полуострва* између 1937. и 1942. године је публиковано седамнаест монографија и пет зборника прилога за историју здравствене културе под називом *Miscellanea*. У групи монографија објављена су дела Риста Јеремића *Медицинске прилике у Земуну 1750 – 1900* (1937) и *Прилози историји здравствене културе Сремских Карловаца од 1772 до 1872* (1940), коауторско дело Јеремића и Јорја Тадића *Прилози за историју здравствене културе старог Дубровника*, у три књиге публиковане 1938, 1939 и 1940; *Историја полних болести у Србији до 1912* (1937) и *Борба против куге у Србији пре сто година* (1937) Војислава Михајловића; *Прилози за историју и географију исхране у Југославији за раздобље од 1923. до 1925. године* (1939) Грге Богића; *Акутне заразне болести у Краљевини Југославији од 1919. до 1928* (1937) и *Колера у Србији у XIX веку* (1940) Стевана Иванића; *Медицинске прилике у Србији за време прве владе Милоша Обреновића 1815-1839* (1938) и *Деца у веровањима и обичајима нашег народа* (1941) Тихомира Ђорђевића.

У периоду живе активности Музеја, историја медицине је добила и своје академско утемељење оснивањем Катедре за историју медицине Медицинског факултета у Београду 1937. године. Настава је била поверена др Јовану Мијушковићу, хирургу у пензији, који је био изабран за приватног доцента. Подстицај организованом проучавању историје медицине био је и XI конгрес

⁶⁰¹ Саво Д. Пламенац, „Библиографија радова из области историје здравствене културе објављених у књигама Библиотеке Централног хигијенског завода у Београду, 1927 – 1942“, *Српски архив за целокупно лекарство* 7-8 (1977): 697.

Међународног друштва за историју медицине који је 1938. године одржан у Загребу, Београду, Сарајеву и у Дубровнику. У време Конгреса у Београду је покренута идеја о формирању научног друштва за историју медицине под називом *Хипократ*, која, међутим, није била остварена. Сав петогодишњи плодан рад, којим су постављене основе и правци истраживања историје медицине у Србији био је прекинут избијањем Другог светског рата.

Трећи период је, према Левенталу, започео после Другог светског рата, односно 1945. године. Све до 1950, када је залагањем санитетског генерала проф. др Владимира Станојевића основана Секција за историју медицине и фармације Српског лекарског друштва, истраживања су била спорадична и ограничена на публикување малог броја радова. Изузетак је представљала едиција *Темељи медицине* покренута 1948. године иницијативом директора Издавачког предузећа Медицинска књига Станка Дујмушића, у којој је публикувано осам књига.⁶⁰²

Оснивањем Секције започео је поновни период институционализованог рада који ће се разгранавати наредних деценија не само у окриљу Секције већ и у организацијама и телима са истим циљевима рада. У истој, 1955. години, основани су Секција за историју медицине, ветерине и фармације при Институту за медицинска истраживања Одељења медицинских наука Српске академије наука (САН) и Југословенско друштво за историју медицине, фармације и ветеринарства.⁶⁰³

Главни задаци Секције за историју медицине, ветерине и фармације САН били су прикупљање историјске грађе, снимање фресака и икона са медицинским мотивима у манастирима, снимање терапијских зборника и лекаруша који се чувају у манастирима и музејима и проучавање прикупљеног материјала.⁶⁰⁴ У Секцији су као стални сарадници били ангажовани др Реља Катић, научни сарадник и мр. фарм. Нићифор Јакшевац, стручни сарадник, а од 1958. године Секција је имала и два спољна сарадника – Риста Ковијанића, архивисту Државног архива у Котору и Славка Мијушковића, директора исте установе.

⁶⁰² Levntal, Razvoj istoriografije zdravstvene kulture u Srbiji, 24.

⁶⁰³ Друштво је од 1962. године имало назив Научно друштво за историју здравствене културе Југославије, а од 1977. године преименовано је у Савез научних друштава за историју здравствене културе Југославије.

⁶⁰⁴ „Секција за историју медицине, ветерине и фармације“, у *Годишњак LXIII* (Београд: САН, 1956), 146.

Посебна пажња је била посвећена проучавању српске средњевековне медицине, чиме је настављен рад који су у међуратном периоду започели Јеремић и Тадић. Реља Катић је неколико година изучавао *Хиландарски медицински кодекс бр. 517* који је Ђорђе Сп. Радојичић пронашао у библиотеци манастира Хиландара 1952. године. Ова истраживања су потпуно променила дотадашње ставове о средњевековној медицини у Србији, за коју се сматрало да је била заснована искључиво на народном искуству. Резултати истраживања, која је Катић једним делом спроводио у сарадњи са др Лазаром Станојевићем, публиковани су од 1956. године.⁶⁰⁵ *Хиландарски медицински кодекс бр. 517*, који је приредио Катић са сарадницима, објавила је Народна библиотека Србије 1989. године као фототипско издање уз књигу превода. Спољни сарадници Секције Ковијанић и Мијушковић проучавали су архивску грађу Државног архива у Котору, док је Јакшевац истраживао историју фармације у 19. веку. Након издавања Института за медицинска истраживања из САН 1961. године, при Одељењу медицинских наука у својству научног сарадника остао је ангажован само Реља Катић.

За разлику од Секције САН, Југословенско друштво за историју медицине, фармације и ветеринарства је било замишљено у виду ширег „форума у којем би се координирала и објединила научна делатност историчара из свих области здравствене делатности“.⁶⁰⁶ Да је замисао била успешно остварена потврђује изузетно плодна активност Друштва које је постојало до распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије 1991. године. Оно је своје задатке остваривало организовањем научних састанака у свим републикама, конгреса, од којих су шест били међународни (конгреси за историју здравствене културе Подунавских земаља), као и публикавањем зборника радова, монографија и специјализованог часописа под називом *Acta historiae medicinae, stomatologiae*,

⁶⁰⁵ Реља Катић, „Терапијски кодекси средњевековне медицине“, у *Зборник радова Института за медицинска истраживања* књ. 1 (Београд, САН, 1956) и „Спис о заразним болестима из Хиландарског медицинског кодекса бр. 517“, у *Зборник радова Института за медицинска истраживања* књ. 2 (Београд: САН, 1956); Реља Катић и Лазар Станојевић, „Поглавља о огњици из Хиландарског медицинског кодекса бр. 517“, у *Зборник радова Института за медицинска истраживања* књ. 1 (Београд: САН, 1956), и Реља Катић и Лазар Станојевић, „Спис о утврђивању болести на основу прегледа мокраће Хиландарског медицинског кодекса бр. 517“, у *Зборник радова Института за медицинска истраживања* књ. 2 (Београд: САН, 1956).

⁶⁰⁶ Hrvoje Tartalja, „Deset godina postojanja i rada Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije“, у *Jubilarni zbornik povodom 10. godišnjice rada 1955 – 1965 Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, ur. Zdenko Levntal i Radoje Tadić (Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1965), 7.

pharmaciae et veterinae (1961 – 1991).⁶⁰⁷ Међународну сарадњу Друштво је одржавало преко својих делегата у Међународном друштву за историју медицине (*Société Internationale d' Histoire de la Médecine*), Међународном друштву за историју фармације (*Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie*), у Светској асоцијацији за историју ветеринарске медицине (*Assotiation Mondiale de l' Histoire de la Médecine vétérinaire*), а такође и организовањем симпозијума у сарадњи са страним научницима.

Снажан подстицај који је Друштво дало изучавању историје медицине у Југославији огледа се и у чињеницама да су у периоду његовог рада двадесет три члана Друштва одбранила докторске дисертације из области историје медицине, фармације или ветеринарске медицине, док је двадесет чланова хабилитовано за универзитетске наставнике.⁶⁰⁸ Залагањем Друштва историјски предмети уведени су у курикулуме већине медицинских, односно стоматолошких, фармацеутских и факултета ветеринарске медицине у Југославији. На Медицинском факултету Универзитета у Београду настава историје медицине, која није била обновљена после рата, поверена је 1959. године др Зденку Левенталу. Након Левенталовог одласка у Швајцарску 1970. године, настава није била одржавана, а Статутом Факултета донетим 1974. године предмет историја медицине није више био у наставном плану. На Стоматолошком факултету у Београду за наставника предмета Увод у стоматологију са историјом стоматологије 1967. године је изабрана др Вера Гавриловић, а на Медицинском факултету Универзитета у Новом Саду Катедра за историју медицине је основана 1962. године. Први професор и шеф катедре био је др Угљеша Крстић, специјалиста дерматовенеролог.

Научно друштво је у свом саставу од 1963. године имало републичке секције, од којих су многе имале своје подружнице, чиме се рад значајно разгранаво. На територији Србије постојале су Секција СР Србије (од 1965) и Секција САП Војводине (од 1964) које су биле међу најактивнијим секцијама, са сопственим издавачким делатностима. Секција СР Србије издавала је стручни

⁶⁰⁷ Часопис је покренут 1961. године под називом *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, а наведени назив је добио 1976.

⁶⁰⁸ Vera Gavrilović, „Dvadeset godina postojanja i rada Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije“, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae* 1 (1976): 19, 20.

часопис под називом *Архив за историју здравствене културе* (1971 – 1991), док је Секција САП Војводине публиковала зборнике радова са научних скупова. Када је 1977. године Друштво реорганизовано као Савез научних друштава за историју здравствене културе Југославије, обе секције су прерасле у посебна друштва – Научно друштво за историју здравствене културе Србије и Научно друштво за историју здравствене културе Војводине. Као и југословенско, српско Научно друштво је било активно до 1991. године, када је публикован последњи број *Архива*. Научно друштво за историју здравствене културе Војводине наставило је рад до данашњих дана.

Карактеристично је да су сва научна друштва, као и обе секције (Српског лекарског друштва и САН), имали чланове различитих професија. Највише је било лекара, затим фармацеута, стоматолога, доктора ветеринарске медицине али и етнолога, историчара, археолога, библиотекара и архивиста. У Србији, као и у другим републикама, постојала је компактна научна заједница чији су чланови били активни како у југословенском Научном друштву, тако и у српском и војвођанском, као и у Секцији за историју медицине СЛД. Место окупљања те заједнице најчешће је било Српско лекарско друштво, односно Музеј српске медицине СЛД, који се основан у окриљу Секције за историју медицине и фармације 1955. године.

О почецима рада Секције за историју медицине и фармације СЛД вредно сећање је забележила проф. др Сребрица Кнежевић: „Без икаквих средстава, једино користећи просторије своје асоцијације, на своја плећа су организацију и руковођење узели лекари у пензији. Њихово слободно време својевољно су претворили у сопствени задатак коме су се страшћу предали. Окупљањем и давањем импулса енегрично је руководио, иначе познат као *жива ватра*, санитарски генерал у пензији др Владимир Станојевић. Као најстарији, уз нешто млађе прекаљене лекаре некадашње *генерације 1300 каплара*, све редом носиоце Албанске споменице, једнодушним настојањем, са вером да ће успети, са лакоћом су, уз двоје-троје најмлађих, веома много постигли. Радило се на старој писаћој машини, куцали су се појединачни позиви на састанке, састављали спискови са адресама оних који би могли бити будући чланови. Тако се круг заинтересованих

проширивао.⁶⁰⁹ Секција за историју медицине, која у континуитету постоји шездесет пет година, надживела је српско и југословенско научно друштво иако је током свог постојања имала узлете и застоје у раду. У циљу прегледног приказивања, њен рад смо поделили на три периода.

1. Први период – од оснивања Секције до смрти оснивача и председника др Владимира Станојевића (1950-1978);
2. Други период – током којег је рад Секције прво губио интензитет да би почетком деведесетих година 20. века Секција практично престала са радом (1979 -2009);
3. Трећи период – у којем је са великим успехом обновљен рад Секције (2009 – до данас).

Рад Секције је током првог периода био веома плодан захваљујући не само председнику Станојевићу већ и групи његових најближих сарадника – др Милораду Драгићу, мр фарм. Војиславу Марјановићу, проф. др Слободану Ђорђевићу, проф. др Јовану Туцакову, проф. др Вери Гавриловић, мр фарм. Андрији Делинију, проф. др Сребрици Кнежевић, др Милутину Велимировићу и др вет. мед. Драгољубу Дивљановићу. У периоду од 1950. до 1976. године одржана су 224 састанка на којима је саопштено 437 радова.⁶¹⁰ Радови саопштени на састанцима Секције штампани су у часописима *Српски архив за целокупно лекарство*, *Vojnosanitetski preglad*, *Архив за историју здравствене културе Србије* и *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae et veterinae*, а од 1960. године Секција је повремено публиковала *Зборник радова саопштених у Секцији*.

После смрти др Станојевића, на месту председника Секције били су мр фарм. Војислав Марјановић (до 1980), др Милорад Драгић (1980 – 1983), др Крста Живковић (1983 – 1990) и др Будимир Павловић (1990 – 2009). До средине осамдесетих година рад Секције је још увек био интензиван – месечно су одржавани састанци са два до три реферата. Секција је настојала да омасови своје чланство и да привуче у своје редове млађе лекаре. Међутим, рад је полако губио полет да би почетком деведесетих година, када је управу преузео др Павловић, Секција свела свој рад на повремено учешће у обележавању јубилеја посвећених

⁶⁰⁹ Srebrica Knežević, „Osnivanje Sekcije za istoriju medicine SLD“, *Timočki medicinski glasnik* Suppl 1 (2004): 17-23. Преузето 1. 6. 2015, <http://www.tmg.org.rs/v29s127.htm>.

⁶¹⁰ Подаци нису сачувани за 1977. и 1978. годину.

значајним личностима или институцијама. Истраживачи су и даље долазили у Музеј српске медицине СЛД и користили архивску грађу за истраживања али сама Секција, иако је постојала у организационој структури СЛД-а, није била носилац активности у смислу организације стручних састанака, публикавања *Зборника* и других облика рада.

У то време, које су обележили распад СФРЈ и финансијска криза у земљи, престала су са радом и оба научна друштва – српско и југословенско. На простору централне Србије све до краја прве деценије 21. века није постојала ниједна организација са мисијом и задатком изучавања историје медицине. Научно друштво за историју здравствене културе Војводине такође је знатно смањило своје активности у том периоду.

Факултетска настава из историјских предмета здравствене струке одржавана је на Стоматолошком (Увод у стоматологију са историјом стоматологије) и на Фармацеутском факултету Универзитета у Београду (Историје фармације са етиком), а такође и на Медицинском факултету Универзитета у Новом Саду. После три деценије прекида, на Медицинском факултету у Београду историја медицине је уведена као изборни предмет у оквиру Катедре хуманистичких наука школске 2004/2005. године. Настава и Катедра поверене су проф. др Карелу Турзи, који је по основној професији социолог.

Залагањем председника Српског лекарског друштва академика Радоја Чоловића, 2009. године је обновљен рад Секције за историју медицине СЛД. Под управом председника проф. др Бране Димитријевића, у Секцији су се поново окупили истраживачи разних професија – лекари, стоматолози, фармацеути, доктори ветеринарске медицине, историчари, библиотекари... Током шест година рада одржано је педесет стручних састанака на којима је изложено преко сто радова, као и шест научних скупова са радовима који су до сада публиковани у пет зборника.

С обзиром да је периодизацију изучавања историје медицине у Србији Зденко Левентал сачинио 1965, раздобљима које је установио могу да се додају још два: четврто (између 1991. и 2009. године, истраживања у највећој мери била сведена на индивидуалне активности) и пето (од 2009. године, када је обновљен рад Секције за историју медицине СЛД).

Као што може да се закључи, у свим раздобљима у којима је рад у области историје медицине био институционализован, бележен је значајан напредак у погледу пораста истраживања, публиковања радова и монографија, као и постепена специјализација самих истраживача за ову научну област. Историја медицине, односно здравствене културе, ако изаберемо израз који је годинама био у употреби са циљем означавања ширине поља делатности, полако је прерасла из хобија љубитеља-аматера у академску дисциплину.

У раду „Aktuelni problemi u izučavanju zdravstvene kulture Jugoslavije“, Зденко Левентал је размотрио више важних питања која се односе на услове рада историчара здравствене културе, на приступ истраживањима и истраживачке теме, а такође је дао смернице за даљи рад. У погледу услова за рад, као главне проблеме у Србији означио је непостојање државне установе, односно института (који су, на пример, постојали у Хрватској и Словенији), као и проблем недостатка финансирања истраживања. Истакао је да је у тим условима Научно друштво, које је организовано у виду научног форума и координативног тела за рад у области здравствене културе на нивоу Југославије, преузело улогу центра који има задатак да систематизује рад у области. Левентал је нагласио да такав, систематичан рад, који би омогућио планско истраживање са циљем свеобухватног сагледавања историје здравствене културе у Југославији још увек (1965) није заживео и да је у том погледу неопходна сарадња медицинских професионалаца са историчарима, историчарима природних наука, археолозима, етнографима, лингвистима и терминолозима.⁶¹¹ Научно друштво јесте окупило у својим редовима стручњаке различитих професија али је Левентал истакао да је неопходан интердисциплинаран рад који до тада није постојао: „Истовремено нам остаје још много тога да учинимо и поправимо у сарадњи унутар самог Друштва, где од паралелног, само коегзистентног рада лекара, фармацеута, ветеринара и других, треба постепено све више да пређемо на интеграциони и синхронизовани рад на свим оним питањима где је то могуће и корисно.“⁶¹² Као области које би требало да буду предмет истраживања, Левентал је означио: „а) студије развоја

⁶¹¹ Zdenko Levental, „Aktuelni problemi u izučavanju istorije zdravstvene kulture Jugoslavije“, u *Zbornik radova Trinaestog naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije* (Beograd: Naučno društvo za istorijuzdravstvene kulture Jugoslavije, 1965), 97, 99.

⁶¹² Ibid., 100.

медицинских, ветеринарских и фармацеутских теорија, доктрина, школа и фактора који су на њих утицали; б) историја здравствених прилика, установа и санитетског законодавства, као и наставе; ц) историја болести – нарочито националне патологије и борбе против њих; д) прикази појединих значајних личности градитеља здравствене културе; е) патографије; ф) историја сталешких и стручних организација; г) историја војног санитета; х) историја неких граничних области природних и друштвених наука; и) испитивање утицаја здравствене културе на друге области цивилизације, уметност, литературу, итд; ј) етно-медицина, етно-фармација и етно-ветерина⁶¹³. Посебно је нагласио да историја мора да буде „у присној, живој вези са питањима и потребама данашњице“⁶¹⁴, као и да теме из новије историје још увек нису биле обрађиване.⁶¹⁵ Његов став је био да су неопходна упоредна истраживања која би омогућила сагледавање одређених проблема у контексту светске историје здравствене културе.⁶¹⁶ Ставови Левентала, који је пратио развој историје медицине као научне дисциплине у свету, били су у великој мери савремени. Смернице које је дао могле су корисно да послуже унапређењу квалитета рада у области историје медицине. У којој мери су оне биле прихваћене, видећемо у даљем тексту.

У првом поглављу овог рада, у разматрању о послању и циљевима рада медицинских музеја у свету, утврђено је да значајан утицај на начин музеолошког представљања медицинско-историјских тема има и сам приступ изучавању историје медицине. С циљем да се утврди да ли је традиционалан, биографски модел изучавања историје медицине био доминантан и у Србији и да ли је у последњим деценијама 20. века, као што је то било у свету, почео да се усваја и савремен приступ промовисан *новом*, друштвеном историјом медицине, за потребе овог рада спроведено је истраживање тема публикованих радова у периоду од 1955. до 2010. године (у којој је Музеј *de facto* ушао у састав Музеја науке и технике). Резултати истраживања омогућавају и сагледавање утицаја који је истраживачки приступ српских научника имао на процесе музеализације у погледу музеолошког представљања медицинско-историјских тема.

⁶¹³ Ibid., 89.

⁶¹⁴ Ibid., 94.

⁶¹⁵ Ibid., 98.

⁶¹⁶ Ibid., 96.

Будући да је највећи број радова истраживача из Србије публикован у периодици, истраживањем су обухваћени часописи за историју медицине – *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae et veterinae* и *Архив за историју здравствене културе Србије* и три медицинска часописа општег типа – *Српски архив за целокупно лекарство, Vojnosanitetski pregled* и *Тимочки медицински гласник*.

Као граничне године анализираних периода одређене су 1955, година оснивања и почетка рада Музеја српске медицине СЛД, и 2010, година у којој је Музеј *de facto* ушао у састав Музеја науке и технике. Посматрани период је подељен на три подпериода, први 1955 – 1978. година, други 1979 – 1989. и трећи 1990 – 2010. Подела на три подпериода је учињена са намером да се утврди постојање корелације између рада Музеја, активности Секције за историју медицине СЛД и броја и тема објављених радова српских историчара медицине.

Музеј је у свом трајању имао два активна периода (1955 – 1978. и 1990 – 2010) и период у којем је био затворен (1979 – 1990). Секција за историју медицине СЛД је у периоду 1955 – 2010. године имала континуитет у постојању, али са неуједначеном годишњом фреквенцом активности, (редовност одржавања састанака, учешће на јубиларним манифестацијама и сл.). Њен рад се, такође, може поделити на три периода, која се поклапају са периодизацијом рада Музеја. Први, период од 1955. до 1978. године у коме се састанци одржавају у редовној динамици и који карактерише велики број саопштених радова, други, у коме долази до смањивања активности (1979 – 1989) и трећи, у коме се престаје са одржавањем састанака, а рад Секције се своди на индивидуално учешће појединаца у тзв. јубиларним скуповима (1990 – 2008). Рад Секције, почев од 2009. године обележава уредност састанака (седам састанака годишње) и организовање годишњих научних скупова.

Анализа којом су обухваћена 1594 публикована рада, извршена је према броју публикованих радова и према структури тема у сваком од три дефинисана периода.

Сви радови пронађени у истраживаним часописима груписани су по унутрашњој сродности обрађених тема у 12 целина (група). Критеријум за припадност рада одређеној групи био је примарни циљ истраживања аутора објављеног рада.

- I група – биографије лекара (домаћих и страних) у периоду од старог века до 20. века;
- II група – рад војног санитета и страних медицинских мисија у Србији периоду од Првог српског устанка (1804) до краја Другог светског рата (1945);
- III група – развој здравственог система на територији Србије (здравствено законодавство, оснивање и развој здравствених и установа, оснивање лекарских организација и здравствено просветних друштава, образовних институција – медицинске школе и факултети, и развој медицинских дисциплина);
- IV група – епидемије и ендемије заразних болести и мере заштите (карантини и вакцинација);
- V група – радови у којима су изложени подаци о здравственом стању становништва;
- VI група – народна медицина и фитотерапија;
- VII група – медицина старог и средњег века;
- VIII група – историја фармације;
- IX група – истраживања посвећена медицинској књижевности (књиге, часописи, библиографије), медицинској терминологији и конгресима као местима за размену знања и искустава у научном раду;
- X група – радови у којима се саопштавају резултати истраживања повезаности медицине и уметности (медицински мотиви и значења чудесних исцељења приказаних у старој српској хришћанској иконографији, патографије домаћих и страних уметника, анализа медицинских мотива у сликарству и књижевности);
- XI група – историја медицине као наука (настава, истраживачка методологија, извори за писање историје медицине) и медицински музеји у Србији;
- XII група – радови који по теми истраживања не припадају дефинисаним групама.

Испитивањем учесталости објављених радова (Табела 3) утврђено је да је у првом периоду који је трајао 24 године (1955 – 1978) објављено 1012 радова (годишњи просек 42,2 рада), у другом периоду који је трајао 11 година (1979 – 1989) објављено је 300 радова (27,3 рада годишње), док су у трећем периоду који је трајао 21. годину објављена 282 рада (годишње 13,4 рада).

Табела 3. Приказ броја радова у I, II и III периоду, са годишњим просеком објављених радова

Период	Број година	Објављено радова	Годишњи просек
I (1955-1978)	24	1012	42.2
II (1979-1989)	11	300	37.3
III (1990-2010)	21	282	13.4

Највећи број радова публикован је у првом периоду (1955 – 1978), да би се у сваком наредном периоду значајно смањивао, што указује на важност улоге Секције за историју медицине и фармације СЛД и Музеја у подстицању научноистраживачког рада и окупљању посленика у области историје здравствене културе.

Резултати истраживања публикованих радова према структури тема у периоду 1955 – 2010 (Табела 4) показују да су на првом месту радови из I групе (биографије значајних личности за развој здравства и медицине као науке – 20,6%), потом следе радови из III групе (о развоју здравственог система – 18,4%) и радови из II групе (о раду војног санитета – 15,2%). Најмањи број радова је из XI групе (историја медицине као наука и оснивање и рад медицинских музеја у Србији – 1,9%).

Анализирајући публиковане радове по тематским целинама закључујемо да се у периоду од 1955. до 1978. године највећи број истраживања односио на биографије лекара (18,9%), потом на рад војног санитета и страних хуманитарних и медицинских мисија у ратовима током 19. и 20. века (17%), а затим на област оснивања установа (факултети, болнице, апотеке, сталешких и здравствено просветних друштава, здравствено законодавство и развој медицинских дисциплина (15,6%).

У другом испитиваном периоду (1979 – 1989), такође су биле доминатне биографије (22%), док је на другом месту III група (установе, друштва, законодавство...), заступљена са 15,3%. На трећем месту су рад санитета и мисија у ратовима (14,3%).

Занимљиво је да у трећем периоду (1990 – 2010) биографије нису више биле најбројније иако су и даље заступљене у значајном проценту (25,2%), а

видно је смањено интересовање истраживача за рад војног санитета (9,6% објављених радова). У овом периоду су доминирала истраживања у области развоја установа и друштава (31,6%).

Табела 4. Приказ радова из области историје медицине прама структури тема и броју радова публикованих у анализираној периодици у периоду од 1955. до 2010

Теме истраживања	1955-1978	1979-1989	1990-2010	Укупно
Биографије	191	66	71	328
Војни санитет и стране медицинске мисије (19. и 20. век)	172	43	27	242
Установе, друштва, здравствени прописи, образовање, развој медицинских дисциплина	158	46	89	293
Заразне болести (епидемије, ендемије, профилакса)	111	22	6	139
Здравствено стање становништва	78	20	9	107
Народна медицина, народна фитотерапија	66	24	22	112
Стари век, средњи век	59	22	21	102
Историја фармације	54	8	6	68
Књиге, часописи, библиографије, медицинска терминологија, конгреси	50	24	13	87
Медицина и уметност	26	12	8	46
Настава историје медицине, истраживачка методологија, извори, медицински музеји	21	4	6	31
Друго	26	9	4	39
Укупно	1012	300	282	1594

Опадање интересовања истраживача за рад војног санитета у другом, а поготово у трећем периоду може се тумачити на следећи начин. У периоду од 1955. до 1978. године велики број објављених радова (67 или 39%) обрађује санитет у НОБ-у. Радови су углавном објављивани у часопису *Vojnosanitetski*

pregled. У другом, а поготово трећем периоду интересовање историчара медицине за ту тему опада, углавном због промене идеолошке матрице, а још увек се не бележи појачано интересовање за рад војног санитета у ратовима 19. века, балканским и Првом светском рату.

С друге стране, јубилеји појединих здравствених установа, медицинског факултета и друштава (СЛД, здравствено-просветна друштва и научна друштва за историју здравствене културе) подстичу историчаре медицине на истраживања о раду тих установа и друштава, чиме се тумачи повећан број радова из III групе у периоду 1990 – 2010. године.

Изузетно мала заступљеност радова који третирају методологију истраживања у области историје медицине, универзитетску наставу историје медицине и оснивање и рад српских медицинских музеја (1,9% у односу на све објављене радове), говори о недовољном интересовању писаца историје српске медицине за методолошке и друге проблеме науке којом се баве.

Уочљив је недостатак радова који би феномен здравље/болест третирали у ширем контексту (друштвеном, економском, политичком, и др), затим радова који представљају искуства пацијената, радова који повезују историјске теме и савремене проблеме здравља, као и радова о медицинској проблематици после Другог светског рата. Могућности интердисциплинарног истраживања феномена у вези са здрављем и болешћу, за које су постојале добре основе будући да су чланови Секције и научних друштава били разних професија, нису биле довољно искоришћене.

Генерација научника из друге половине 20. века својим великим ентузијазмом и трудом је успела да расветли, проучи и објасни многе појаве и проблеме из медицинске прошлости али је у највећој мери остала верна традиционалном, биографском моделу изучавања и тумачења историје медицине.

Претпоставка о блиској међусобној повезаности приступа изучавања историје медицине и њене музејске „слике“ у даљем тексту ће бити проверавана на примеру Музеја српске медицине Српског лекарског друштва.

4.2. Музеализација историје медицине у Србији:

Оснивање Музеја српске медицине Српског лекарског друштва

Музеј српске медицине Српског лекарског друштва био је, од свог формирања 1955. године до прве деценије 21. века једини медицински музеј у Србији који је концепцијом свог рада и својих сталних поставки тежио да представи развој медицинске науке и праксе и развој здравствене службе у Србији у широком временском оквиру од средњег века до периода после Другог светског рата. То опредељење је било видљиво и у самом називу Музеја, а према идеји оснивача, Музеј је требало да има карактер националне установе.⁶¹⁷

Након завршетка Другог светског рата, прилагођавајући се новом државном и политичком поретку, Српско лекарско друштво је обновило свој рад. Упоредо са учешћем у обнови и изградњи мреже здравствених установа и укључивањем у решавање горућих јавно-здравствених проблема, какви су били масовне заразне болести и здравствена заштита деце, Друштво је разгранавало своју традиционалну делатност на стручном усавршавању лекара. Тежећи да изађе из предратних, углавном београдских оквира, и да омогући да најновија медицинска знања буду доступна и лекарима у унутрашњости земље, велику пажњу је посветило оснивању подружница. За унапређење стручног рада у оквиру медицинских дисциплина, подстицано је оснивање специјалистичких секција, којих је у времену пре Другог светског рата било свега три.

Већ у првој години рада, 1946, истакнуто је да је једна од важних дужности Друштва да после страховитих разарања земље у рату и окупацији, ради на прикупљању „историјског материјала који се односи на здравствене прилике наше земље и на живот и рад нашег Друштва, како би се сачували од заборава напори вредних генерација наших претходника, трудбеника на остваривању племенитих друштвених задатака и на унапређењу народног здравља“. Због бројних послова које је руководство обављало у тој првој години, задатак је стављен у аманет будућим управама, уз напомену да се „заслужена пажња посвети лекарској активности наших чланова у народно-ослободилачкој борби и да се будућим покољењима сачувају успомене на легендарне санитетске хероје најновијега

⁶¹⁷ Станојевић, Музеј Српске медицине Српског лекарског друштва, 417.

времена“.⁶¹⁸ До остварења ових задатака дошло је после четири године, када је, као 17. по реду оснивања, почела са радом Секција за историју медицине и фармације. Оснивач и председник Секције, санитетски генерал у пензији проф. др Владимир Станојевић, окупио је групу од десетак сарадника, лекара и фармацеута, с којом је започео прикупљање документарне грађе из области историје медицине. У прво време, прегледана је архива Српског лекарског друштва која је након рата, у просторијама Лекарског дома на Зеленом Венцу, затечена и нереду, као и мноштво заосталих публикација, рукописа и другог материјала Друштва из предратног времена. Наредне, 1951. године, предузето је систематско сабирање докумената из личних и породичних архива старих српских лекара. Подстицај је, у том послу, било и Станојевићево сазнање о ратним страдањима многих архива и библиотека истакнутих српских лекара – Владана Ђорђевића, Јована Данића, Симе Карановића, Војислава Кујунџића и других. Зато су се чинили напори да се прикупи и сачува све оно што би можда једног дана било бачено. Поред докумената, прикупљане су и старе медицинске књиге, па је исте године формирана Библиотека Секције.

Као што је раније поменуто, Станојевић је поводом оснивања Секције добио подршку др Риста Јеремића, а такође и веома опширно изложене смернице за њен рад. Поред широке делатности на проучавању историје здравствене културе народа и историје медицине, Јеремић је у задатак Секцији ставио и оснивање музеја. За његово формирање, препоручио је да се од Српске академије наука добију предмети из бившег Медико-историјског музеја ЦХЗ, затим да се сабирају хируршки инструменти; лекаруше; писма и фотографије лекара, апотекара и ветеринара; планови карантина и снимци хамама, а такође и да се израде модели станова, болнице, хамама и берберница.⁶¹⁹

О оснивању Музеја размишљало се, дакле, већ од настанка Секције али је било потребно да се у скученим просторним условима, у којим је Српско лекарско друштво радило, пронађе смештај за излагање прикупљеног материјала. Друштво је, наиме, после рата располагало прво са једном, а затим са свега неколико просторија у Лекарском дому који је подигло 1932. године материјалним

⁶¹⁸ „Рад Српског лекарског друштва: Редовна годишња скупштина СЛД – План рада СЛД за 1946/47. годину“, *Српски архив за целокупно лекарство* 10-12 (1946): 183.

⁶¹⁹ Павловић, Писмо Риста Јеремића, 956, 957.

средствима из својих задужбинских фондова. У остатак зграде су биле усељене разне организације, трговине и приватна лица, да би крајем педесетих година зграда била и национализована. У таквим условима, Управни одбор Друштва је ипак подржао иницијативу Секције за формирање Музеја, определио је новчана средства за његово уређење и уступио три просторије за смештај. Највећа од њих, која се налази преко пута Свечане сале, уједно је била и најлепша просторија којом је Друштво располагало.

Др Владимир Станојевић је у погледу припреме изложби имао извесно искуство. Као члан Југословенског друштва за чување народног здравља, двадесетих година је учествовао у приређивању здравствених изложби Друштва.⁶²⁰ Осим тога, у време када је био управник Војносанитетског завода у Земуну, у оквиру Завода је формирао Музеј војносанитетског материјала. Музеј је, у ствари, била изложба медицинских апарата, санитетског материјала, болничке опреме и намештаја, које је Завод набављао и израђивао за потребе војномедицинских установа. Према Станојевићевом опису, Музеј је био уређен „по угледу на најбоље стране музеје те врсте“ и требало је да служи и у настави војних питомаца медицинске и фармацеутске струке.⁶²¹

У време припрема за оснивање Музеја српске медицине СЛД, текле су припреме за отварање још два медицинска музеја у Београду – Музеја историје фармације на Фармацеутском факултету и Музеја санитета НОБ-а на Војномедицинској академији. Између три установе постајала је сарадња, јер су људи који су били на њиховом челу, др фарм. Андрија Мирковић и пуковник др Борис Ројић, били чланови Секције.⁶²² Тако су неки предмети из Музеја историје фармације били позајмљени за поставку Музеја СЛД, док је др Борис Ројић, уредио део поставке о историји санитета у НОБ-у.

Педесете године су, иначе, биле године „музејског бума“ у Србији. Поред нових музеја у унутрашњости, у Београду је почео са радом низ музеја као што су Музеј примењене уметности (1950), Музеј ПТТ (1950), Музеј Николе Тесле

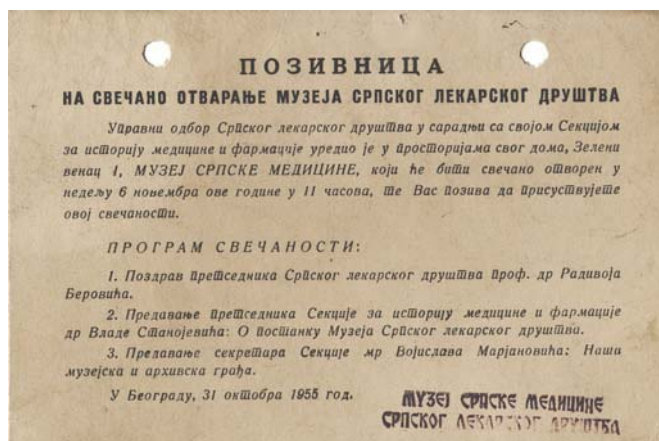
⁶²⁰ АСАНУ, 13339 – Аутобиографија Владимира Станојевића, прилог рукописном делу Историја српске медицине.

⁶²¹ МНТ – Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:180.148/37 – Војносанитетски завод у Земуну (рукопис).

⁶²² Борис Ројић, чије се име у литератури наводи и као Борис Роич, био је руководилац Одсека за историју санитета ВМА са Музејем НОБ-а.

(1952), Железнички музеј (1953), Музеј позоришне уметности (1953), Завичајни музеј Земуна (1954) и др.⁶²³ Музеји су у то време сматрани важним инструментом у процесу културног уздизања народа али је њихова улога била одређена и политичким циљевима, који су подразумевали ширење и утврђивање комунистичке идеологије, очување традиција НОБ-а и истрајавање на путу социјалистичке изградње земље.⁶²⁴

Музеј српске медицине Српског лекарског друштва свечано је отворен 6. новембра 1955. године, у присуству многобројних званица. У поздравном говору, председник Друштва проф. др Радивој Беровић је истакао да отварањем Музеја Српско лекарско друштво „употпуњује своју делатност, искупљује дуг према прошлости и једну обавезу према будућности“, да су „историја медицинског живота у нашој земљи и историја Српског лекарског друштва богате делима и светлим примерима на које можемо бити с правом поносни“ и да је прикупљање, сређивање и чување од заборава свега што представља „сведочанства на овом нашем путу прогреса и стварања новог друштвеног уређења“ велики и важан задатак.⁶²⁵ У наставку програма отварања, одржана су два предавања. Др Станојевић је говорио о оснивању Музеја, док је тема секретара Секције мр фарм. Војислава Марјановића била *Наша музејска и архивска грађа*.

Слика 25. Позивница за свечано отварање Музеја српске медицине Српског лекарског друштва, 1955

(Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.1405)

⁶²³ Миодраг Јовановић, *Музеологија и заштита споменика културе* (Београд: Филозофски факултет/Плато, 1992), 62.

⁶²⁴ Vladimir Krivošev, *Muzeji, menadžment, turizam: ka savremenom muzeji, od teorije do prakse* (Valjevo: Narodni muzej, Beograd: Obrazovni informator, 2012), 234.

⁶²⁵ „Отварање Музеја српске медицине Српског лекарског друштва“, *Српски архив за целокупно лекарство*, посебан отисак 11 (1955): 1.

Оснивањем Музеја Српско лекарско друштво је наставило своју традицију сабирања медицинских предмета, прекинуту на прелазу 19. у 20. век, али са новим мотивима, врстом музејске грађе и циљевима колекционирања. Чиниоци који су кључно одредили његов настанак били су нарасла свест у Српском лекарском друштву о потреби чувања и представљања националне научне и културне баштине из области медицине, као и ентузијазам и прегалаштво чланова Секције за историју медицине и фармације, у првом реду председника др Станојевића. Околности, у којима се држава, после ратних разарања, старала да евидентира нанесену штету, а затим и да путем законске регулативе и успостављања службе заштите, обезбеди старање о културној и природној баштини, такође су деловале подстицајно. На крају, од утицаја је била и препорука, изречена као завет, најстаријег и најуваженијег посленика међу српским историчарима медицине, др Риста Јеремића, о настављању његовог дела. Иако су оснивачи били свесни да је Музеј скроман, полагали су наде у то да ће његово планирано допуњавање и континуирано уређивање водити прерастању у „велику културну и научну институцију у нашој земљи“.⁶²⁶

⁶²⁶ „Извештај о раду СЛД поднет 72. редовној годишњој скупштини 26. и 27. марта 1955. (за 1954. годину)“, *Српски архив за целокупно лекарство* прилог свесци 3 (1955): 13.

4.3. **Анализа процеса формирања фонда и концепција сталних поставки Музеја српске медицине Српског лекарског друштва**

У току своје педесетпетогодишње историје, Музеј српске медицине СЛД је имао два периода рада и један дванаестогодишњи период између њих у току којег је био затворен. Први период обухвата време од оснивања Музеја до 1978. године. Музеј се налазио у Лекарском дому, под управом др Владимира Станојевића. Након Станојевићеве смрти, 1978. године, Музеј је затворен. Други период је започео 1990. године, када су се Српско лекарско друштво и Музеј преселили у зграду Прве варошке болнице.⁶²⁷ Наредних двадесет година, Музејем је управљао др Будимир Павловић.

Иницијални фонд Музеја формирао је др Владимир Станојевић уз помоћ мр фарм. Војислава Марјановића и других чланова Секције. Први предузети кораци били су прегледање и селекција материјала пронађених у Лекарском дому после рата. Ту су се, поред архиве СЛД, налазиле и разне медицинске публикације, рукописи чланова Друштва, дипломе, повеље, цртежи, скице и друго. Након тога, контактиране су породице умрлих лекара, као и старији чланови Друштва, са циљем прибављања личних архива и предмета за Музеј. До отварања Музеја, поклони су стигли од 25 лекарских породица и од 15 лекара (списак дародаваца налази се у Прилогу 6). Први поклон је чинила лична архива др Стевана Мачаја, у којој су се налазиле и његове универзитетске дипломе из 19. века.⁶²⁸

⁶²⁷ Под називом Прва варошка болница у Београду у Регистру споменика културе Републике Србије води се зграда која је у јавности позната под називом последњег корисника – Очне клинике данашњег Клиничког центра Србије. Када је изграђена, 1868. године, зграда је имала назив према својој функцији – Болница вароши и округа Београда, а 1881. године претворена је у Општу државну болницу.

⁶²⁸ Владимир Станојевић, О постанку Музеја српске медицине Српског лекарског друштва, 6.

Слика 26. Диплома магистра хирургије Стевана Мачаја (Пешта, 1846)
(Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.332)

У згради бившег Централног хигијенског завода пронађена су два предмета из Медико-историјског музеја – збирка мокраћних каменаца и преса за суви жиг др Батута, као и медицинско-историјске публикације које је издавао Завод између два рата. „Том сабраном материјалу“, наводи Станојевић, „председник Секције додао је и своју приватну музејску збирку и лекарску архиву, са пронађеним и сачуваним ретким старим књигама и брошурама“. Известан број предмета био је набављен откупом, али Станојевић наводи само један, као најзначајнији – уметничку слику „Пољска болница на зимском конаку при повлачењу кроз Албанију“, рад академског сликара Милана Миловановића.⁶²⁹

Оскудност музејске документације отежава утврђивање садржаја музејског фонда. Наиме, инвентарне књиге, ако су и постојале, нису сачуване, предмети нису били музеолошки обрађени и једино чиме се располаже из првог периода музејског рада су поједина писма дародаваца која се односе на поклоњене фотографије и књиге. Из другог периода рада постоје поједини записи о

⁶²⁹ Станојевић, Музеј Српске медицине Српског лекарског друштва, 418; Милан Миловановић (1876 – 1946), један од првих и најбољих српских импресиониста, студије ликовних уметности завршио је у Минхену 1906. године. За време Првог светског рата је био у војсци и радио је слике са ратном тематиком. Извор: „Милан Миловановић (сликар)“, Википедија, <http://bit.ly/1DWZ4wZ>, преузето 29. 4. 2015.

поклонима, од којих су многи непотпуни.⁶³⁰ Проблем се посебно односи на тродимензионалне предмете, који су били сакупљени у првом периоду рада Музеја. Подаци о њима су више него оскудни у радовима др Станојевића и др Слободана Ђорђевића, који су основни извори података о музејском фонду и првој изложбеној поставци. Станојевић именује само два предмета, док Ђорђевић не именује ни један. Тако, на пример, када говори о проналаску предмета из бившег Медико-историјског музеја, Станојевић каже: „Међу нађеним и издвојеним музејским материјалом најзначајнији су били комплети Библиотеке Централног хигијенског завода за историју здравствене културе Југославије и Балканског полуострва и нека друга старија издања од историјског значаја, као и сандучић са извађеним бешичним камењем...“.⁶³¹ Ђорђевић, користећи као извор Станојевићев текст, о истом налазу у Централном хигијенском заводу, предмете не наводи, већ каже: „од значаја су били само комплети књига *Библиотеке ЦХЗ*“.⁶³² У Станојевићевом опису прве музејске поставке, такође се не именује ниједан предмет, за разлику од књига које су биле изложене.

Прва стална поставка Музеја, била је, као што је наведено, распоређена у три просторије које нису биле физички повезане – највећа од њих била је на првом спрату Лекарског дома, док су две мање биле на другом спрату. Каснијих година, једну од тих просторија користило је Уредништво *Српског архива за целокупно лекарство*, а део изложбене поставке био је смештен и у ходнику испред Свечане сале. Тачније, велика просторија, која је спомињана као „музејска просторија“ и „музејска сала“, била је Музеј у ужем смислу речи. У њој су биле изведене мање адаптације, размештања и прилагођавања дела постојећег намештаја, а такође је наменски израђена једна двострука хоризонтална витрина.

Будући да најјаснија слика о концепту и изгледу музејске поставке, може да се добије из описа самог аутора, др Станојевића, он ће бити наведен у целини:

„Распоређен и изложен у три просторије Дома Српског лекарског друштва, у већој сали на првом спрату и двома на другом, укупно у девет витрина и на

⁶³⁰ Најчешће су у питању обрасци за документ о поклону, од којих је веома мали број био заведен у Деловодном протоколу Српског лекарског друштва.

⁶³¹ Станојевић, *Музеј српске медицине*, 403, 404.

⁶³² Слободан П. Ђорђевић, „Музеј српске медицине“, *Архив за историју здравствене културе Србије* 12-13/1-4 (1983/1984): 130.

зидовима, музејски материјал показује битне црте слике развоја српске медицине од Средњег века до данас.

Тај материјал, који стварно приказује развој наше српске медицинске мисли у слици и речи, чине многобројне и разноврсне карактеристичне слике и цртежи, књиге и рукописи, лекарске дипломе, повеље, укази, сведочанства и уверења, као и различити предмети од историјског значаја.

Ради лакшег сналажења посетилаца при разгледању изложених предмета, сви су они распоређени хронолошким редом и снабдевени најкраћим исписаним објашњењем. У истом циљу, ради потпуније оријентације гледалаца, у витринама су изложена два кратка прегледа развоја српске медицине под насловима: *Стварање кадра српских лекара и апотекара* и *Важнији датуми у развоју српских медицинских установа*.

Прикупљени досада музејски материјал распоређен је хронолошким редом углавном овако. У већој изложбеној сали, у двама спојеним средишним витринама на средини сале са источне стране, изложени су подаци на старом српском књижевном језику о медицинској књижевности у виду превода с грчког класичних античких дела, као и потоњих лекаруша, писаних такође на истом језику.

У наставку су подаци о најстаријој новијој српској медицинској књижевности, започетој дисертацијом првог Србина доктора медицине, родом из Будима, др Јована Апостоловића, која носи датум 1757. године. Даље следе подаци о тој књижевности у другој половини XVIII века и у првој половини XIX века на челу са делима Јована Стејића, др Константина Пејичића, и др Гаврила Пекаровића, штампаним у Будиму, Бечу и Венецији.⁶³³ После те књижевности у Војводини, ређају се дела штампана у Београду средином истог века, на челу с делима др Вука Маринковића,⁶³⁴ др Јосифа Панчића и др Аћима Медовића. Касније, из доба седамдесетих година истог века, следе прва дела др Владана

⁶³³ Та дела су била: *Макровиотика* (1826), коју је превео и приредио др Јован Стејић; *Руководство к' свеопштем здрављу* (Будим, 1830) и *Руководитељ к' повраћају изгубљеног здравља* – друго, прегледано и усовершенствовано изданије (Нови Сад, 1840) – књиге др Константина Пејичића и *Чадолуб или неговање деце у првим живота годинама* (Пешта, 1836) др Гаврила Пекаровића. Видети: Владимир Станојевић, „Медицински музеј Српског лекарског друштва“, *Весник – тромесечни билтен Музејско-конзерваторског друштва НРС* 18 (1955): 6.

⁶³⁴ Вук Маринковић. *Начела метафизике, Јестествена повесница и Атлас* (1851). Видети: Станојевић, *Медицински музеј*, 6.

Ђорђевића, др Милана Јовановића – Морског и др Розена. Горња страна исте витрине завршава се рукописима, документима и разним музејским предметима с краја XIX и почетка XX века. Бочне стране истих двеју витрина садрже главнија дела медицинске књижевности новијег доба, као и главнија дела историографије српске медицине, а исто тако и некоје слике од историског значаја.

У двама витринама у зиду са источне стране и у витрини до прозора са западне стране, изложена је медицинска књижевност при крају прошлог века до Другог светског рата. У другој витрини са западне стране је савремена медицинска књижевност.

У горњој мањој сали, у витрини до прозора, изложени су медицински часописи на челу са најстаријим *Српским архивом*, почев од 1874. године до почетка Другог светског рата, а у другој суседној витрини приказан је у слици и речи санитет НОБ-а старањем пуковника др Бориса Ројића. У трокрилној витрини исте сале, комплети су свију годишта *Српског архива* и његова допунска издања, као и издања СЛД. У суседној сали је изложена галерија слика хронолошким редом претседника СЛД и Библиотека Секције за историју медицине и фармације са добавеним лекарским архивама извесних лекара.⁶³⁵

На зидовима највеће просторије и у ходнику, налазиле су се урамљене фотографије лекара са кратким легендама, затим групне фотографије, а такође и дипломе и повеље. Њима су биле испуњене „све површине зидова“.

⁶³⁵ Станојевић, О постанку Музеја српске медицине, 6, 7.

Слике 27 и 28. У Музеју српске медицине СЛД, између 1955. и 1961 – управник Музеја сан. генерал проф. др Владимир Станојевић (први слева) показује изложене експонате Гези Ордодићу Хофману, конзулу Мексика у Југославији (Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.1482 и Т:11.7.1481)

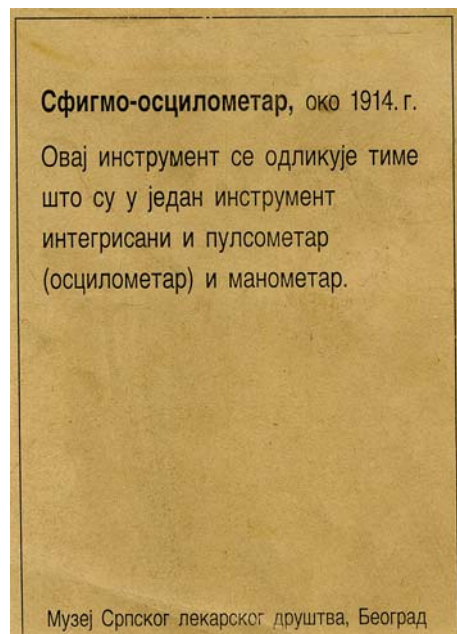
Из наведеног описа, види се да је највећа пажња била поклоњена сабирању и излагању старих и ретких књига медицинске тематике, документарне грађе и фотографијама. Избор експоната био је одређен идејом да се „наша медицинска мисао“ представи „у слици и речи“. Овакав угао посматрања објашњава више чињеница. Прво, Станојевић је, као и његови сарадници, био историчар медицине. За читаву групу лекара окупљених у Секцији, писани извори имали су највећу вредност. Временски блиско страдање Народне библиотеке, које је Станојевић помињао у својим радовима о медицинским музејима, као и страдање приватних лекарских библиотека, такође су усмеравали пажњу на књиге као највреднија културна добра. Друго, музејско представљање медицине средњег века, и данас је ограничено на фотокопије и репринт издања терапијских зборника, јер се оригинална дела налазе у манастирима, архивима и страним музејима. Једини тродимензионални предмети из овог периода, пронађени пре десетак година током археолошких истраживања у околини манастира Св. Ђорђа код Дабра, чувају се у Епархији милешевској. У погледу представљања лика и дела лекара из 18. и прве половине 19. века, њихова публикована дела и фотографије често су и

данас једини материјал којим се располаже. Међутим, стиче се утисак да је постојало уверење да је књига веродостојнији носилац сведочанствености, чак и када је у фонду присутан тродимензионални предмет који је припадао одређеној личности или је на неки други начин имао историјски значај. Тако Станојевић наводи Батутова дела на поставци али не и предмет који му је припадао. Пошто је идеја водила била презентовање развоја „медицинске мисли“, сматрало се да она најсликовитије може да се сагледа путем речи, дакле помоћу рукописа, докумената и књига. Тродимензионални предмети виђени су пре као илустративни материјал који доприноси естетском изгледу изложбе него као носиоци значења, што је било у директној вези са чињеницом да су и Станојевић и његови сарадници, иако ентузијастички, били аматери у погледу музејског рада. Станојевићево схватање Музеја као „неопходног помоћног средства научног рада“ додатно објашњава овакве приоритете.⁶³⁶ Тај став, који се данас сматра традиционалним, био је у то време опште-прихваћен у круговима историчара медицине који су истовремено били управници медицинско-историјских музеја.⁶³⁷

Данас, на жалост, није могуће утврдити који су све предмети били изложени на првој поставци Музеја. Њихов број свакако није био велики, будући да су били изложени у укупно четири мања одељка, у оквиру две витрине. Три сачуване легенде које су стајале уз сфигмоманометар, сфигмо-осцилометар и хемометар, сведоче да су се, поред већ наведених, на изложби налазили и понеки предмети из свакодневне медицинске праксе.

⁶³⁶ Ibid.; Станојевић, Музеј српске медицине, 405.

⁶³⁷ Мисија медицинских музеја била је, осим да буду „ресурси за научноистраживачки рад“, и пружање подршке настави историје медицине, као и приказивање и тумачење медицинске прошлости широј јавности. Видети: Faith Chi Suk Ho, „Western Medicine in a Chinese Setting“, *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 1 (2009): 332.

Слике 29 и 30. Сфигмо-осцилометар, модел проф. Пашона (Париз, *Boulitte*, око 1914) и легенда за предмет са прве поставке Музеја српске медицине СЛД (Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.125 и Т:11.7.125/1)

Осим тога, до данас је утврђено да су два предмета у Збирци Музеја српске медицине СЛД – војничка чутура за воду и цветић булке, припадала др Станојевићу.⁶³⁸ Оба предмета су из периода Првог светског рата али претпостављамо да је њихов укупан број већи. Станојевићева биста и портрет, такође су у Збирци.

Међу првим дародавцима Музеја била је и породица др Милоша Ђ. Поповића. Поред Поповићеве личне архиве, докторске дипломе, студентског индекса и албума са фотографијама из Првог светског рата, поклоњени су и један пехар израђен од чауре гранате (1918) и мастионица (1933). Из времена Првог светског рата је и лабораторијско посуђе коришћено у првој лабораторији српске војске која је под руководством др Лудвика Хиршфелда (*Ludwik Hirszfeld*, 1884 – 1954) била основана 1917. године на Солунском фронту. У музејском фонду су такође била одликовања чланова Друштва, као и већи број уметничких портрета.

⁶³⁸ Јелена Јовановић Симић, „О Првом светском рату кроз збирке Музеја науке и технике – Одељења Музеј Српског лекарског друштва“, у *Зборник радова Петог научног скупа 800 година српске медицине* (Београд: Српско лекарско друштво), 95, 92.

Слика 31. Цветић булке са посветом, поклон Одбора париских девојака
др Владимиру Станојевићу, 1916
(Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.145)

Концептом музејске поставке нагласак је стављен на личности појединих лекара који су били носиоци напретка у здравственом и културном погледу у својим срединама, затим на оснивање и развој здравствене службе, као и на рад здравствене службе током ратова. Такво опредељење је било у складу са приступом изучавању историје медицине у самој Секцији за историју медицине и фармације, што се огледа и у радовима који су били саопштавани на састанцима Секције, а затим и публиковани у зборницима радова.

Повезаност истраживачких области и тема с концепцијом музејске поставке видљива је и у допунама изложбе. У време отварања Музеја, Ђорђе Сп. Радојичић је већ пронашао *Хиландарски медицински кодекс* у библиотеци манастира Хиландара (1952). Међутим, тек после неколико година, Радојичић је Рељи Катићу скренуо пажњу на копије појединих поглавља *Кодекса* које су донете у САНУ. Катић је започео проучавања *Кодекса* која су трајала неколико година и која су била праћена публикавањем резултата истраживања. У исто време, истраживањем средњовековне српске медицине бавили су се и др Лазар Станојевић, др Владимир Станојевић, Ристо Ковијанић, Славко Мијушковић и Вера Гавриловић. Нова сазнања обогатила су музејску поставку, о чему је Станојевић писао 1965. године: „концепција уређења и попуње музеја јавила се

као резултат најновијих научно-истраживачких радова у области историје“, чији се „резултати огледају у експонатима Музеја историје српске медицине“.⁶³⁹

У складу са захтевима тадашње државне политике, као и са опредељењем Српског лекарског друштва да негује тековине НОБ-а и да континуирано ради на моралној и етичкој изградњи својих чланова у духу комунистичке идеологије, на изложби је био наглашен и рад санитета у току НОБ-а. Музеј је у том смислу делимично био прилагођен упутству за структурисање музејских поставки које је било донето за завичајне музеје. Завичајни музеји су морали да садрже четири тематске целине: 1) природа краја; 2) историја; 3) НОБ и 4) социјалистичка изградња краја.⁶⁴⁰ С обзиром да Музеј српске медицине СЛД није био државни музеј и да је по својој врсти спадао у специјалне музеје, структура поставке морала је да буде другачија, а сам Музеј није био у великој мери „под лупом“ власти. Иако су музеј посећивали министри здравља, лекари који су имали политичке функције и бројне делегације страних лекара, очигледно је да није било императива у вези са представљањем развоја здравствене службе у послератном периоду. Тако је на текстуалној легенди *Важнији датуми у развоју српских медицинских установа* као последња значајна година била наведена 1948, у вези са оснивањем Медицинске велике школе у Београду, која је објединила факултете медицинске струке.⁶⁴¹

Тематској целини о раду Санитета у НОБ-у поклањана је пажња, о чему сведочи допис др Станојевића Санитетској управи Државног секретаријата народне одбране из 1960. године. „Управа Музеја Српског лекарског друштва“, писао је Станојевић, „намерна је да допуни своје витрине књигама и брошурама које говоре о организацији и раду санитета у НОР-у као и оригиналним или реконструисаним музејским санитетским материјалом и уређајима из истог рата. Уколико Санитетска управа располаже таквим предметима молимо да се доставе Управи Музеја у поменути сврху, на чему унапред захваљујемо“. Начелник Санитетске управе, санитетски генерал-потпуковник др Гојко Николиш, одговорио је да се сви расположиви документи и предмети већ налазе у

⁶³⁹ Станојевић, Музеј српске медицине, 406.

⁶⁴⁰ Krivošević, *Muzeji, menadžment, turizam*, 234.

⁶⁴¹ Између 1948. и 1954. године Медицински, Стоматолошки, Фармацеутски и Ветеринарски факултет били су у саставу Медицинске велике школе, а не у саставу Универзитета у Београду.

Војномедицинској академији, Војном музеју, Војноисторијском институту и у републичким музејима НОБ, и да Управа нема ништа што би било вредно за Музеј СЛД.⁶⁴²

Чињеница да је ипак постојала значајна слобода у креирању музејске поставке огледа се у каснијој промени концепције изложбене целине о санитету у ратовима. Средином шездесетих година она је била уравнотежена у приказивању рада санитета током свих ратних периода.⁶⁴³ У ходнику испред музејске сале било је постављено пет паноа на ногарама, са фотографијама и цртежима којима је био илустрован рад војног санитета током свих ратова, почев од српско-турских и закључно са Народно-ослободилачком борбом.⁶⁴⁴

Станојевић је 1965. године навео да је „Музеј српске медицине Српског лекарског друштва, попуњаван током 15 година, добио данас завршен облик“.⁶⁴⁵ Ипак, почетком седамдесетих година постало је очигледно да су потребе Музеја превазишле могућности како у погледу његовог смештаја и финансирања, тако и руковођења. Станојевић је о потреби просторног проширења Музеја писао Управном одбору Друштва, истовремено наводећи да је неопходно да се за рад у Музеју ангажује особа која би извршила попис и инвентарисање музејског фонда, а такође и архивске грађе и библиотеке. „Стално службено административно лице – кустос“, према Станојевићевом предлогу, поред тих послова, требало да преузме све послове око унапређења рада Музеја. За то место предложио је др Милана Бизјака, секретара Секције.⁶⁴⁶ Како ни Српско лекарско друштво ни Секција за историју медицине и фармације из скромних расположивих средстава нису могли да обезбеде одговарајуће финансирање Музеја, Станојевић се с молбом за помоћ 1976. године обратио Републичкој заједници културе. У складу са Станојевићевом оријентацијом на архивску грађу, тражена сума од 50.000 динара била је планирана за „публиковање музејског материјала који се чува у Музеју“.⁶⁴⁷

⁶⁴² МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.А/44 – Допис СЛД Санитетској управи ДСНО и одговор управе, Бр. сл од 2.2.1960 и бр. 1223 од 13. 2. 1960.

⁶⁴³ Станојевић, Музеј српске медицине, 405.

⁶⁴⁴ Станојевић, Музеј српске медицине Српског лекарског друштва, 418.

⁶⁴⁵ Станојевић, Музеј српске медицине, 405.

⁶⁴⁶ МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7. А/123. Копија дописа проф. др Владимира Станојевића Управном одбору СЛД, без датума и деловодног броја. На документу је Станојевић записао: „Предлог ће се узети у разматрање после проширења просторија Музеја.

⁶⁴⁷ МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.А/13 – Допис СЛД републичкој заједници културе бр. 795 од 16. 4. 1976.

Сви ови покушаји да се унапреди музејски рад нису дали видне резултате. До проширења музејског простора није дошло, а након смрти др Станојевића 1978. године Музеј је био затворен. Др Слободан Ђорђевић наводи да су наредних пар година бригу о Музеју донекле водили мр Војислав Марјановић и др Бизјак, што значи да др Бизјак није био постављен за кустоса према Станојевићевом предлогу. Почетком осамдесетих, умрла су обојица, и у Музеју је замро сваки рад.⁶⁴⁸

Музеј је почетком осамдесетих година изгубио своју намену, а његова просторија је коришћена у тазне сврхе – за пробе Секције за уметност, за одржавање коктела појединих Секција и као магацин за непотребне ствари. Секција за историју медицине⁶⁴⁹ покушавала је да стане на пут таквим појавама и да обнови рад Музеја. Забележене су и вредне личне иницијативе чланова у погледу оживљавања Музеја. Проф. др Вера Гавриловић је, на пример, 1985. године у те сврхе поклонила новчани износ годишње награде коју је добила од СЛД. Председништво Друштва је обавестило Секцију да је од те суме, која је износила 10.000 динара, основало *Фонд Музеја српске медицине* али Секцији тај фонд није био стављен на располагање.⁶⁵⁰ Не наилазећи на разумевање Председништва СЛД, група чланова Секције за историју медицине обратила се 1986. године Председништву Научног друштва за историју здравствене културе Србије с молбом за посредовање, рачунајући на углед како самог Научног друштва, тако и његовог председника проф. др Слободана Ђорђевића.⁶⁵¹ Ђорђевић је био уважена личност и у Српском лекарском друштву. Поред тога што је био актуелни члан Председништва Секције за историју медицине, он је био и дугогодишње уредник *Српског архива за целокупно лекарство*. Потписници молбе, др Љубомир Дурковић-Јакшић, др Милан Миљанић и др Будимир Павловић, тадашњи секретар Секције, нагласили су да сматрају да Музеј треба да остане у саставу СЛД али да је неопходна његова реорганизација, а потом

⁶⁴⁸ Слободан Ђорђевић, „Неколико речи о Музеју српске медицине у Београду“, *Архив за историју здравствене културе Србије* 1-2 (1986): 148.

⁶⁴⁹ У то време под новим називом, не више Секција за историју медицине и фармације већ само Секција за историју медицине.

⁶⁵⁰ МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД; Т:11.7.А/87 – Извештај о раду Секције за историју медицине СЛД за период 1983 – 1986 (копија).

⁶⁵¹ Секција за историју медицине и Научно друштво за историју здравствене културе имали су потписан самоуправни споразум о сарадњи.

повезивање са медицинским факултетима у Србији у циљу образовања студената и младих лекара из области историје медицине. Истовремено, предложено је да Председништво СЛД формира групу за „активирање“ Музеја, којој ће они ставити на располагање своје знање и искуство без новчане накнаде.⁶⁵²

Идуће године, вероватно уз посредовање др Ђорђевића, Председништво СЛД је одобрило Секцији да започне сређивање музејске просторије и инвентарисање материјала. Ђорђевићев предлог да се, макар и хонорарно, ангажује стручно лице – кустос, под чијим би руководством радили и чланови Секције, ако је и наишао на разумевање, није био реализован. Вероватно је разлог био финансијске природе, јер су сва расположива материјална средства Српског лекарског друштва била намењена реконструкцији зграде Прве варошке болнице, новог седишта Друштва.⁶⁵³ Наиме, већи део зграде, из које се 1983. године иселила Очна клиника Медицинског факултета, Скупштина града Београда је, као трајни корисник, доделила 1984. године Српском лекарском друштву на коришћење на неограничено време.⁶⁵⁴ У *Предлогу коришћења просторија зграде која је додељена СЛД*, који је потписао тадашњи председник СЛД, проф. др Петар Королија, у првој тачки је било предвиђено формирање Музеја српске медицине, уз образложење да би се „отварањем оваквог музеја задовољила културна потреба медицинске и шире јавности“.⁶⁵⁵

Током неколико наредних година разматране су основе на којима би требало да почива рад Музеја. Слободан Ђорђевић се залагао за формирање Научног савета Музеја, у који би, поред представника СЛД, ушли представници Научног друштва за историју здравствене културе Србије, као и представници бројних музејских институција. Тај Савет је требало да има „одговорну и значајну

⁶⁵² МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.А/32 – Концепт дописа Председништву Научног друштва за историју здравствене културе Србије, 16. 6. 1986.

⁶⁵³ Зграда је наменски зидана за Болницу вароши и округа Београда између 1865. и 1868. године. У Регистар споменика културе Републике Србије уведена је 1964. године и има статус споменика културе од великог значаја. Када је додељена Српском лекарском друштву на коришћење, била је у лошем стању. Пошто Српско лекарско друштво није располагало довољним материјалним средствима за реконструкцију зграде, склопљени су самоуправни споразуми са СИЗ-овима здравства Републике, града Београда, пензионог осигурања мале привреде и Републичким извршним већем, а у помоћ су притекле многе здравствене установе, као и бројни лекари својим новчаним прилозима. Видети: „114. годишњица Српског лекарског друштва“, *Лекар* 86 (1986): 1; и „Зграда будућег дома биће обновљена“, *Лекар* 95 (1988): 4.

⁶⁵⁴ Завод за заштиту споменика културе града Београда, Досије Прве варошке болнице, бр. 158.

⁶⁵⁵ Ibid.

улогу у давању смерница за даљи рад“, док би Управни одбор Музеја требало да „тесно и присно сарађује са Научним саветом, и да изабере управника Музеја“. Управни одбор састојао би се од „истакнутих и заинтересованих радника на пољу изучавања историје наше медицине, чланова Секције за историју медицине СЛД и Председништва СЛД.⁶⁵⁶ Ђорђевић је упорно истицао да је потребно да се „из примитивног начина експозиције Музеја пређе на савремен начин излагања експоната, и на организовано коришћење материјала за научно-истраживачке потребе“.⁶⁵⁷ Али цео посао се одвијао споро, па четири године касније Ђорђевић изражава незадовољство због тога што музејски материјал још увек није класификован, инвентарисање није завршено, и што нису направљене припреме за селидбу као ни планови за будући рад. Поново наглашава да се сви ти послови не могу ни замислити без „учешћа стручњака за музеолошка и архиволошка питања“ и да „организација Музеја треба да буде постављена на стручно-научним поставкама, без икакве импровизације и произвољности.“ Категоричан у ставу да се „импровизовање, као начин поступања из прошлости, мора одбацити као неодговарајући поступак у садашњости“, Ђорђевић се посебно залагао и за неопходност поновног истраживања и сабирања музејског и архивског материјала, као и за стручну обраду музејског фонда уз употребу „савремених техника регистровања и документације“.⁶⁵⁸ Научно друштво за историју здравствене културе Србије, вероватно након дописа Секције из 1986. године, формирало је *Одбор за музеолошка и архиволошка питања*, и тежило је да осигура учешће у управљању Музејем. Како, међутим, Научни и Управни одбор Музеја нису били основани, изгледа да оно није успело у остварењу својих тежњи. Утицај Научног друштва делимично је остварен кроз ангажовање стручне особе за послове израде концепције и реализације нове сталне поставке Музеја у згради Прве варошке болнице. Био је то Ранко Баришић, тада у звању вишег кустоса Етнографског музеја у Београду, који је био члан Научног друштва. Уз његову стручну помоћ, др Будимир Павловић, тадашњи председник Секције за историју медицине СЛД и нови кустос Музеја, приредио је сталну поставку

⁶⁵⁶ Ђорђевић, Неколико речи о Музеју српске медицине у Београду, 148.

⁶⁵⁷ Ibid.

⁶⁵⁸ Ђорђевић, Прилог познавању настанка српских медицинских музеја, 95.

Темељи медицине у Срба која је отворена приликом свечаног отварања реконструисане зграде Прве варошке болнице, октобра 1990. године.

Смештањем Музеја српске медицине у историјско здање Прве варошке болнице, које је наменски саграђено између 1865. и 1868. године, на најбољи начин је замишљена целовитост заштите и комуникације наслеђа из области историје медицине у Србији. Слојевитост значења зграде огледа се у многим личностима и догађајима који су за њу везани, затим у техничким решењима која су била примењена у изградњи, а сведочанство су тадашњих медицинских доктрина, као и у значају који зграда данас има, како за историју медицине и архитектуре, тако и за друштвену историју Србије у 19. и 20. веку. У тој згради су лечили болеснике и унапређивали медицинска знања дојени српске медицине Владан Ђорђевић, Лаза К. Лазаревић, Војислав Субботић, Михаило Петровић, Едуард Михел, Јеврем Жујовић, Ђорђе Нешић и многи други. У њој су, више од једног века, лечени грађани из целе Србије. У периоду између 1924. и 1932. године, била је и седиште Српског лекарског друштва. Зграда је до 1881. године носила назив Болница вароши и округа Београда, када је Законом о уређењу санитетске струке и чувању народног здравља била претворена у Општу државну болницу. На тај начин, она је постала језгро из којег су се развили Медицински факултет Универзитета у Београду и данашњи Клинички центар Србије. Под називом Прва варошка болница уведена је у Регистар споменика културе Републике Србије 1964. године и има статус споменика културе од великог значаја.⁶⁵⁹

За Музеј је првобитно било планирано десно крило приземља због директне комуникације са сутереном у којем је био предвиђен простор за музејски депо. Међутим, након усељења Дома здравља Стари Град у тај део зграде, Музеј је добио простор левог крила приземља. У односу на дотадашњи смештај у Лекарском дому, просторне могућности су биле далеко боље јер је за музејску поставку било расположиво око 300 квадратних метара. За сталну поставку су биле предвиђене две велике и две мање просторије, док је ходник био предвиђен за тематске изложбе.

⁶⁵⁹ Јовановић Симић, Прва варошка болница у Београду, 218.

Према сачуваном концепту, поставка је требало да има следеће тематске целине: 1) Трагови медицине на подручју Србије; 2) Медицина у средњовековној Србији; 3) Научна медицина у обновљеној српској држави; 4) Српско лекарско друштво и његова улога у сређивању здравствених прилика у Србији; 5) Медицина у ратовима „за ослобођење и уједињење“; 6) Медицина између ратова; 7) Медицина у НОБ-у; 8) Значајни доприноси српских лекара медицинској науци од 1945. године.⁶⁶⁰

Слика 32. Детаљ сталне поставке *Темељи медицине у Срба* (1990)
(Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.1433)

У односу на концепт и сачуван нацрт просторног распореда тематских целина, изведена изложба је имала нешто другачији изглед.⁶⁶¹ У ходнику је била смештена прва изложбена целина *Трагови медицине на подручју Србије*, као и галерија ликовна великана светске медицине. У великој сали, која се налази на крају ходника, био је представљен развојни пут медицине у Србији од средњег века до 20. века, док је друга велика сала (ближа улазу у Музеј) употребљена за представљање рада војног санитета у ратовима. Две мање просторије биле су употребљене за целине *Српско лекарско друштво и његова улога у сређивању здравствених прилика у Србији* и *Медицина између ратова*.

⁶⁶⁰ МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.А/22 – „Музеј српске медицине СЛД: Стална поставка *Темељи медицине у Срба*“.

⁶⁶¹ МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.А/25.

Како је у концепту поставке била заступљена прва тема *Трагови медицине на подручју Србије*, са означеним целинама „Рим“ и „Антропатологија“, може да се претпостави да су две значајне збирке поклоњене Музеју у периоду између 1978. и 1990. године, највероватније крајем осамдесетих година. Збирку антропатологије, коју чини преко 90 скелетних остатака, од којих је већина са српских археолошких налазишта, поконио је проф. др Србољуб Живановић. У тој збирци је и најстарији експонат у Музеју – лакатна кост праисторијског човека са траговима прелома пронађена у археолошком налазишту Падина – Ђердап, чија је старост од око 7000 година одређена радиокарбонском методом датирања. Збирку од 25 римских медицинских, фармацеутских и козметичких инструмената из Виминацијума, датираних између 2. и 4. века, поконила је породица санитетског генерала проф. др Исидора Папа.

У првој великој просторији на коју се наилазило дуж ходника, био је приказан војни санитет током ратова. Искоришћени су панои са фотографијама са старе поставке Музеја, на зидовима су биле фотографије војних лекара, њихове докторске дипломе и повеље, а у витринама су били изложени лични предмети лекара-учесника у Првом светском рату, њихова одликовања и архивски материјал из тог периода. У овој просторији су се налазили и операциони сто, аутоклав с почетка 20. века, као и војносанитетска опрема и хируршки инструменти из друге половине 20. века.

У малој сали посвећеној раду Српског лекарског друштва, били су изложени комплети часописа *Српски архив за целокупно лекарство*, докторске дипломе чланова Друштва из 19. и 20. века, портрети појединих лекара и бисте др Владимира Станојевића, др Владана Ђорђевића, др Лудвика Хиршфелда, др Аћима Медовића и др Милоша Ђорића.

У другој малој просторији, која је била део ходника и пролаз ка другој великој сали, била је смештена тематска целика *Медицина између ратова*. У овом делу, нагласак је био стављен на оснивање и почетке рада Медицинског факултета у Београду. Поред фотографија и портрета професора Факултета, били су изложени њихови први уџбеници, рукописи и бележнице.

Слика 33. Детаљ сталне поставке *Темељи медицине у Срба* (1990)
(Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.1436)

Друга велика сала садржала је више тематских целина. Прва је била средњевековна медицина у Србији, представљена помоћу фотографија Св. Саве, манастира Хиландара, спомен-плоче болнице у манастиру Студеница, дела текста из Хиландарског и Студеничког типика *О болници и болничарима*, итд.

Целина о народној медицини садржала је фотографије магијских формула, ђурђевски венчић и струкове босиљка, као и неколико предмета помоћу којих је представљена народна здравствена култура у погледу одржавања личне хигијене – комад сапуна домаће израде, пешкир израђен од српског платна и тестија.

Медицина у обновљеној Србији била је представљена фотографијама заслужних лекара и њиховим медицинским делима, затим документима из прве половине 19. века, као што су потврде о вакцинацији против великих богиња („федџ“, из 1839. и 1841. године) и лекарска експертиза болести Илије Гарашанина коју је написао др Емерих Линденмајер 1852. Овај материјал је био изложен у двострукој витрини са поставке у Лекарском дому, чији садржај вероватно није мењан. Осим тога, у раму на зиду је била изложена копија плана Опште државне болнице, са фотографијом др Војислава Субботића и персонала Болнице, снимљена у операционој сали 1889. године.

Једну целину су чинила два гинеколошка и један операциони сто, којима су касније додата два апарата за анестезију. У неколико витрина били су изложени медицински инструменти и апарати – тензиометри, стетоскопи, сетови хируршких, гинеколошких и акушерских инструмената и поједини лични предмети лекара.

На крају, један део поставке је приказивао историју и делатност Црвеног крста Србије и у њему су се налазиле фотографије, дипломе и повеље лекара који су били ангажовани у том Друштву.

Озбиљан недостатак изложбе представљало је одсуство текстуалних легенди уз тематске целине које би јој дале контекст, а такође и недостатак легенди за већину изложених предмета.

Посебан проблем Музеја је био недостатак депоа, па је велики број предмета који су били поклоњени Музеју у току наредне две деценије био распоређиван у свим просторијама, где год је било места, што је у великој мери реметило концепцију и прегледност поставке. Тако су у ходнику били постављени рендген апарати из међуратног периода, инвентар стоматолошке ординације проф. др Радомира Ђорђевића (19 – 20 век), аутоклав из друге половине 20. века, офталмолошки апарати и изложба о југословенском пеницилину; болничка нахтасна и термофор су се налазили испод галерије портрета лекара у великој сали, а више медицинских апарата стајало је на поду у делу у којем је приказиван рад Медицинског факултета.

Крајем деведесетих, описујући музејску поставку, Павловић наводи да „према основној концепцији“, она садржи „неколико главнијих збирки које су изложене и неколико мањих фондова“ и то: 1) Антропатолошку збирку; 2) Збирку српске медицине од средњег века до оснивања Медицинског факултета; 3) Збирку диплома и уџбеника; 4) Збирку Медицински факултет у Београду; 5) Збирку Српски војни санитет (1840-1918); 6) Збирку Српско лекарско друштво; 7) Збирку Српског друштва Црвеног крста; 8) Збирку Рад Београдског санитета у ваздушним нападима 1941. (у формирању).⁶⁶² Подела на збирке била је провизорна, осим у случају Збирке римских инструмената и Збирке

⁶⁶² *Водич кроз музеје Заједнице музеја науке и технике Србије* (Београд: Заједница музеја науке и технике Србије, 1999), 24-26.

антропатологије. Збирка Римских инструмената била је једина музеолошки обрађена.⁶⁶³

Слика 34. Детаљ сталне поставке *Темељи медицине у Срба* – део инвентара стоматолошке ординације проф. др Радомира Ђорђевића (Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине СЛД, Т:11.7.1432)

У односу на првобитни концепт изложбе, запажа се да је историјски период Другог светског рата био изостављен, односно да је замењен тематском целином *Рад Београдског санитета током ваздушних напада 1941. године*. Чување традиција НОБ-а, дефинисано као један од циљева рада Друштва низом Статута Српског лекарског друштва од послератног периода, у Статуту из 1991. године је било замењено новим циљем, формулисаним као „неговање тековина позитивних, светлих традиција из прошлости, српске, југословенске и светске медицине“.⁶⁶⁴ Иако такво опредељење није било обавезујуће, остављало је простор за одлучивање кустосу Музеја.

Др Павловић је већ почетком деведесетих година развио велику сабирну делатност, о чему сведоче дописи које је упућивао здравственим установама у циљу прикупљања медицинских предмета. Поред тога, присуство Музеја у медијима скретало је пажњу на његов рад, тако да су многи лекари и потомци лекара поклањали предмете од историјског значаја. Аквизиција није вршена

⁶⁶³ Збирку је обрадила др Славица Крунић, музејски саветник Музеја града Београда, вероватно почетком деведесетих година 20. века.

⁶⁶⁴ *Статут Српског лекарског друштва* (Београд: Српско лекарско друштво, 1991), 5.

плански већ више стихијски, у маниру традиционалне музеологије, у којој се добрим кустосом сматрао онај који успе да прикупи мноштво предмета.

Током првих година рада, Павловић је улагао труд да води евиденцију о поклонима и започео је обраду музејских предмета. Међутим, подаци у евиденцији поклона, као и у малом број формираних музејских картона предмета, углавном су непотпуни. То умногоме отежава, па чак и не дозвољава утврђивање порекла великог броја предмета, а такође и њихову идентификацију.

Велику сметњу у раду чинило је и питање финансирања Музеја. То питање у Српском лекарском друштву није било посебно дефинисано, иако је Музеј био обухваћен одредбама Статута СЛД.⁶⁶⁵ Српско лекарско друштво, будући да се од Другог светског рата углавном финансирало од новчаних износа чланарина и продаје образаца за лекарска уверења, није располагало адекватним материјалним средствима за свој рад, што се одражавало и на потребе Музеја. Једна од последица таквог стања било је и то што су музејски предмети излагани у стању у којем су примљени уместо да буду конзервирани и/или реконструисани. Покушај који је почетком деведесетих учињен у том правцу – да се материјална средства за конзервацију и рестаурацију обезбеде преко градског Секретаријата за културу, а да се посао повери Етнографском музеју, није био успешан.⁶⁶⁶

Новооснованој Заједници научно-техничких музеја Србије Музеј српске медицине СЛД је приступио 1991. године. Заједница је формирана као стручно тело које окупља научне и техничке музеје у Србији са задацима сарадње на пословима прикупљања експоната и документације, организовања централног регистра збирки у поседу чланова Заједнице; организовања заједничког представљања у циљу популаризације одређених тема из области науке и технике и др.⁶⁶⁷ Неопходност музеолошке заштите фонда Музеја српске медицине СЛД, која је сагледана током сарадње у оквиру Заједнице, потврђена је након 2000. године, када је Музеј науке и технике, као матични музеј за техничку грађу на територији Србије, почео да спроводи стручни надзор над радом Музеја.

⁶⁶⁵ Музеј се у Статуту није помињао међу „оранима Друштва“, већ у одељку *Имовина и материјано-финансијска средства СЛД*.

⁶⁶⁶ Информација је добијена од Ранка Баришића, музејског саветника Етнографског музеја у пензији, који је у то време, уз сагласност Стручног већа Етнографског музеја, био стручни сарадник Музеја српске медицине СЛД.

⁶⁶⁷ Водич кроз музеје, 8.

Предложене мере обухватале су хитну ревизију, инвентарисање и стручну музеолошку обраду фонда. Подршка и помоћ које су у том циљу пружане кустосу Музеја током неколико година, нису дали задовољавајуће резултате.

У таквим околностима, Музеј науке и технике је предложио Председништву Српског лекарског друштва да у циљу заштите културног наслеђа које чини фонд Музеја српске медицине СЛД, Музеј науке и технике преузме старање о музејском фонду. Председништво СЛД је 4. маја 2007. године прихватило предлог и донело је одлуку о интегрисању Музеја српске медицине СЛД у Музеј науке и технике, у виду посебне организационе јединице. Управни одбор Музеја науке и технике је прихватио одлуку Председништва СЛД на седници одржаној 30. октобра 2007. године. Наредне године, 2008, кустоси Музеја науке и технике извршили су први попис музејског и библиотечког фонда. Музеј науке и технике је преузео фонд 2010. године, након склапања уговора са Српским лекарским друштвом којим су биле дефинисане обавезе обе установе у погледу даљег старања о Музеју.⁶⁶⁸ Фонд Музеја српске медицине СЛД, под именом Одељење Музеј Српског лекарског друштва, чини посебну организациону јединицу Музеја науке и технике. Након стручно-научне обраде предмета, нова стална поставка *Медицина у Србији кроз векове*, аутора др Јелене Јовановић Симић, отворена је у згради Прве варошке болнице 27. марта 2012. године.

⁶⁶⁸ Уговор Музеја науке и технике и Српског лекарског друштва; Дел. бр. 2/23 од дана 26. 04. 2010, Београд.

4.4. Делатност Музеја српске медицине Српског лекарског друштва (1955 – 2007/2010)

За правилно разумевање делатности Музеја српске медицине СЛД током оба периода његовог постојања, неопходно је да се имају у виду околности којима је она била одређена.

Музеј је у оба периода свог постојања (1955 – 1978 и 1990 – 2007/10), био под руководством ентузијаста који су заинтересованост за област историје медицине повезали са колекционирањем, али нису имали теоријска и практична знања из области музеологије. Да усмереност ка стицању тих знања није постојала, потврда су и речи др Владимира Станојевића који, пишући о оснивачима Музеја, наводи да су они музејском раду посвећивали своје слободно време, бавећи се њим „као хобијем“.⁶⁶⁹

У свакодневним оквирима, рад у Музеју се ограничавао на издавање архивске грађе истраживачима и на сабирање и излагање предмета. Концепт сталне музејске поставке, и поред повремених допуна, није се битно мењао током година. У маниру традиционалне музеологије, сматрало се да је једном формирана стална поставка главна и трајна привлачна снага Музеја. Музеј је тако превасходно био „институција у служби сопственог садржаја“,⁶⁷⁰ место за истраживање архивских докумената и рукописа и место сусрета и састанака чланова Секције за историју медицине и фармације. Управо зато, он је пре имао форму клуба научника него што је био музејска институција за развијеном стручном делатношћу.

Шира јавност је имала прилике да се упозна са културном баштином чуваном у Музеју кроз две изложбе које су биле приређене ван Лекарског дома. Прва од њих је била изложба *700 година медицине у Срба* коју је 1971. године организовало Одељење медицинских наука САНУ у Великој галерији

⁶⁶⁹ Владимир Станојевић, „Четврт века рада Секције за историју медицине и фармације и Музеја Српског лекарског друштва“, *Српски архив за целокупно лекарство*, 1976, 9:697.

⁶⁷⁰ Tomislav Šola, *Prema totalnom muzeju* (Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta, 2011, 114.

Академије.⁶⁷¹ За изложбу, у чијем је Организационом одбору био др Станојевић, позајмљени су музејски експонати. Наредне године, 1972, поводом прославе стогодишњице Српског лекарског друштва, Музеј је приредио изложбу која је имала два дела, један у Лекарском дому, а други у Дому синдиката.⁶⁷² Мања изложба је, такође, била приређена и поводом деведесете годишњице СЛД (1962) у Лекарском дому.⁶⁷³

У раду смо пошли од претпоставке да је приступ који су у изучавању историје медицине имали историчари медицине окупљени у Секцији и научним друштвима за историју медицине могао значајно да утиче на делатност музеја у смислу сабирне активности, креирања концепта сталне поставке и изложби. Промене у сагледавању улога научних дисциплина на којима традиционално почива делатност музеја историје медицине – историје медицине и музеологије, упућивале су ка новим облицима рада тек крајем седме и почетком осме деценије 20. века. Интегрисан приступ у проучавању, тумачењу и представљању појава које значајно утичу на живот појединца и на живот заједнице и сагледавање њихових узрочно-последичних односа у ширем културном, социјалном и политичком контексту, постало је тежња обеју *нових* дисциплина. Иако је научна заједница српских историчара медицине имала међународне везе преко којих је могла да буде у току са савременим приступима истраживању и тумачењу медицинско-историјских догађаја, она је у највећој мери остала опредељена за традиционалне теме. Истраживачки оквир су чиниле биографије заслужних личности, развој здравствених установа, организација здравствене службе и рад санитета током ратова. Музеолошко представљање историје медицине у Србији било је потпуно у складу са главним истраживачким темама: сталне изложбене поставке приказивале су развој здравствене службе, доприносе знаменитих личности и рад војног санитета. Као и у истраживањима, у музеолошком представљању историје медицине су недостајала искуства пацијената, савремени

⁶⁷¹ Владимир Станојевић, „Музеј Српске медицине Српског лекарског друштва“. У: *Српско лекарско друштво: Споменница 1872 – 1972*. Ур: Душан С. Ђурић. Крагујевац: ГП „Никола Николић“, 1972, 418.

⁶⁷² „Извештај о раду Српског лекарског друштва за период 1971-1973. године: *Секција за историју медицине и фармације, 1972*“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог 1/1973, 122.

⁶⁷³ „Извештај о раду Српског лекарског друштва поднесен 80. редовној годишњој скупштини: *Секција за историју медицине и фармације*“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог свесци 4, 1963, 56.

проблеми у вези са здрављем и болестима, као и шири контексти сагледавања здравствених питања. С друге стране, заинтересованост није постојала за област музеологије што је значило да су једном усвојени облици и начини музејског рада остали непромењени током првог периода рада Музеја. У том погледу, Музеј се није издвајао од стручних музејских институција у Србији јер ни оне, и поред тежњи ка модернизацији, нису успеле да усвоје и примене принципе и облике рада које је заступала *нова музеологија*.⁶⁷⁴

Последња деценија 20. века била је време када су медицински музеји у свету почели да мењају концепције рада. Музеј српске медицине СЛД, могао је да се укључи у те токове у свом другом периоду, између 1990. и 2010. године. Међутим, деведесете године су биле године распада југословенске државе, грађанског рата, финансијске кризе и међународне изолације Србије. Научна друштва историчара медицине, и југословенско и српско, престала су са радом, а такође и Секција за историју медицине СЛД. Музејски рад је почивао само на једном човеку, др Павловићу, који је у складу са околностима и својим могућностима улагао труд да га унапреди. Музеј је, у ствари, тек тада добио карактеристике *традиционалног музеја*, односно музеја *другог таласа*, што се огледа у пажњи која је у далеко већој мери него раније била посвећена музејским предметима, затим у отварању музеја према широј јавности и у чешће организованим програмским активностима.

Вишегодишњи планови о успостављању сарадње с Медицинским факултетом, коначно су остварени, па су млади лекари обавезни лекарски стаж започињали посетом Музеју и похађањем предавања која је др Павловић у тим приликама држао о развоју медицине у Србији. Поред чланова Српског лекарског друштва, Музеј су повремено посећивали и ученици средњих школа, лаичка публика и страни туристи.

При Музеју је 1991. године формиран је Огранак Музеја српске медицине СЛД у Пожаревцу.⁶⁷⁵ Сталну поставку, приређену у просторијама Здравственог центра Пожаревац, 4. октобра 1991. године отворио је тадашњи председник СЛД,

⁶⁷⁴ Vladimir Krivošejev, *Muzeji, menadžment, turizam*, 247.

⁶⁷⁵ МНТ, Збирка Музеја српске медицине СЛД; Т:11.7.А/41 – Фотокопија Извода из записника XIII редовне седнице Председништва Скупштине СЛД од 15. 10. 1991. са Одлуком о формирању Огранка Музеја Српског лекарског друштва у Пожаревцу (02-2242 од 15. 10.1991).

академик Војин Шуловић. У сарадњи са др Павловићем, бригу о Музеју српске медицине у Пожаревцу водили су др Душан Кастратовић, др Љубиша Рајковић и др Петар Стануцевић. Музејском поставком, која и данас постоји, приказан је развојни пут медицине у Пожаревцу.

Исте године, у оквиру тематске целине о ратном санитету, постављена је изложба *Хвала Вам Канађани*, која је била поклон Музеју Српске националне академије из Торонта. Од те године, Музеј је учествовао у обележавању дана сећања на савезничке медицинске мисије које су пружиле помоћ српском санитету у Првом светском рату.

Поводом прославе 130 година Српског лекарског друштва (2002) др Будимир Павловић је у сарадњи са Аделом Магдић, кустосом Музеја науке и технике, у Галерији науке и технике САНУ, приредио изложбу *Сећање на Први конгрес српских лекара и природњака*.

Музејски предмети су повремено излагани и на тематским изложбама других музеја, као на пример, на изложби Музеја здравствене културе у Нишу, организованој поводом прославе 85. годишњице Пастеровог завода (1985) и на изложби *Србија 1915* Историјског музеја Србије (1992).

Тврдња да је Музеј тек деведесетих постао „традиционални музеј“ могла би да створи утисак о његовој анахроности. Међутим, не само многи медицински музеји, већ и музеји других врста, како у Србији, тако и у свету, до данас нису усвојили нове облике рада.

Музеј српске медицине СЛД, попут сличних медицинских музеја у Европи и САД, настао је и развијао се захваљујући ентузијазму људи који су у њега уложили своје знање и посвећеност. Српско лекарско друштво је оснивајући Музеј, који је временом добио национални значај, остало верно свом првом Уставу (1872) којим је била установљена и сабирна делатност Друштва. Одлуком да се Музеј СЛД интегрише у Музеј науке и технике (2007), која је реализована на основу уговора између Музеја науке и технике и Српског лекарског друштва 2010. године (Прилог 8), Српско лекарско друштво је исказало висок степен одговорности у домену заштите културне и научне баштине из области медицине у Србији.

V ЗАКЉУЧАК

У Уводу докторске дисертације дефинисани су истраживачки оквир, предмет и проблем истраживања, научни циљеви и задаци, полазне хипотезе, научне методе истраживања и очекивани резултати истраживања. Дат је приказ досадашњих истраживања и објављених радова из области медицинске музеологије и радова у којима су разматрани методолошки проблеми изучавања историје медицине.

Праксе колекционирања предмета повезаних са лечењем и очувањем здравља и развој и делатност медицинских музеја као специјализованих музејских институција проучавани су кроз два међусобно повезана истраживачка оквира од којих је први обухватио поменуте феномене у западноевропским земљама и САД, а други у Србији.

У другом поглављу рада, представљени су резултати истраживања објављене литературе која се односи на колекционирање и делатност медицинских музеја у свету. Значајни подаци су пронађени у литератури у којој су колекционарске праксе кроз историју и мотиви формирања и садржаји збирки кабинета реткости разматрани из других углова, а не са аспекта медицинске музеологије. Овакав приступ омогућио је стицање увида који представљају допринос у области медицинске музеологије.

Истраживањем је, у овом делу рада, утврђено да су, посматрано кроз историју цивилизације, први мотиви сабирања предмета у вези са лечењем и очувањем здравља проистекли из терапијских пракси верске медицине. Светилишта у оквиру асклепиона – терапијских центара античког света, у којима су сакупљани, чувани и излагани анатомски вотиви, а потом и црквене и владарске ризнице у којима су од касне антике сабирани мошти светитеља, имали су битне сличности са данашњим музејима. Оне се односе на процесе сабирања, чувања и излагања предмета али у погледу функције предмета постоји важна разлика. Док процесом музеализације предмет губи своје првобитне функције и стиче нове, музеалне функције, вотиви и реликвије су своје функције остваривања и одржавања везе се божанством, односно светитељем, и даље задржавали. Из тог разлога, ови облици колекционирања припадају периоду прото-музеологије.

У истраживању историјског развоја медицинских музеја полазна основа је била класификација Кена Арнолда (1999), једног од водећих стручњака у области медицинске музеологије, којом су медицински музеји подељени према намени и временском оквиру у којем су настајали. Према тим критеријумима, подела обухвата *ране модерне експерименталне музеје коришћене за медицинско истраживање* (у 16, 17. и 18. веку); *музеје коришћене за медицинско образовање* (посебно од 18. века); *музеје коришћене за здравствено просвећивање народа* (од касног 19. века и посебно у првој половини 20. века) и *музеје историје медицине* (у 20. веку).

Рани модерни експериментални музеји – кабинети реткости, који су били у власништву европских владара, трговаца и интелектуалне елите током периода Ренесансе, изворишта су модерних музеја. У раду је утврђено да су у оквиру природњачких збирки кабинета реткости, посебно оних који су били власништво медицинских професионалаца – лекара, хирурга и апотекара, сабирани многи предмети који се могу означити као медицински. То су, у првом реду, биле терапијске супстанце (*materia medica*) из сва три царства природе (биљног, животињског и царства минерала), укључујући и магијске предмете, затим анатомски, патолошки и тератолошки препарати и хируршки, анатомски и научни инструменти као што су лупа и микроскоп. Потребно је истаћи да у истраженој литератури која се односи на историјски развој медицинских музеја није била потврђена заступљеност хируршких инструмената у збиркама кабинета реткости. Сами кабинети, будући да су у њима вршене опсервације, упоређивања, експерименти, обдукције, вивисекције животиња, припреме препарата и микроскопирања, били су не само места открића и усавршавања медицинских техника, већ и места рађања нових научних дисциплина. Утврђено је да је кабинет реткости апотекара Франческа Калцоларија (Francesco Calzolari, 1522 – 1609) у Верони, који је доминантно садржао терапијске супстанце, па је тиме био и први фармацеутски музеј, уједно био први кабинет који је у литератури свог доба спомињан под називом музеј.

Да се у периоду ренесансе очување културне и научне баштине из области медицине појавило као нови мотив колекционирања, утврђено је на примеру легата који је Вилијам Харви основао при Краљевском удружењу лекара у

Лондону 1656. године. *Musaeum Harveianum* је тако постао први медицински музеј који је у свом називу садржао реч музеј.

Развој нових медицинских дисциплина, у првом реду анатомије, а затим и патологије, условио је настанак нових врста музеја – музеја у функцији медицинског образовања. На том пољу је пионир био Андреас Везалијус (Andreas Vesalius, 1514 – 1564), који је од 1537. до средине четрдесетих године 16. века био професор хирургије и анатомије на Универзитету у Падови. Везалијусова анатомска збирка означава почетак формирања ове врсте медицинских музеја, што до сада није било посебно наглашено.

У другом поглављу рада проучени су и начини на које своју мисију дефинишу и остварују савремени медицински музеји, као и њихова делатност у погледу музеолошких функција – заштите, истраживања и комуникације. Утврђено је да су значајан утицај на модернизацију рада многих светских музеја имале промене парадигме у области историје медицине и музеологије. Нова, друштвена историја медицине проширила је истраживачки оквир дисциплине традиционално усмерене на „велике људе и велике идеје“. Искуства пацијента, односно *човека у здрављу и болести*, како је говорио чувени историчар медицине Хенри Сигерист, постала су предмет проучавања историчара последњих деценија 20. века, а затим су своје место добила и у медицинским музејима. На сличан начин, сензибилност за актуелне проблеме друштвене заједнице који су повезани са здрављем упућивала је истраживаче ка откривању утицаја који у том погледу имају услови живота и животна средина у ширем контексту. Резултати нових приступа, које подједнако заступају друштвена историја медицине и нова музеологија (екомузеологија или музеологија заједнице), видљиви су у делатности медицинских музеја. Музеји који су успели да усвоје нове модалитете рада данас не наглашавају своје (подразумевајуће) функције заштите баштине и образовања већ своју мисију дефинишу и остварују кроз усмереност на потребе и проблеме друштвене заједнице. На тај начин, многи медицински музеји су успели да превазиђу традиционалне оквире, односно да остваре прелаз из музеја *другог таласа* у музеје *трећег таласа*.

Примери ових музеја потврђују полазну хипотезу рада да је приступ изучавању историје медицине један од кључних чинилаца који одређује процесе

њене музеализације и да ширење истраживачког оквира омогућава целовитију музеолошку интерпретацију историје медицине, уз сагледавање и приказивање медицинско-историјских појава, али и актуелних проблема здравља, у оквиру ширег друштвеног и културног контекста.

У трећем поглављу рада проучени су, анализирани и представљени мотиви, историјске околности, послање и делатност медицинских музеја у Србији у 19. и 20. веку. Утврђено је да су време у којем су настали први медицински музеји и збирке у Србији кључно одредиле историјске околности, односно пропаст српске средњовековне државе и вишевековни живот народа под влашћу Османског царства. Током средњег века у Србији је био заступљен исти модел сабирања и чувања моштију светитеља и вотивних дарова, који је постојао и у другим европским земљама. Међутим, у време када су под утицајем духовних покрета хуманизма и просветитељства, у средњој и западној Европи настајали нови обрасци колекционирања предмета материјалне и природне баштине у оквиру кабинета реткости, у Србији нису постојале елите које би у складу са својим интересовањима, друштвеним положајем и материјалним могућностима могле да успоставе модерне моделе колекционирања. Прото-музеји, односно, према Арнолду – *рани модерни експериментални музеји* (16 – 18. век), зато нису постојали, а директан утицај вишевековне културне стагнације видљив је и у погледу времена настанка *музеја у функцији медицинског образовања*. У европске културне токове Србија се поново укључила са великим закашњењем, тек по стицању државне аутономије у оквиру Османског царства у четвртој деценији 19. века.

У раду је детаљно проучен и приказан историјски развој медицинских музеја и збирки у Србији. Досадашња истраживања исте теме, публикована у прегледним радовима Владимира Станојевића и Слободана Ђорђевића, нису била предузета с циљем целовитог проучавања. Њима нису били обухваћени Збирка препарата Српског лекарског друштва, Музеј за хигијену Централног хигијенског завода, односно Стална земаљска хигијенска изложба и Музеј санитета НОБ-а, који су у овом раду први пут истражени.

Класификација музеја извршена по Арнолдовом моделу омогућава јасан преглед према којем су групи *музеја у функцији медицинског образовања*

припадали Музеум реткости при Војној Болници у Београду (1844 – 1862/63), Збирка препарата Српског лекарског друштва (1872 – 1898/1902) и универзитетске збирке медицинских факултета и Факултета ветеринарске медицине Универзитета у Београду. По свом послању, групи здравствено-просветних музеја припадали су Здравствени музеј Друштва за чување народног здравља (1912 – 1914) и Музеј за хигијену Централног хигијенског завода (1930 – 1934), који је 1934. године реорганизован у Сталну земаљску хигијенску изложбу (1934 – 1944). Групи музеја историје медицине припадали су Медико-историјски музеј Централног хигијенског завода (1937 – 1944/45), Музеј санитета НОБ-а при Војномедицинској академији у Београду (1955 – 1982) и Музеј српске медицине Српског лекарског друштва (1955 – 2007/2010). Класификација је урађена и по моделу Петера ван Менша, којој је критеријум начин управљања (финансирања) односно власништва. Њом је додатно је омогућен преглед стања и утврђивање чињенице да је највећи број музеја и збирки имао статус државних установа.

Оквир којим су били одређени настанак и развој медицинских збирки и музеја у Србији чине личне иницијативе и ангажовања појединих лекара, праћење научног и културног напретка у европским земљама и растуће стручне и научне потребе медицинских професионалаца уз истовремени пораст образовних и културних потреба друштва.

Оснивачи свих музеја, осим Музеја за хигијену ЦХЗ и Музеја санитета НОБ-а, које је основала држава, били су по правилу лекари. Школовани на европским, претежно аустро-угарским универзитетима они су по доласку у Србију преносили научне и културне тековине из средине у којој су живели или боравили током студија. Карактеристично је, међутим, да ни једном од њих старање о музеју није било једино и основно задужење, што указује на генерални изостанак професионализације музејског рада. Иако су сви музеји били у саставу државних или друштвених институција, њихов рад и постојање превасходно су зависили од ангажовања оснивача. То се потврђује кроз више примера: Музеум реткости је расформиран након одласка са дужности др Линденмајера и Флоријана Бирга; Музеј српске медицине Српског лекарског друштва је након смрти оснивача и управника проф. др Владимира Станојевића био затворен у току наредних дванаесет година; а донекле је исти случај и са Медико-историјским

музејем на чије расформирање су утицале околности непосредно после Другог светског рата (реорганизација Централног хигијенског завода према потребама нове, социјалистичке Југославије), што се можда не би догодило да је оснивач музеја др Ристо Јерemiћ тада био у Београду. Други важан чинилац који је утицао на „судбину“ појединих музеја јесу ратови у којима је Србија учествовала у 20. веку. Балкански ратови су успорили опремање Здравственог музеја Друштва за чување народног здравља, који после Првог светског рата више није обновљен. Други светски рат је означио крај рада Музеја за хигијену ЦХЗ, односно Сталне земаљске хигијенске изложбе. Током оба светска рата и окупација земље уништавана је и пљачкана културна баштина, што се односи и на баштину из области медицине, као и на материјалне предмете који би по свом значају, да су сачувани, данас имали статус културних добара.

Већина музеја је била затвореног типа, што значи да су првенствено били у функцији стручних и научних потреба медицинских професионалаца. Чињеница да су Музеум реткости и Збирка препарата СЛД настали седам, односно четири деценије пре оснивања првих медицинских образовних установа у Србији, упућује на два закључка. Први од њих представља потврду да су у Србији у 19. веку биле препознате потребе за стручним образовањем и континуираним усавршавањем у области медицине, а други још једном потврђује позната настојања интелектуалне елите истог времена да се Србија укључи у културну и научну заједницу европских земаља.

Време у којем је формиран Музеум реткости било је време успона патолошке анатомије као модерне медицинске дисциплине на европским универзитетима. Формирање Патолошке збирке Музеума у земљи у којој је свега пет година раније организована државна управа и здравствена служба и у којој је радило само двадесетак лекара, представља изванредан пример тежњи ка прогресу које су превазилазиле постојеће услове и могућности. Као што се Музеум реткости није развио у установу националног значаја, што је била замисао његових оснивача, тако су и други музеји већим делом остајали у својим почетним оквирима. Ипак, они су битно допринели развоју дисциплина у чијем су окриљу настали. Збирка препарата СЛД није прерасла у Патолошки музеј Опште државне болнице, што је био предлог Српског лекарског друштва Министарству

унутрашњих дела, али је служила својој сврси – стручном усавршавању лекара током скоро три деценије. Оно што је веома важно, у овом раду је праћењем динамике попуњавања Збирке и анализом врсте сабираних препарата утврђено да је Збирка одлично репрезентовала развој специјалистичких дисциплина патолошке анатомије и хирургије, као и допринос др Војислава Субботића увођењу модерне хирургије у медицинску праксу у Србији.

Када је реч о музејима историје медицине, утврђено је да њихова музејска делатност није била значајно унапређивана од момента оснивања, што се односи на Медико-историјски музеј ЦХЗ, Музеј српске медицине СЛД у првој фази његовог рада (1955-1978) и на Музеј санитета НОБ-а. Ови музеји су у првом реду били замишљени као центри за изучавање историје медицине и тој сврси су доминантно и служили. Медико-историјски музеј ЦХЗ је био први такав центар у Србији који је имао велику улогу у развоју дисциплине, што је био случај и са Музејем српске медицине СЛД у периоду од 1955. до 1978. године. Ови музеји су у том погледу преузели улогу коју би имао музеј при факултетског катедри за историју медицине који, за разлику од многих страних медицинских факултета, београдски Медицински факултет није имао. У односу на време оснивања, Медико-историјски музеј припада групи раније основаних музеја историје медицине, будући да су ти музеји претежно настајали у другој половини 20. века.

Као што су развој патолошке анатомије и хирургије, а потом и развој историје медицине као научне дисциплине били покретачи идеја за оснивање одговарајућих музеја, тако су и развој хигијене, а затим и социјалне медицине имали значајан утицај на формирање здравствено-просветних музеја у Србији. Циљеви рада оба музеја, Здравственог музеја Друштва за чување народног здравља и Музеја за хигијену ЦХЗ, били су подизање свести народа о значају здравствених питања за живот сваког појединца али и за напредак државе. Међутим, док је Здравствени музеј био установа друштвене организације, Музеј за хигијену је био државна институција и један од инструмената државне здравствене политике која је после Првог светског рата била дефинисана на начелима социјалне медицине. У складу са државним интересима, Музеј је био усмерен на јавно-здравствене проблеме али је на тај начин истовремено остваривао и своју друштвену улогу, што је један од концепата савремене

медицинске музеологије. Интерактивност изложбе и поједини забавни елементи које је садржала, као и коришћење савремених средстава презентације и комуникације, такође говоре о модерности музеолошког приступа, која се сагледава и из угла данашњих музеолошких принципа. У раду је утврђено да се начинима комуникације, која је била главна функција здравствено-просветних музеја уопште, Музеј за хигијену ЦХЗ у времену традиционалне музеологије и музеја *другог таласа* значајно приближио принципима које ће више деценија касније дефинисати *нова музеологија*.

Интеграцијом Музеја за хигијену и Прве земаљске хигијенске изложбе чији је организатор било Југословенско друштво за чување народног здравља била је извршена трансформација Музеја у Сталну земаљску хигијенску изложбу. Иако је Централни хигијенски завод, као главна установа целокупне хигијенске службе у Краљевини Југославији, у сваком погледу имао ресурсе за вођење и одржавање Музеја, он је руковођење Изложбом поделио са Друштвом. Овај модел осликава сарадњу која је у међуратном периоду остваривана између државних и друштвених установа у циљу унапређења здравствене заштите становништва.

Здравствено-просветни музеји у Србији настали су и постојали управо у време највећег развоја активности музеја исте врсте у европским земљама, што се у првом реду односи на Немачки хигијенски музеј у Дрездену који је у 20. веку био референтна музејска установа у области здравственог просвећивања. Истраживањем је у раду утврђено да су по његовом узору, иако у далеко скромнијим размерама, била формирана оба музеја – Здравствени музеј и Музеј за хигијену ЦХЗ.

Упоредним проучавањем, односно применом научних метода компарације и корелације, у раду је потврђена полазна претпоставка да постоји значајан степен корелације између модела по којима су настајали и развијали се медицински музеји и збирке у западном свету и у Србији.

У четвртном поглављу рада предмет истраживања је био Музеј српске медицине СЛД, једини медицински музеј у Србији чије је послање било представљање историјског развоја медицине у Србији у широком временском оквиру од средњег века до завршетка Другог светског рата. Постављена хипотеза – да је као центар окупљања научне заједнице историчара медицине Музеј био

огледало и репрезент приступа изучавању и музеолошком презентовању историје медицине у Србији – проверавана је упоредним проучавањем и анализом музејског фонда, обе музејске поставке и историографије историје медицине. Резултати истраживања потврђују: 1) да су нова открића у области историје медицине, што се односи на средњевековну медицину у Србији, била музеолошки представљена; 2) да традиционални приступ изучавању историје медицине није био унапређен усвајањем смерница *нове*, друштвене историје медицине, што је видљиво и кроз историографију и кроз обе музејске поставке и 3) да принципи које је промовисала и заступала *нова музеологија* нису имали утицај на делатност Музеја. Утврђено је да је у другој фази рада Музеја (1990 – 2007/2010) извршена његова трансформација из научног центра у Музеј отворен за јавност. Чиниоци којима је она била одређена били су, с једне стране, смањење а потом и престанак активности Секције за историју медицине СЛД, а с друге стране, то су биле боље просторне могућности, нова стална поставка и значајно обогаћење музејског фонда. Музеј је, дакле, тек деведесетих година 20. века добио карактеристике традиционалног музеја, односно музеја *другог таласа*. Интеграцијом Музеја са Музејем науке и технике, која је уследила на основу одлука Председништва Српског лекарског друштва (2007) и Управног одбора Музеја науке и технике (2007) и која је остварена након потписивања уговора којим су дефинисане обавезе обе институције (2010), остварена је музеолошка заштита културне и научне баштине чуване у Српском лекарском друштву током шест деценија.

Из истраживања спроведених за потребе писања овог рада, проистекли су увиди који омогућавају дефинисање задатака медицинске музеологије, као једне од грана специјалне музеологије која би у Србији тек требало да се развија. Ти задаци обухватају све три музеолошке функције. У домену заштите, музеолошка заштита универзитетских збирки и збирки у здравственим установама поставља се као један од приоритета. Најбољи модел би била заштита *in situ*, чиме би било омогућено очување континуитета збирки и музеја у оквиру институција у којима су настали. Потребна су, такође, систематска истраживања баштине у области медицине, која до сада нису спровођена. Истовремено би требало сабирати и предмете из савремене медицинске праксе који би на тај начин били сачувани, а с друге стране, користили би се у музеолошком представљању актуелних

здравствених тема. Континуирано усавршавање музејских професионалаца неопходно је у областима опште музеологије, медицинске музеологије и историје медицине уз истовремено праћење тековина савремене медицине и актуелних проблема друштвене заједнице повезаних са феноменима здравља и болести. Стицање нових знања омогућило би креирање квалитетнијих и разноврснијих музејских програма чиме би значајно била унапређена област комуникације. Неопходно је, дакле, креирање стратегије којом би музеји историје медицине превазишли своје досадашње историјске оквире и развили се у савремене *музеје медицине*, подједнако усмерене у свом раду ка прошлости, садашњости и будућности.

VI ЛИЧНОСТИ ЗАСЛУЖНЕ ЗА НАСТАНАК И РАЗВОЈ МЕДИЦИНСКИХ МУЗЕЈА У СРБИЈИ

Др Емерих П. Линденмајер (1806 – 1883)

Рођен је у Ораовици, у Банату 1806. године. Основну и средњу школу завршио је у Чакову, а медицину је студирао у Пешти и у Бечу. За доктора медицине промовисан је 1831. године у Пешти. У Србију је дошао 1835. и добио је службу у војсци као лекар Подринско - Савске команде у Шапцу. Убрзо је премештен, те је служио као „доктор гвардејског шпитаља“ у Београду, а затим као „гвардејски доктор“ у Крагујевцу. Након организације Главног штаба војске као врховне војне управе под Министарством унутрашњих дела (1839), Линденмајер је постављен за штаб-доктора, чија је дужност била руковођење Војним санитетом. На том месту је био до 1845, када је постављен за начелника Одељења санитета истог Министарства. Као начелник Одељења санитета управљао је целокупном здравственом службом у земљи до 1859. године. Када је стављен „на расположење“. Пензионисан је 1865. године.⁶⁷⁶

Линденмајер је подигао Војну болницу у Београду, Окружну болницу у Књажевцу, основао гарнизонске болнице у Крагујевцу и Ћуприји. Основао је Сталну лекарску комисију, саветодавно стручно тело при Санитетском одељењу Министарства унутрашњих дела (1852). У Војној болници у Београду, заједно са Флоријаном Биргом је основао Музеум реткости, први медицински музеј у Србији.

Писац је првог историографског дела о развоју здравствене службе у обновљеној Србији (*Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen, mit Andeutungen über die gesammten Sanitätsverhältnisse im Oriente*. Temesvár, 1876). Умро је у Београду 12/24. октобра 1883. године.⁶⁷⁷

⁶⁷⁶ Љубодраг Поповић, „Емерих Линденмајер у Кнежевини Србији – радни век једног трудбеника“ У: *Др Емерих П. Линденмајер – живот и дело* (Београд: Српско лекарско друштво, 2013), 12, 14.

⁶⁷⁷ Владимир Станојевић, „Ликови и дела истакнутих лекара у Србији пре оснивања Српског лекарског друштва - др Емерих Линденмајер“. У: *Српско лекарско друштво: Споменница 1872 – 1972*. Ур: Душан С. Ђурић. Крагујевац: ГП „Никола Николић“, 1972, 33-34.

Флоријан Бирг (1800 или 1801 – 1865)

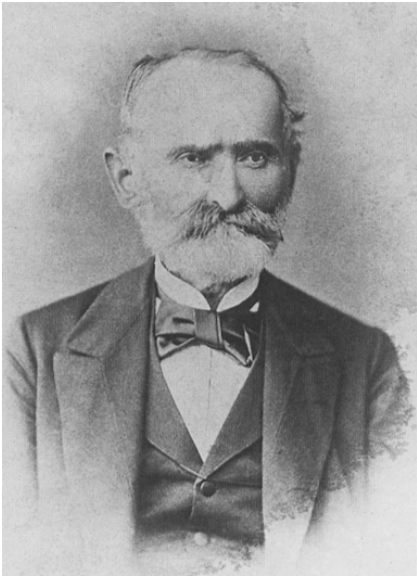
Рођен је у Пешти, где је током образовања на Универзитету стекао звања магистра хирургије, обстетриције, фармације и ветерине. У Пешти је десет година радио као магистар фармације, а затим је 1837. године ступио у турску војну службу у Београду, у којој је био на дужности другог лекара гарнизона и апотекара болничке апотеке.

Бирг је фебруара 1839. прешао у српску службу, на место градског и окружног београдског лекара. У кондуит листи из 1840. године забележено је да је био веома савестан лекар. Болеснику је ишао без одлагања, у лечењу је био „добре среће“, сиромашнима је поклањао лекове, био је савестан у пословима вакцинације и уредно је водио деловодни протокол. Нарави је, према поменутој оцени, био „кротке“, а у опхођењу с болесницима је био „трпељив“.⁶⁷⁸

Крајем 1841. године Бирг је постављен за првог штаб-хирурга Војне болнице у Београду и на тој дужности је био до 1860, када је поново постављен за лекара Округа београдског. За ванредног члана Сталне лекарске комисије Министарства унутрашњих дела био је изабран 1852. године.

Флоријан Бирг је са др Емерихом Линденмајером основао Музеум реткости у Војној болници и током шеснаест година био је чувар Музеја. Умро је у Београду 1/13. октобра 1865. године.

⁶⁷⁸ Стеван Иванић, „Кондуит-листе“, у *Miscellanea 4*, (Београд: Библиотека Централног хигијенског завода, књ. 47 – Прилози за историју здравствене културе Југославије и Балканског полуострва, XVI, 1941), 57.

Слика 35. Др Јосиф Панчић
(Каталог фототеке САНУ 1841 –
1847, Београд: Српска академија
наука и уметности, 1998, 85)

Др Јосиф Панчић (1814 – 1888)

Рођен је 1814. године у селу Угрини, код Брибира у Хрватској (тада у саставу Аустријског царства). Основну школу је завршио у Госпићу, гимназију у Ријеци, а Филозофски факултет у Загребу. Студирао је медицину у Пешти где је промовисан за доктора медицине 1842. године. Неко време се бавио лекарском праксом у Будиму, а слободно време посвећивао је изучавању околне флоре. У Бечу је Вука Караџића добио препоруку за рад у Србији.

Панчић је у Србију дошао 1846. године и као лекар је радио у Јагодини и у Крагујевцу.

Након реорганизације Лицеја у Београду 1853. године и оснивања Јестаственичко-техничког одељења, постављен је за контрактуалног професора зоологије, ботанике, минералогije и агрономије. Када је Лицеј 1863. године претворен у Велику школу преведен је у звање редовног професора за исте предмете. На Лицеју је формирао Јестаственички кабинет приложивши као базични фонд своје личне ботаничке збирке. Када су се из оквира јестаственице издвојиле зоологија (1878) и минерологија (1880), Панчић је наставио да предаје ботанику. Дужност управника Ботаничке баште, коју је основао, вршио је до смрти. Шест пута је биран за ректора, а 1884. године је постављен за члана Државног савета. За првог председника Српске краљевске академије био је изабран 1888. године.

Јосиф Панчић је био један од оснивача Српског лекарског друштва и први чувар Збирке препарата Српског лекарског друштва. О Збирци, која је била смештена у Јестаственичком кабинету Велике школе, бринуо се између 1872. и 1879. године.

Панчић је био носилац многих почасних звања и одликовања. Био је редован члан Српског ученог друштва, члан Матице Српске у Новом Саду, члан „Regia Societas ratisbogegis“, почасни члан Баварског друштва „Polichya“, члан Шкотске комисије и Просветног савета, члан одбора Чупићеве задужбине, члан

Подринске Слоге и Алексиначке читаонице, дописни члан Југословенске академије знаности у Загребу, Угарске академије наука у Пешти, Бранденбуршког ботаничког друштва, Бечког зоолошког друштва, Јестаственичког друштва у Шербуру, Зоологијског и ботаничког друштва у Бечу, Српског археолошког друштва, Београдског певачког друштва и Друштва за пољску привреду. Умро је 1888. године у Београду.⁶⁷⁹

⁶⁷⁹ Владимир Станојевић, „Ликови и дела истакнутих лекара у Србији пре оснивања Српског лекарског друштва – др Јосиф Панчић“, 22-25.

Др Лазар Докић (1845 – 1893)

Рођен је у Београду 1845. године. После завршене гимназије уписао се на Јестаствено-технички одсек Велике школе али је после годину дана, 1863, добио државну стипендију за студије медицине. Медицину је студирао у Бечу, где је јануара 1869. године промовисан за доктора медицине. Након повратка са студија до 1874. године је радио као окружни физикус у Округу ужичком, потом пет месеци као окружни физикус у Београду да би крајем године ступио у

војну службу. Учествовао је у оба српско турска рата.⁶⁸⁰

Крајем 1878. године изабран је за професора зоологије, анатомије и физиологије на Великој Школи. Од 1883. године био је лични лекар краља Милана Обреновића, а две године касније је постао гувернер престолонаследника Александра Обреновића. Због путовања у пратњи Престолонаследника и других обавеза, Докић је често одсуствовао са наставе. Његова наставничка каријера се завршила 1888. године, када је постављен за члана и убрзо потом, за председника Државног савета. Када је Александар Обреновић, прогласивши се пре времена пунолетним, 1893. године извршио државни удар и преузео управу земљом, Докићу је поверио састав владе и ресор просвете и црквених дела. После осам месеци Лазар Докић је умро од туберкулозе у Опатији, где се налазио на лечењу.

Др Лазар Докић је био дописни члан Српског ученог друштва од 1870. и почасни члан Српске краљевске академије од 1892. године. У Српском лекарском друштву био је секретар, уредник *Српског архива за целокупно лекарство* (1875) и председник (1892 – 1893). У време док је био професор Велике школе, била му је поверена на чување Збирка препарата СЛД.

Био је носилац домаћих одликовања Таковски крст I, III и V реда, Светог Саве I и II реда, Белог орла IV и V реда и више страних одликовања.

⁶⁸⁰ „Главни годишњи скуп Српског лекарског друштва држан 30. јанура 1894“, *Српски архив за целокупно лекарство*, IV (1898), додатак Архиву св. 1. 1898: 41-44.

Др Ђока П. Јовановић (1860 – 1902)

Слика 37. Др Ђока П. Јовановић
(МНТ, Збирка Музеја српске
медицине СЛД, Т:11.7.1028)

Рођен је 1860. године у Београду, у породици Петра Јовановића, свештеника родом из Ирига. Основну школу учио је у Коларима, у Округу смедеревском, а гимназију у Пожаревцу и Београду. Медицину је студирао као државни стипендиста у Паризу, повремено се усавршавајући на клиникама у Лондону и Берлину. За доктора целокупног лекарства промовисан је у Паризу 1888. године. Идуће године конкурисао је за место професора зоологије на Великој школи, где је потом

предавао до марта 1895. Јовановић је значајно унапредио наставу зоологије оснивањем Зоолошког завода и лабораторије у којој је започео експериментални рад. Као управнику Зоолошког кабинета и члану Српског лекарског друштва била му је поверена и дужност чувара Збирке препарата Српског лекарског друштва. Након напуштања Велике школе, до децембра 1900. године је био војни лекар, а затим је постављен, по својој жељи, за лекара Расинског среза и сталног управника бање у Врњцима. На овој дужности остао је до смрти 1902. године.

Јовановић је писао радове из области медицине, зоологије, палеоантропологије и лепе књижевности. Најзначајнији су: *Entomologie appliquée à la Médecine legale* (Ентомологија примењена на судску медицину, докторска теза), *Врњачка Бања*, *Зоологија и њен обим*, *Зоотомија*, *Живот у мору*, *Палеоантропологија српских земаља* и *Сићевачка клисура*. У рукопису су остали радови *О пелагри* и *Живот Срба сељака са лекарског гледишта*.

Од 1890. до 1897. године Јовановић је био лични лекар Краља Александра Обреновића. Носилац је више домаћих и страних одликовања (Св. Сава, Бели Орао, Св. Ана, Св. Станислав о врату, Гвоздена круна, Почасна Легија, Орден Франца Јосифа, Палма Париске Академије).⁶⁸¹

⁶⁸¹ „Др Ђока П. Јовановић (1860-1902)“, *Српски архив за целокупно лекарство*, 1902, 7:305, 306, 308.

Слика 38. Др Едуард Михел
(МНТ, Збирка Музеја српске
медицине СЛД, Т:11.7. 1304)

Др Едуард Михел (1864 – 1915)

Рођен је у Рихлову (или Рихнову?), у Чешкој 1864. године. У неким документима стоји да се школовао у Рихлову, где је завршио гимназију, а у другима да је гимназију учио у Београду и Рихлову. Медицину је уписао 1882. године у Прагу, а наставио у Бечу. Међутим, по казивању Шарлоте–Каролине Михел, студије медицине је започео у Берлину, а наставио у Бечу, где је дипломирао 1889. године. Након промоције за доктора медицине дошао је у Београд, где је живела његова породица од 1859. године. Службу је започео као лекарски помоћник на Хируршком одељењу Опште државне болнице којим је руководио др Војислав Субботић. Наредне године је премештен на Одељење за унутрашње болести, а након тога је постављен за општинског лекара у Београду.⁶⁸²

Интересовање за патолошку анатомију Михел је почео да показује од 1890. године, што се види из записника са састанака Српског лекарског друштва, чији је активан члан био све до смрти.⁶⁸³ Неколико година након предлога који је Српско лекарско друштво упутило санитарским властима – да је потребно да се изабере један лекар који ће се као државни стипендиста усавршити из области патолошке анатомије и судске медицине, Едуард Михел је био изабран за то место. Из сачуваних докумената у Архиву Србије није могуће утврдити да ли је Михел пошао на специјализацију крајем 1894. или 1895. године, али је постоје подаци о његовом школовању у Бечу и у Паризу током 1895. године.⁶⁸⁴ По повратку у Србију почетком 1896,⁶⁸⁵ постављен је за просектора Опште државне болнице а

⁶⁸² Радоје Чоловић, „Др Едуард Михел (1864 – 1915)“. Извор: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/15015>. Приступљено 10. 2. 2015.

⁶⁸³ „Други редован састанак држан 9. марта 1891“, *Српски архив за целокупно лекарство*; Одељак I, књига XII (1895): 252 и „Четврти редован састанак држан 14. априла 1891“, *Српски архив за целокупно лекарство*; Одељак I, књига XII (1895): 259.

⁶⁸⁴ АС, МУД – С, 1897, 294.

⁶⁸⁵ АС, МУД – С, Деловодни протокол за 1896, бр. 2727.

затим упоредо са тим звањем и за референта за јавну хигијену Санитетског одељења Министра.

Михел је у Просектури Опште државне болнице 1898. године почео да формира судско-медицинску збирку препарата да би након пресељења Просектуре у нову зграду у болничком кругу на Западном Врачару основао Музеј Просектуре.

У Првом светском рату, као резервни санитарски мајор др Едуард Михел је био управник и лекар резервне војне болнице у Паланци, где је и умро од пегавог тифуса 1915. године.

Слика 39. Др Милован
Миловановић
(Snežana Veljković, *Hronika sudske
medicine u Beogradu 1863-1923-
2006*, 86)

Др Милован Миловановић (1884 – 1948)

Рођен је у Неготину, где је учио основну школу, док је гимназију завршио у Зајечару. Медицину је студирао у Бечу од 1904. до 1910. године, а лекарски стаж је обавио у Општој државној болници у Београду. Миловановићеву заинтересованост за судску медицину приметио је шеф Просектуре др Едуард Михел, што је резултирало ангажовањем Миловановића као секундарног лекара Просектуре. Крајем 1911. отишао је у Беч, у Институт за патологију, на усавршавање из области патолошке анатомије.

Као санитетски официр учествовао је у балканским ратовима, док је у Првом светском рату био разрешен војне дужности 1915. године. До краја рата радио је у Просектури и у Епидемијској лабораторији у Београду.⁶⁸⁶

По завршетку Првог светског рата Миловановић је наставио рад у Просектури да би по оснивању Медицинског факултета у Београду био послат на специјализацију из области патолошке анатомије и судске медицине у Беч. Његовим залагањем је проширена и модернизована зграда Просектуре, а затим је за потребе наставе претворена у Судско-медицински завод 1923. године. Исте године, Миловановић је постављен за ванредног професора Медицинског факултета за предмет судска медицина.

Збирку музејских препарата др Едуарда Михела Миловановић је током низа година предано попуњавао оформивши музеј веома богатог и разноврсног фонда који постоји и данас.

Милован Миловановић је током своје академске каријере поставио основе судске медицине написавши и прве уџбенике (Одбукциона технике, 1922; Судска медицина, први и општи део, 1926; Судска медицина, други и посебни део, 1931).

Професор Миловановић је одузео себи живот 1948. године.⁶⁸⁷

⁶⁸⁶ Snežana Veljković, *Hronika sudske medicine u Beogradu 1863-1923-2006* (Beograd: Medicinski fakultet, 2009), 122, 123.

⁶⁸⁷ Ibid., 124, 125 и 126.

Др Војислав Кујунџић (1872 – 1946)

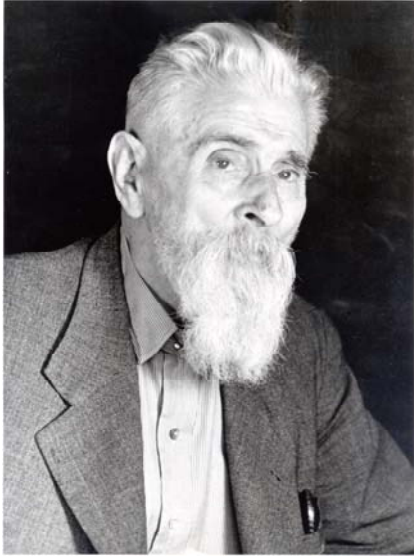
Рођен је у Београду 1872. године. Гимнзију је завршио у Београду, а студије медицине у Бечу. Служио је кратко као војни лекар, а затим је дуги низ година био општински лекар у Београду. Након завршетка Првог светског рата постао је начелник Одељења за здравствено просвећивање у Министарству народног здравља.

Слика 40. Др Војислав Кујунџић
(МНТ, Збирка Музеја српске
медицине СЛД, Т:11.7.1006)

Војислав Кујунџић је био један од најактивнијих чланова Друштва за чување народног здравља, у којем је више година вршио дужност секретара Главног одбора и коуредника друштвеног листа *Здравље*. Године 1912. био је изабран за директора Здравственог музеја Друштва за чување народног здравља.

Кујунџућ је написао велики број популарно-хигијенских и медицинских чланака и одржао је многа предавања са циљем здравственог просвећивања народа. Залагао се за кремацију као методу санитарно исправног збрињавања људских земних остатака и са групом сарадника 1904. године је основао Друштво „Огањ“. Умро је у Београду 1946. године.⁶⁸⁸

⁶⁸⁸ Владимир Станојевић, „Ликови и дела истакнутих лекара у Србији пре оснивања Српског лекарског друштва – др Војислав Кујунџић“, 197.

Слика 41. Др Ристо Јеремић
(МНТ, Збирка Музеја српске
медицине СЛД, Т:11.7. 1412)

Др Ристо Јеремић (1869 – 1952)

Рођен је у је Фочи 1869. године, где је завршио српску основну школу. Гимназију је учио у Сарајеву и у Дубровнику, где је и матурирао 1889. године. Студије медицине је похађао у Бечу и Грацу, а за доктора целокупне медицине промовисан је 1898. Почетком деведесетих година 19. века основао је прво гимнастичко друштво (претеча „Сокола“) у Фочи, а затим и прво антиалкохолстичко друштво „Побратимство“. Између 1898. и 1904. године служио је у Земаљској болници у Сарајеву (прво као практикант, затим као секундарни и котарски лекар). Определио се за хирургију, а усавршавао се код Јозефа Прајндлсбергера (Josef Preindlsberger, 1864 – 1938), који је у то време службовао у Сарајеву. Јеремић је 1904. премештен из Сарајева у Тузлу, где је радио до почетка Првог светског рата. Склапање познанства са Јованом Цвијићем на хируршком конгресу у Београду 1911. утицало је на проширивање интересовања др Јеремића који почиње са прикупљањем и објављивањем материјала о пореклу становништва тузланског краја. У то време започео је и рад у области историје здравствене културе и медицине у југословенским земљама.

На почетку Првог светског рата Јеремић је био оптужен због својих националних идеја и због веза са „Народном одбраном“. Ухапшен је и осуђен на три године затвора. Амнестијом цара Карла пуштен је на слободу 1917. године. У периоду између 1919. и 1923. године био је директор Земаљске болнице у Сарајеву. Под његовом управом болница је реорганизована, отворена су нова одељења и изграђени нови павиљони. Између 1923. и 1934. године служио је као шеф санитета у дирекцији државних железница у Суботици. Након пензионисања дошао је у Београд и у Централном хигијенском заводу био је хонорарно ангажован као експерт за историју медицине. У оквиру Социјално-медицинског одељења ЦХЗ 1937. године је формирао Медико-историјски музеј, први музеј

историје медицине у Србији. На основу вишегодишњих истраживања историје здравствене културе у архивима Дубровника, Сремских Карловаца, Славонског брода и Земуна, објавио је значајне монографије. Поред њих, изузетно је вредна његова *Библиографија српске здравствене књижевности 1757 – 1918*, коју је објавило Српско лекарско друштво 1947. године.

Др Јеремић је био један је од оснивача и првих председника „Просвете“, почасни члан Српског лекарског друштва и члан Научног друштва Босне и Херцеговине. За почасног доктора Медицинског факултета у Београду промовисан је 1938. године. Преминуо је у Мостару 1952. године.⁶⁸⁹

⁶⁸⁹ Владимир Станојевић, „Ликови и дела истакнутих лекара у Србији пре оснивања Српског лекарског друштва – др Ристо Јеремић“, 190-193.

Др Геден - Геза Алковић (1888 – после 1951)⁶⁹⁰

Геден Алковић је рођен 1888. године у Зеници, у Босни и Херцеговини која је у то време била у саставу Аустроугарске монархије. Родитељи, мајка Јелисавета и отац Ђорђе, рано су преминули.⁶⁹¹ Гимназију је завршио у Осјеку 1907. године, а затим је студирао медицину у Будимпешти, где је апсолвирао 1913. године. За доктора медицине промовисан је 1915.⁶⁹² Још као апсолвент запослио се у Земаљском Уреду за осигурање радника за Хрватску и Славонију, као лекар при градњи железничке пруге Огулин – земаљска граница. Након стицања докторске дипломе продужио је рад у Уреду до фебруара 1917. године, када је добио службу у Варошкој болници у Новом Саду. Крајем исте године је мобилисан, па је служио прво у аустроугарској, а затим у српској војсци. По завршетку Првог светског рата усавршавао се у Француској у области заразних и тропских болести и поморске хигијене. Диплому *лекара за колонијалне болести* стекао је на Медицинском факултету у Паризу 1921. године. Из Француске је дошао у Београд и ступио у службу Министарства народног здравља. Као хонорарни лекар 19. априла 1922. године је постављен за епидемијског лекара при Антималаријској комисији у Јужној Србији. До 1929. године, када је постављен за управника Музеја за хигијену Централног хигијенског завода, у Јужној Србији је радио у Сталној бактериолошкој станици у Скопљу, у Заводу за тропске болести у Скопљу, а затим као шеф Антималаријске станице у Штипу и управник Дома народног здравља у Пећи.

Почетком 1931. године Алковић је постављен за вршиоца дужности шефа Паразитолошког одељења ЦХЗ.⁶⁹³ На сопствени захтев, две године касније је

⁶⁹⁰ Симо Ђирковић наводи да је Алковић умро после 1951. Видети: Симо Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941 – 1944* (Београд: Просвета и IPS, 2009), 8.

⁶⁹¹ Историјски архив Београда, (1177) *Zapovednik Policije bezbednosti i Službe bezbednosti Bds / Befehlschaber Der Sicherheitspolizei und Sicherheitdienst 1941-1944 - A-210.*

⁶⁹² АЈ, МСПНЗ, Ф 39 – Персонална досијеа, А 11/Ф2 – Досије др Гедена Алковића.

⁶⁹³ Ibid.

премештен у Врбаску бановину, где је радио у звању вишег здравственог пристава код начелника среза теслићког. Године 1938, на основу претходног усавршавања, призната му је специјализација из области епидемиологије. Други светски рат је Алковића затекао на дужности директора Завода за тропске болести у Скопљу. Августа 1941. године био је распоређен на „привремени рад“ у Министарство социјалне политике и народног здравља у Београду, а наредне године је био на служби у Централном хигијенском заводу. Лета 1942. године организовао је лекарску екипу с којом је на босанској граници сузбијао епидемију пегавог тифуса међу избеглицама. Током рата, на основу анонимне пријаве у којој је била изражена сумња да је Алковић јеврејског порекла, ислеђиван је од стране Специјалне полиције Управе града Београда. У Извештају полицијског агента Св. Михаиловића наведено је да је припадник Љотићевог Народног покрета „Збор“.⁶⁹⁴ У једном од докумената сачуваних у Алковићевом персоналном досијеу у Архиву Србије, он наводи да је крајем рата био мобилисан у редове четничког покрета али да је убрзо пребегао у партизански одред. Због овакве политичке прошлости Алковић је био је под сумњом комунистичке власти после Ослобођења, што је успорило његове напоре да службу лекара-епидемиолога на Косову и Метохији, а потом и обласног санитарног инспектора Здравственог одељења Обласног народног одбора, замени радним местом у Београду.⁶⁹⁵ Вероватно је крајем четрдесетих година, Алковић ипак премештен у Београд, у Хигијенски институт НР Србије, установу која је настала од некадашњег Централног хигијенског завода. Последњи податак који смо за сада пронашли о Гедeonу Алковићу односи се на уџбеник *Комунална хигијена* (Београд – Загреб: Медицинска књига, 1953) у чијем писању је сарађивао са Грујицом Жарковићем и Сергејем Рамзином. Уложени труд да се пронађе податак о години Алковићеве смрти за сада није дао резултате.

У својим стручним радовима, Алковић се бавио проблемима паразитарних болести, од којих је маларија била најчешће заступљена тема.

Гедeon Алковић је био члан Српског лекарског друштва и носилац Ордена Светог Саве IV реда (1924).

⁶⁹⁴ ИАБ-VdS – А-210.

⁶⁹⁵ АС, Г/216, ф-28, 29. Персонални досије др Гедeона Алковића.

Др мр фарм. Андрија Мирковић (1894 – 1970)

Рођен је 1894. године у Куману, месту поред Новог Бечеја (тада у Аустроугарској монархији). Основну школу и шест разреда гимназије завршио је у Великој Кикинди, а седми и осми разред у класичној гимназији у Великом Бечкереку (данашњем Зрењанину). Студирао је фармацију у Коложвару где је дипломирао 1918. године. Звање доктора фармацеутских наука стекао је на Фармацеутском факултету у Београду 1961. године радом *Фармација у Срему од 1750. до 1850. године*.

Слика 43. Др мр фарм. Андрија Мирковић
(Vojislav Marjanović, „Prof. dr mr Andrija Mirković“, *Acta historica medicinae pharmaciae veterinae*, год. XI, 1-2 (1971): 221)

Између 1919. и 1931. године био је државни чиновник, референт за апотекарство код

Народне управе за Банат, Бачку и Барању, референт здравственог одсека у Новом Саду, референт за апотекарство у Инспекторату за Бачку, Београдску и Сремску област, инспектор Министарства народног здравља у Београду и виши здравствени саветник Дунавске бановине у Новом Саду. Од 1932. до 1941. био је секретар Секције Апотекарске коморе за Дунавску Бановину, управник „Неопланте“ и технички руководиоца дрогерије „Славија“. Био је оснивач и директор предузећа за промет лекова „Санитарија“ и предузећа за промет лековитим биљем „Југокамомила“.

Мирковић се бавио и педагошким радом, прво радећи као наставник а затим и као директор Средње фармацеутске школе (1946). Професор историје фармације на Фармацеутском факултету Универзитета у Београду био је од 1951. до 1957. године. У години избора за професора, основао је Музеј историје фармације Фармацеутског факултета. За иницијални фонд Музеја Мирковић је поклонио део своје богате збирке коју је почео да формира у периоду између два светска рата.

Радио је као уредник више стручних часописа (*Глас апотекарства*, *Архив за фармацију*, *Фармација* и *Медицинско снабдевање*). Аутор је преко 300 радова који су објављени у земљи и иностранству.

Андрија Мирковић је био почасни члан Савеза апотекара за Војводину, члан Фармацеутског друштва Војводине и Србије, члан Секције за историју медицине и фармације Српског лекарског друштва, председник Историјске секције Савеза фармацеутских друштава Југославије и члан Књижевног савета Матице српске. Преминуо је у Новом Саду 1970. године.⁶⁹⁶

⁶⁹⁶ Vojislav Marjanović, „Prof. dr mr Andrija Mirković“, *Acta historica medicinae pharmaciae veterinae*, год. XI, 1-2 (1971): 221-224.

Слика 44. Др Владимир
Станојевић
(Из колекције проф. др Милета
Игњатовића)

Др Владимир Станојевић (1886 – 1978)

Рођен је 1886. године, у варошици Брезнику, у близини Димитровграда. Након завршене основне школе уписао је гимназију у Пироту, али је због премештаја очеве службе гимназијско образовање завршио у Трећој београдској гимназији. Као стипендиста војног санитета похађао је Војномедицинску академију у Петрограду где је стекао диплому доктора медицине 1911. године. Након повратка у Србију ступио је у болничку чету. По објављеној мобилизацији 1912. године радио је као лекар у Призрену, Тирани, Прибоју, Битољу, Охриду...⁶⁹⁷

Као изузетно способан организатор, др Станојевић се истакао 1915. године вршећи дужност управника Моравске сталне војне болнице код Ћеле-куле у Нишу, која је била централна болница за лечење оболелих од пегавог тифуса. После повлачења преко Албаније, уредио је и водио болницу на острву Видо, а 1916. године се прикључио новоформираној Добровољачкој дивизији која се борила у Добруци. На крају рата, др Станојевић је одређен за лекара Првог југословенског пука са којим је учествовао у пробоју Солунског фронта на Добром Пољу.⁶⁹⁸

После Првог светског рата постављен је за лекара и наставника хигијене у Подофицерској школи у Београду, а 1924. за шефа Статистичког одсека Санитетског одељења Министарства војног. Наредних година је био управник војне болнице у Ваљеву, начелник санитета Прве армије у Новом Саду, управник војне болнице у Загребу и управник Војносанитетског завода у Земуну. Учествовао је у раду Југословенског друштва за чување народног здравља и у

⁶⁹⁷ АСАНУ, Историјска збирка, 13339 – Аутобиографија Владимира Станојевића, прилог рукописном делу *Историја српске медицине*.

⁶⁹⁸ Славко Пејић, „Биографија професора дра Владимира Станојевића“. У: *Зборник радова саопитених у Секцији књ. 3* (Београд: Српско лекарско друштво, 1966), 38-41.

уређивању часописа *Здравље*, као и у приређивању здравствено-просветних изложби.

За време Другог светског рата Станојевић је био пензионисан и углавном посвећен прикупљању података за своје капитално дело *Историја медицине* које је публиковано 1953. године.

После другог светског рата, између 1946. и 1948. године, био је хонорарни професор историје медицине у Санитетској официрској школи у Београду. Станојевић је на основу свог дела *Историја медицине* хабилован од стране Савета Медицинског факултета у Београду и два пута је био изабран за наставника за предмет историја медицине. Оба пута, међутим (1953. и 1956) Универзитетско веће није потврдило избор, наводећи као разлог Станојевићеве године. Као хонорарни наставник историје медицине, од 1957. године је био ангажован на Медицинском факултету у Сарајеву.

Др Станојевић је био оснивач и доживотни председник Секције за историју медицине и фармације Српског лекарског друштва и оснивач и управник Музеја српске медицине СЛД (1955 – 1978). Био је, такође, и први председник Југословенског друштва за историју медицине, фармације и ветеринарства (1955 – 1960), а затим и доживотни почасни председник истог друштва. Као председник Секције и Друштва уређивао је зборнике радова саопштених на састанцима Секције, односно зборнике радова излаганих на научним састанцима Друштва. Јавним, друштвеним, књижевним и културним радом бавио се од младости и објавио је преко 170 научних, стручних, књижевних и популарно-хигијенских радова. Дело под насловом *Историја српске медицине*, који је откупила Српска академија наука 1950. године, до данас је остало у рукопису.

Др Станојевић је војну каријеру завршио у чину бригадног санитетског генерала. Био је носилац ордена Светог Саве V и III степена, Ордена Југословенске круне III степена, Ордена Свете Ане, Ордена Белог орла V степена, Румунске и Албанске споменице. Умро је у Београду 1978. године.

Др Будимир Павловић (1929 – 2015)

Рођен је у Београду 1929. године. Због породичне оданости краљевској лози Карађорђевића у периоду после Другог светског рата био је искључен из Прве београдске гимназије са губитком права на школовање. До одласка на одслужење војног рока радио је као помоћни радник у штампарско - издавачким предузећима, а након тога се запослио на месту болничара на Грудном одељењу Опште државне болнице у Београду.

Слика 45. Будимир Павловић
(<http://static.politika.co.rs/uploads/rubrike/207211/i/1/BudimirPavlovich-bgd.jpg>)

Током служења војног рока у Словенији, због спасавања државне имовине од пожара др Павловић је као награду добио одобрење да

настави школовање. На Медицински факултет у Београду уписао се 1955. године. Уз студије је наставио рад на Грудном одељењу Опште државне болнице. Као студент друге године пријавио се на конкурс за болничаре који је расписао Завод за хитну медицинску помоћ у Београду, након чега је наставио рад у овој установи.

У време студија Павловић се заинтересовао за област историје медицине и започео је сарадњу са члановима Секције за историју медицине и фармације СЛД и Научног друштва за историју здравствене културе Србије – др Михаилом Протићем, др Слободаном Ђорђевићем, др Владетом Симићем, др Вером Гавриловић и другима.

Студије медицине завршио је 1980. године, а докторску дисертацију под насловом „Санитетска евакуациона средства у ратовима Србије од 1876. до 1918.“ одбранио је на Медицинском факултету Универзитета у Београду 1988. године. Исте године је изабран у звање научног сарадника Медицинског факултета.

По одласку у пензију 1990. године др Павловић је изабран за председника Секције за историју медицине СЛД и за управника (кустоса) Музеја српске медицине СЛД. У сарадњи са Ранком Баришићем, који је тада био у звању вишег

кустоса Етнографског музеја у Београду, Павловић је приредио нову сталну поставку Музеја *Темељи медицине у Срба*, која је свечано отворена октобра 1990. у згради некадашње Прве варошке болнице, новом седишту Српског лекарског друштва. Павловић је руководио Музејем до 2010. године, значајно обогативши музејски фонд.

Др Будимир Павловић је био редовни члан Академије медицинских наука Српског лекарског друштва. Објавио је преко 190 стручних и научних радова из области историје медицине, а такође је сарађивао на изради бројних монографија. Умро је у Београду 2015. године.

VII ПРИЛОЗИ

1. **Прилог 1** . Списак предмета Збирке препарата Српског лекарског друштва са годином поклона и именом дародавца
2. **Прилог 2**. Списак дародаваца Збирке препарата Српског лекарског друштва са бројем поклоњених предмета
3. **Прилог 3**. Садржај Збирке препарата Српског лекарског друштва према врсти предмета
4. **Прилог 4**. Списак експоната на изложби приређеној на Коларчевом народном универзитету у оквиру XI конгреса Међународног удружења за историју медицине одржаном у Београду од 5. до 8. септембра 1938. године
5. **Прилог 5**. Списак експоната Музеја санитета НОБ-а изложених у Кабинету „Санитетска служба у НОР-у“
6. **Прилог 6**. Списак дародаваца Музеја српске медицине СЛД у периоду 1955 – 1976
7. **Прилог 7**. Копија Уговора Музеја науке и технике и Српског лекарског друштва о уступању Збирке Српског лекарског друштва Музеју науке и технике (бр. 2/23 од 26. 04. 2010)

Прилог 1 . Списак предмета Збирке препарата Српског лекарског друштва са годином поклона и именом дародавца

Р. бр.	Год.	Препарат	Фотографија	Предмет	Дародавац
1.	1872	Фетус старости четири месеца			Др Јосиф Холец, Београд
2.	1872			Воденични камен (оперативно извађен из ока)	Др Владан Ђорђевић, Београд
3.	1873	Ембрион старости 6 - 8 недеља			Др Петар Остојић, Београд
4.	1873	Фетус старости 5 месеци			Др Владан Ђорђевић
5.	1873	Велики мокраћни камен (<i>calculus vesicae urinariae</i>)			Др Стеван Мачај, Зајечер
6.	1873	Ембрион старости три месеца			Др Самуило Попс, Београд
7.	1874	Ембрион старости месец дана (из спонтаног побачаја), са постељицом			Др Јован Машин, Београд
8.	1874	Sarcoma testis			Др Владан Ђорђевић
9.	1874	Катарактозно сочиво ока			Др Владан Ђорђевић
10.	1874	Катарактозно сочиво ока			Др Владан Ђорђевић
11.	1874	Катарактозно сочиво ока			Др Владан Ђорђевић
12.	1874	Гркљан у разгнојавању (добијен обдукцијом)			Др Леон Шнекендорф, Чачак

Р. бр.	Год.	Препарат	Фотографија	Предмет	Дародавац
13.	1874	Епителијални рак доње усне <i>2 " дугачак и 1 " широк</i>			Др Леон Шнекендорф
14.	1874	Сарцинома маммае (оперативно одстрањен мушкарцу)			Др Владан Ђорђевић
15.	1874			Два мокраћна камена из једне бешике <i>(од мокраћно-киселога креча за започетим наслагањем фосфор-киселог креча)</i>	Др Владан Ђорђевић
16.	1874		Фотографија доњих екстремитета амбуланткиње која је на буту десне ноге имала липом <i>необичне величине</i> али није пристала на операцију		Др Владан Ђорђевић
17.	1874		Фотографија доњих екстремитета амбуланткиње која је на буту десне ноге имала липом <i>необичне величине</i> али није пристала на операцију		Др Владан Ђорђевић

Р. бр.	Год.	Препарат	Фотографија	Предмет	Дародавац
18.	1874	Taenia solium (свињска пантљичара)			Др Павле Стејић, Београд
19.	1875	Велики липом (дужине 23 цм; обима 23-44 цм; одстрањен из предела врата)			Др Леон Шнекендорф
20.	1875		Фотографија болеснице којој је оперативно одстрањен липом (бр. 19)		Др Леон Шнекендорф
21.	1875		Фотографија болеснице којој је оперативно одстрањен липом (бр. 19)		Др Леон Шнекендорф
22.	1875	Секвестар бутне кости			Др Казимир Гонсјоровски, Београд
23.	1875	Тумор оперативно одстрањен са руке (Enchondroma)			Др Леон Шнекендорф
24.	1875	Carcinoma mammariae			Др Самуило Попс
25.	1876	Новорођенче са акефалијом			Др Казимир Гонсјоровски
26.	1879	Фетус старости 4 месеца			Др Леон Шнекендорф
27.	1879	Ембрион старости 10 недеља			Др Лаза К. Лазаревић
28.	1879	Elephantiasis labiorum pudendi (велики израштај састављен од два режња, који је прекривао целу вулву)			Др Леон Шнекендорф

Р. бр.	Год.	Препарат	Фотографија	Предмет	Дародавац
29.	1880	Стрикура желуца			Др Владислав Јасњевски, Свилајнац
30.	1880		Фотографија хермафродита		Др Стеван Мачај
31.	1880	Фибролипом			Др Драга Љочић, Београд
32.	1880	Ембрион старости 2 месеца			Др Ђорђе Клинковски, Београд
33.	1881	Непознат: <i>Један мали поклон</i>			Др Драга Љочић
34.	1881	Једна неоплазма из грудне дупље			Др Леон Шнекендорф
35.	1882	<i>Напуњено теле без ногу</i>			Нађено у војном магацину, послало Мин. војно
36.	1882	Човечји скелет			Јован Ђорђевић, Београд
37.	1883	Фибром			Др Стеван Мачај
38.	1883	Апсцес јетре			Др Антоније Зајчек, Ниш
39.	1883	Ембрион (?)			Др Антоније Зајчек, Ниш
40.	1883	Ембрион (?)			Др Антоније Зајчек
41.	1884	Два ембриона близанца			Др Јован Ђокић, Ваљево
42.	1884	Патолошки препарат <i>покожични роб</i>			Др Стеван Мачај
43.	1884		Фотографија пацијента пре операције <i>покожичног роба</i>		Др Стеван Мачај
44.	1884	Велики тумор са руке (Enchondroma)			Др Милош Кандић, Чачак
45.	1888	<i>Донесен двоглави фетус</i>			Санитетско одељење МУД

Р. бр.	Год.	Препарат	Фотографија	Предмет	Дародавац
46.	1888	Ампутирана десна шака (која је периостичним или перихондричним талозима јако деформисана, и тако голема, да мери више од 4 киле)			Др Милош Кандић
47.	1889	Новорођенче са фронталном енкефалокелом			Др Милан Радовановић, Београд
48.	1890	Липом тежине 5 кг и 70 грама			Др Станојло Вукчевић
49.	1890	Новорођенче са уранохиазмом			Др Станислав Новаковић
50.	1890	Препарат аненцефала, екстирпирани породиљи			Др Самуило Попс
51.	1890	Велика оваријална циста			Др Војислав Субботић, Београд
52.	1890	Cystoma multiloculare ovarii dextri			Др Војислав Субботић
53.	1890	Cystoma ovarii dextri			Др Војислав Субботић
54.	1890	Tumor ovarii suppurans			Др Војислав Субботић
55.	1890	Hydrocoele muliebris cum hernia libera tubae et ovarii			Др Војислав Субботић
56.	1890	Два увећана јајника			Др Војислав Субботић
57.	1890	Већи број ехинококних циста јетре			Др Војислав Субботић
58.	1890	Фиброид утеруса (величине дечје главе)			Др Војислав Субботић

Р. бр.	Год.	Препарат	Фотографија	Предмет	Дародавац
59.	1890	Супсерозни цистофиброид утеруса (величине човечје главе)			Др Војислав Субботић
60.	1890	Фиброид утеруса са цистичном дегенерацијом			Др Војислав Субботић
61.	1890	Карцином грлића материце екстирписан <i>per vaginam</i>			Др Војислав Субботић
62.	1890	Карцином грлића материце екстирписан <i>per vaginam</i>			Др Војислав Субботић
63.	1890	Препарат струме			Др Војислав Субботић
64.	1890	Велики папилом оба оваријума			Др Војислав Субботић
65.	1890	Велика адипозно и кречаво дегенерисана мезентеријална жлезда, пиосалпинкс и цистоваријум			Др Војислав Субботић
66.	1890	Горњи део апофизе тибије и доњи део фемура са капсулом (са једном каверном у апофизи)			Др Војислав Субботић
67.	1890			Страно тело (воштана свећица) извађена перинеалном цистотомијом из мокраћне бешике	Др Војислав Субботић
68.	1891	Кожни рог (cornu cutaneum), оперативно уклоњен са чела			Др Јарослав Кужељ

Р. бр.	Год.	Препарат	Фотографија	Предмет	Дародавац
69.	1891	Тератом у којем се виде извесни делови налик на екстремитете, нешто косе и једна вијуга налик на црево (оперативно уклоњенут једном близнацу из сакралног предела)			Др Коста Ристић, Крагујевац
70.	1891	Телећа глава са <i>Ancyloblepharon totale</i>			Љубомир Јовановић, војни марвени лекар
71.	1891	Карцином грлића материце одстрањен <i>per vaginam</i> са јајницима			Др Војислав Субботић
72.	1891	Велики тумор предњег медијастинума			Др Војислав Субботић
73.	1891	<i>Cystoma ovarii</i> (налик на карфиол)			Др Војислав Субботић
74.	1891	<i>Cystovaridium cum ruosalpinx</i>			Др Војислав Субботић
75.	1891	Мултилокуларни цистоваријум			Др Војислав Субботић
76.	1891	Мокраћна бешика карцинозно дегенерисана			Др Војислав Субботић
77.	1891	Велики тумор слезине			Др Војислав Субботић
78.	1891	Два оваријума са задебљалим тубама, од којих је један цистично дегенерисан			Др Војислав Субботић

Р. бр.	Год.	Препарат	Фотографија	Предмет	Дародавац
79.	1891	Велика супсерозна оваријална циста			Др Војислав Субботић
80.	1891	Два мала папиларна кистама оба оваријума			Др Војислав Субботић
81.	1891	Цистофиброид утеруса (величине човечје главе)			Др Војислав Субботић
82.	1891	Два интрамурална цистофиброма утеруса			Др Војислав Субботић
83.	1891	Комад гангренозног црева (ресециран услед инкарцерације круралне херније)			Др Војислав Субботић
84.	1892	Ембрион старости три месеца			Др Иван Лазаревић, Аранђеловац
85.	1892	Ембрион старости три недеље			Др Иван Лазаревић
86.	1892			Мали камен из мокраћне бешике	Др Иван Лазаревић
87.	1892	Парче епидермиса <i>велико као половина табака писаће хартије</i> (одстрањено из предела трбуха)			Др Иван Лазаревић
88.	1892	Ембрион старости три месеца			Др Никола Вучетић, Сремска Митровица

Р. бр.	Год.	Препарат	Фотографија	Предмет	Дародавац
89.	1892	Велики липом (одстрањен са ручног зглоба)			Др Никола Вучетић
90.	1892	Тератом левог бубрега (добијен обдукцијом)			Др Никола Вучетић
91.	1892	Десна хемисфера мозга са апсцесном дуљом			Др Едуард Михел, Београд
92.	1892	Лева хемисфера мозга <i>ca Eндартеритис obliterans arteriae fossae Sylvii услед чега је наступила Енцeфаломалаци a lutea Insulae Reilei</i>			Др Едуард Михел
93.	1892	Cor bovinum			Др Едуард Михел
94.	1892	Колосална јетра са једним колосалним апсцесом			Др Едуард Михел
95.	1892	Лумбални део кичмене мождине (myelitis)			Др Едуард Михел
96.	1892	Aneurisma aortae abdominalis			Др Едуард Михел
97.	1892	Комад дебелог црева у почетном стадијуму дизентерије (добијен бдукцијом)			Др Едуард Михел

Р. бр.	Год.	Препарат	Фотографија	Предмет	Дародавац
98.	1892	Carcinoma ventriculi (добијен првом ресекцијом желуца у Србији коју је извршио др В. Субботић)			Др Михаило Петровић је демонстрирао препарат
99.	1892	Велики тумор - <i>Elephantiasis</i> операцијом скинут једној болесници са великих лабија			Др Михаило Петровић, Београд
100.	1892	Материца ектирписана <i>per vaginam</i> због карцинома			Др Војислав Субботић
101.	1892	Материца ектирписана <i>per vaginam</i> због карцинома			Др Војислав Субботић
102.	1892	Препарат излеченог ресецираног колена, који је болесник после годину дана умро од опште туберкулозе			Др Војислав Субботић
103.	1892	Тубарна циста ектирписана са утерусом, који је био супсептан			Др Војислав Субботић
104.	1892	Два оваријума цистички дегенерисана			Др Војислав Субботић
105.	1892	Колосалан тумор слезине			Др Војислав Субботић
106.	1892	Један комад слепог црева са једним апендиксом, који је био перфорисан			Др Војислав Субботић

Р. бр.	Год.	Препарат	Фотографија	Предмет	Дародавац
107.	1892	Фиброид утеруса			Др Војислав Субботић
108.	1892			Камен (који се наслагао око једне игле – укоснице; цистотомијом извађен из мокраћне бешике једне девојчице)	Др Војислав Субботић
109.	1892	Велики сарком (оперативно уклоњен из раменог предела)			Др Војислав Субботић
110.	1892	Два оваријума (један цистично дегенерисан)			Др Војислав Субботић
111.	1892	Ехинокок јетре			Др Војислав Субботић
112.	1892	Фиброматозан тумор (екстирписан из трбушног зида)			Др Војислав Субботић
113.	1892	Менингокела (оперативно уклоњена детету)			Др Војислав Субботић
114.	1894	Циста панкреаса			Др Војислав Субботић
115.	1894			Мокраћни камен (величине гушчијег јајета, тежине 270 г)	Др Војислав Субботић

Р. бр.	Год.	Препарат	Фотографија	Предмет	Дародавац
116.	1894	Срце са инсуфицијенцијом митралног ушћа услед варукозних дегенераивних промена			Др Светозар Атанасијевић, Београд
117.	1894	Примарни карцином плућа (<i>редак облик</i>)			Др Војислав Ж. Ђорђевић, Београд
118.	1894			<i>Колекција пројектила пушке малог калибра који ће према ужасној почетној брзини правити велике ране</i>	Др Михаило Марковић, Београд
119.	1894	Део плућа са пројектилом Снидерове пушке који је у плућима био 18 година (добијен обдукцијом коју је извршио др Јарослав Кужељ)			Инвалидски суд
120.	1897	Новорођенче са фокомелијом			Др Станојло Вукчевић
121.	1898	Укљештена кила пречаге (<i>hernia diaphragmalis incarcerata</i>)			Др Недо Нешковић, Књажевац

Прилог 2. Списак дародаваца Збирке препарата Српског лекарског друштва са бројем поклоњених предмета

	Дародавац	Број поклоњених предмета
1.	Др Војислав Субботић	46
2.	Др Владан Ђорђевић	10
3.	Др Леон Шнекендорф	9
4.	Др Едуард Михел	7
5.	Др Стеван Мачај	5
6.	Др Иван Лазаревић	4
7.	Др Самуило Попс	3
8.	Др Никола Вучетић	3
9.	Др Антоније Зајчек	3
10.	Др Казимир Гонсјоровски	2
11.	Др Драга Љочић	2
12.	Др Михаило Петровић	2
13.	Др Милош Кандић	2
14.	Др Станојло Вукчевић	2
15.	Др Владислав Јасњевски	1
16.	Др Станислав Новаковић	1
17.	Др Коста Ристић	1
18.	Др Ђорђе Клинковски	1
19.	Др Милан Радовановић	1
20.	Др Лаза К. Лазаревић	1
21.	Др Јарослав Кужел	1
22.	Др Јосиф Холец	1
23.	Др Јован Машин	1
24.	Др Јован Ђокић	1
25.	Др Недо Нешковић	1
26.	Др Светозар Атанасијевић	1
27.	Др Павле Стејић	1
28.	Др Војислав Ж. Ђорђевић	1
29.	Др Михаило Марковић	1
30.	Др Петар Остојић	1
31.	Јован Ђорђевић	1
32.	Љубомир Јовановић, марвени лекар	1
33.	Санитетско одељење МУД	1
34.	Министарство војно	1
35.	Инвалидски суд	1

Прилог 3. Садржај Збирке препарата Српског лекарског друштва према врсти предмета

Препарати ембриона	11 ⁶⁹⁹
Препарати фетуса	4
Препарати новорођенчади	5
Препарати патолошки промењених органа	34 ⁷⁰⁰
Препарати тумора, циста и тумефаката	48
Каменци	6 ⁷⁰¹
Страна тела	2
Паразити	2
Скелет	1 ⁷⁰²
Зоолошки препарати	2
Колекција пројектила	1 ⁷⁰³
Непознат препарат	1

⁶⁹⁹ Један препарат чине два ембриона из близаначке трудноће

⁷⁰⁰ Понеки препарати садрже парне органе или неколико органа одстрањених у току једне операције

⁷⁰¹ Укупан број мокраћних каменаца је 6, с тим да су два одстрањена из једне мокраћне бешике и воде се под једним бројем

⁷⁰² Поклоњен 1883. године за наставу антропологије у средњој школи.

⁷⁰³ Није назначено колико је пројектила било у колекцији.

Прилог 4. Списак експоната на изложби приређеној на Коларчевом народном универзитету у оквиру XI конгреса Међународног удружења за историју медицине одржаном у Београду од 5. до 8. септембра 1938. године:

1. „Домаћа апотека Кнеза Александра Карађорђевића;
2. Апотека у Војводини из 18. века са око 50 посуда и 20 фармацеутских књига;
3. Златаровићева хомеопатска кутија;
4. Модел бербернице у Сарајеву, вероватно из 18. века;
5. Модел болнице у Земуну, грађене 1775. године;
6. Модел хамама у Струзи;
7. 26 инструмената римског хирурга у Костолцу;
8. 30 инструмената берберских из 18. века употребљаваних у Сарајеву;
9. 5 надрилекарских инструмената за вађење камена из мокраћне бешике;
10. 30 комада средстава од урока;
11. 20 слика контумаца у Славонском Броду;
12. План алексиначког контумаца;
13. 2 скице земунског контумаца;
14. Слика скопског водовода;
15. Фотокопије из дубровачке архиве о Дому за нахочад и о болници 1540. године;
16. Фотокопија Диоскуридовог кодекса у издању Сајтхофа у Лајдену;
17. Фотокопија обдукционог протокола леша Наполеона Првог Бонапарте;
18. Књига Масарије из библиотека Наполеонове;
19. 40 санитарских декрет аи објава од 17-18. века;
20. Најстарија српска лекаруша (фотокопија);
21. Дубровачка лекаруша (препис);
22. Сарајевска лекаруша (оригинал);
23. Дукађинска лекаруша (препис);
24. Фочанска лекаруша (оригинал);
25. Лекарска дисертација Константина Пејчића (фотокопија);
26. Лекарска дисертација Георгија Мушицког (оригинал);
27. Три лекарске дипломе др Лазе Станојевића у Новом Саду (оригинал);
28. 6 српских лекарских књига штампаних у првој половини 19. века;
29. Лалангове три књиге;
30. Медицинско-историјска карта Југословенских земаља од 13. до половине 19 века.⁷⁰⁴

⁷⁰⁴ Ристо Јеремић, „Извештај о XI конгресу Међународног удружења за историју медицине одржаном у Београду од 5-8 септембра 1938“, *Miscellanea 3*, Београд: Централни хигијенски завод, 1940, 282-283.

Прилог 5. Списак експоната Музеја санитета НОБ-а изложених у Кабинету „Санитетска служба у НОР-у“

„I Диораме

1. Конспиративно склониште санитетског материјала апотеке „Plaz“ – Словенија
2. Конспиративна подземна официна апотеке „Plaz“ – Словенија
3. Подземно склониште санитетског материјала апотеке „Planjava“ – Словенија
4. Природно склониште за рањенике које се користило у току НОР-а – Словенија
5. Конспиративна партизанска болница у Словенији за време НОР-а
6. Подземно склониште за рањенике које се користило у току НОР-а – Словенија

II Рељефи

1. Рељеф партизанске болнице „Franja“ – Словенија
2. Рељеф Словеначке централне војно-партизанске болнице „Rog“ – Кошевски Рог
3. Пластични рељеф: систем болница у базену Босански Петровац 1942. године
4. Пластични рељеф: систем болница на простору Фоча – Пивска висораван 1942. године

III Шеме

1. Систем болница у базену Босански Петровац 1942. године
2. Систем болница на простору Фоча – Пивска висораван 1942. године
3. Апотеке и болнице Главног штаба Хрватске на простору Лика, Кордун, Банија половином 1943. Године
4. Санитетска опрема НОВ и ПОЈ на основу Статута санитетске службе од 10. новембра 1943. Године
5. Организација санитетске службе у НОВЈ према Статуту санитетске службе

IV Макете

1. Макета операционе сале конспиративне шумске болнице „Pavla“ – Словеначко приморје

V Картограми

1. Картограм словеначких војно-партизанских болница са локацијом за 126 болница

VI Импровизације и оригинални предмети

1. Добош за стерилизацију
2. Карбидна лампа
3. Шина по Крамеру
4. Шина по Крамеру
5. Стопало
6. Аван апотекарски
7. Шпиритусна лампа
8. Лампа за гас
9. Кутија за стерилизацију материјала
10. Протеза за ногу, коју је 1943. године израдио и употребљавао Радаковић Милан, инвалид НОР-а
11. Апотекарска вага⁷⁰⁵

⁷⁰⁵ Војномедицинска академија, Институт за научне информације – Одељење за библиотечку и архивску делатност - Godišnji izveštaj I katedre VMA za 1961. godinu, inv. br. 23., fascikla II/14, 275-276.

Прилог 6. Списак дародаваца Музеја српске медицине СЛД у периоду 1955 – 1976 (са појединим поклонима)

1952 – 1962. година – породице: Др Владана Ђорђевића, др Лазара Докића, др Стевана Мачаја, др Радмила Лазаревића, пук. др Михајла Мике Марковића, др Јарослава Кужеља, др Аћима Медовића, др Лазе Илића, др Петра Миљанића, пук. др Јосифа Холеца, др Милана Радовановића, др Ђоке П. Јовановића, др Животе Јанковића, др Милоша Таназевића, пук. др Романа Сондермајера, пук. др Димитрија Герасимовића, пук. др Светозара Арсенијевића, др Светозара Атанасијевића, ген. др Михајла Петровића, ген. др Саве Поповића, пук. др Милана Печића, проф. др Милана Јовановића-Батута, проф. др Војислава Субботића, др Едуарда Михела, др Платона Папакостопула, др Слободана Рибникара, др Миленка Матерног, др Војислава Ђорђевића, др Селимира Ђорђевића, др Димитрија Марића, пук. др Владе Поповића, ген. др Милана Жерајића, др Војислава Кујунџића, др Радивоја Вукадиновића, пук. др Драгутина Петковића, пук. др Лазара Генчића, ген. др Чедо Ђурђевића, ген. др Симе Карановића, др Милана Стајића, др Демостена Николајевића, др Јеврема Жујевића, др Ђоке Николића, др Симе Петровића, др Николе Вучетића, др Марије Вучетић-Прита, др Драге Љочић, др Добривоја Гер. Поповића, ген. др Драгослава Поповића, др Милоша Ђ. Поповића, др Јована Кујачића, др Уроша Круља, др Душана Стојимировића, др Милана Јевремовића, Војислава М. Суботића, др Николе Крстића, др Леона Којена, Љубомира Здравковића, др Станоја Пантовића, др Лазе Димитријевића, др Љубомира Ненадовића, др Лазе Поповића, пук. др Леонарда Лонткијевића, др Војислав Михајловић, ген. др Вацлав Јелинек, др Јован Бараћ, др Веселин Ђујић, акад. проф. др Коста Годоровић, ген. др Гојко Николиш, пук. др Ђорђе Драгић, др Хранислав Јоксимовић, др Милан Д. Петровић, др Лаза Ристић, др Драгутин Радишић, проф. др Сава Петковић, проф. др Реља Катић, проф. др Владимир Милићев, др Угљеша Крстић, *mr ph* Андра Мирковић, др Славка Михајловић, др Надежда Станојевић, др Милош Ђорић, др Милутин Велимировић, др Миливоје Миленковић, др Драгослав Пантелић, проф.

др Владимир Станојевић, Зорка Васе Лазаревића, проф. др Тихомир Ђорђевић, проф. др Ђока Станојевић, Коста Главинић, Џон Фротингам, др Емзли Хатон.⁷⁰⁶

1960. година – удововица др Ристе Јеремића из Мостара (рукописи, превод дела др Емериха Линденмајера: „Србија и развој њеног санитета“, разне српске медицинске књиге, одликовања); породица поч. академика проф. др Ђорђа Нешића (старије српске медицинске књиге, фотографије и повеље страних друштава); породица пок. Мабел Грујић (рукописи и фотографије); Добрила и Милан Главинић (разни рукописи, архивска грађа, фотографије и старије српске медицинске књиге); Др Милан Занковић из Ужица (фотографије из рада ратног санитета); Др Љубинко Ивковић (фотографије из рада ратног санитета). Захваљујући материјалној помоћи Управе СЛД откупљена је за Музеј уметничка слика од породице поч. ратног сликара Милана Миловановића *Пољска болница на застанку при повлачењу кроз Албанију 1915.*⁷⁰⁷

1963. година – Даница, удовица проф. др Живојина Ђорђевића, породице поч. др Милана Петровића, мр Дејана Срдановића, др Милана Занковића, др Драгољуба Михајловића из Врања и проф. др Слободана Петровића.⁷⁰⁸

1964. година – проф. др Владимир Станојевић, породице умрлих: др Милана Петровића, проф. др Нике Миљанића, др Ристе Пешића-Гостушког, г-ђа Делфа Иванић поклонила је ореден Међународног друштва Црвеног крста „Мис Флоренс Најтингел“, којим је одликована.⁷⁰⁹

1965 – 1966. година – проф. др С. Барјактаровић (више слика из прошлости српског ратног санитета), породица пок. др М. Занковића (више слика о раду српског ратног санитета); др Д. Михаиловић из Врања (документа о лекарима у Врању), прим др С. Пејић (слику др Михаила Шушкаловића, слику и повељу о одликовању др Казимира Станишевског). Бугарски и совјетски историчари медицине штампане и рукописне радове о санитету у Руско-турском ослободилачком рату из 1878. В. Поповић и В. Павловић, најстарији чланови

⁷⁰⁶ „Извештај о раду Српског лекарског друштва поднесен 80. редовној годишњој скупштини“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог свесци 4 (1963): 56, 57.

⁷⁰⁷ „Извештај о раду Српског лекарског друштва поднесен Ванредној годишњој скупштини 2. априла 1960. године“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог свесци 3 (1960): 62.

⁷⁰⁸ „Извештај о раду Српског лекарског друштва за 1963. годину“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог свесци 4 (1964): 58.

⁷⁰⁹ „Извештај о раду Српског лекарског друштва за 1964. годину“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог 1 (1965): 97.

велике ложе „Трезвеност“, слику др Августа Форела пионира антиалкохоличарског покрета у свету.⁷¹⁰

1967. година – проф. др Александар Костић (нотни запис композиције *Трезвењачка химна*, докторске дисертације др Александра Костића и др Смиље Костић-Јоксић, прво издање књиге *Основи хистологије*, осушени лист бршљана са гроба др Августа Фарела из Женеве); др мр Војислав Марјановић (књиге: *Фармација у Шапцу у XIX веку* и *Фармација у Пожаревцу у XIX веку*), сан. пук ЈНА др Ђорђе Драгић (књига *Партизанске болнице у Југославији* на руском, француском и енглеском језику), Десанка Марић (Албум са сликама из I светског рата са Солунског фронта).⁷¹¹

1969. година – Зора Станојевић (амерички први војни завој), породица Фротингам (албум о збрињавању ратне сирочади Србије у Првом светском рату), пук. у пензији Иван Брановачки (архива пук. др Гене Брановачког), проф. Светислав Стојановић (разни музејски предмети), Бранка С. Јаковљевића (17 слика ратне болничарке Евгеније Војновић), пуковник Вита Цветковић (рукопис књиге *Централна болница врховног штаба Народноослободилачке војске*).

1970. година – др Александар Костић (24 књиге из историје медицине XIX века) Породица пук. Ивана Брановачког (неколико рукописа и докумената сан. пук. др Гене Брановачког из наше новије историје медицине), породица пок. др Јеврема Жујовића (неколико рукописа и докумената из историје карантина у Турској у првој половини прошлог века), др Војислав Михајловић (књига *Фармација у Ваљеву*), мр Дејан Срдановић (књига *Фармација и фармацеути у прошлости*).⁷¹²

1971. година – Јелица, супруга пок. др Драгољуба Сретеновића, породица др Андре Николића, проф. др Светислав Барјактаровића, др Миливоја Петровића и др Мила Иличковића. Др Богомир Митић (заједничка слика оснивача СЛД), прим. др Лазар Ристић.

1972. година – породица проф. др Светислава Барјактаровића (урамљена слику проф. др Светислава Барјактаровића), супруга пок. др Немање Барјактаровића

⁷¹⁰ „Извештај о раду Српског лекарског друштва за период 1965-1967. године“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог 1 (1967): 63.

⁷¹¹ „Извештај о раду Српског лекарског друштва за период 1967-1969. године“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог 1 (1969): 107.

⁷¹² „Извештај о раду Српског лекарског друштва за период 1969-1971. године“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог 1 (1971): 48, 50.

(урамљена слика др Панајота Папакостопула) др Ксенија Атанасијевић-Марковић
(урамљена слика др Светозара Атанасијевића, њеног оца), прим. др Богосав
Драгојевић (целокупна своја штампана дела).⁷¹³

⁷¹³ „Извештај о раду Српског лекарског друштва за период 1971-1973. године“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог 1 (1973): 120, 122.

Прилог 7. Копија Уговора Музеја науке и технике и Српског лекарског друштва о уступању Збирке Српског лекарског друштва Музеју науке и технике (бр. 2/23 од 26. 04. 2010)

БЕОГРАД, 19. 4. 2010.

УГОВОР

01 БР 674

УГОВОРНЕ СТРАНЕ:

- 1. МУЗЕЈ НАУКЕ И ТЕХНИКЕ**, Београд, Скендер-бегова 51, кога заступа директор мр Соња Зимонић
- 2. СРПСКО ЛЕКАРСКО ДРУШТВО**, Београд, Џорџа Вашингтона 19, кога заступа председник проф. др Радивоје Чоловић

ЧЛАН 1.

Српско лекарско друштво уступа збирку Музеја Српског лекарског друштва Музеју науке и технике ради смештаја, хитне научно стручне обраде и музеолошке заштите. Извештај Комисије Музеја науке и технике за попис Збирке чини саставни део уговора.

ЧЛАН 2.

Музеј науке и технике преузима Збирку и обавезује се да је заштити сходно правилима струке, а у складу са Законом о културним добрима и Решењу о утврђивању надлежности Музеја према врстама уметничко историјских дела (Сл. гласник РС бр. 28/95).

ЧЛАН 3.

Музеј Српског лекарског друштва се обавезује да:

- ради очувања континуитета институције Музеја Српског лекарског друштва, обезбеди простор за излагање Збирке у оквиру седишта Српског лекарског друштва, улица Џорџа Вашингтона 19
- да при изложбеном простору обезбеди радни простор за кустоса Збирке
- да на улазу у изложбени простор истакне таблу са знаком и натписом *Музеј науке и технике – одељење - Музеј Српског лекарског друштва*

ЧЛАН 4.

Музеј науке и технике се обавезује да:

- обезбеди смештај Збирке у свом простору у условима примереним за ту врсту уметничко историјских дела
- да уговором, а по препоруци Српског лекарског друштва, ангажује стручњака/е ради израде концепције сталне поставке Збирке
- да у оквиру свог Правилника о организацији и систематизацији радних места одреди кустоса који ће руковати Збирком
- по одобрењу и добијању средстава од стране Министарства културе, отвори радно место и запосли стручно лице које би руковало Збирком Музеја Српског лекарског друштва.

ЧЛАН 5.

Уговорне стране су сагласне да све спорове настале поводом одредби овог уговора реше споразумно прихватајући начело добре воље. Уколико спор није могуће решити споразумно, уговорне стране прихватају надлежност одговарајућег суда.

ЧЛАН 6.

Овај уговор је сачињен у 4 (четири) истоветна примерка и то по 2 (два) за сваку уговорну страну.

Председник
СРПСКОГ ЛЕКАРСКОГ ДРУШТВА

Проф. др Радивоје Чоловић

Директор
МУЗЕЈА НАУКЕ И ТЕХНИКЕ

мр Соња Зимонић

VIII ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

8.1. Извори

8.1.1. Необјављена грађа

Архив Србије

- Фонд Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење
- Фонд Поклони и откупи
- Фонд Државни савет
- Фонд Лицеј
- Фонд Велика школа
- Фонд Г/229 Епидемиолошки институт (1921-1951)
- Фонд Г/216 Министарство здравља НРС (1945-1951)

Архив Југославије

- Фонд 39 Министарство социјалне политике и народног здравља Краљевине Југославије
- Фонд 66 Министарство просвете Краљевине Југославије
- Фонд 54 Репарациона комисија при влади ФНРЈ

Архив Српске академије наука и уметности

- Историјска збирка, 13339
- Историјска збирка, 14201 Заоставштина др Милана Јовановића Батуца - Збирка докумената за историју медицине
- Историјска збирка, 14457, Заоставштина др Риста Јеремића
- Административна архива, 1977

Завод за заштиту споменика културе града Београда

- Досије Прве варошке болнице, бр. 158.

Историјски архив Београда

- (1177) Zapovednik Policije bezbednosti i Službe bezbednosti *BdS / Befehlschaber Der Sicherheitspolizei undh Sicherheitddienst* 1941-1944

Музеј науке и технике

- Збирка Музеја српске медицине Српског лекарског друштва

Војномедицинска академија – Институт за научне информације, Одељење за библиотечку и архивску делатност

8.1.2. Објављени извори и грађа

1. Љушић, Радош, прир. *Лицеј 1838–1863: Зборник докумената*. Београд: Универзитет у Београду, Савремена администрација, 1988.
2. „Месечни извештаји“. У *Живети у Београду 1842–1850: документа Управе града Београда*, Књига 2, прир. Мирослав Јовановић, 149-154. Београд: Историјски архив Београда, 2004.
3. Milovanović, dr Vojislav, ur. *Medicinski godišnjak Kraljevine Jugoslavije*. Београд: Jugoreklam K. D, 1933.
4. „Наставленија за окружне лекаре и физикусе“. У *Санитетски зборник закона, уредаба, расписа и претписа*, свеска I, 25-28. Београд: Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење, 1879.
5. „Rad higijenskih muzeja u 1936. godini“. У *Godišnjak o narodnom zdravlju i radu zdravstvenih ustanova i organa 1936*, ur. Stevan Ivanić, Bogoljub Konstantinović i Bojan Pirc, 217. Београд: Centralni higijenski zavod, 1937.
6. „Rad higijenskih muzeja u 1937–38. godini“. У *Godišnjak o narodnom zdravlju i radu zdravstvenih ustanova i organa 1937-38*, ur. Bogoljub Konstantinović i Bojan Pirc, 52. Београд: Centralni higijenski zavod, 1939.
7. „Rad higijenskih muzeja u 1939. godini“ (tabela 11). У *Godišnjak o narodnom zdravlju i radu zdravstvenih ustanova i organa 1939*, ur. Bogoljub Konstantinović i Bojan Pirc, 21. Београд: Centralni higijenski zavod, 1940.

8. Ристовић, Милан и др., приређивачи. *Живети у Београду: документа Управе града Београда 1851–1867*, књига 3. Београд: Историјски архив Београда, 2005.
9. *Сборник закона и уредаба и уредбених указа изданим у Књажеству Србском*. Београд: Књигопечатња Књажества Србског, 1840.
10. *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, 21. 12. 1929, број 299 – СХХV, 2275-2277.
11. *Статистички годишњак 1934–1935*, Књига VI, 355. Београд: Штампарија „Раденковић“, 1936.

8.2. Литература

8.2.1. Литература која се односи на колекционирање, музеологију и медицинске музеје

1. Alberti, Samuel J. M. M. "The Organic Museum: the Hunterian and Other Collections at the Royal College of Surgeons of England". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti and Elizabeth Hallam, 74-87. London: The Royal College of Surgeons of England, 2013.
2. Arnold, Ken. "Museums and the Making of Medical History". In *Manifesting Medicine: Bodies and Machines*, edited by Robert Bud, Bernard Finn and Helmuth Trischler, 145-170. London: NMSI Trading Ltd, Science Museum; 2004. Преузето 12. 11. 2013.
<http://www.artefactsconsortium.org/Publications/PDFfiles/Vol1Med/1.07.Medicine-Arnold,MedicalMuseumsGr75ppiWEBF.pdf>
3. Arnold, Ken and Danielle Olsen. "Illustrations from the Wellcome Collections. Medicine Man: The Forgotten Museum of Henry Wellcome". *Medical History* 47, 3 (2003): 369-381. Преузето 17. 3. 2015.
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1044634/pdf/medhist00002-0085.pdf>
4. Arnold, Ken and Simon Chaplin. "Afterword: Wellcome Collection and the Post-medical Museum?". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam, 229-241. London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 238.
5. Баришић, Ранко. „Метални вотиви Манастира Хиландара“. *Свеске Друштва историчара уметности Србије*, 22 (1991), 40-48.
6. Барјактаровић, Светислав Сп. „Дијагноза и терапија изнесене и скоро изнесене ванматеричне трудноће“. *Српски архив за целокупно лекарство* 11 (1947): 869-880.
7. Barfoot, C. C. and Richard Todd, eds. *The Great Emporium: The Low Countries as a Cultural Crossroads in the Renaissance and the Eighteenth Century*. Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi, 1992. Преузето 6. 3. 2015,
<http://bit.ly/1HB7Wuh>.

8. Bates, Alan W. "Good, Common, Regular, and Orderly: Early Modern Classifications of Monstrous Births". *Social History of Medicine* 18, 2 (2005): 141-158. Преузето 21. 3. 2015.
https://www.academia.edu/9245160/Good_common_regular_and_orderly_early_modern_classifications_of_monstrous_births_
9. Bergman, Beverly P. and Simon A. St J. Miller. "Historical Perspectives on Health: The Parkes Museum of Hygiene and The Sanitary Institute". *The Journal of The Royal Society for the Promotion of Health* 123, 1 (2003): 55-61. Преузето 19. 3. 2015. <http://rsh.sagepub.com/content/123/1/55.long>.
10. Berger, Darlene. "A brief history of medical diagnosis and the birth of the clinical laboratory. Part 1 – Ancient times through the 19th century". *Medical Laboratory Observer* 7 (1999): 1-8. Преузето 22. 2. 2014. <http://www.academia.dk/Blog/wp-content/uploads/KlinLab-Hist/LabHistory1.pdf>.
11. Biesbrouck, Maurits and Omer Steeno. "Andreas Vesalius' Corpses". *Acta Medico-Historica Adriatica: AMHA* 12, 1 (2014): 9-26. Преузето 6. 3. 2015. <http://bit.ly/1ACbb7s>.
12. Brothers, Ann. "Dispensing History, Art and Mustery in the Medical History Museum of University of Melbourne". *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 1 (2009): 337-351.
13. Bulatović, Dragan. „Krizna muzejske proizvodnje identiteta“. U *Muzeologija, nova muzeologija, nauka o baštini*, ur. Dragan Bulatović, 11-25. Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Kruševac: Narodni muzej, 2013.
14. Буловић, Гордана. „Историјат настанка Збирке фармације у Музеју Града Новог Сада“. *Годишњак Музеја Града Новог Сада* 3-4 (2007-2008): 124-127.
15. Буловић, Гордана. *Човек и здравље (каталог изложбе)*. Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 2014.
16. Бунарџић, Марина. *Манастирске болнице (каталог изложбе)*. Краљево: Народни музеј и Здравствени центар Студеница, 2007.
17. Бућић, Миодраг А. *Судско-медицински завод у Београду*, посебан отисак. Београд: прештампано из *Полиције* бр 13-14 за Јун 1936, 1936.

18. Bud, Robert. "Medicine at the Science Museum, London". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti and Elizabeth Hallam, 60-73. London: The Royal College of Surgeons of England, 2013.
19. Büttner, Johannes. "Origin of clinical laboratories". *European Journal of Clinical Chemistry and Clinical Biochemistry* 10 (1992): 585-593.
20. Велмар-Јанковић, Светлана. *Бездно*. Београд: Стубови културе, 1995.
21. Вељковић, Снежана. *Хроника судске медицине у Београду*. Београд: Медицински факултет Универзитета у Београду, 2009.
22. Vogel, Klaus. "The Transparent Man – Some Comments on the History of a Symbol". In *Manifesting Medicine: Bodies and Machines*, edited by Robert Bud, Bernard Finn and Helmuth Trischler, 31-61. London: NMSI Trading Ltd, Science Museum; 2004. Преузето 12. 7. 2013.
<http://www.artefactsconsortium.org/Publications/PDFfiles/Vol1Med/1.02.Medicin e-Vogel,Transparent%20ManGr75ppiWEBF.pdf>.
23. *Водич кроз музеје Заједнице музеја науке и технике Србије*. Београд: Заједница музеја науке и технике Србије, 1999.
24. Gebhard, Bruno. "The Health Museum as a Visual Aid". *Bulletin of the Medical Library Association* 35, 4 (1947): 329-333. Преузето 11. 1. 2013.
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC194679/pdf/mlab00254-0043.pdf>.
25. „Главни скуп Српског лекарског друштва држан 28. октобра 1873“. *Српски архив за целокупно лекарство* Књига I (1874): 68-90.
26. „Главни годишњи скуп СЛД држан 4. фебруара 1890“. *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 127-146.
27. Grüner, Almut. "Education Through Experience. Telling the Story of Medicine at the Thackray Medicinal Museum/Leeds". *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 1 (2009): 201-214.
28. Гудовић, Радмила. „Не заборавите споменицу“. У *Зборник радова Петог научног скупа 800 година српске медицине*, 219-226. Београд: Српско лекарско друштво, 2014.
29. Gröger, Helmut and Manfred Skopec. "Medical History Collections of the Medical University Vienna in Transition". In *Proceedings of the 7th Conference of the International Committee of ICOM for University Museums and Collections*

- Vienna, 19th-24th August 2007, edited by Sally MacDonald, Nathalie Nyst and Cornelia Weber. *University Museum and Collections Journal* 1 (2008): 97-100. Преузето 22. 3. 2015. <http://edoc.hu-berlin.de/umacj/1/groeger-helmut-97/XML/Groeger&Skopec.xml>.
30. Daston, Lorraine and Katharine Park. *Wonders and the Order of Nature 1150–1750*. New York: Zone Books, 1998. Преузето 17. 2. 2015, https://equilibrium0.files.wordpress.com/2014/09/lj_daston_k_park_wonders_and_the_order_of-nature.pdf.
31. „Двадесет четврти ванредни састанак држан 10. јула 1873, бр. 147“. *Српски архив за целокупно лекарство* Књига I (1874): 68-63.
32. „Дванаести редован састанак држан 2. децембра 1889“. *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 111-117.
33. Degueurce, Christophe and Jonathan Simon. “Fragonard's Ecorchés in the Context of a New Project for a Historical Museum of Veterinary Medicine“. *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 21, 1 (2009): 37-56.
34. “Declaration of Quebec: Basic Principles for a New Museology“. *Museum No 148* 4 (1985): 201. Преузето 12. 5. 2015, <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001273/127347eo.pdf>.
35. „Десети редован састанак држан 4. новембра 1889; бр 45“. *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 103-106.
36. „Десети редован састанак 4. новембра 1889“. *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 103-106.
37. „Десети редован састанак држан 24. септембра 1894“. *Српски архив за целокупно лекарство* 11 (1898): 568-569.
38. „Десети редован састанак држан 22. јуна 1902“. *Српски архив за целокупно лекарство* 8 (1902): 332-334.
39. Di Pasquale, Giovanni. “The Museum of Alexandria: Myth and Model“. In *From Private to Public: Natural Collections and Museums*, edited by Marco Beretta, 1-12. Sagamore Beach, MA: Science History Publications, 2005. Преузето 17. 2. 2015, https://www.academia.edu/1845370/The_Museum_of_Alexandria_myth_and_model.

40. do Sameiro Barroso, Maria. "The Bezoar Stone: A Princely Antidote, the Távora Sequeira Pinto Collection – Oporto". *Acta Medico-Historica Adriatica: AMHA* 12, 1 (2014): 77-98. Преузето 17. 2. 2015. <http://bit.ly/1eDZxPA>.
41. Ђорђевић, Владан. *Историја српског војног санитета – Књига I, 1835–1875*. Београд: Државна штампарија, 1879.
42. Ђорђевић, Владан. *Санитетски послови у Србији*. Београд: Државна штампарија, 1872.
43. Ђорђевић, Слободан П. „Музеј српске медицине“. *Архив за историју здравствене културе Србије* 12-13/1-4 (1983-84): 127 – 133.
44. Ђорђевић, Слободан. „Неколико речи о Музеју српске медицине у Београду“. *Архив за историју здравствене културе Србије* 1-2 (1986): 147-149.
45. Ђорђевић, Слободан. „Прилог познавању настанка српских медицинских музеја“. *Архив за историју здравствене културе Србије* 1-2 (1990): 83-96.
46. Ђуричић, Богдан Весна Петровић Бошњак и сар., ур. *Медицински факултет Универзитета у Београду 1905–1920–2005*. Београд: Медицински факултет Универзитета у Београду, 2005.
47. Edmondson, James M. "Education at the Dittrick Museum of Medical History, Case Western Reserve University, Cleveland, Ohio, USA". *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza*, 21, 1 (2009): 277-300.
48. Жарин, Сениша и Владан Царичић. *Живети у Дунавској бановини (каталог изложбе)*. Нови Сад: Мануал музеј заборављених уметности, 2013.
49. Жујовић, Јован. „Великошколски кабинет за минералогiju, геологију и палеонтологију. Извештај за год. 1880–1888.“. *Геолошки анали Балканског полуострва* Књига II (1890): 84-114.
50. „Забавни део“. У *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић, Богољуб Константиновић и Бојан Пирц, 129-134. Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934.
51. Zarzoso, Alfons. "The Anatomical Collection of the Catalan Museum of the History of Medicine in Barcelona". *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 21, 1 (2009): 141-171.

52. Здравковић, Алена. „Сигисмунд Аугуст Волфанг Барон фон Хердер (18. 8. 1776 – 29. 1. 1838)“. У *Рударско путовање по Србији 1835. године*, Сигмунд Аугуст Волфанг фон Хердер, 9-15. Београд: Службени гласник, 2014.
53. *Извештај о раду Југословенског друштва за чување народног здравља од 30. априла 1933. до 21. априла 1934. године*. Београд: Централни хигијенски завод, 1934.
54. „Извештај о раду СЛД поднет 72. редовној годишњој скупштини 26. и 27. марта 1955. (за 1954. годину)“. *Српски архив за целокупно лекарство* прилог свесци 3 (1955): 1-110.
55. „Извештај о раду Српског лекарског друштва поднесен 80. редовној годишњој скупштини“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог свесци 4 (1963): 55-57.
56. „Извештај о раду Српског лекарског друштва за 1963. годину“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог свесци 4 (1964): 57-58.
57. „Извештај о раду Српског лекарског друштва за 1964. годину“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог 1 (1965): 96-97.
58. „Извештај о раду Српског лекарског друштва за период 1965-1967. године“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог 1 (1967): 61-63.
59. „Извештај о раду Српског лекарског друштва за период 1967-1969. године“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог 1 (1969): 106-109.
60. „Извештај о раду Српског лекарског друштва за период 1969-1971. године“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог 1 (1971): 46-49.
61. „Извештај о раду Српског лекарског друштва за период 1971-1973. године“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог 1 (1973): 118-122.
62. Јевремовић, Живорад М. *Вођа кроз Београд*. Београд: Издавачко предузеће „Привредник“, 1934.
63. „Једанаести редован састанак држан 22. јуна 1874“. *Српски архив за целокупно лекарство* Књига II (1875): XXVII-XXXII.
64. „Једанаести редован састанак држан 18. новембра 1889“. *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 106-111.
65. „Једанаести редован састанак држан 24. септембра 1883; бр. 50“. *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига IX (1887): 87-91.

66. Јовановић-Батут, Милан. *Медицински факултет српског универзитета*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1898.
67. Јовановић, Миодраг. „Оснивање Природњачког музеја“. *Phlogiston* 18/19 (2010/2011): 271-299.
68. Јовановић, Јован. „Првих пет година рада у београдској школи за бабице (1899–1904)“. У *Зборник радова Првог конгреса српских лекара и природњака, књига 2*, 589-659. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1905.
69. Јовановић Симић, Јелена. „О Првом светском рату кроз збирке Музеја науке и технике – Одељења Музеј Српског лекарског друштва“. У *Зборник радова Петог научног скупа 800 година српске медицине*, 83-106. Београд: Српско лекарско друштво.
70. Јовић, Видојко. *Из историје геологије у Србији*. Београд: Јантар група, 2002.
71. Јовановић, Миодраг. *Музеологија и заштита споменика културе*. Београд: Филозофски факултет/Плато, 1992.
72. Јовановић, Миодраг. „Оснивање Природњачког музеја“. *Phlogiston* 18/19 (2010/2011): 271-299.
73. Jorink, Eric. “Swammerdam, Jan“. In *Dictionary of Medical Biography Vol. 5: S–Z*, edited by W. F. Bynam & Helen Bynam, 1203-1207. Westport, Connecticut – London: Greenwood Press, 2007.
74. Kalavrezou, Ioli. “Helping Hands for the Empire: Imperial Ceremonies and the Cult of Relics at the Byzantine Court“. In *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, edited by Henry Maguire, 53-79. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1997. Преузето 18. 2. 2015, https://www.academia.edu/3236970/Helping_Hands_for_the_Empire_Imperial_Ceremonies_and_the_cult_of_Relics_at_the_Byzantine_Court.
75. Kahle, Manuela. “Zwischen Mnemotechnik und Sammlungstheorie. Eine Untersuchung zu Giulio Camillos *L’idea del teatro* und Samuel Quicchebergs *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi*“. Magister Artium Thesis, Der Philosophischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität München, 2005. Преузето 17. 2. 2015, <http://www.phil-hum-ren.uni-muenchen.de/SekLit/maMK051028.pdf>.

76. Keene, Rochelle. "Educating Students in a University Museum Environment: The Adler Museum of Medicine, Faculty of Health Sciences, University of the Witwatersrand, Johannesburg". *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 1 (2009): 255-275.
77. Klein, Holger A. "Sacred Relics and Imperial Ceremonies at the Great Palace of Constantinople". *Visualisierungen von Herrschaft, BYZAS* 5 (2006): 79-99.
 Преузето 18. 2. 2015,
<http://www.columbia.edu/cu/arhistory/faculty/Klein/Sacred-Relics-and-Imperial-Ceremonies.pdf>.
78. Klein, Holger A. "Sacred Things and Holy Bodies Collecting Relics from Late Antiquity to the Early Renaissance". In *Treasures of Heaven: Saints, Relics, and Devotion in Medieval Europe*, edited by Martina Bagnoli, Holger A. Klein, C. Griffith Mann and James Robinson, 55-67. Cleveland: The Cleveland Museum of Art; Baltimore: The Walters Museum; London: The British Museum, 2010.
 Преузето 17. 2. 2015,
<http://www.columbia.edu/cu/arhistory/faculty/Klein/Sacred-Things-and-Holy-Bodies.pdf>.
79. Knoeff, Rina. "Dutch Anatomy and Clinical Medicine in 17th-Century Europe". *European History Online (EGO)* (2012): 1-39. Преузето 6. 3. 2015. <http://ieg-ego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/the-dutch-century/rina-knoeff-dutch-anatomy-and-clinical-medicine-in-17th-century-europe>.
80. Константиновић, Богољуб. „Услови успешног рада на здравственом просвећивању“. У *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић, Богољуб Константиновић и Бојан Пирц, 22-24. Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934.
81. Костић, Александар Ђ. „О смислу и значају I земаљске хигијенске изложбе“. У *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић, Богољуб Константиновић и Бојан Пирц, 20-21. Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934.
82. Krajnović, Dušanka i Leontina Kernićan. "History of Pharmacy Museum of the Faculty of Pharmacy University of Belgrade". *Acta Medico-Historica Adriatica: AMHA* 2 (2009): 179-190.

83. Krivošejev, Vladimir. *Muzeji, menadžment, turizam: ka savremenom muzeji, od teorije do prakse*. Valjevo: Narodni muzej, Beograd: Obrazovni informator, 2012.
84. *Кућни ред Централног хигијенског завода у Београду*. Београд: Централни хигијенски завод, 1933.
85. Kuwakino, Koji. "The Great Theatre of Creative Thought: The *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi*... (1565) by Samuel von Quiccheberg". *Journal of the History of Collections* 25, 3 (2013): 303-324. Преузето 17. 2. 2015.
https://www.academia.edu/2386856/The_great_theatre_of_creative_thought_The_inscriptiones_vel_tituli_theatri_amplissimi..._1565_by_Samuel_von_Quiccheberg.
86. LaBuick, Darryl. "London's Gordon Museum Provides Insight into Some Remarkable Medical History". *CMAJ: Canadian Medical Association Journal* 148, 8 (1993): 1385, 1388-1389. Преузето 17. 3. 2015.
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1491725/pdf/cmaj00309-0137.pdf>.
87. Лазаревић, Иван. „Најпре школа за примаље (бабице) и лекарске помоћнике, па онда постепено медиц. Факултет“. *Српски архив за целокупно лекарство* 4 (1896): 215-219.
88. Лазаревић, Радмило. „За Музеј српске земље“. *Српски архив за целокупно лекарство* 10 (1896), 560.
89. Lesk Blomerus, Alexandra L. "The Anatomical Votive Terracotta Phenomenon: Healing Sanctuaries in the Etrusco-Latinal-Campanian Region During the Fourth Through First Centuries B. C.". Master's Thesis, University of Cincinnati, 1999. Преузето 10. 2. 2015.
https://etd.ohiolink.edu/!etd.send_file?accession=ucin1122835729&disposition=inline.
90. „Летопис изложбе“. У *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић, Богољуб Константиновић и Бојан Пирц, 30-44. Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934.
91. Louis, David N. and Robert H. Young. "The Wright Era (1896–1926)". In *Keen Minds to Explore the Dark Continents of Disease: A History of the Pathology Services at the Massachusetts General Hospital*, edited by David N. Louis and

- Robert H. Young, 20-40. Boston: Massachusetts General Hospital and Harvard Medical School, 2011.
92. Louis, David N. and Robert H. Young. "The Early Years (1811–1896)". In *Keen Minds to Explore the Dark Continents of Disease: A History of the Pathology Services at the Massachusetts General Hospital*, edited by David N. Louis and Robert H. Young, 1-12. Boston: Massachusetts General Hospital and Harvard Medical School, 2011.
 93. Low, "James A. The Museum of Health Care at Kingston: Its Role in the Preservation of the Legacy of Health Care in Canada". *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 1 (2009): 301-319.
 94. Maerker, Anna. "Anatomy and Public Enlightenment: The Florentine Museo 'La Specola'". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti and Elizabeth Hallam, 88-101. London: Royal College of Surgeons of England, 2013.
 95. Majeska, George P. "Notes on the Skeuophylakion of St. Sophia". *Vyzantijskij vremennik*, 55 (1998): 212-215. Преузето 17. 2. 2015.
http://vremennik.biz/sites/all/files/55.2_30_Majeska%20G.P._Notes%20on%20the%20Skeuophylakion%20of%20St.%20Sophia.pdf.
 96. Marketos, Spyros G. "The Medical School of Kos: Hippocratic Medicine". *Forum* 7 (1997): 313-324. Преузето 10. 2. 2015.
<http://asclepieion.mpl.uoa.gr/parko/marketos2.htm>.
 97. Maroević, Ivo. *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993.
 98. Medenica, Ljiljana, Bosiljka Lalević-Vasić i Dušan S. Škiljević. "The Belgrade Dermatovenereologic Moulage Collection: Past and Present". *Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology* 8 (2008): 937-942.
 99. "Medical Instruments in the Museum of the Faculty of Medicine at the Jagiellonian University". *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 35, Feb. (2004): 6-8. Преузето 22. 3. 2015.
http://www.eamhms.org/bulletin/eamhms_b35.pdf.
 100. *Медицинска изложба: Пастеров завод у Нишу 1900–1985*. Ниш: Медицински факултет и Завод за заштиту здравља, 1987.

101. *Медицински факултет Универзитета у Београду 1920–1935*. Београд: Стручно техничка литографија „Лито птампа“, 1935.
102. Meskens, Ad. *Travelling Mathematics – The Fate of Diophantos' Arithmetic*. Basel: Birkhäuser, Springer, 2010.
103. Михајловић, Војислав В. *Из историје санитета у обновљеној Србији од 1804 – 1860*. Београд: САН, 1951.
104. Morehouse, Lindsay R. “Dismemberment and Devotion: Anatomical Votive Dedication in Italian Popular Religion“. Honors Thesis, Macalester College, 2012. Преузето 10. 2. 2015.
http://digitalcommons.macalester.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1018&context=classics_honors. *Classics Honors Projects*. Paper 17.
105. „Музеј стоматологије Стоматолошког факултета“. У 25 година *Стоматолошког факултета Универзитета у Београду 1948–1973.*, ур. Вера Гавриловић, 171-173. Београд: Галеника, фармацеутско-хемијска индустрија, 1973.
106. “Musée de la Société Royale de Pharmacie de Grande-Bretagne“. *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences*, 27, Dec. (1999): 4-5. Преузето 22. 3. 2015.
http://www.eamhms.org/bulletin/eamhms_b27.pdf.
107. Nikolić, Slobodan and Vladimir Živković. “A Healed Bony Puzzle: An Old Gunshot Wound to the Head“. *Forensic Science, Medicine, and Pathology* 1 (2013): 112-116.
108. Nikolić, Slobodan and Vladimir Živković. “Infanticide from Intentional Choking: The Use of Evaluating Older Cases“. *Forensic Science, Medicine, and Pathology* 4 (2013): 596-601.
109. Nikolić, Slobodan and Vladimir Živković. “Sweet Summer Cherries and Fatal Peus: A Story from the Past“. *Forensic Science, Medicine, and Pathology* 4 (2012): 477-478.
110. Nikolić, Slobodan and Vladimir Živković. “Two Cases of Homicidal Corrosive Poisoning: Once Upon a Time“. *Forensic Science, Medicine, and Pathology* 1 (2015): 136-141.

111. "Notes on Contributors". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam, 242-243. London: The Royal College of Surgeons of England, 2013.
112. Oberhelman, Steven M. "Anatomical Votive Reliefs as Evidence for Specialization at Healing Sanctuaries in the Ancient Mediterranean World". *Athens Journal of Health* 1, 1 (2014): 47-62. Преузето 10. 2. 2015,
<http://www.atiner.gr/journals/health/2014-1-1-4-OBERHELMAN.pdf>.
113. Olivi, Giovanni Battista. *De reconditis et praecipuis collectaneis ab honestissimo et solertissimo Francisco Calceolari Veronensi in Musaeo adservatis*. Venice: Paolo Zanfretto, 1584.
114. Ongaro, Giuseppe. "Medicine". In *The University of Padua: Eight Centuries of History*, edited by Pierro Del Negro, 153-193. Padua: Signum Padova Editrice s.a.s, 2003.
115. „Отварање Музеја српске медицине Српског лекарског друштва“. *Српски архив за целокупно лекарство*, посебан отисак 11 (1955): 1.
116. Павловић, Будимир. „Писмо Риста Јеремића поводом оснивања Секције за историју медицине и фармације СЛД у Београду 12. II 1950“. *Српски архив за целокупно лекарство* 7 (1981): 955-958.
117. Павловић, Петар. „О раду на подизању Јестаственичког музеја у Србији“. *Наставник* (1902).
118. Pajočić, Dušanka, Dragana Jocić, Leontina Kerničanin, Dragan Stupar, Marija Gašić i Brezana Perić. „Prva državna apoteka u Srbiji“. *Acta Medico-Historica Adriatica: AMHA* 1 (2012): 23-44.
119. „Пети редовни састанак држан 7. маја 1888“. *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 29-31.
120. Pilaski Kaliardos, Katharina. *The Munich Kunstkammer: Art, Nature, and the Representation of Knowledge in Courtly Contexts*. Tübingen, Germany: Mohr Siebeck, 2013. Преузето 17. 2. 2015, <http://bit.ly/1D37tP7>.
121. *Pictures from the Past of the Healing Arts: A Guidebook to Semmelweis Museum, Library and Archives of Medical History*. Budapest: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2000.

122. Пирц, Бојан. „На правом путу“. У *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић, Богољуб Константиновић и Бојан Пирц, 25-27. Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934.
123. Poggesi, Marta. “The Wax Figure Collection in 'La Specola' in Florence“. In *Encyclopaedia Anatomica: Museo La Specola Florence*, edited by Monica von Düring, Georges Didi-Huberman and Marta Poggesi, 6-25. Köln: Taschen, 2005.
124. Pomian, Krzysztof. *Collectors and Curiosities: Paris and Venice, 1500 – 1800*. Cambridge: Polity Press, 1990.
125. Popović, Danica. “A stauotheke of Serbian provenance in Pienza“. *ЗОГРАФ* 36 (2012): 157-170. Преузето 22. 3. 2015, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-1361/2012/0350-13611236157P.pdf>.
126. *Правила Друштва за чување народног здравља*. Београд: Штампарија С. Хоровица, 1906.
127. „Привредни део“. У *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић, Богољуб Константиновић и Бојан Пирц, 105-128. Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934.
128. Reilly, Maggie and Stuart W. McDonald. “The Medical Collections at University of Glasgow“. *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 21, 1 (2009): 57-74.
129. Rigaud, Claude and Claude Obert, editors. *Les oeuvres D'Ambroise Paré*. Lyon: Chez la Vefve de Claude Rigaud et Claude Obert, 1633. Преузето 21. 3. 2015, <http://bit.ly/1Dtdqts.../.../Downloads/2005SHM-libre.pdf>.
130. Rivière, Georges Henri. “The Ecomuseum – An Evolutive Definition“. *Museum No 148* 4 (1985): 182-183. Преузето 12. 5. 2015, <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001273/127347eo.pdf>.
131. Rynearson, Nicholas. “Constructing and Deconstructing the Body in the Cult of Asklepios“. *Stanford Journal of Archaeology* 2 (2003): 1-18. Преузето 10. 2. 2015, http://web.stanford.edu/dept/archaeology/journal/newdraft/2003_Journal/rynearson/paper.pdf.
132. Salaks, Juris. “Emergence and Development of the Paul Stradiņš Museum of the History of Medicine in Riga“. *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza*, 21, 1 (2009): 215-243.

133. „Седми редовни састанак 8. априла 1879“. *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига IV (1879): 8-12.
134. Skinner, Ghislaine M. “Sir Henry Wellcome’s Museum for the Science of History“. *Medical History* 30, 4 (1986): 383-418. Преузето 17. 3. 2015.
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1139951/pdf/medhist00069-0009.pdf>.
135. Soubiran, Sébastien. “What Makes Scientific Communities Think the Preservation of Their Heritage is Important?“. *University Museums and Collections Journal* 1-2 (2008): 1-8. Преузето 8. 5. 2015.
http://bibliothek.univie.ac.at/sammlungen/files/UMAC_Journal_web.pdf.
136. *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић, Богољуб Константиновић и Бојан Пирц. Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934.
137. „Стална земаљска хигијенска изложба у Београду“. *Здравље – Здравствени покрет* 7-8 (1934): 117.
138. Станојевић, Владимир. „Медицински музеј Српског лекарског друштва“. *Весник – тромесечни билтен Музејско-конзерваторског друштва НРС* 18 (1955): 4-7.
139. Станојевић, Владимир. „Музеј Српске медицине Српског лекарског друштва“. У *Српско лекарско друштво: Споменица 1872–1972*, ур. Душан С. Ђурић, 410-419. Крагујевац: ГП „Никола Николић“, 1972.
140. Станојевић, Владимир. „Музеј српске медицине Српског лекарског друштва“, посебан отисак. *Годишњак града Београда XI-XII* (1964/1965): 387-412.
141. Станојевић, Владимир. „О постанку Музеја српске медицине Српског лекарског друштва“. *Српски архив за целокупно лекарство* 11 (1955): 2-8.
142. *Статут Српског лекарског друштва*. Београд: Српско лекарско друштво, 1991.
143. Стефановић, Станоје и сар., ур. *Педесет година Медицинског факултета Универзитета у Београду 1920–1970*. Београд: Галеника, Фармацеутско-хемијска индустрија, 1970.

144. Suk Ho, Faith Chi. "Western Medicine in a Chinese Setting". *Medicina Nei Secoli Arte e Scienza* 1 (2009): 321-336.
145. Schnalke, Thomas. "Tracing Life: The Berlin Museum of Medical History of the Charité". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti and Elizabeth Hallam, 130-143. London: The Royal College of Surgeons of England, 2013.
146. Schumacher, Gert-Horst. "Theatrum Anatomicum in History and Today". *International Journal of Morphology* 25, 1 (2007): 15-32. Преузето 6. 3. 2015.
<http://www.scielo.cl/pdf/ijmorphol/v25n1/art02.pdf>.
147. Swan, Claudia. "Of Gardens and Other Natural History Collections in Early Modern Holland: Modes of Display and Patterns of Observation". In *Kultur – Forschung und Wissenschaft (Band 12): Museum, Bibliothek, Stadtraum: Räumliche Wissenordnungen 1600–1900*, edited by Robert Felde and Kirsten Wagner, 173-190. Berlin: Lit Verlag, 2010. Преузето 17. 3. 2015.
<http://www.arthistory.northwestern.edu/faculty/documents/SwanClaudia-OfGardensandOtherNaturalHistoryCollectionsinEarlyModernHolland.pdf>.
148. Söderqvist, Thomas. "Biomedicine on Display". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam, 145-157. London: The Royal College of Surgeons of England, 2013.
149. Томић, Братислав. *Здравствено васпитна средства*. Београд: Институт за здравствено просвећивање НР Србије, 1959.
150. Tomić, Stevan. *Pravna zaštita spomenika kulture u Jugoslaviji*. Београд: Savezni zavod za zaštitu spomenika kulture, 1958.
151. „Трећи редован састанак СЛД, држан 2. Септембра 1872“. *Српски архив за целокупно лекарство* Књига I (1874): 13-16.
152. „Трећи редован састанак, 6. мај 1889“. *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига XII (1895): 75-83
153. „Трећи редован састанак држан 16. априла 1888. године“, *Српски архив за целокупно лекарство* Књига 12 (1895): 22-25.
154. „Тринаести редован састанак држан 24. октобра 1898“. *Српски архив за целокупно лекарство* 12 (1898): 600-603.

155. Тројановић, Сима. *Главни српски жртвени обичаји – Стара српска јела и нића*, репринт издање. Београд: Просвета, 1983.
156. Turk J. L. "The medical museum and its relevance to modern medicine". *Journal of the Royal Society of Medicine*, Volume 87, January (1994): 40-42.
157. "UMAC, University Museums and Collections". Hermann von Helmholtz-Zentrum für Kulturtechnik. Преузето 7. 5. 2015. <http://publicus.culture.huberlin.de/umac/pdf/brochure.pdf>.
158. "Understanding the Molecular Machinery of Life: It's Not Just the Genes!". In *Nanotechnology and Biotechnology at the Centre for New Technologies*, edited by Karin Fellner, 58-69. Munich: Published by Florian Breitsameter, Birte Hauser, Walter Hauser, Lorenz Kampschulte for Deutsches Museum, 2011.
159. Ferngren, Gary B. *Medicine and Religion: A Historical Introduction*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2014. Преузето 17. 2. 2015, <http://bit.ly/1BBgfsc>.
160. Филиповић, Миленко С. „Метални вотиви код православних Срба“. *Гласник Скопског научног друштва*, XV-XVI (1935-1936): 241-253.
161. Findlen, Paula. "The Formation of a Scientific Community: Natural History in Sixteenth-Century Italy". In *Natural Particulars: Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*, edited by Anthony Grafton and Nancy Siraisi, 369-402. Cambridge: The MIT Press, 1999. Преузето 17. 3. 2015, <http://bit.ly/1I8TIKQ>.
162. Fine, Leon G., ed. *Harvey's Keepers: Harveian Librarians Through the Ages*. London: Royal College of Physicians, 2007. Преузето 12. 1. 2015, <http://bit.ly/1HB8Y9w>.
163. Hallam, Elizabeth. "Disappearing Museums? Medical Collections at the University of Aberdeen". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti and Elizabeth Hallam, 44-59. London: The Royal College of Surgeons of England, 2013.
164. Hansen, Julie V. "Resurrecting Death: Anatomical Art in the Cabinet of Dr. Frederik Ruysch". *The Art Bulletin* 78, 4 (1996): 663-679. Преузето 12. 1. 2015, <http://www.jstor.org/stable/3046214>.
165. Hahn, Cynthia. "The Voices of the Saints: Speaking Reliquaries". *Gesta*, 36, 1 (1997): 20-31. Преузето 17. 2. 2015,

<https://www.utexas.edu/cola/depts/rs/ files/pdf/MatterOfContention/Hahn.%201997.%20The%20Voices%20of%20the%20Saints.pdf>.

166. Hendriksen, Marieke, Hieke Huistra and Rina Knoeff. "Recycling Anatomical Preparations: Leiden's Anatomical Collections". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti and Elizabeth Hallam, 74-87. London: The Royal College of Surgeons of England, 2013.
167. Henry, Chris. "Museum Within a Museum". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti & Elizabeth Hallam, 30-43. London: The Royal College of Surgeons of England, 2013.
168. Hicks, Robert D. "The Disturbingly Informative Mütter Museum". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti and Elizabeth Hallam, 172-185. London: The Royal College of Surgeons of England, 2013.
169. Cid, Felip. *Museologia Médica: Aspectos teóricos y cuestiones prácticas, Vol I*. Bilbao: Museo Vasco de Historia de la Medicina Y de la Ciencia José Luis Goti, 2007.
170. Condrau, Flurin. "The Museum of the History of Medicine in Zurich". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti and Elizabeth Hallam, 116-129. London: The Royal College of Surgeons of England, 2013.
171. Chambliss, Joseph James, ed. *Philosophy of Education: An Encyclopedia*. New York & London: Garland Publishing, Inc.; 1996. Преузето 10. 2. 2015, <http://bit.ly/1HAquL6>.
172. Chatterjee, Helen, Sonjel Vreeland and Guy Noble. "Museopathy: Exploring the Healing Potential of Handling Museum Objects". *Museum and Society* 3 (2009): 164-177. Преузето 15. 5. 2015, <https://www2.le.ac.uk/departments/museumstudies/museumsociety/documents/volumes/chattergeevreelandnoble.pdf>.
173. Chelnick, Judy M. "Collecting Medical Technology at the Smithsonian Institution's National Museum of American History". In *Medical Museums: Past, Present, Future*, edited by Samuel J. M. M. Alberti and Elizabeth Hallam, 200-213. London: The Royal College of Surgeons of England, 2013.
174. „Четврти редован састанак држан 2. априла 1888. године“, *Српски архив за целокупно лекарство* Књига 12 (1895): 25-29.

175. „Четврти редован састанак држан 26. марта 1883, бр. 2“. *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига IX (1887): 77-80.
176. Шакота, Мирјана. *Дечанска ризница*. Београд: Просвета и Републички завод за заштиту споменика културе; Приштина: Јединство, 1984.
177. Шакота, Мирјана. *Студеничка ризница*. Београд: Просвета и Републички завод за заштиту споменика културе, 1988.
178. „Шеснаести редован састанак држан децембра 1883“. *Српски архив за целокупно лекарство* Одељак I, књига IX (1887): 97-103.
179. Šola, Tomislav. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*. Zagreb: Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003.
180. Šola, Tomislav. *Marketing u muzejima ili o vrlini i kako je obznaniti*. Beograd: Clio, 2002.
181. Šola, Tomislav. *Prema totalnom muzeju*. Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta, 2011.
182. Young Lee, Paula. “The Musaeum of Alexandria and the Formation of the *Muséum* in Eighteenth-Century France“. *The Art Bulletin* 79, 3 (1997): 385-412. Преузето 17. 2. 2015, <http://www.jstor.org/stable/3046259>.
183. „Wellcome Museum of the History of Medicine“. *British Medical Journal* 2, 6185 (1979): 293. Преузето 17. 3. 2015, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1595702/pdf/brmedj00085-0007a.pdf>.

8.2.2. Литература која се односи на историју медицине

1. Bennion, Elisabeth. *Stari medicinski instrumenti*. Beograd: Jugoslovenska revija i Vuk Karadžić, 1980.
2. Brieger, Gert. “The Historiography of the History of Medicine“. In *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, edited by W. F. Bynam and Roy Porter, 24-45. London: Routledge Companion Encyclopaedias, 1993.
3. Vasiljević, Jelena. „Osnivanje Centralnog higijenskog zavoda u Beogradu i njegov rad u periodu između: dva rata (1919–1941)“. U *Zbornik radova Dvanaestog naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture*

- Jugoslavije*, Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1964: 131-138.
4. Veljković, Snežana. *Hronika sudske medicine u Beogradu 1863-1923-2006*. Beograd: Medicinski fakultet, 2009.
 5. Gavrilović, Vera. „Dvadeset godina postojanja i rada Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije“. *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae* 1 (1976): 5-39.
 6. „Главни годишњи скуп Српског лекарског друштва држан 30. јанура 1894“, *Српски архив за целокупно лекарство*, IV (1898), додатак *Архиву* св. 1. 1898: 33-47.
 7. Glesinger, Lavoslav. *Povijest medicine*. Zagreb: Školska knjiga, 1978.
 8. Дајч, Едуард. *Еразистрат са Самоса: антички Харвеј*. Земун: Јантар група, 2007.
 9. Živojinović, Dragoljub R. *Uspon Evrope 1450–1789*. Novi Sad: Matica Srpska, 1989.
 10. Иванић, Стеван. „Кондуит-листе“. У: Р. Јеремић и Стеван Иванић, уредници. *Miscellanea 4. Прилози за историју здравствене културе Југославије и Балканског полуострва* (књ. 47, XVI) 53-87. Београд: Библиотека Централног хигијенског завода, 1941.
 11. „Извештај о раду Српског лекарског друштва поднесен Ванредној годишњој скупштини 2. априла 1960. године“, *Српски архив за целокупно лекарство*, прилог свесци 3 (1960): 61-62.
 12. „Извештај о раду Завода и његових установа у Нишу у 1929. год“. *Социјално-медицински преглед* 1 (1930): 18-22.
 13. Јеремић, Ристо. „Извештај о XI конгресу Међународног удружења за историју медицине одржаном у Београду од 5-8 септембра 1938“. У *Miscellanea 3*, 277-286. Београд: Централни хигијенски завод, 1940.
 14. Jewson, N. D. “The Disappearance of the Sick-man from Medical Cosmology, 1770–1870“. *International Journal of Epidemiology* 3 (2009): 622-633. Преузето 12. 5. 2015.
<http://www.epidemiology.ch/history/PDF%20bg/Jewson%20ND%202009%20the%20disappearance%20of%20the%20sick-man.pdf>

15. □ Јовановић Батут, Милан. „Главни правци здравствене политике V“. *Гласник Министарства народног здравља* 6 (1920): 197-202.
16. □ Јовановић Симић, Јелена. „Аћим Медовић – здравствени просветитељ“. У *Зборник радова Научног скупа Др Аћим Медовић (1815–1893) – живот и дело*, ур. Радоје Чоловић и сар., 203-225. Београд: САНУ и Српско лекарско друштво, 2015.
17. □ Јовановић Симић, Јелена. „Прва варошка болница у Београду – прошлост, садашњост и будућност“. *Наслеђе* 10 (2009): 213-220.
18. □ Јовановић Симић, Јелена, Будимир Павловић и Светлана Стојановић. „Рад и значај Друштва за чување народног здравља“. *Phlogiston* 13 (2005): 75-82.
19. □ Јовановић Симић, Јелена. *Српско лекарско друштво 1872–2007*. Београд: Српско лекарско друштво, 2007.
20. □ Јосимовска, Елена. „Андрија Штампар и његова улога у развоју здравства на подручју Македоније између два светска рата“. Зборник сажетака XXVII Тимочки медицински дани, Зајечар, 22–24. мај 2008. *Тимочки медицински гласник* 1-2 (2008). Преузето 7. 12. 2013, http://www.tmg.org.rs/v331212.htm#ANDRIJA_SAMPAR.
21. □ Кнежевић, Сребрица. „Оснивање Секције за историју медицине SLD“. *Тимочки медицински гласник* Suppl 1 (2004): 17-23. Преузето 1. 6. 2015, <http://www.tmg.org.rs/v29s127.htm>.
22. □ Константиновић, Богољуб. *Социјална медицина*. Београд: Научна књижара Scientia, 1932.
23. □ Круљ, Урош. „Принципи једне здравствене политике“. *Гласник Министарства народног здравља* 1-2 (1919): 7-14.
24. □ Levental, Zdenko. „Aktuelni problemi u izučavanju istorije zdravstvene kulture Jugoslavije“. У *Zbornik radova Trinaestog naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, 86-105. Београд: Научно друштво за историју здравствене кulture Југославије, 1965.
25. □ Levntal, Zdenko. „Istoričar koji gleda u budućnost: Prof. dr. H. E. Sigeristu za 60 rođendan“. *Narodno zdravlje* 7-8 (1951): 213-217.
26. □ Levntal, Zdenko. „Razvoj historiografije zdravstvene kulture u Srbiji“. У *Jubilarni zbornik povodom 10. godišnjice rada 1955 – 1965 Naučnog društva za istoriju*

zdravstvene kulture Jugoslavije, ur. Zdenko Levntal i Radoje Tadić, 14-27. Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1965.

27. □ Lerer, Stiven. *Vitezi medicine*. Beograd: Jugoslavija i Prosveta, 1981.
28. □ Lindenmayr, Emerich P. *Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen, mit Andeutungen über die gesammten Sanitätsverhältnisse im Oriente*. Temesvár: Druck und Verlag der Csanáder Dioecesan-Buchdruckerei, 1876.
29. □ Љушић, Радош. *Кнежевина Србија (1830–1839)*. Београд: САНУ – Одељење историјских наука, 1986.
30. □ Марјановић, Војислав. „Prof. dr mr Andrija Mirković“, *Acta historica medicinae pharmaciae veterinae*, год. XI, 1-2 (1971): 221-224.
31. □ Mathé, Dr. L. *Настава полне хигијене у школи*. Београд: Библиотека за сексуално питање; Издавачка књижница Напредак, 1928.
32. □ Nedok, Aleksandar. „Osnivanje i počeci rada prve vojne bolnice u Beogradu“. *Vojnosanitetski pregled* 3 (2009): 245-248.
33. □ Павловић, Радивој А. „Живот и рад др Риста Јеремића“. *Медицински преглед* 1 (1938): 3-5.
34. □ Пејић, Славко. „Биографија проф. др-а Владимира Станојевића“. У *Зборник радова саопштених у Секцији књ. 3*, 38-41. Београд: Српско лекарско друштво, 1966.
35. □ Пламенац, Саво Д. „Библиографија радова из области историје здравствене културе објављених у књигама Библиотеке Централног хигијенског завода у Београду, 1927–1942“. *Српски архив за целокупно лекарство* 7-8 (1977): 681-697.
36. □ Поповић, Драгиша Т. *Патолошка анатомија и судска медицина у Војводини: почеци, развој и рад*. Нови Сад: Матица српска, 2012.
37. □ Поповић, Владимир и Неда Јевремовић. *Народни музеј у Београду 1844–1994*. Београд: Народни музеј, 1994.
38. □ Поповић, Љубодраг. „Емерих Линденмајер у Кнежевини Србији – радни век једног трудбеника“. У *Др Емерих П. Линденмајер – живот и дело*, ur. Брана Димитријевић, Зоран Ваџић, 7-15. Београд: Српско лекарско друштво, 2013.

39. Popović, Ljubodrag. „Kako je nastala današnja Vojnomedicinska akademija“. *Vojnosanitetski pregled* 3 (2007): 227-238.
40. Porter, Roy. “The Patient’s View: Doing Medical History from Below“. *Theory and Society* 2 (1985): 175-198. Преузето 10. 4. 2013.
<http://www.jstor.org/stable/657089>.
41. Pickstone, John V. “Medical History as a Way of Life“. *Social History of Medicine* 2 (2005): 307-323. Преузето 6. 6. 2013.
<http://shm.oxfordjournals.org/content/18/2/307.extract>.
42. „Правила за Општу државну болницу“, *Народно здравље* бр. 5, година I, 29. јун 1881, 50-58.
43. „Privremena organizacija zdravstva“. *Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja* 1-2 (1919): 26-32.
44. Рад Српског лекарског друштва: Редовна годишња скупштина СЛД – План рада СЛД за 1946/47. годину“. *Српски архив за целокупно лекарство* 10-12 (1946): 181-186.
45. „Резолуција здравственог конгреса“. У *Споменица I земаљске хигијенске изложбе*, ур. Александар Костић, Богољуб Константиновић и Бојан Пирц, 44. Београд: Југословенско друштво за чување народног здравља, 1934.
46. „Секција за историју медицине, ветерине и фармације“. У *Годишњак LXIII*, 146-147. Београд: САН, 1956.
47. Станојевић, Владимир. *Историја медицине*. Београд – Загреб: Медицинска књига, 1953.
48. Станојевић, Владимир. „Ликови и дела истакнутих лекара од оснивања Српског лекарског друштва до данас“. У *Српско лекарско друштво: Споменица 1872–1972*, ур. Душан С. Ђурић, 159-235. Крагујевац: ГП „Никола Николић“, 1972.
49. Станојевић-Трнски, д-р Владимир. „Еугеника и расно-хигијенски проблем“. *Гласник Министарства народног здравља* 1-2 (1919): 20-26.
50. Schortt, Samuel. „The New Social History of Medicine: Some Implications for Research“. *Archivaria* 10 (1980): 5-22.
51. Scultetus, Anke H., J. Leonel Villavicencio and Norman M. Rich. “The Life and Work of the German Physician Johannes Scultetus (1595–1645)“. *Journal of the*

- American College of Surgeons* 196, 1 (2003): 130-139. Преузето 27. 3. 2015., [http://www.journalacs.org/article/S1072-7515\(02\)01477-1/fulltext](http://www.journalacs.org/article/S1072-7515(02)01477-1/fulltext).
52. Tartalja, Hrvoje. „Deset godina postojanja i rada Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije“. U *Jubilarni zbornik povodom 10. godišnjice rada 1955–1965 Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, ur. Zdenko Levntal i Radoje Tadić, 7-13. Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1965.
53. „The Society“. Society for the Social History of Medicine. Приступљено 12. 5. 2015. <https://sshmedicine.wordpress.com/portfolio/the-society/>.
54. Ћирковић, Симо. *Ко је ко у Недућевој Србији 1941 – 1944*. Београд: Просвета и IPS, 2009.
55. Hajdu, Steven I. “A Note from History: The Discovery of Blood Cells“. *Annals of Clinical & Laboratory Science* 33, 2 (2003): 237-238. Преузето 27. 3. 2015., <http://www.annclinlabsci.org/content/33/2/237.full.pdf>.
56. „Централни хигијенски завод у годинама Другог светског рата (1941–1945)“. У *Осамдесет година у служби здравља народа*, ur. Драгољуб Ђокић, Предраг Довијанић и сар., 127-133. Београд: Институт за заштиту здравља Србије „Др Милан Јовановић Батут“, 2000.
57. Чоловић, Радоје. *Хроника хирургије у Србији*. Београд: Просвета, 2002.
58. Štampar, Andrija. „Pet godina rada na higijeni“. *Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja* 6, 7 i 8 (1925): 289-291.
59. Štampar, Andrija i Stevan Ivanić. *Socijalna medicina II deo – Epidemiologija*. Zagreb: Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja, 1926.

8.3. Штампа

1. Алковић, Геза. „Музеј за хигијену“. *Социјално-медицински преглед* 5 (1931): 139-140.
2. „Борба противу лажног стида“. *Политика*, број 7974, год. XXVII, недеља 20. 07. 1930, 10, Међу нама.
3. „Велика међународна хигијенска изложба“. *Правда*, бр. 174, 3. 7.1930, 3.
4. Bock Berti, Giuseppina. “Medicine and Museums: Today and Tomorrow“. *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 7 (1987): 1.
5. „Вести и саопштења“. *Социјално-медицински преглед* 2 (1930): 79-80.
6. „Вести и саопштења“. *Социјално-медицински преглед* 3-4 (1930): 112.
7. Драгић Милорад, Александар Петровић. „Отсек за проучавање и поучавање народа: Музеј за хигијену“. *Социјално-медицински преглед* 1 (1933): 42.
8. Драгић Милорад, Александар Петровић и М. Селем. „Отсек за проучавање и поучавање народа: Музеј за хигијену“. *Социјално-медицински преглед* 3-5 (1934): 82-83.
9. „Друштвене вести“. *Здравље* 9 (1908): 288.
10. „Друштвене вести“. *Здравље* 6 (1910): 190-191.
11. „Друштвене вести: Поклон“. *Здравље* 9 (1909): 287.
12. „Друштвене вести“. *Здравље* 5 (1909): 159.
13. „Друштвене вести – Друштвени музеј“. *Здравље* 11 (1910): 351.
14. „Друштвени гласник – Здравствени музеј у Београду“. *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 1 (1912): 29-30.
15. „Друштвене вести – Изложба Друштва за чување народног здравља“. *Здравље* 10 (1908): 319-320.
16. „Друштвене вести“, *Здравље* 3 (1906): 95-96.
17. „Друштвене вести“, *Здравље* 9 (1906): 280-281.
18. „Десет година нашега рада (1903–1913)“. *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 6 (1913): 183-190.
19. „Друштвени гласник – Здравствени музеј у Београду“. *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 9 (1912): 295-296.

20. „Друштвени гласник – Десета редовна годишња скупштина Друштва за чување народног здравља“. *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 6 (1912): 197-200.
21. „Друштвени гласник“. *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 11 (1913): 352.
22. „Друштвени гласник“. *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 5 (1914): 109.
23. „Друштвене вести – Стан Друштва за чување народног здравља“. *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 6 (1920): 190-191.
24. Ђорђевић, Тихомир. „Са хигијенске изложбе у Дрезди“. *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 9 (1911): 267-275.
25. “Een kind op bestelling? A Child on order?”. *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 13 (1991): 21.
26. „Забава за велике и мале: Дан и ноћ у забавном делу хигијенске изложбе“. *Политика*, 26. 08. 1930, 8.
27. „Зграда будућег дома биће обновљена“. *Лекар* 95 (1988): 4.
28. „Из Југословенског друштва за чување народног здравља“. *Здравље – Здравствени покрет* 11 (1933): 479.
29. „Изложба Музеја за хигијену“. *Политика*, број 7911, год. XXVII, петак 16. 05. 1930, 8.
30. „Једна велика културна добит: У присуству изасланика Њ. В. Краља министра социјалне политике и народног здравља г. др. Фран Новак отворио је јуче у Београду Сталну земаљску хигијенску изложбу“. *Време*, бр. 4445, год. XIV, петак 25. 05. 1934, 3.
31. Јовановић Симић, Јелена. „Музеј радиологије у Бриселу“. *Лекар* 43, 123 (2008): 12.
32. Јовановић Симић, Јелена. „Музеј неурохирургије Н. Н. Бурденка у Москви“. *Лекар* 44, 125 (2009): 12.
33. Јовановић Симић, Јелена. „Музеј медицине у Варни“. *Лекар* 41, 121 (2006): 8.
34. Константиновић, Богољуб. „Социјално-медицинско одељење: Музеј“. *Социјално-медицински преглед* 3-4 (1932): 83-90.

35. Кујунџић, Војислав. „Десет година“. *Здравље – лекарске поуке о здрављу и болести* 5 (1912): 145-147.
36. Кујунџић, Војислав. „Др Милану Јовановићу Батуту, почасном члану и првом уреднику *Здравља* поводом 85 година рада и живота: У Друштву за чување народног здравља“, *Здравље* 11 (1932): 233-236.
37. Кујунџић, Војислав. „Међународна хигијенска изложба у Дрезди“. *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 7 (1911): 193-195.
38. Линденмајер, Емерих и Флоријан Бирг. „Позив“. *Подунавка*, № 28, субота 8. јул 1844.
39. Михаиловић, Чеда. „Музеј за хигијену у Београду“. *Глас Ваљева*, број 39, год. III, недеља 5. 10. 1930, 2.
40. Михаиловић, Чеда. „Музеј за хигијену у Београду II“. *Глас Ваљева*, број 40, год. III, недеља 12. 10. 1930, 2.
41. Михаиловић, Чеда. „Музеј за хигијену у Београду III“. *Глас Ваљева*, број 41, год. III, недеља 19. 10. 1930, 2.
42. Михаиловић, Чеда. „Музеј за хигијену у Београду IV“. *Глас Ваљева*, број 42, год. III, недеља 26. 10. 1930, 2, 3.
43. Михаиловић, Чеда. „Музеј за хигијену у Београду IV“. *Глас Ваљева*, број 45, год. III, недеља 16. 11. 1930, 4.
44. Михаиловић, Чеда. „Музеј за хигијену у Београду IV“. *Глас Ваљева*, број 46, год. III, недеља 23. 11. 1930, 4.
45. Михаиловић, Чеда. „Музеј за хигијену у Београду V“. *Глас Ваљева*, број 47, год. III, недеља 30. 11. 1930, 2, 3.
46. Михаиловић, Чеда. „Музеј за хигијену у Београду V“. *Глас Ваљева*, број 50, год. III, недеља 21. 12. 1930, 2, 3.
47. М., Lj. „Spomen кућа Браће Тан: Izložba stare apotekarske opreme“. *Bečejski mozaik*, br. 677, 24. april 2015, 4.
48. „Музеј“. *Социјално-медицински преглед* 3-4 (1932): 90.
49. „Музеј за Народно здравље“. *Здравље* 1 (1906): 32-33.
50. „Музеум реткости и лекарска библиотека у Београду“. *Србске новине*, бр. 97, 26. август 1852.

51. "Museum for Medical History of the University of Zurich". *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 14 (1991): 8.
52. "News of Museums and Collections". *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 12, Jun (1990): 1-5. Преузето 22. 3. 2015. http://www.eamhms.org/bulletin/eamhms_b12.pdf.
53. „Особито одликовање“. *Здравље* 8 (1908): 255.
54. „О средствима за вршење друштвеног задатка“, Устав Српског лекарског друштва. *Српске новине* бр. 88, уторак 25. 07. 1872, 520.
55. Пирц, Бојан. „Програм и делатност Југословенског друштва за чување народног здравља“. *Здравље – Здравствени покрет* 9-10 (1933): 417-419.
56. „Подаци и белешке – Музеј за хигијену Централног хигијенског завода“. *Здравље* 2-3 (1930): 47.
57. - -, *Политика*, број 7979, год. XXVII, петак 25. 07. 1930, 10, Међу нама.
58. „Rad higijenskih muzeja u 1932“. *Socijalno-medicinski pregled* 5 (1933): 268.
59. „Распис господи ректорима Велике школе и Богословије, управницима средњих и основних школа“. *Српске новине*, LV, бр. 95, субота 30. април 1888, 418.
60. „Сабирач – Туберкулозни музеј“. *Здравље – лекарске поуке и обавештења о здрављу и болести* 2 (1914): 352.
61. „Са хигијенске изложбе: Како изгледају многе собе туберкулозних болесника“. *Политика*, 21. 08. 1933, 5.
62. „Са хигијенске изложбе: Посета Њ. В. Краља и Краљице на I земаљској хигијенској изложби“. *Здравље – Здравствени покрет* 9-10 (1933): 415-417.
63. „Социјално-медицинско одељење“. *Социјално-медицински преглед* 3-4 (1932): 83-90.
64. „Стална земаљска хигијенска изложба у Београду“. *Здравље – Здравствени покрет* 1-2 (1934): 27-28.
65. „Стална земаљска хигијенска изложба у Београду“. *Здравље – Здравствени покрет* 6 (1934): 77.
66. „Стални хигијенски музеји у Београду и Загребу“. *Здравље – месечни лист за здравствено просвећивање* 3-4 (1929): 64.

67. Fryers, Helen. "9th Congress – Leeds 1998: Therapy of the Association of Museums of the History of Medical Sciences". *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 25 (1998): 5-6.
68. "Current Exhibitions". *Bulletin of the European Association of Museums of the History of Medical Sciences* 5, (1986): 5.
69. „Шта треба нашем санитетству“. *Србске новине*, бр. 46, 18. април 1859.
70. „114. годишњица Српског лекарског друштва“. *Лекар* 86 (1986): 1.

8.4. Web – извори

1. “About us“. Mouvement International pour une nouvelle Muséologie – MINOM. Преузето 12. 5. 2015. <http://www.minom-icom.net/about-us>.
2. *Amy Raby*. <http://amyraby.com/2013/05/29/history-for-the-fantasy-buff-roman-fossil-collecting/>.
3. van Mensch, Peter. “Towards a Methodology of Museology“. PhD thesis, University of Zagreb, 1992. Преузето 15. 5. 2015, http://www.muzeologie.net/downloads/mat_lit/mensch_phd.pdf.
4. Grieshaber, Kirsten. “Berlin Medical Historical Museum Returning Namibian Skulls to Tribal Leaders“. artdaily.org. Приступљено 14. 3. 2015. <http://artdaily.com/news/50798/Berlin-Medical-Historical-Museum-returning-Namibian-skulls-to-tribal-leaders#.VVocKPn5eUk>.
5. Đorđević, Ljubica. „Prof. dr Vera Draganić“. *Medicinski akademski forum*, <http://www.med-forum.rs/Med01/Nastavnici%20medicinskog%20fakulteta%20u%20Beogradu/1-4.35.pdf>.
6. „Етнологија“. Музеј „Рас“. Преузето 10. 5. 2015. http://www.muzejras.org/etnologija_1.html.
7. “Exhibition: Obesity – What's the Problem?“. Medical Museion. Приступљено 20. 3. 2014. <http://www.museion.ku.dk/whats-on/exhibitions/kommende-udstilling-fedme-hvad-er-problemet/>.
8. European Association of Museums of the History of Medical Sciences (EAMHMS). Приступљено 24. 12. 2013. <http://www.eamhms.org/>.
9. “Institute Pasteur: History of the Museum“. Institute Pasteur. Преузето 2. 1. 2015. <http://www.pasteur.fr/en/institut-pasteur/pasteur-museum/collections/history-museum>.
10. „Istorija“. Gradski muzej Vršac. Преузето 9. 5. 2015. <http://www.muzejvrsac.org.rs/Istorija/Istorija.htm>.
11. “Manufacture of Transparent and Translucent Bodies: Patent US 1021952 A“. Google Patents. Преузето 12. 7. 2013. <http://google.com/patents/US1021952>.
12. „Милан Миловановић (сликар)“. Википедија. <http://bit.ly/1DWZ4wZ>. Преузето 29. 4. 2015.

13. "Museum". Royal College of Physicians. Преузето 7. 3. 2015.
<https://www.rcplondon.ac.uk/museum-and-garden/museum>.
14. Müller-Gerbl, Magdalena. "About The Skeleton Prepared by Vesalius". Basel, 2012. Internet. Преузето 6. 3. 2015,
https://www.youtube.com/watch?v=iyKxbc4WW0A_
15. „Непоновљиви уметнички експерименти“. *Политика*, Културни додатак. Преузето 11. 5. 2015. <http://www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/t46383.sr.html>.
16. "Pieter Pauw". Wikipedia. Преузето 7. 3. 2015.
http://nl.wikipedia.org/wiki/Pieter_Pauw.
17. Pudar, M. „Apoteka je danas kao bakalnica“. *Danas*. Преузето 11. 5. 2015.
http://www.danas.rs/danasrs/srbija/vojvodina/apoteka_je_danas_kao_bakalnica.41.html?news_id=299563.
18. "Royal College of Physicians". Wikipedia. Преузето 7. 3. 2015.
http://en.wikipedia.org/wiki/Royal_College_of_Physicians.
19. "Sigmud Freud Museum: Permanent Collection". Sigmud Freud Museum. Преузето 2. 1. 2015. <http://www.freud-museum.at/index.php/permanent-collection.html>.
20. Söderqvist, Thomas. "The Rise of Biomedicine and the End of the Modern Medical Museum". *Medical Museion*. Преузето 10. 04. 2014.
<http://www.museion.ku.dk/2005/03/the-rise-of-biomedicine-and-the-end-of-the-modern-medical-museum/>.
21. Söderqvist, Thomas. "What's the Role of Academic Museums in Today's Europe?". *Medical Museion*. Преузето 8. 11. 2013,
<http://www.museion.ku.dk/2011/08/whats-the-role-of-academic-museums-in-todays-europe/>.
22. „Спомен-збирка Јован Јовановић Змај“. Музеј града Новог Сада. Преузето 9. 5. 2015. <http://www.museumns.rs/node/90>.
23. "The Pathological Museum". Berliner Medizinhistorisches Museum der Charité. Преузето 30. 3. 2014. <http://www.bmm-charite.de/en/museum/history-of-the-museum.html>.

24. "The Tradescant Collection". Ashmolean Museum of Art and Archeology, University of Oxford. Преузето 7. 3. 2015.
<http://www.ashmolean.org/ash/amulets/tradescant/tradescant03.html>.
25. "Family Activities". Trackray Medical Museum. Приступљено 12. 5. 2015.
<http://www.thackraymedicalmuseum.co.uk/what-s-on/family-activities/>.
26. "Freud Museum London: About the Museum". Freud Museum London. Преузето 2. 1. 2015. <http://www.freud.org.uk/about>.
27. "History of the Museum of Dentistry". Zahnmuseum Wien. Приступљено 22. 3. 2015. http://www.zahnmuseum.at/News/Museum_innenEnglArial.pdf.
28. *Hotel Moskva: prvih 100 godina*, прир. Marko Lopusina, Dušan Lopusina, (Beograd: Hotelsko-ugostiteljsko preduzeće „Moskva“, 2008). Преузето 12. 5. 2014. <http://www.lopusina.com/pdf/50.pdf>.
29. Чоловић, Радоје. *Професор др Нико П. Миљанић*. Пројекат Растко. <http://www.rastko.rs/rastko/delo/15012>.
30. Чоловић, Радоје. *Др Едуард Михел (1864 – 1915)*. Пројекат Растко. <http://www.rastko.rs/rastko/delo/15015>.
31. "What is Medical Museion?". Medical Museion. Преузето 12. 5. 2015.
<http://www.museion.ku.dk/our-heritage/history/>.

Скраћенице:

- АЈ – Архив Југославије
- АС – Архив Србије
- АСАНУ – Архив Српске академије наука и уметности
- ВМА – Војномедицинска академија
- ВШ – Велика школа
- ДС – Државни савет
- ИАБ – Историјски архив Београда
- Краљевина СХС – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
- Л – Лицеј
- МНТ – Музеј науке и технике
- МСПНЗ – Министарство социјалне политике и народног здравља
- МУД – С – Министарство унутрашњих дела – Санитет
- НДЗИЗКЈ – Научно друштво за историју здравствене културе Југославије
- НОБ – Народноослободилачка борба
- НОР – Народноослободилачка револуција
- ОДБ – Општа државна болница
- САН – Српска академија наука
- САНУ – Српска академија наука и уметности
- СЛД – Српско лекарско друштво
- СФРЈ – Савезна Федеративна Република Југославија
- ЦХЗ – Централни хигијенски завод

IX БИОГРАФИЈА АУТОРА

Јелена Т. Јовановић Симић је завршила студије на Медицинском факултету Универзитета у Београду 1996. године и стекла звање доктора медицине. Послепломске студије на смеру Историја и филозофија природних наука и технологије започела је у Центру за мултидисциплинарне студије Универзитета у Београду 2003, а докторске студије у оквиру Већа за студије при Универзитету уписала је 2008/2009.

Од 1997. до 2013. године радила је у Медицинској школи у Београду као наставник и помоћник директора (2010-2013). У Музеју науке и технике запослена је као кустос од 2013. године.

Према њеном ауторском концепту реализоване су две сталне поставке Музеја науке и технике – *Медицина у Србији кроз векове* (2012) и *Музеј бањског лечења* (Врњачка Бања, 2015). Приредила је и четири тематске изложбе од којих је једна гостовала у Републици Словенији (*Ob izviri mineralnih voda, Tehniški muzej Slovenije*, 2015).

Секретар је Секције за историју медицине Српског лекарског друштва од 2014. године и рецензент за научне радове из области историје медицине часописа *Српски архив за целокупно лекарство*.

Била је члан организационих одбора научних скупова *Живот и дело академика Владана Ђорђевића* (САНУ, 2005), *Др Аћим Медовић (1815-1893) – живот и дело* (САНУ, 2015) и Шестог научног скупа *800 година српске медицине* (СЛД, Секција за историју медицине, Соко Град, 2015).

Као гост-предавач одржала је предавања за студенте Медицинског факултета у оквиру наставног предмета историја медицине 2013. и 2014. године.

Научне радове из области историје медицине и музеологије излагала је на међународним конгресима историчара медицине у Руској федерацији (Москва, 2009), Републици Бугарској (Варна, 2005), Републици Македонији (Охрид, 2003), и на конгресима и научним скуповима у Србији. Са радовима из области музеологије учествовала је на 22nd Annual MUT Conference - Belgrade 2012. и на XXXVII Европској музејској конференцији *CIMUSET* (Београд, 2009).

Резултате истраживања публикује у стручним медицинским часописима, часописима за историју наука, часописима за заштиту наслеђа и у зборницима радова са научних скупова.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Јелена Т. Јовановић Симић

Потписани-а _____

број индекса 02/08 ISF

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Музеализација историје медицине у Србији

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 17.06.2015

Јелена Т. Јовановић Симић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Јелена Т. Јовановић Симић

Број индекса: 02/08 ISF

Студијски програм: Историја и филозофија природних наука и технологије

Наслов рада: Музеализација историје медицине у Србији

Ментори: проф. др Драган Булатовић и проф. др Радоје Чоловић

Потписани/а: Јелена Т. Јовановић Симић _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

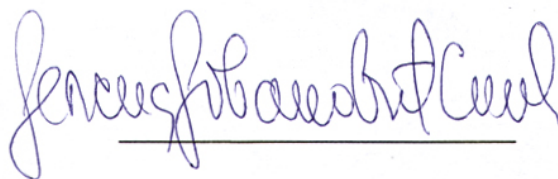
Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, _____

17. 06. 2015.

Потпис докторанда

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Музеализација историје медицине у Србији

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 17. 06. 2025.

Потпис докторанда

Јелена Јовановић Сенић